

Q69.36

พ 292 0

ร.3

ความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยและการปรับตัวของรัฐ
ระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2475

ปริญญานิพนธ์

ของ

ไพจิตร ไหลงาม

16 ส.ค. 2524

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

สุขุมวิท 23 พระโขนง กรุงเทพฯ 11 โทร. 3921575, 3915058

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

กุมภาพันธ์ 2524

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

87486

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำตัวนิสิตได้พิจารณาปัญหานี้อย่างรอบคอบแล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

.....ศาสตราจารย์.....ประธาน

.....รองศาสตราจารย์.....กรรมการ

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ได้รับความช่วยเหลืออย่างดียิ่งจาก รองศาสตราจารย์ สาคร
ช่วยประสิทธิ์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ณรงค์ พ่วงพิศ ที่ได้กรุณาให้ข้อคิดเห็น แนะนำ
ตลอดจนการแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ตั้งแต่เริ่มทำจนกระทั่งสำเร็จลงดังไปควยดี รวมทั้ง
คณาจารย์แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ที่ได้ประสาทความรู้
ความเข้าใจในวิชาการด้านนี้ ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ทุกท่านเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

และปริญญานิพนธ์นี้จะบรรลุผลสำเร็จได้โดยยาก หากมิได้รับแรงปรารถนาและการ
สนับสนุนจากครอบครัว ซึ่งผู้เขียนมีความรู้สึกซาบซึ้งอยู่ตลอดเวลา

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ และห้องวาริชญาณ
ที่เอื้ออำนวยความสะดวกแก่ข้าพเจ้าตลอดเวลาในการค้นคว้าไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ไพจิตร ไหลงาม

สารบัญ

บทที่	หน้า		
		บทนำ	
1		ภูมิหลังของแนวคิดทางการเมืองไทย	1
		แนวคิดทางการเมืองไทยตามระบอบราชาธิปไตย	1
		สภาพสังคมไทยที่มีผลต่อความคิดทางการเมือง	20
		ลักษณะที่เป็นสังคมเกษตรกรรม	21
		การจัดระเบียบสังคม	22
		อิทธิพลจากศาสนาพุทธ	27
		อิทธิพลของค่านิยมในสังคมไทย	30
2		มูลเหตุของความตื่นตัวทางการเมืองแบบประชาธิปไตย	35
		ผลกระทบจากอิทธิพลภายนอกประเทศ	35
		การแพร่ขยายของลัทธิจักรวรรดินิยม	35
		การเปิดประตูการค้ากับนานาประเทศ	39
		การแผ่ขยายของวิทยาการตะวันตก	43
		การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของประเทศไทยใกล้เคียง	49
		แรงผลักดันจากปัจจัยภายในประเทศ	53
		ความไม่ทันสมัยของการเมืองระบบเก่า	53
		ความก้าวหน้าทางการศึกษา	55
		ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภายในประเทศ	59
		ความรู้สึกลึกซึ้งทางชาตินิยม	62
3		ลักษณะความเคลื่อนไหวของความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตย	65
		สภาพพื้นฐานของความคิดคนไทยก่อนการเปลี่ยนแปลง	65
		การสร้างรากฐานความคิดประชาธิปไตย	69

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	69
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	75
ลักษณะความคิดทางการเมืองของกลุ่มต่าง ๆ	83
พระมหากษัตริย์	83
ขุนนางข้าราชการ	98
ความคิดของราษฎร	113
 4 การปรับตัวของรัฐต่อความเคลื่อนไหวทางความคิดการเมืองแบบประชาธิปไตย ..	125
จุดมุ่งหมายของการปรับตัว	125
เพื่อวางรูปแบบหน่วยงานการปกครองให้มีประสิทธิภาพ	125
เพื่ออำนวยความสะดวกการเรียกร้องทางการเมือง	126
เพื่อฝึกทดลองวิถีทางประชาธิปไตย	127
ลักษณะการปรับตัวของรัฐ	128
การจัดตั้งสถาบันทางการเมือง	128
การตั้งรัฐมนตรีสภา	129
องคมนตรีสภา	132
การฝึกทดลองประชาธิปไตย	135
การจัดสุขาภิบาล	135
คุลิตธานี	138
เทศบาล	140
การร่างรัฐธรรมนูญ	143
อุปสรรคและปัญหาของการปรับตัวของรัฐ	145
กลไกของรัฐชาติประสิทธิภาพ	145
ความแตกแยกทางความคิดภายในประเทศ	149
การคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก	153

ปัญหาชาวจีน	157
ประชาชนยังไม่มีความพร้อม	161
5 ผลอันเกิดจากการรับแนวคิดประชาธิปไตยและการปรับตัวของรัฐ	166
ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง	166
เกิดความแตกแยกทางความคิด	166
การเปลี่ยนแปลงแนวความคิดทางการเมือง	169
การตื่นตัวทางการเมืองของประชาชน	170
เกิดการผ่อนคลายทางสังคม	172
ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง	174
การเปลี่ยนฐานอำนาจทางการเมือง	174
ความขัดแย้งระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับกลุ่มการเมืองใหม่	175
ความแตกแยกภายในคณะรัฐบาล	178
6 บทสรุป	182
บรรณานุกรม	188
ภาคผนวก	210

ในปัจจุบันนี้ทุกประเทศต่างก็ยอมรับว่า "ประชาธิปไตย" เป็นรูปแบบการปกครองที่ดีที่สุดและไม่มีใครกล้าประณามแม้แต่ประเทศคอมมิวนิสต์ซึ่งต่างก็อ้างว่า การปกครองของประเทศตนเป็นประชาธิปไตยด้วยเช่นเดียวกัน¹ ประเทศไทยก็เป็นประเทศหนึ่งที่รับเอารูปแบบการปกครองดังกล่าวซึ่งเป็นสิ่งที่ถือกำเนิดขึ้นในโลกตะวันตกเข้ามาแทนการปกครองแบบดั้งเดิมของตนตั้งแต่พ.ศ. 2475 อันเป็นการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งสำคัญที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชนและสถาบันต่าง ๆ ในสังคมไทย

การหันไปรับเอาแนวความคิดทางการเมืองของต่างชาติเข้มนั้นนับได้ว่าเป็นก้าวแห่งความเคลื่อนไหวครั้งใหม่ ทั้งนี้เพราะโดยแก่นแท้แล้วกล่าวได้ว่าความคิดทางการเมือง (Political Thoughts) มิได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองอย่างลอย ๆ หากแต่จะเกิดขึ้นในลักษณะที่เป็นปฏิกริยาสืบเนื่องจากสภาพสังคมที่เป็นอยู่² โดยทั่ว ๆ ไปนั้นสังคมเกษตรกรรม เป็นสังคมที่มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงน้อยมาก ประชาชนมีลักษณะยึดมั่นในขนบธรรมเนียมของตนอย่างแน่นแฟ้น³ เป็นผลให้คนไทยสามารถสืบทอดความคิดทางการเมืองแบบเก่าของตนไว้ได้เป็นเวลานาน จนกระทั่งในสมัยรัตนโกสินทร์แรงกระแทกอย่างรุนแรงจากอิทธิพลของยุโรปตะวันตก โดยเฉพาะการขยายตัวของลัทธิจักรวรรดินิยมได้กระตุ้นให้สังคมไทยตื่นตัวขึ้นเพื่อปรับตัวเองให้ทันต่อความเจริญของโลกภายนอก อันเป็นสิ่งที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์ สังคม

* ประชาธิปไตย เป็นระบบการเมืองอย่างหนึ่งที่ประชาชนที่มีคุณสมบัติตามที่กำหนดไว้ทั่วไปทุกคน มีโอกาสที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของรัฐบาล (อ้างอิงมาจาก การเมืองหน้า 4 ของจรูญ สุภาพ)

¹ ภิรมล ทองธรรมชาติ "ประชาธิปไตย" การเมืองและการปกครอง หน้า 82

² ชัยอนันต์ สมุทวณิช "ลักษณะสำคัญของความคิดทางการเมืองไทย : ข้อสรุปชั่วคราวในการศึกษาเบื้องต้น" สังคมศาสตร์ 4: 18-38 ตุลาคม 2520

³ ไพฑูรย์ ข้างเรียน ลักษณะสังคมไทยและการปกครองของไทย หน้า 3

และวัฒนธรรมไทย และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอาณาจักรสยามเก่าเป็นชาติไทยยุคใหม่ในระยะต่อมา¹

ปฏิกิริยาตอบสนองของไทยต่อชาติตะวันตกก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวทางความคิดติดตามมาด้วย เฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่การเปิดประเทศค้าขายด้วยการทำสนธิสัญญาเบาวริงกับอังกฤษของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพ.ศ. 2398² นอกจากศิลปวิทยาการและเทคโนโลยีแล้ว ความตื่นตัวทางความคิดการเมืองก็ปรากฏแพร่หลายมากขึ้นทั้งในหมู่เจ้านายขุนนาง ข้าราชการและราษฎรสามัญที่มีการศึกษาดี จนเกิดเป็นกลุ่ม "สยามหนุ่ม" (Young Siam) ที่มีความมุ่งมั่นที่จะปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย โดยมีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นผู้นำ³ ซึ่งเมื่อพระองค์ทรงมีพระราชอำนาจในการบริหารแผ่นดินเต็มที่แล้วก็ทรงเริ่มตนแก้ไขการปกครองด้วยการประกาศตั้งที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน (Council of State) และที่ปรึกษาในพระองค์⁴ (Privy Council) เพื่อช่วยตัดสินปัญหาต่าง ๆ ของบ้านเมืองแทนที่จะเป็นพระราชอำนาจสิทธิขาดของพระมหากษัตริย์แต่ผู้เดียวตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

นอกจากนี้กลุ่มสยามหนุ่มได้พยายามเผยแพร่ความคิดทางการเมืองให้กว้างขวางออกไปโดยการออกหนังสือพิมพ์ที่มีชื่อว่า "ครุโณวาท" (พ.ศ. 2417-2418) มีพระองค์เจ้าเกษมสันต์-โสภาคย์เป็นเจ้าของ บรรณาธิการและผู้พิมพ์ผู้โฆษณา เสนอข่าวสารและบทความต่าง ๆ ที่เป็นเรื่องนอกราชการ สิ่งหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความสนใจในเรื่องการเมืองของตะวันตกก็คือการนำกฎหมายรัฐธรรมนูญของสหรัฐอเมริกามาลงตีพิมพ์⁵

¹ David K. Wyatt. The Politics of Reform in Thailand. p. vii.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4 หน้า 132

³ David K. Wyatt. op.cit., p. 44.

⁴ สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอกหลวงสถิตยุทธการ 8 กุมภาพันธ์ 2515 หน้า 94

⁵ "กระษัตริย์เมืองอยู่ในทิศเทศ" ครุโณวาท 1: 95-96 สิงหาคม จ.ศ. 1236
ไมโครฟิล์ม

สำหรับกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่ได้อิทธิพลไปสัมผัสกับความเจริญของต่างประเทศด้วยตนเองและ
เกิดความรู้สึกชื่นชมต่อระบบการปกครองที่แปลกใหม่ ได้กระตุ้นความคิดทางการเมืองให้เติบโต
ขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้มีการวิเคราะห์ถึงสถานการณ์ที่ล่อแหลมต่ออันตรายของ
ชาติในเวลานั้น พร้อมไปกับการเสนอทางออกอันจะนำไปสู่ความอยู่รอดปลอดภัยจากการคุกคาม
ของมหาอำนาจ ความหวังวิถกนี้เป็นไปอย่างรุนแรงและมากพอที่จะนำขึ้นกราบบังคมทูลต่อพระ-
บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อให้ทรงนำกฎหมายรัฐธรรมนูญมาใช้ เป็นแบบที่เรียก
ว่า "คอนสติติวชันแนลโมนาร์กี"¹ อันเป็นการกระทำที่มีเคยปรากฏมาก่อนเลยในประวัติศาสตร์
การปกครองของไทย

ถึงแม้ผู้ปกครองประเทศจะเป็นคนรุ่นใหม่ด้วยก็ตาม แต่ภาวะการณ์ของบ้านเมืองเวลานั้น
นั้นก็ยังไม่พร้อมที่จะพบกับการเปลี่ยนแปลงอันสำคัญนี้ได้ เพราะประชาชนส่วนใหญ่ยังขาดความรู้
ความเข้าใจเฉพาะอย่างยิ่งมีปัญหาคือสำคัญเฉพาะหน้ากว่า นั่นคือปัญหาการขาดประสิทธิภาพทาง
การปกครอง อันเนื่องมาจากการจัดระเบียบการบริหารแบบเก่าที่ตกทอดมาตั้งแต่สมัยอยุธยาซึ่ง
อาจจะเป็นหนทางให้ต่างชาติฉกฉวยโอกาสเข้าเรียกร้องผลประโยชน์และคุกคามอธิปไตยได้²
ดังนั้นนับตั้งแต่ปีพ.ศ.2437 เป็นต้นมารัฐจะหันมาทุ่มเทกับการปกครองให้รัดกุมหันต่อความก้าวหน้า
ของบ้านเมืองมากกว่าการสนับสนุนส่งเสริมวิถีการเมืองแบบประชาธิปไตย

แต่คลื่นของความคิดดังกล่าวก็มิได้ดับมอดไปหากได้ขยายตัวไปยังคนรุ่นใหม่ที่ศึกษาอยู่ตาม
สถานต่าง ๆ จนสะสมตัวกลายเป็นความรุนแรงในเหตุการณ์กบฏ ร.ศ.130 (พ.ศ.2454) ของ
คณะนายทหารซึ่งแสดงความหมกหมุ่นต่อการปกครองโดยคน ๆ เดียว³ อย่างไรก็ตามภายหลัง

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ1.4/1 เจ้านายข้าราชการ
กราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ลงวันที่ 9 มกราคม
ค.ศ.1885

² สมปอง คงชัย วิกฤตการณ์ทางการเมืองของไทยระหว่างปีพ.ศ.2475-2481
หน้า 6

³ ร.ต.เหรียญ ศรีจันทร์ และ ร.ต.เนตร พูนวิวัฒน์ ปฏิวัติครั้งแรกของไทย
หน้า 6

วิกฤตการณ์ทางการเมืองครั้งนี้แล้วรัฐก็ได้ให้เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นทางหนังสือพิมพ์แก่ประชาชนและก็ได้เป็นที่ประจักษ์ชัดว่า ความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยยังคงคุกรุ่นอยู่ทั่วไปจนก่อให้เกิดความหวั่นเกรงต่อเสถียรภาพของรัฐบาล¹

๖๗ ปฏิบัติการของรัฐต่อความคิดของประชาชนกลับเป็นไปในทางตรงกันข้าม ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราโชบายทางการสร้างลัทธิชาตินิยม เรียกร้องให้ประชาชนมีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์² ขณะเดียวกันพระองค์ทรงพยายามแสดงให้เห็นว่าพระองค์มิได้ละทิ้งวิถีทางประชาธิปไตย โดยการสร้างเมืองจำลองที่เรียกว่า "ดุสิตธานี" ขึ้นเพื่อใช้เป็นที่พักผ่อนประชาธิปไตย ทรงมีพระราชดำริที่จะให้เป็นก้าวแรกของการเตรียมตัวในการปกครองตนเองของประชาชน³

การที่ความปรารถนาของกลุ่มชนมิได้รับการตอบสนองให้นั่นคลายไปบ้างนั้น เมื่อเปรียบกับภาวะของบ้านเมืองที่ประสบกับความวิกฤตทางเศรษฐกิจจึงเป็นชนวนที่เร่งเร้าความไม่พึงพอใจต่อระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้พุ่งสูงสุดขึ้น และก่อให้เกิดการใช้กำลังทำการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองจนเป็นผลสำเร็จในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475

ดังนั้นจึงปรากฏชัดว่าความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยเป็นสิ่งที่ได้ สืบเนื่องกันมาเป็นเวลานานในสังคมไทยสมัยก่อนที่จะถึงจุดระเบิดดังกล่าว แต่จุดสำคัญอันเป็นที่น่าสังเกตก็คือการเมืองแบบประชาธิปไตยของไทยมิได้มีลักษณะเป็นพัฒนาการ ทั้ง ๆ ที่ความคิดนี้ได้แพร่หลายในหมู่เจ้านาย ขุนนางข้าราชการชั้นสูงซึ่งเป็นกลุ่มที่มีบทบาททางการเมืองอยู่แล้วหากกลับเป็นความพยายามใช้กำลังเข้าเปลี่ยนแปลงถึงสองครั้งคือในพ.ศ. 2454 และพ.ศ. 2475 การ

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น 20.6/94 บทความการปกครองประเทศสยาม-ความเห็นคนไทย ที่ประชุมสำหรับพิจารณาราชการแลอรรถมหาเสนาบดี ม.ป.ป.

² มัทนา เกษมกล "การเมืองและการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ฉบับวิชาการ 14: 27-93 เมษายน-พฤษภาคม 2519

³ วิจารณ์อมรคุณารักษ์ ดุสิตธานีเมืองประชาธิปไตย หน้า 78

๑

ศึกษาความคิดทางด้านการเมืองแบบประชาธิปไตยของไทยและการปรับตัวของรัฐในช่วงปี 2398-2475 จะช่วยให้เข้าใจสภาพการณ์ต่าง ๆ ของวิธีการเมืองแบบประชาธิปไตยของไทยในยุคเริ่มแรกได้ดียิ่งขึ้น

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาถึงปัจจัยที่เป็นแรงผลักดันให้เกิดความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยของไทย
2. เพื่อศึกษาถึงลักษณะความเคลื่อนไหวของความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยของไทยระหว่าง พ.ศ. 2398-2475
3. เพื่อศึกษาถึงกลวิธีปรับตัวของรัฐในอันที่จะสนองตอบต่อปฏิริยาของความเปลี่ยนแปลงทางความคิดทางการเมือง
4. เพื่อศึกษาถึงปัญหาและอุปสรรคที่มีผลต่อความก้าวหน้าทางการเมืองแบบประชาธิปไตยของไทย
5. เพื่อศึกษาถึงผลสะท้อนในด้านต่าง ๆ อันสืบเนื่องมาจากความคิดทางการเมืองและการปรับตัวของรัฐในช่วงเวลาที่ศึกษา และหลังสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครองจะศึกษาพอสังเขป

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. ผลจากการศึกษาค้นคว้าจะให้ความรู้เกี่ยวกับพัฒนาการทางการเมืองแบบประชาธิปไตยของไทยในช่วงเวลาดังกล่าว
2. ผลจากการศึกษาค้นคว้าจะก่อให้เกิดความเข้าใจต่อภาวะการณ์ของบ้านเมืองในช่วง พ.ศ. 2398-2475
3. ผลจากการศึกษาค้นคว้าจะทำให้เข้าใจถึงพระบรมราโชบายของพระมหากษัตริย์ไทยเกี่ยวกับความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตย
4. ผลจากการศึกษาค้นคว้าจะชี้ให้เห็นถึงปัญหาและอุปสรรคของการนำวิธีการเมือง

แบบประชาธิปไตยมาปฏิบัติ

5. ผลจากการศึกษาค้นคว้าจะเป็นแนวทางศึกษาวิเคราะห์การเมืองแบบประชาธิปไตยในสมัยต่อมา

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

จะศึกษาถึงความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยของไทย ที่ปรากฏขึ้นในกลุ่มชนทุกชั้นคือ องค์พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางข้าราชการและราษฎรเท่าที่จะหาหลักฐานได้ รวมทั้งการปรับตัวของรัฐต่อภาวะการเปลี่ยนแปลงนี้เฉพาะช่วง พ.ศ. 2398-2475 และหลังพ.ศ. 2475 จะศึกษาพอสังเขปเพื่อช่วยสนับสนุนการศึกษาในช่วงก่อนหน้านี้ให้เด่นชัดขึ้น

สมมติฐานในการศึกษาค้นคว้า

1. อิทธิพลของยุโรปตะวันตกได้เร้าให้เกิดความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยขึ้นในสังคมไทย

2. ความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยได้เกิดขึ้นเฉพาะกลุ่มคนไทยที่มีการศึกษาดีเท่านั้น

3. การปรับตัวของรัฐต่อความเคลื่อนไหวทางความคิดทางการเมืองเป็นการวางรากฐานการปกครองแบบประชาธิปไตย

4. ความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยเป็นกระบวนการต่อเนื่องกันอย่างไม่หยุดยั้ง

5. ความชงกั้งของการนำระบบการเมืองแบบประชาธิปไตยของไทยมาปฏิบัติในช่วงเวลาดังกล่าว สืบเนื่องมาจากการแตกแยกทางความคิดของคนในชาติ และความไม่ไว้วางใจต่อสถานการณ์ภายนอกประเทศ

0:16:10 100% 100% 100% 100%

นิยามศัพท์เฉพาะ

ความคิดทางการเมือง หมายถึง ระบบความคิดที่เป็นแนวปฏิบัติที่ผู้มีส่วนร่วมทางการเมืองใช้เป็นเครื่องมือในการโจมตีหรือสนับสนุนสถาบันใดสถาบันหนึ่ง และต้องการเผยแพร่ให้มวลชนรับรู้หรือปฏิบัติตาม

ความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตย หมายถึง ระบบความคิดที่มุ่งถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการที่จะเข้าร่วมกำหนดนโยบายต่าง ๆ อันเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ส่วนรวมของประชาชาตินั้น ๆ

วิธีการในการดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้จะใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) และเสนอรายงานแบบพรรณาวิเคราะห์ (Analysis Description) ข้อมูลที่ใช้ศึกษาค้นคว้าจะใช้ข้อมูลที่เป็นหลักฐานชั้นต้น (primary sources) เป็นหลัก และอาศัยข้อมูลที่เป็นหลักฐานชั้นรอง (secondary sources) ประกอบด้วย

แหล่งศึกษาค้นคว้าที่สำคัญ

1. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ
2. หอสมุดแห่งชาติ
3. หอสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร
4. หอสมุดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
5. ศูนย์เอกสารประเทศไทย

เอกสารที่ใช้ศึกษาค้นคว้า

1. เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นต้น (primary sources)
 - 1.1 เอกสารชั้นต้นที่มีลิขสิทธิ์
 - เอกสารราชกาลที่ 5 เจ้านาย-ข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็น
จัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน

- เอกสารรัชกาลที่ 5 พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้จะให้
เปลี่ยนการปกครอง
- เอกสารรัชกาลที่ 6 กบฏ ร.ศ.130
- ความเห็นเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลก เรื่องจัดการเปลี่ยนแปลง
ราชการแผ่นดิน
- พระราชนิพนธ์บทความของอัครพาท
- บทความต่าง ๆ ในหนังสือพิมพ์ เช่น ครูไฉนพาท บางกอกการ
เมือง กรุงเทพฯ เติลเมล์ จีนโบสยามวารศัพท์ ตูลวิภาคพจนกิจ
 ฯลฯ

1.2 เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

- ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1
- ไตรภูมิพระร่วง
- กฎหมายตราสามดวง
- พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

2. เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นรอง (secondary sources)

2.1 หนังสือต่าง ๆ

- เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
- พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าชีวิต
- สมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ ความทรงจำ
- ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช สถาปนาพระมหากษัตริย์
- ขจร สุขพานิช ฐานันดรไพร

2.2 วิทยานิพนธ์

- ทราย สุวรรณานนท์ ปัญหาเศรษฐกิจและการเมืองของไทยหลังจากทำสนธิสัญญาบาวริง
- วุฒิชัย มุลศิลป์ นโยบายการจัดการศึกษาของไทยในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

- สมปอง คงรัช วิกฤตการณ์ทางการเมืองของไทยระหว่างปี
พ.ศ. 2475-2481

สรุป

บรรณานุกรม

บทคัดย่อ

ภูมิหลังของแนวความคิดทางการเมืองไทย

1. แนวความคิดทางการเมืองตามระบอบราชาธิปไตย

ถึงแม้ว่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ไทยก่อนยุคสุโขทัยขึ้นไปจะยังไม่แจ่มชัดก็ตามแต่คนไทยก็ได้ดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนใหญ่สืบเนื่องกันมาเป็นเวลาอันยาวนาน ดังปรากฏอยู่ในตำนาน นิทานพื้นบ้าน และพงศาวดารต่าง ๆ หลายเรื่อง การที่คนไทยมาอยู่ร่วมกันเช่นนี้ย่อมก่อให้เกิดความคิดเกี่ยวกับการเลือกสรรผู้นำหรือประมุขของรัฐ อันเป็นความจำเป็นสำหรับทุก ๆ สังคมที่มีขนาดเท่าใดก็ตาม ทั้งนี้ก็เพราะจะได้มีผู้ปกครองที่จะรับหน้าที่ควบคุมดูแลความสงบเรียบร้อย ตลอดจนมีอำนาจที่จะตัดสินเมื่อเกิดความขัดแย้งระหว่างสมาชิก

ความคิดในลักษณะดังกล่าวนี้ได้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรในวรรณคดีทางศาสนาเรื่องแรกของไทยคือ ไตรภูมิพระร่วง ซึ่งพระมหากษัตริย์ราชธานีไทย พระมหาพนมดงรักแห่งกรุงสุโขทัยได้พระราชทานขึ้นเมื่อพ.ศ.1888¹ โดยชี้ให้เห็นถึงเค้าเหตุที่จะต้องมียุทธนาการเมืองว่า

เมื่อนั้นแลบางคนโลก แลใจร้ายไปชิงเอาที่ผู้อื่น ผู้อื่นก็ขัดใจ โลที่โล่คำกันไปมา เป็น 2 ครั้ง 3 ครั้ง ไปแล้วฯ ที่นี้เขาจึงชุมนุมปรึกษาเจรจาด้วยกันว่าชนนี้ว่า บัดนี้เราเป็นโจกเจกไว้นัก เพราะว่าเราหาที่กล่าวบมิได้ แลควรเราท่านทั้งหลายตั้งไว้ท่านผู้หนึ่งให้เป็นใหญ่เป็นเจ้าเป็นจอมเราเถิด เราท่านทั้งหลายผิชอบสิ่งใดให้ท่านแต่งบังคับ ถ้อยความอันผิดแลชอบแก่เรา...²

¹ประเสริฐ ณ นคร "การชำระประวัติศาสตร์สุโขทัย" ใน สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับประวัติศาสตร์ไทยตามทัศนคติสมัยปัจจุบัน ฉบับพิเศษ 3 หน้า 45

²พระยาสิทธิไทย ไตรภูมิพระร่วง หน้า 311

นอกจากนี้ยังเนื่องมาจากความจำเป็นทางประวัติศาสตร์ในระยะเริ่มแรกของไทยที่ประชาชนต้องทำสงครามต่อสู้กับอาณาจักรใกล้เคียงเพื่อความอยู่รอด ดังนั้นจึงต้องแสวงหาผู้นำซึ่งสามารถพิทักษ์ตนให้ปลอดภัยและสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ ผู้พิทักษ์หรือผู้นำนี้ต่อมาก็จะกลายเป็นกษัตริย์ โดยจะต้องเป็นทั้งผู้นำในการรบและปกป้องประชาชนให้ปลอดภัยจากศัตรูในยามที่ถูกรุกรานด้วย¹ จากเหตุผลดังกล่าวนี้จึงเป็นแรงผลักดันให้ประชาชนยอมรับกษัตริย์ว่าเป็นผู้นำของตนในยามสงบและยามมีศึกสงคราม ซึ่งเท่ากับเป็นการยินยอมมอบอำนาจสูงสุดให้แก่กษัตริย์แต่ผู้เดียว ตามระบอบการปกครองที่เรียกว่าราชาธิปไตยหรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute Monarchy)

อย่างไรก็ตามความคิดทางการเมืองแบบ ราชาธิปไตยยังคงมีความแตกต่างไปตามยุคตามสมัย แล้วแต่ว่าจะได้รับอิทธิพลจากสิ่งใดสิ่งหนึ่งเข้ามาจนเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างรูปแบบทางความคิด สำหรับอาณาจักรไทยนั้นการจะศึกษาถึงกระบวนการความคิดทางการเมืองได้อย่างถ่องแท้จำเป็นต้องพิจารณาถึงอิทธิพลของศาสนาพุทธอันเป็นศาสนาประจำใจของคนไทยอย่างเหนียวแน่น โดยศาสนาพุทธนี้ได้เผยแพร่เข้ามาในดินแดนแถบนี้นับตั้งแต่พระเจ้าอโศกมหาราชได้จัดส่งสมณทูตคือพระโสณะและพระอุตระ นำพระพุทธศาสนามาเผยแพร่ยังดินแดนสุวรรณภูมิในราวศตวรรษที่ 3² รวมทั้งเป็นผลจากการแสวงหาเมืองขึ้นของชาวอินเดีย ซึ่งพวกนี้ไม่เพียงแต่มาตั้งสถานีการค้าเท่านั้นแต่ได้นำลัทธิประเพณีติดตัวมาด้วย³ เดิมชนชาติไทยยังคงนับถือผีมาก่อนครั้นเมื่อลงมาอยู่ในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ก็หันมานับถือพุทธศาสนาลัทธิเถรวาท⁴ สืบเนื่องคิด

¹ Phya Srivisarn Vacha. "Kingship in Siam" in Early history and Ayutthya Period. p. 236.

² ฟู. กับบลิว. ริส เควิดส์ พระพุทธศาสนาในชมพูทวีป แปลโดย สมัย สิงห์ศิริ หน้า 439-441

³ เอ็ดเวิร์ด โคนซ์ พุทธศาสนประวัติสังเขป แปลโดย สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย

⁴ ม. จ. สุภัทรทิศ กิตกุล "ระบบกษัตริย์สมัยโบราณบนภาคพื้นแผ่นดินเอเชียอาคเนย์" วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร 1 1-19 ตุลาคม-ธันวาคม 2520

ต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นหลังธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าย่อมผูกพันกับวิถีชีวิตของประชาชนอย่างแน่นแฟ้น รวมทั้งการมีส่วนกำหนดบทบาททางการเมืองของพระมหากษัตริย์อีกด้วย

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงชี้ให้เห็นว่า การที่พระมหากษัตริย์จะปกครองบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุข เปรียบประดุจกับการมีดวงแก้วอยู่ประจำเมืองนั้น พระมหากษัตริย์จะต้องยึดมั่นใน "จักรวรรดิวัตร" ประพฤติปฏิบัติตามท่วงนองคลองธรรมต่อประชาชนทุกคนในอาณาจักรเสมอภาคกันไม่เลือกชั้นวรรณะ ดังเช่นคำสอนที่ปรากฏในพระไตรปิฎกดังนี้

* ประกอบด้วย

1. ควรอนุเคราะห์คนในราชสำนัก และคนภายนอกให้มีความสุขไม่ปล่อยปละละเลย
2. ควรผูกไมตรีกับประเทศอื่น
3. ควรอนุเคราะห์พระราชมวงศานุวงศ์
4. ควรเกื้อกูลพราหมณ์ คฤหบดีและคหบดีชน คือเกื้อกูลพราหมณ์และผู้นั่งอยู่ในตัวเมือง
5. ควรอนุเคราะห์ประชาชนที่อยู่ในชนบท
6. ควรอุปการะสมณพราหมณ์ผู้มีศีล
7. ควรจัดรักษาฝูงเนื้อ นกและสัตว์ทั้งหลายมิให้สูญพันธุ์
8. ควรห้ามชนทั้งหลายมิให้ประพฤติดิฉชอบและชักนำด้วยตัวอย่างให้อยู่ในกุศล
9. ควรเลี้ยงดูคนจนเพื่อมิให้ประกอบกิจการทุจริตเป็นภัยต่อสังคม
10. ควรเข้าใกล้สมณพราหมณ์เพื่อศึกษาบุญและบาป กุศลและอกุศลให้แจ้งชัด
11. ควรห้ามจิตมิให้ต้องการไปในที่ ๆ พระมหากษัตริย์ไม่ควรเสด็จ
12. ควรดับความโลภมิให้ปรารถนาลาภที่พระมหากษัตริย์ไม่ควรจะได้

ที่มา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรให้ศาสตราจารย์ ดร. วิจิตร ศรีสอ้าน เป็นผู้เรียบเรียงขึ้นถวายแด่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เมื่อวันที่ 1-17 ธันวาคม 2518 หน้า 5

พ้องอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม ทำความเคารพธรรม นับถือธรรม บูชา
 ธรรม ยำเกรงธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่ จึงจัด
 การรักษารักษาป้องกัน และคุ้มครองอันเป็นธรรมในชนภายใน ในหมู่ชนในพวกกษัตริย์
 ผู้เป็นอนุยัตต์ ในพวกพราหมณ์และคฤหบดี ในชาวนิกมและชาวชนบททั้งหลาย ใน
 พวกสมณพราหมณ์ ในแหล่งเนื้อและนก... การอรรถมออย่าให้ในแว่นแคว้นของ
 พอเลย...¹

ดังนั้นพระมหากษัตริย์ตามทัศนะของศาสนาพุทธจึงต้องเป็นผู้ปกครองที่ทรงคุณธรรมยิ่งมี
 หลักธรรมเป็นเครื่องดัดการให้พระราชาอำนาจ ให้เป็นไปในทางที่เอื้ออำนวยประโยชน์สุขต่อ
 พลเมืองในราชอาณาจักร ความคิดดังกล่าวนี้เมื่อผสมผสานกับความคิดดั้งเดิมของไทยจึงเกิดเป็น
 ราชาธิปไตยที่ดัดแปลงเฉพาะตัวไม่เหมือนกับดินแดนอื่น ๆ โดยนับตั้งแต่มัยสุโขทัย* เมื่อคนไทยได้
 ตั้งตนเป็นเอกราชพ้นจากอำนาจการปกครองของเขมรในต้นพุทธศตวรรษที่ 19 นั้นลักษณะของ
 สุโขทัยยังเป็นเพียงนครรัฐ² (City State) มีขอบเขตการปกครองไม่กว้างขวางนักรวมทั้ง
 เป็นระยะเริ่มแรกของการก่อตั้งอาณาจักร สถาปนาเมือง เศรษฐกิจและสังคมเป็นไปอย่าง
 ง่าย ๆ ไม่สลับซับซ้อน ความคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์จึงไม่ห่างไกลประชาชนมากนักคือมี
 ฐานะเป็นเพียงหัวหน้าครอบครัว³ ดังถ้อยคำที่ไชยานามแทนพระองค์ว่า "พ่อขุน" และสิ่ง
 หนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันแนบแน่นในครอบครัวเดียวกันก็คือ การที่พ่อขุนรามคำแหงโปรด
 ให้แขวนกระดิ่งไว้ที่ประตูพระราชวัง สำหรับให้ราษฎรมาสนักระดิ่งร้องทุกข์ได้⁴ สืบจารึกได้

¹พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม 11 หน้า 52

* เนื่องจากเป็นอาณาจักรแรกของไทยที่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด

²ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช "การปกครองสุโขทัย" ใน คำบรรยายสัมมนาโบราณคดีสมัยสุโขทัย 2503 พิมพ์ในงานเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติรามคำ-
 แหง จังหวัดสุโขทัย 25 มกราคม 2507 หน้า 161

³ค. หน้า 162

⁴Prince Dhani. "The Old Siam Conception of the Monarchy," in
Modern Thai Politics from Village to Nation. p. 27.

บันทึกข้อความในตอนนี้ไว้ว่า "ปากประตูมีกระดิ่งอันหนึ่ง แขนงไว้หัน ไฟฟ้าหน้าปากกลางบ้าน กลางเมือง มีถ้อยมีความเจ็บท้องข้องใจ มักชักกล่าวถึงขุนไว้ ไปสั่นกระดิ่งอันหันแขนงไว้ พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองไคยินเรียกเมื่อถาม สอนความแก่นับด้วยชื่อ"¹ ดังนั้นเมื่อหลักปกครองนี้ผสมผสานกับอิทธิพลของศาสนาพุทธที่ปรากฏอย่างเด่นชัดและเป็นที่เคารพนับถืออย่างจริงจังนั้น ได้มีผลอย่างมากต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ในฐานะองค์ศาสนูปถัมภก ซึ่ง "พ่อขุน" ได้สนับสนุนศาสนาทุกวิถีทาง ไม่ว่าจะเป็นการสร้างถาวรวัตถุหรือการปลูกฝังธรรมะให้แก่ประชาชนและที่สำคัญคือหลักธรรมะได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันพระมหากษัตริย์จนเกิดเป็นสัญลักษณ์ ของความดีงาม เมื่อมีอำนาจหน้าที่ในการปกครองบ้านเมืองจึงกระทำไปเพื่อประโยชน์สุขของราษฎรอย่างแท้จริง สอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า "ปลูกเลี้ยงฝังลูกบ้านลูกเมืองนั้น ชอบด้วยธรรมทุกคน"²

บทบาทของศาสนาพุทธที่มีต่อความคิดทางการเมืองไทยทวีขึ้นสูงสุดในสมัยของพระยา-
สิทธิไทย ซึ่งจะสังเกตได้จากการเรียกพระนามพระมหากษัตริย์โดยจะเรียกค่านำหน้าว่า "พระมหา-
 ธรรมราชา" หรือ "พระยาธรรมิกราช" พระนามดังกล่าวนี้ย่อมแสดงถึงทัศนคติทางการเมือง
 อย่างเด่นชัด เพราะ "ธรรมราชา" หมายถึงว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้รักษารัฐธรรม และปฏิบัติ
 ธรรมด้วยการอยู่ในศีลในธรรมและทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทั้งปวง รวมทั้งทรงเป็นต้นแห่งความ
 ยุติธรรมทั้งปวงคือเป็นอำนจตราการสูงสุดสำหรับตัดสินคดี³ แต่ทั้งนี้มิได้หมายถึงความเชื่อที่
 ว่ามีพระเจ้าแบ่งภาคมาเป็นองค์พระมหากษัตริย์ตามทัศนะของฝ่ายพราหมณ์ หรือได้รับโอกาส
 การแต่งตั้งจากพระผู้เป็นเจ้าเช่นที่ปรากฏอยู่โดยทั่วไปในระบบกษัตริย์ของยุโรป เพราะฉะนั้น
 ในความรู้สึกของประชาชนพระมหากษัตริย์ไทยจึงมิใช่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่สูงสุด และมีพระราชอำ-
 นาจที่จะบงการหรือเรียกร้องการปฏิบัติบูชาจากประชาชนทุกโอกาส แตกต่างเป็นเพียงบุคคล
 ธรรมดาที่ต้องอยู่ภายใต้กรอบของพระพุทธศาสนา ความรู้สึกอันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่าง

¹ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกหลักที่ 1 หน้า 19

²ดู หน้า 26

³ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช สถาบันพระมหากษัตริย์ หน้า 21

ผู้ปกครองและผู้ที่อยู่ปกครองจึงปรากฏอยู่ตลอดเวลา

อุดมการณ์ของกษัตริย์ธรรมราชานั้นจะต้องเปรียบพร้อมไปด้วยธรรมะเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า และดำเนินการปกครองบ้านเมืองด้วยการตั้งมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรม อุดมการณ์อันนี้นับเป็นเจตนารมณ์อันหนักแน่นของพระมหาธรรมราชาลิไทย ซึ่งจะต้องมีผลอย่างมากในทางปฏิบัติ เพราะถ้าหากไม่เป็นความจริงพระองค์คงไม่กล้าประกาศต่อสาธารณชนด้วยการพระราชนิพนธ์ไว้ในไตรภูมิพระร่วง ซึ่งชลธิรา กลัค้อย ไค้กล่าวว่า เป็นเสมือนเครื่องมือทางการเมือง¹ สำหรับปลูกฝังความคิดความเชื่อให้กับประชาชน โดยเน้นให้เห็นถึงความสำคัญของ "พระญาจักรพรรดิราช" ซึ่งยิ่งใหญ่เหนือกว่าบรรดากษัตริย์ทั้งหลาย การจะเกิดเป็นพระญาจักรพรรดิราชได้นั้นก็ด้วยอำนาจบุญที่เคยทำมาก่อน ต้องเป็นผู้รู้ในทางธรรมและทางโลกคือ เป็นผู้มีความรู้ทางการเมืองขณะเดียวกันก็เป็นผู้ทรงธรรมอันประเสริฐสุดคดล่องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน² ไค้ภูมิพระร่วงไค้กล่าวถึงหลักการปกครองของพระญาจักรพรรดิราชไว้ดังนี้

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชนั้น ขันบุญธรรมรู้สั่งสอนคนทั้งหลาย ให้รู้ในธรรมเพียงดังพระพุทธเจ้าเกิดมา แลสั่งสอนให้โลกย์ทั้งหลายให้อยู่ในธรรมได้ ฯ ครั้งนั้นพระญาจักรพรรดิราชนั้น ก็สั่งสอนแก่ท้าวพระญาทั้งหลายให้อยู่ในธรรม จึงกล่าวดังนี้ว่า ท้าวพระญาทั้งหลาย จงตั้งมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรมทั้งหลาย 10 ประการอย่าให้ขาด จงรักลูกเจ้าเหง้าขุนหมื่นทนายไพร่ฟ้าข้าไทยทั้งหลาย อย่าได้เลือกที่รักอย่าได้มักที่ชัง แลรักเขาจงเสมอกันแล...³

¹ชลธิรา กลัค้อย วรรณคดีปวงชน หน้า 33

²สมบัติ จันทรวงศ์ "พระญาจักรพรรดิราชในไตรภูมิพระร่วง : ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับความหมายทางการเมือง" วารสารประวัติศาสตร์ 1: 1-7 มกราคม-เมษายน 2522

³พระญาลิไทย ไตรภูมิพระร่วง หน้า 8

นอกจากนี้แล้วในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นตำราทางกฎหมายที่ไทยรับแบบอย่างมาจากมอญนั้นก็ปรากฏความคิดเกี่ยวกับการที่พระมหากษัตริย์ต้องทรงยึดมั่นในทศพิธราชธรรม เช่นกัน โดยต้องปฏิบัติไปพร้อมกับการนับถือศีลห้าในวันธรรมดาและถือศีลแปดสำหรับวันพระ¹ ดังนั้นทศพิธราชธรรมจึงเป็นธรรมอันประเสริฐหรือเป็นหลักสำคัญสำหรับผู้ปกครอง อันเป็นประจักษ์จากรัตนประเพณีสำหรับพระมหากษัตริย์ไทยที่ได้ถือสืบทอดปฏิบัติกันมา ทศพิธราชธรรมประกอบไปด้วย

ทาน	การให้
สัจ	การตั้งสัจวรรักษากายวาจาให้สะอาดปราศจากโทษ
บริจาค	การบริจาคเสียสละ
อาชว	ความซื่อตรง
มทพ	ความอ่อนโยน
ตบ	การกำจัดความเกียจคร้านและความชั่ว
อโกธ	ความไม่โกรธ
อวิหิงสา	การไม่เบียดเบียนผู้อื่นตลอดถึงสัตว์ต่าง ๆ ให้ได้ทุกข์ยาก
ขณฺติญฺจ	ความอดทนต่อสิ่งที่ไม่ควรอดทนเป็นเบื้องต้น
อวิโรชน	การปฏิบัติมิให้ผิดจากการที่ถูกต้องและดำรงอาการคงที่ มิให้พินาศด้วยอำนาจยินดียินร้าย ²

ถึงแม้พระพุทธศาสนาจะมีอิทธิพลอย่างมากมายเหนือสังคมไทยยุคนี้เพียงไรก็ตาม แต่คนไทยโดยทั่วไปก็ยังมีความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภูตผีปิศาจ ทั้งนี้ก็เพราะการดำรงชีวิตของประชาชนคงอยู่ในสภาพของชุมชนโบราณที่มีอายุกว่า 700 ปีมาแล้ว ความเจริญทางวิทยาศาสตร์จึงยังมิได้เกิดขึ้นหรือแพร่ขยายเข้ามาถึง ดังนั้นความเชื่อทางไสยศาสตร์จึงผสมผสานไปกับความเชื่อตามหลักศาสนาพุทธและได้ส่งผลกระทบต่อความคิดทางการเมืองอีกด้วย เพราะใน

¹กฎหมายตราสามดวง หน้า 8

²ม.จ.สุภัทรทิศ กิตฺกุล "ระบบกษัตริย์สมัยโบราณบนภาคพื้นแผ่นดินเอเชียอาคเนย์"

ขณะที่พระมหากษัตริย์ต้องประพฤติปฏิบัติในขอบเขตของหลักธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว ยังจะต้อง
อยู่ภายใต้อำนาจผู้ใหญ่ที่สิ่งสฤติย์ประจำเมือง โดยการปฏิบัติบูชาในทางที่ถูกต้องผีก็จะคุ้มครอง
ให้บ้านเมืองเจริญก้าวหน้าขึ้นนานต่อไป ดังในข้อความจากศิลาจารึกที่ว่า "มีขฟงผีเทพคาใน
เขาอันนั้น เป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ ชุนผู้ใดถือเมืองสุโขทัยนี้แล ไหว้ผีผีลึง เมืองนี้เพียง
เมืองนี้ดี ผีไหว้ผีผีลึง ผีในเขาอันนั้นคุมบเกรง เมืองนี้หาย"¹

ในลักษณะดังกล่าวนี้ อิทธิฤทธิ์ของผีก็คือเครื่องถ่วงพระราชอำนาจของกษัตริย์มิให้มีสูง
สุดความเชื่อในสิ่งที่มองไม่เห็นพิสูจน์ไม่ได้รวมทั้งเป็นความเชื่อที่สืบเนื่องติดต่อกันมา รวนานเช่น
นี้ย่อมมีอิทธิพลต่อความคิดทางการเมืองของคนโบราณอย่างแน่นอน ดังนั้นระบบราชาธิปไตยแบบ
ไทยจึงเป็นระบบที่พระมหากษัตริย์มิได้เป็นบุคคลที่จะกระทำการต่าง ๆ ได้ตามอำเภอใจอย่างที่
คนส่วนมากเข้าใจกัน ทุกสิ่งอยู่ภายใต้กรอบของความเชื่ออันสืบเนื่องเป็นประเพณีของชาติถ้า
พระมหากษัตริย์องค์ใดไม่ตั้งมั่นอยู่ในเส้นทางเหล่านี้ ก็ไม่อาจปกครองได้ตลอดครอค์คือ "ชุนผู้
ใดกระทำชอบด้วยธรรมดังอัน ชุนผู้นั้น...กินเมืองเหิงนานแกกม ผู้ใดกระทำชอบด้วยธรรม
ดังอัน ชุนผู้นั้นมีปิ่นเอิงเหิงนานเลย"² นับเป็นเรื่องธรรมดาสำหรับบ้านเมืองที่มีผู้ปกครองไม่
ดีเพราะจะนำไปสู่การจลาจลวุ่นวายทางการเมือง และมีการโค่นล้มกษัตริย์องค์เก่าลงเพื่อ
สถาปนากษัตริย์องค์ใหม่ที่ทรงคุณธรรมมากกว่าและสามารถนำชาติไปสู่ความสงบเรียบร้อยดังเดิม
ได้ พฤติกรรมของกษัตริย์จึงมีบทบาทสำคัญต่อการเมืองของชาติเป็นอย่างยิ่ง เพราะสถาบัน
พระมหากษัตริย์จะเป็นตัวกำหนดความเป็นไปต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นไปในทางที่เจริญก้าวหน้าหรือ
เลวร้ายตกต่ำลงจนถึงกับการพยากรณ์สภาพบ้านเมืองที่ปราศจากผู้ปกครองที่ทรงคุณธรรมเอาไว้ว่า

คราฟีนผู้สัวทั้งหลาย

จะเกิดความอันตรายเป็นแม่นมั่น

ด้วยพระมหากษัตริย์มิได้ทรงทศมิตราธรรม

จึงเกิดเชษฐเป็นอัศจรรย์สืบหกประการ

คือเคื่อนดาวกินฟ้าจะอาเพศ

อุปติเหตุเกียตั่วทุกทิศาน

มหาเมฆจะลุกเป็นเพลิงกาล

เกิดนิมิตพิศดานทุกบ้านเมือง

พระคงคาจะแดงเคื่อคตังเลือนนก

อกแผ่นดินเป็นบาฟ้าจะเหลื่อง

¹ ประมุขศิลาจารึกภาคที่ 1 หน้า 23

² ๒. หน้า 70

การเลือกผู้ปกครองไว้อย่างชัดเจนซึ่งข้อความที่ว่า "ครั้งนั้นสมเด็จพระบรมโพธิสัตว์เจ้า ใต้มา บังเกิดเป็นมหาบุรุษในต้นพื้กัฒป ครั้นอยู่มากก็เกิดวิเวกแก่กัน หาผู้ใดจะบังคับบัญชามิได้ ผู้ ชนทั้งหลายมาสะสมล้อมประชุมพร้อมกัน จึงตั้งสมเด็จพระมหาบุรุษราชเจ้าขึ้นเป็นอธิปัต มีพระ นามกรชื่อว่า พระเจ้าสมมติราช"¹

"พระเจ้าสมมติราช" จึงชี้ให้เห็นถึงทัศนคติทางการเมืองไทยเกี่ยวกับสถานะของผู้ ปกครองตั้งแต่แรกเริ่มเป็นอย่างดี และทัศนะนี้จะดำรงอยู่ต่อมาในประวัติศาสตร์ชาติไทย ถึง แม้จะผ่านพ้นยุคสุโขทัยมาสู่ยุคอยุธยา ซึ่งเป็นระยะของการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดทางการเมือง ไปอีกแบบหนึ่งก็ตาม คนไทยก็ยังมีประเพณีที่แสดงออกถึงความหมายของการเลือกกษัตริย์ ดังพระนามภิไธยของพระมหากษัตริย์บทหนึ่งที่ว่า "อเนกชนนิกรสโมสรสมมติ" แสดงว่าพระองค์ ทรงได้รับการเลือกตั้งจากประชาชน แม้ในปัจจุบันเมื่อมีการสืบราชสมบัติตามลำดับในกฎมณเฑียร บาลแล้ว ในพระราชพิธีราชาภิเษกพระมหากษัตริย์ยังต้องประทับบนพระที่นั่งอัฐทิศ (แปดเหลี่ยม) เพื่อให้ผู้แทนประชาชนทูลถวายราชสมบัติ²

จุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมืองของไทยเกิดขึ้นหลังจากการ สถาปนาอาณาจักรอยุธยาขึ้นในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างในปีพ.ศ.1893 เมื่อพระเจ้าอู่ทองได้ ทรงรับวัฒนธรรมเขมรซึ่งเป็นแบบแผนการปกครองที่เขมรับมาจากอินเดียอีกทีหนึ่งนั้น จัดเป็น ระบบที่กษัตริย์ได้รับมอบอำนาจยิ่งใหญ่กว่าระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในส่วนอื่น ๆ ของเอเชีย³ ทั้งนี้เพราะ ความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ถือว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประดุจเทพเจ้ามี ความศักดิ์สิทธิ์เหนือความมนุษย์โดยทั่วไป ซึ่งมีผลให้ความคิดเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์แตก กระจายไปจากเดิมอย่างมากมาย

¹ กฎหมายตราสามดวง หน้า 51

² ม.จ.สุภัทรทิศ กิสุกุล "ระบบกษัตริย์สมัยโบราณบนภาคพื้นแผ่นดินเอเชียอาคเนย์"

วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร 1:1-19 ตุลาคม-ธันวาคม 2520

³ Walter F. Vella. The Impact of the West on Government in Thailand. p. 317.

การหันไปรับเอาอิทธิพลจากเขมรมาเช่นนี้ น่าจะเป็ปัจจัยอยู่หลายประการที่ควรจะพิจารณาคือ ประการแรกเนื่องมาจากความจำเป็นทางการเมืองที่อยู่ชยจะต้องแข่งขันกับสุโขทัย เพราะในฐานะอาณาจักรเกิดใหม่อยุธยาต้องรีบเร่งสร้างเสถียรภาพและความเชื่อถือให้เกิดขึ้นในหมู่แว่นแคว้นอื่น ๆ ตลอดจนการรุกรานจากศัตรูภายนอกเพื่อจะได้ช่วงชิงตำแหน่งผู้นำคนไทยแทนที่สุโขทัยซึ่งเคยเป็นมาก่อน จึงไม่มีหนทางใดดีไปกว่าการรับแบบอารยธรรมที่เคยยิ่งใหญ่และเคยใช้ได้ผลมาแล้ว เพื่อสร้างสถาบันพระมหากษัตริย์ให้ศักดิ์สิทธิ์และเป็นที่ยึดเหนี่ยว เช่นเดียวกับพระราชอำนาจของกษัตริย์เขมรในอดีต อันจะเห็นได้จากการประกาศพระนามที่แสดงถึงการเป็นผู้ทรงบุญญาธิการเสมอด้วยองค์พระคือ "สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ" ซึ่งหมายความว่าทรงอำนาจเป็นใหญ่กว่าราชาทั้งหลาย¹

ประการที่สอง เป็นเพราะอยุธยาสถาปนาขึ้นมาพร้อมกับอาณาเขตที่กว้างขวางใหญ่โต โดยมีเมืองที่ยอมอยู่ภายใต้การปกครองถึง 16 หัวเมือง² การควบคุมและการปกครองให้มีประสิทธิภาพจึงขึ้นอยู่กับพระราชอำนาจของรัฐบาลกลาง และสังคมที่มีขนาดใหญ่ย่อมมีกลไกในการปกครองที่ซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ดังนั้นการจะใช้รูปแบบดั้งเดิมของไทยจึงไม่เพียงพอและเหมาะสมต่อสถานการณ์ที่อุบัติขึ้นใหม่นี้แน่นอน

ประการสุดท้าย น่าจะมีผลจากการที่ไทยมีประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการอพยพโยกย้ายถิ่นฐานจากที่หนึ่งมาสู่ท้องที่หนึ่ง จึงมีจุดเด่นอยู่ที่สามารถดูดซึมและประสมกลมกลืนวัฒนธรรมต่าง ๆ ได้ง่าย อันเป็นลักษณะของวัฒนธรรมระบบเปิด (Open System) * ที่มีปฏิริยาไวต่อการกระทบของวัฒนธรรมอื่น³ ดังนั้นการตั้งอาณาจักรอยุธยาขึ้นมาท่ามกลางอิทธิพลของอารย-

¹ พิสิฐ เจริญวงศ์ "การปกครองสมัยอยุธยา" ใน รวมปรากฏงานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี หน้า 184

² กรมศิลปากร พระราชพงศาวดารกรุงสยาม หน้า 21

* วัฒนธรรมที่สัมผัสกับวัฒนธรรมที่แตกต่างออกไปอยู่เสมอ จึงไม่ผูกพันยึดมั่นกับแบบแผนดั้งเดิมจนเกินไป สามารถผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมเก่าและวัฒนธรรมใหม่ได้โดยง่าย

³ Diane Lewis. Cultural Change and Modernization in Thailand. p. 1.

ธรรมเขมรที่แพร่หลายในลุ่มน้ำเจ้าพระยามาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16¹ ซึ่งส่งผลให้ไทยคุ้นชินและหลอมละลายเข้าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของคนได้อย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะเมื่อไทยสามารถตีเขมรได้อย่างเด็ดขาดในสมัยพระบรมราชาธิราชที่ 2 และได้จัดการกับเขมรด้วยการ "ให้พระราชกุมารท่านพระนครอินทร์เจ้า เสวยราชสมบัติเมืองนครหลวง ท่านจึงให้อาพระยาแก้ว พระยาไชและครอบครัวและทั้งรูปพระโค รูปสิ่งสัตว์ทั้งปวงมาด้วย"² การกวาดต้อนบุคคลในราชสำนักเขมรมายังอยุธยาบ่มรวมทั้งพวกพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการประกอบพระราชพิธีตามลัทธิเทวราช ทำให้ความคิดเกี่ยวกับการปกครองของเขมรเข้ามามีอิทธิพลมากขึ้น

อย่างไรก็ตามรากฐานความคิดทางการเมืองยังคงอยู่ในรูปแบบเดิมๆ คือ "ราชาธิปไตย" ที่ถืออำนาจของพระมหากษัตริย์เป็นหลักใหญ่ในการปกครองแผ่นดิน แต่ที่เปลี่ยนแปลงไปก็คือ ความคิดที่ยกย่องสมมติพระเจ้าแผ่นดินจากความเป็นมนุษย์ขึ้นเป็นเทวราช มีพระเจ้าทั้งสามของพราหมณ์อันได้แก่ พระพรหม พระศิวะ พระนารายณ์ มารวมอยู่ในพระองค์³ รวมทั้งรับขนบธรรมเนียมของลัทธิเทวราชมาใช้ด้วย ดังปรากฏในพิธีใหญ่ ๆ เช่นพิธีบรมราชาภิเษกซึ่งนอกจากพราหมณ์จะสาธยายมนต์อัญเชิญพระเป็นเจ้าให้ลงมาสู่องค์พระมหากษัตริย์แล้วยังมีการถวายเครื่องทรงและพระแสงราชวุธที่ถือเป็นสัญลักษณ์ ของพระอิศวร พระนารายณ์ หรือในพิธีพระบรมศพก็ใช้โกศทรง อันแสดงถึงเครื่องหมายของพระอิศวรอีกเช่นกัน⁴

สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของแนวความคิดทางการเมืองแบบเขมรอย่างเด่นชัดก็คือ ลิลิตโองการแช่งน้ำ ซึ่งเป็นวรรณคดีเก่าแก่สมัยอยุธยาประพันธ์ขึ้นเพื่อใช้ในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา อันเป็นพิธีปฏิญาณตัวของข้าราชการโดยการดื่มน้ำที่แช่ด้วยมนต์และแฉดยุคตราวสุเพื่อให้เกิดความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และให้เกิดความเกรงกลัวต่อกษัตริย์อันจะมีมา

¹G. Coedes. The Indianized State of Southeast Asia. p. 137.

²ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช "สังคมอยุธยา" ใน รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี หน้า 280

³ดู.

⁴พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร เรื่องบรมราชาภิเษกและเรื่องพระราชวังบางปะอิน พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าประสมศักดิ์ ชุมพล 29 สิงหาคม 2509 หน้า 8-9

ถึงตามกล่าวอ้างข้าง พิชินีจึงเป็นพิชิตำจนความศักดิ์สิทธิ์และอำนาจของสถาบันกษัตริย์ทางไสยศาสตร์ ลักษณะดังกล่าวนี้จึงเป็นลัทธิที่เป็นทั้งระบบการปกครองและระบบศาสนาในเวลาเดียวกัน คือ ศาสนาที่เห็นว่าพระมหากษัตริย์เป็นวัตถุที่เคารพต้องมีการบูชาอยู่เนื่องเนือง² ฉะนั้นข้อห้ามหลาย อย่างจึงถูกสร้างขึ้นเพื่อปกป้องพระองค์ให้ปลอดภัย โดยทุก ๆ อย่างต้องเน้นหนักในการแสดงความเคารพต่อพระองค์ มีข้อห้ามสำคัญคือประชาชนจะมองหรือแตะต้องวิหาร³ วิหารจนถึงเรื่อง สุขภาพหรือเอ่ยถึงพระองค์โดยขาดความเคารพไม่ได้³ ทานสังฆราชปาลเลกซ์ บาทหลวงชาว ฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้กล่าวถึง ความสำคัญของเรื่องนี้ไว้ว่า

ความเคารพในองค์พระมหากษัตริย์เป็นอย่างสูงสุด ไม่เพียงแต่จะต้องหมอบลงในขณะที่ พระองค์ท่านเสด็จผ่านเท่านั้น แม้กระทั่งเมื่อผู้ใดผ่านไปทางหน้าพระบรมมหาราชวัง (ที่สวนหมวกอยู่) ก็ต้องถอยหมวก ชาวเรือที่พายเรือผ่านเรือที่นั่งที่จอดอยู่ตรงพระ- บรมมหาราชวัง ก็จะต้องถอยเครื่องสวมศีรษะออกและคุกเข่าลงหรือหมอบ จนกว่า จะผ่านพ้นไป ถ้าฝ่าฝืนจะถูกโบยหรือปรับไหมอย่างรุนแรง...⁴

เพราะฉะนั้นความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนแบบนายกับบ่าวของเขมร ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อความสัมพันธ์แบบพ่อกับลูกของไทยแต่เดิม แต่ก็มีได้เข้ามาแทนที่ลักษณะเดิม ของไทยเสียทั้งหมด เพียงแต่เข้ามาทำให้ผู้นำของไทยดูน่าเกรงขามยิ่งขึ้น⁵ อย่างไรก็ตาม ความศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ย่อมแสดงถึงพระราชอำนาจของพระองค์ด้วย จึงปรากฏพระ-

¹ วัลยา ปิยะรัตน์ "วรรณคดีไทยในสมัยอยุธยากับการเมือง" วารสารธรรมศาสตร์ 3:47-59 กุมภาพันธ์-พฤษภาคม 2519

² ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช สถาบันพระมหากษัตริย์ หน้า 4

³ Walter F. Vella. The Impact of the West on Government in Thailand. p. 319.

⁴ สังฆราช ปาลเลกซ์ เล่าเรื่องเมืองไทย แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร หน้า 250

⁵ ควอริช เวลส์ การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ แปลโดย กาญจน์ สมเกียรติกุล และ ยุพา ชุมจันทร์ หน้า 26

นามเรียกภักตร์ว่า "พระเจ้าแผ่นดิน" หรือ "เจ้าชีวิต" อันเป็นการเรียกอย่างง่าย ๆ แต่เต็มไปด้วยความจงรักภักดีและก็แสดงถึงความเกรงกลัวด้วย¹ เพราะทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดเหนือชีวิตของราษฎร พร้อมกับเป็นเจ้าของทรัพย์สินที่ดินทั้งหมดในพระราชอาณาจักร หัตถ์ของชาวต่างชาติต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ได้ปรากฏในบันทึกของนิโคลัส แร้วเวส ชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาอยู่บราซิลแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ว่า

ไม่มีรัฐใดในชมพูทวีป (ทางอินเดีย) ที่จะเป็นราชาธิปไตยเท่าประเทศสยาม พระเจ้าแผ่นดินที่ทรงครองราชย์มาจนกระทั่งถึงองค์ปัจจุบันนี้ ได้รับการยกย่องพระเกียรติเสมอด้วยพระผู้เป็นเจ้าทีเดียว พระองค์ทรงเลือกเอาประโยชน์ทางบำเพ็ญพระองค์ ให้เป็นที่เกรงกลัวแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ยิ่งกว่าจะทรงพอพระราชหฤทัยให้เป็นที่รักแก่พวกเขาเสียอีก...²

ถึงแม้พระมหากษัตริย์จะมีฐานะสูงส่งมากขึ้นเพียงใดก็ตาม แต่ความคิดเกี่ยวกับการขึ้นดำรงตำแหน่งก็ยังไม่เปลี่ยนแปลง เพราะยังคงถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นตำแหน่งที่ได้มาโดยผ่านการเลือกตั้งจากประชาชน เช่นเดียวกับในประวัติศาสตร์ยุคเริ่มแรกของไทย ซึ่งจะได้เห็นได้จากตอนหนึ่งของ "ลิลิตโองการแช่งน้ำ" คือ

เลือกผู้ยิ่งยศ

เป็นราชาคร่าว

เรียกนามสมมติราชเจ้า

จึงตั้งท้าวเจ้าแผ่นดิน³

เมื่อได้รับการเลือกตั้งเช่นนี้พระมหากษัตริย์จึงยังมิได้เป็นเจ้าของที่ดิน ทรัพย์สินหรือแม้แต่ชีวิตราษฎรทั้งหมด จนกว่าจะได้รับการทูลถวายในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกจากมุข-

¹ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าชีวิต หน้า 1

² นิโคลัส แร้วเวส ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม
แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร หน้า 69

³ หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู (ผู้รวบรวม) วรรณคดีบางเรื่อง หน้า 16

อำมาตย์หัวหน้ารัฐบาลทั้งหกคือ สมุหพระกลาโหม สมุหนายก และเสนาบดีเวียง วัง คลัง
นา ซึ่งต่างก็ถวายราชสมบัติอันอยู่ในหน้าที่ของตน เช่น สมุหพระกลาโหมถวายรถหลวง เรือ-
หลวง ศัคราวุธ และหัวเมืองขึ้นกลาโหม สมุหนายกถวายพลเรือนและหัวเมืองขึ้นมหาดไทย
เสนาบดีคลังถวายราชสมบัติทั้งสิบสองพระคลัง ฯลฯ¹ ประเพณีดังกล่าวนี้ยังคงปฏิบัติติดต่อมา
ท่านสังฆราชปาลเลกซ์ก็ได้นึกเรื่องนี้ไว้เมื่อครั้งมีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์² ภายหลังจากพระราชพิธีนี้แล้วพระมหากษัตริย์
จึงจะประกาศอนุญาตให้ราษฎรเข้าจับจองทำมาหากินได้ ดังที่กฎหมายเบ็ดเสร็จได้กล่าวไว้ว่า
"ที่ในแว่นแคว้นกรุงเทพมหานครอยู่ระแวกหาที่ดินรกร้างว่างเปล่าเป็นอันมาก เป็นที่แห่งพระเจ้า
อยู่หัว หากให้ราษฎรทั้งหลายได้ไปจับจองดินอยู่ จะได้เป็นที่ราษฎรทำมาหากินได้"³

โดยเหตุนี้แล้วพระมหากษัตริย์ย่อมอยู่ห่างไกลจากประชาชนและไม่สามารถผูกพันจิตใจ
ให้จงรักภักดีอยู่ตราบนานเท่านานได้ แต่ในความเป็นจริงแล้วสถาบันพระมหากษัตริย์กลับเป็น
ศูนย์รวมของความรักและศรัทธาอย่างเหนียวแน่น ทั้งนี้เพราะไทยได้ผสมผสานคติของเขมรเข้า
กับคติของตนเอง จึงเกิดเป็นลัทธิทางการเมืองแบบไทยอีกรูปหนึ่ง คือไม่ได้เป็นเทวราชโดย
สมบูรณ์แต่เป็นกษัตริย์แบบประเพณีมากกว่า⁴ เฉพาะอย่างยิ่งอิทธิพลของศาสนาพุทธซึ่งคนไทยนับ
ถืออย่างเหนียวแน่น และเป็นพระราชกรณียกิจอันสำคัญสำหรับพระมหากษัตริย์ที่จะต้องปฏิบัติ
ตลอดรัชกาลในฐานะองค์อัครศาสนูปถัมภก ดังนั้นความคิดในเรื่องธรรมะสำหรับกษัตริย์อันได้
แก่ลัทธิทศพิธราชธรรมซึ่งเป็นลักษณะเด่นอันสำคัญยิ่งของสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย และได้
หลอมละลายความเข้มข้นของลัทธิเทวราชให้ลดน้อยลง การผสมผสานทางวัฒนธรรมนี้จะได้เห็นได้

¹พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร เรื่องบรมราชาภิเษกและเรื่องพระราช
วังบางปะอิน พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าประสมพงศ์ ชุมพล 29 สิงหาคม
2509 หน้า 17

²สังฆราชปาลเลกซ์ เล่าเรื่องเมืองไทย แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร
หน้า 245-246

³กฎหมายตราสามดวง หน้า 388

⁴ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช สถาบันพระมหากษัตริย์ หน้า 22

ชัคจากพระนามาภิไธยของพระเจ้าแผ่นดิน เช่น "สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุนทรบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว"¹ ซึ่งนอกจากจะหมายถึงความยิ่งใหญ่ตามแบบกษัตริย์เขมรแล้ว พระองค์ยังจะต้องทรงคุณธรรมประดุจเป็นพระพุทธเจ้า ความรู้สึกเคารพยกย่องรวมทั้งความจงรักภักดีที่ประชาชนมีต่อพระมหากษัตริย์ไทยนั้นจึงมีไว้เพราะทรงอวตารมาจากพระเป็นเจ้าตามลัทธิฮินดู หากแต่ทรงเป็นสัพบุญ² แห่งธรรมะ จึงได้ถวายความเคารพยกย่องอย่างสูงแก่พระองค์ด้วยการใช้ถ้อยคำเมื่อเอ่ยถึงพระมหากษัตริย์ว่า "พระพุทธเจ้าอยู่หัว" และในการพูดกับพระองค์ก็เรียกแทนตนเองว่า "ข้าพระพุทธเจ้า"² ดังนั้นความสำคัญอย่างสูงสุดของสถาบันพระมหากษัตริย์จึงได้ส่งผลให้เมืองหลวง เป็นศูนย์กลางทางการเมือง การปกครอง ตลอดจนความก้าวหน้าในด้านต่าง ๆ ลักษณะของการปกครองจึงอยู่ในรูปของการรวมอำนาจสู่ศูนย์กลาง (Centralization) โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีอำนาจเต็มในการบริหารประเทศ

ถึงแม้ว่าพระมหากษัตริย์จะทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดในการปกครองพระราชอาณาจักรก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติแล้วยังมีสิ่งที่ยกย่องและถ่วงดุลย์พระราชอำนาจของพระองค์อยู่บางประการ กล่าวคือประการแรก เนื่องมาจากกลุ่มเจ้านายและขุนนาง ทั้งนี้เป็นเพราะพระมหากษัตริย์ไม่สามารถจะดำเนินการปกครองตามลำพังพระองค์เองได้ ต้องอาศัยความร่วมมือจากเจ้านายและขุนนางข้าราชการซึ่งมีหน้าที่รับสนองพระบรมราชโองการ และดูแลความเป็นอยู่ของราษฎรต่างพระเนตรพระกรรณ การที่พระองค์ได้รับการยกย่องฐานะให้สูงเสียดจนแทบจะเป็นการแยกพระองค์ไปจากการบริหารแผ่นดิน ไม่มีโอกาสออกไปนอกพระราชวังมากนัก รวมทั้งในหมู่ขุนนางข้าราชการที่แวดล้อมอยู่ก็ยากที่จะแสดงความคิดเห็นอันจริงใจได้ เพราะไม่มีผู้ใดที่จะกล้ารายงานเรื่องที่จะนำความบาดหมางมาสู่ตนเอง³ จึงยากที่พระองค์จะล่วงรู้สภาพความเป็นจริงต่าง ๆ ได้ด้วยเหตุนี้กลุ่มเจ้านายและขุนนางทั้งหลายจึงกลายเป็นกลุ่มอิทธิพลที่ถ่วงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์มิให้ใหญ่โตสมบูรณ์ และทำให้องค์พระมหากษัตริย์ทรงหวาด

¹ กรมศิลปากร พระราชพงศาวดารกรุงสยาม หน้า 21

² ม.ร.ว.อคิน รัตพันธ์ สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. 2325-2416

แปลโดย ม.ร.ว.ประกายทอง สิริกุล และ พรณี สรุงบุญมี หน้า 109

³ Walter F. Vella. The Impact of the West on Government in Thailand.

ระวางว่าเจ้านายและขุนนางจะใช้อิทธิพลที่มีอยู่เข้าแย่งชิงอำนาจทางการเมืองไปจากพระองค์ อันเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งในราชสำนัก แต่ไม่เคยปรากฏในประวัติศาสตร์ไทยเลยว่าเกิดจากการกระทำของประชาชน¹ ทั้งนี้เพราะตำแหน่งพระมหากษัตริย์เป็นตำแหน่งที่ช่วงชิงกันได้ ด้วยอำนาจทหาร ผู้ใดมีกำลังทางทหารมากที่สุดก็มักจะได้เลวยราชสมบัติ จึงเป็นฐานะที่ ตั้งอยู่บนพระราชอำนาจแต่เพียงอย่างเดียว² ถึงแม้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตำแหน่งกษัตริย์จะมีไร เป็นการใช้อำนาจเข้าแย่งชิงก็ตามแต่การจะเสด็จขึ้นครองราชย์ได้นั้น ขึ้นอยู่กับความสนับสนุนของ ขุนนางตระกูลสำคัญๆ ดังเช่นตระกูลขุนนางซึ่งเป็นตระกูลเก่าแก่และใหญ่ที่สุดตระกูลหนึ่งที่มีบทบาท สำคัญมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย สมาชิกในสกุลดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ มาโดยตลอด ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน มีอำนาจและอิทธิพลมากสามารถหนุนหลังเจ้านายให้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน มาแล้ว³ ดังนั้นพระมหากษัตริย์จึงจำเป็นต้องดำเนินนโยบายประสานประโยชน์กับกลุ่มเจ้านาย และขุนนางอิทธิพล เพื่อหลีกเลี่ยงความขัดแย้งอันจะนำไปสู่ความสั่นคลอนของราชบัลลังก์

ประการที่สอง เนื่องมาจากพระราชกำหนดกฎหมายและราชประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกัน มานอกจากหลักธรรมราชาซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของราชาธิปไตยแบบไทยแล้ว กฎเกณฑ์บางอย่าง ในกฎหมายเสียบบาลก็ได้อำนาจขอบเขตพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ด้วยการกำหนดเวลา และพระราชภารกิจที่จะต้องทรงปฏิบัติในแต่ละวัน นับตั้งแต่ขึ้นบรรทมไปจนถึงเวลาบรรทมทำให้พระองค์มีอาจประพฤติตามใจชอบได้ เพราะต้องทรงประพฤติธรรม ออกขุนนางบริหารราชการแผ่นดิน ศึกษาเล่าเรียน ควบคุมดูแลความเป็นไปในราชสำนัก⁴ และในการว่าราชการแผ่นดินของพระมหากษัตริย์นั้น ก็มีกฎหมายที่ป้องกันมิให้การใช้พระราชอำนาจเป็นไปในทางที่ผิด ไม่ยุติธรรม อันเนื่องมาจากการคัดค้านใจของคน ๆ เดียวตามระบบราชาธิปไตย โดยกฎหมายได้กำหนดให้มีการหักท่วงไค้ดังนี้ "อนึ่งพระเจ้าอยู่หัว คำรัสตรัสด้วยกิจราชการ คดีถ้อยความ

¹Walter F. Vella. The Impact of the West on Government in Thailand.
p. 317.

²ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช "สังคมอยุธยา" ใน รวมปรากฏการณ์อยุธยา 200 ปีหน้า :

³ชาญชัย รัตนวิบูลย์ บทบาทของอภิรัฐมนตรีสภาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า-
เจ้าอยู่หัว หน้า 18

⁴กฎหมายตราสามดวง หน้า 55

ประการใด ๆ ต้องกฎหมายประเพณีเป็นยุติธรรมแล้วให้กระทำตาม ถ้ามีชอบ จงเอาพิศุส
 ทักทาน ครั้ง 1 2 3 ครั้ง ถ้ามีพึงให้คงไว้ อย่างเพื่อส่งไป ให้หูลในที่ระโหฐาน ถ้า
 หมีพึงจึงให้กระทำตาม..."¹ และด้วยเหตุที่พระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจอันล้นพ้นเหนือชีวิต
 ของประชาชนจนสามารถสั่งประหารหรือประหารชีวิตบุคคลใดก็ได้ นั่นก็ต้องกระทำไปด้วยความมี
 สติรอบคอบ ว่าเป็นการสมเหตุสมผลหรือไม่ ในฐานะที่กษัตริย์ก็เป็นปุถุชนจึงย่อมจะมีอารมณ์
 โกรธจนขาดสติได้ กฎหมายจึงยับยั้งพระราชอำนาจโดยกำหนดว่า "อนึ่งทรงพระโกรธผู้ใด
 แลตรัสเรียกพระแสง อย่าให้เจ้าพนักงานยื่น ถ้ายืนโทษถึงตาย"²

การที่สถาบันพระมหากษัตริย์ได้กลายเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวผูกพันคนไทยทั้งชาติให้รวมเป็น
 น้ำหนึ่งใจเดียวกัน โดยมีให้เกิดความรู้สึกที่เป็นปฏิกิริยาต่อสถาบันนั้น นับเป็นสิ่งที่สะท้อนให้
 เห็นถึงคุณค่าที่ประชาชนได้รับจากสถาบันพระมหากษัตริย์ พระราชกรณียกิจของผู้ปกครองไทยใน
 อดีตได้จารึกอยู่ในความทรงจำของประชาชนตลอดมา โดยเฉพาะการเป็นผู้นำทัพเข้าทำสงคราม
 ปกป้องแผ่นดิน ถึงแม้จะมีเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ที่ทำให้ไทยต้องเสียเอกราชแก่พม่าถึง 2
 ครั้งแต่พระมหากษัตริย์องค์ต่อมาก็ได้แสดงความกล้าหาญกอบกู้เอกราชคืนมาได้ พร้อมไปกับการ
 สร้างชาติให้เข้มแข็งคงเคิม ซึ่งนับว่าเป็นงานที่เต็มไปด้วยความยากลำบากนานับประการ
 ไม่ว่าจะเป็นในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชหรือสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

ในส่วนความสัมพันธ์กับราษฎรนั้น ถึงแม้จะห่างเหินต่อกัน แต่ในฐานะผู้ปกครองที่ต้อง
 คอยดูแลทุกข์สุขของราษฎรสถาบันพระมหากษัตริย์ก็พยายามเอาใจใส่มีไต่หอดูฟัง โดยเฉพาะ
 เกี่ยวกับการทำมาหากิน เพื่อเป็นการปกป้องผลประโยชน์ของราษฎรก็มีกฎหมายคอยให้ความคุ้ม
 ครอง เช่น ในกฎหมายผู้ใดปล่อยช้าง ม้า วัว ควายออกเฟ้นพ่านทำความเสียหายแก่คนข้าว³
 การขโมยแอกไถอันเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำมาหากิน⁴ ตลอดจนการลักขโมยน้ำจากนาคนอื่น
 เข้าธูนาตัวเอง⁵ ฯลฯ ก็มีความผิดตามกฎหมาย หรือเมื่อเกิดโรคระบาดในสมัยที่ยังไม่มีวิธีป้องกัน

¹กฎหมายตราสามดวง หน้า 55

²ก. หน้า 56

³ก. หน้า 379-382

⁴ก. หน้า 384

⁵ก. หน้า 385

กันทางการแพทย์แผนใหม่กษัตริย์ก็พยายามช่วยเหลือเท่าที่พระองค์จะทำได้ ด้วยการทำพิธีทางศาสนาที่เรียกว่า พิธีอาพาธพินาศ ดังเช่นที่ได้กระทำในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเมื่อคราวเกิดโรคระบาดครั้งใหญ่¹

ความเอาใจใส่ของพระมหากษัตริย์ต่อประชาชนได้แผ่คลุมไปแม้แต่การปฏิบัติคนในชีวิตรประจำวันของประชาชน ดังเช่นการประกาศให้ระมัดระวังการเกิดเพลิงไหม้ในฤดูแล้ง² หรือแม้แต่การสั่งสอนให้ก่อเตาไฟใหม่เพื่อป้องกันอัคคีภัย โดยมีการแสดงตัวอย่างให้ดูที่ท้องสนามหลวง³ ฯลฯ องค์พระมหากษัตริย์ก็ทรงเข้าพระทัยดีถึงพระราชอำนาจของพระองค์ที่มีใ้มีอำนาจสมบูรณ์ดังทฤษฎีนั้นเลย ซึ่งจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแก่ชาวของหนังสือพิมพ์ลึงคโปร์ เกี่ยวกับความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ไทยว่า

พระมหากษัตริย์ของแต่ละประเทศไม่สามารถจะรวบรวม เงินทองทรัพย์สินสมบัติไ้มากไปกว่าที่พระองค์ไ้รับ ด้วยความยินยอมของเสนาบดี ข้าราชการและประชาชน และไม่สามารถจะรวบรวมเงินโดยบังคับจากการล่วงรู้ของผู้อื่นที่อยู่ในประเทศไ้ มิฉะนั้นก็จะเป็นการขบถ การจลาจลและการเกลียดชังต่อพระมหากษัตริย์ ผู้ซึ่งทรงมีพระราชอำนาจไ้ก็ควั้ความเห็นชอบและยินยอมจากคนทั้งปวงในประเทศ...พระมหากษัตริย์องค์เดียวไม่สามารถปกครองประเทศไ้เป็นไปด้วยดีไ้...พระราชอำนาจของกษัตริย์มีไ้ยิ่งใหญ่ไปกว่าความสุขส่วนรวมในประเทศของพระองค์...⁴

ดังนั้นในความรู้สึกของคนไ้ ไปสถาบันพระมหากษัตริย์จึงเป็นสถาบันที่มีไ้ไว้เพื่อความสงบสุขของ "ลมนธิพรหมณั้ประชากรบวร" เป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตลอดระยะเวลาที่ผ่าน

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2 หน้า 117

² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400 หน้า 122

³ ฎ. หน้า 258

⁴ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ล้นาและคำแปลพระราชหัตถเลขาภาษาอังกฤษในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 49

มาเจตนคติของประชาชนที่มีต่อสถาบันนี้เป็นเจตนคติที่ตึงงามเต็มไปด้วยความชื่นชมศรัทธา ด้วยสถาบันนี้ไม่เคยสร้างความปวศร้าวฉานขึ้นให้แก่ประชาชน แต่กลับเป็นสถาบันที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับสังคมไทย ในลักษณะที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนทั้งชาติ อันทรงไว้ซึ่งความตึงงาม ความบริสุทธิ์ยุติธรรม ความรักใคร่ห่วงใย ที่ประชาชนจะสามารถยึดเหนี่ยวไว้เป็นที่พึ่งได้เมื่อยามประสบกับความทุกข์ยากตลอดมาตั้งแต่ต้นจนถึงปัจจุบัน โดยไม่ต้องมีความเคลือบแคลงสงสัยต่อสถาบันนี้แต่ประการใด ทั้งนี้จึงเห็นได้ว่าความคิดทางการเมืองแบบราชาธิปไตยของไทยที่ได้ดำเนินต่อเนื่องกันมาหลายศตวรรษนั้น ได้เต็มไปด้วยพลังแห่งความเชื่อมั่นอันเข้มข้นที่ได้รับการยอมรับนับถือในพระราชกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติเพื่อความมั่นคงและความปลอดภัยของชาตินับตั้งแต่ทรงเป็นผู้ปกครองประเทศในยามปกติ และทุกขุสขของราษฎรตลอดจนสร้างสรรค์ประเทศในด้านต่าง ๆ ปกป้องประเทศให้รอดพ้นจากการคุกคามด้วยการเป็นผู้นำทัพเข้าต่อสู้ ด้วยรูปแบบดังกล่าวพิจารณาไควว่าการผันแปรหรือเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่รูปแบบอื่นนั้น หากปราศจากแรงกระทบหรืออิทธิพลอื่น ๆ จากภายนอกแล้วจะเป็นเรื่องที่เป็นไปได้อย่างยิ่ง

2. สภาพสังคมไทยที่มีผลต่อความคิดทางการเมือง

คนไทยได้สืบทอดความคิดทางการเมืองของตนดังกล่าวติดต่อกันมาเป็นเวลานานหลายศตวรรษตลอดสมัยอยุธยา (พ.ศ.1893-2310) สมัยธนบุรี (พ.ศ.2310-2325) หรือแม้แต่ตอนต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ความคิดทางการเมืองในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ยังคงได้รับการยอมรับเป็นอย่างดี โดยมีได้มีสิ่งใดแสดงให้เห็นถึงปฏิกิริยาที่จะคัดค้านหรือชักขวาง ปรากฏการณ์เช่นนี้น่าจะสืบเนื่องมาจากภาวะแวดล้อมของสังคมเป็นปัจจัยประการหนึ่ง ทั้งนี้เพราะความคิดทางการเมืองสามารถเปลี่ยนแปลงไปได้เมื่อสังคมมีการเปลี่ยนแปลงมากขึ้น ในทางตรงกันข้ามสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงน้อย ความคิดทางการเมืองก็就会有ความต่อเนื่องกันไป¹ สังคมไทยก็เป็นสังคมหนึ่งที่มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงช้ามาก จึงส่งผลกระทบต่อพัฒนาการทางความคิด

¹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช "ลักษณะสำคัญของความคิดทางการเมืองไทย : ข้อสรุปชั่วคราวในการศึกษาเบื้องต้น" สังคมศาสตร์ 4:18-39 ตุลาคม 2520

ทางการเมืองของประชาชนไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก ดังนั้นลักษณะโครงสร้างของสังคมจึงมีอิทธิพลอย่างสูงต่อความคิดของสมาชิกในสังคม ลักษณะโครงสร้างของสังคมไทยที่เอื้อต่อการรักษารูปแบบของความคิดดั้งเดิมเอาไว้มีดังต่อไปนี้

2.1 ลักษณะที่เป็นสังคมเกษตรกรรม

เนื่องจากที่ตั้งตามสภาพทางภูมิศาสตร์ของสังคมไทยอยู่ในที่ราบลุ่มและมีแม่น้ำใหญ่หลายสายไหลผ่าน ประกอบกับอยู่ในเขตอิทธิพลของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ทำให้มีฝนชุก ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ดังกล่าวนี้เองทำให้คนไทยส่วนใหญ่คือร้อยละ 80 ประกอบอาชีพเกษตรกรรม¹ ลักษณะของสังคมเกษตรกรรมจึงเป็นลักษณะเด่นของสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นในอดีตหรือปัจจุบันก็ตาม

การดำเนินชีวิตของประชาชนในชนบทจึงมีโคอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเหมือนสังคมในเมือง แต่จะต่างคนต่างอยู่ห่างไกลกันไปตามขอบเขตของที่ดิน จึงเป็นลักษณะของสังคมแบบกระจาย (Atomized Society) คือเป็นการรวมตัวอย่างหลวม ๆ ไม่มีกลุ่มหรือสังคมอื่นใดนอกจากสถาบันครอบครัวอันประกอบด้วยพ่อ-แม่-ลูก เป็นส่วนสำคัญ² การดำรงชีวิตอยู่อย่างโดดเดี่ยว และเป็นอิสระเช่นนี้ย่อมส่งผลให้สังคมมีการเคลื่อนไหวน้อย เพราะแทบจะไม่มีมีการติดต่อสมาคมกับกลุ่มชนอื่น ๆ ประชาชนในชนบทจึงมีความรักถิ่นฐานมีโลกทัศน์เป็นคนหัวโบราณยึดมั่นในประเพณีเก่า ๆ และมีความรู้สึกต่อต้านของใหม่ ๆ³ ที่จะเข้ามาเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของตน

ความยึดมั่นในขนบธรรมเนียมอย่างเหนียวแน่นทำให้ประชาชนประพฤติปฏิบัติตามความคิดความเชื่อถือของสังคมที่สืบเนื่องกันมาโดยแทบจะไม่มีมีการเปลี่ยนแปลง จึงเอื้อต่อการที่จะยินยอมอยู่ภายใต้การปกครองตามแบบเดิมที่ตนเองและบรรพบุรุษได้คุ้นชินกันมาแล้ว การก่อรูปความคิดใหม่ ๆ จึงเป็นไปได้ยาก โดยเฉพาะความห่างไกลระหว่างกันของสังคมชนบททำให้ประชาชนแทบจะตัดขาดจากหน่วยงานของรัฐ ที่จะเข้าไปควบคุมความเป็นอยู่อย่างใกล้ชิดเหมือนสังคมเมือง ความกระตือรือร้นจึงไม่ค่อยจะเกิดขึ้น ความไม่เกี่ยวข้องกันเช่นนี้ในที่สุดประชาชนก็รู้สึกว่าการเมืองการปกครองเป็นเรื่องของเจ้าขุนมูลนาย ราชนิกมีหน้าที่เพียงปฏิบัติตามคำสั่งของ

¹ อานนท์ อาภากริม มนุษย์สังคม : สังคมและวัฒนธรรมไทย หน้า 35

² ไพฑูรย์ ช่างเรือน สารานุกรมศัพท์ทางสังคมวิทยา หน้า 69

³ ศ.

รัฐบาลเท่านั้น

2.2 การจัดระเบียบสังคม

การที่สังคมไทยเป็นสังคมที่มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงน้อยมากอันเป็นผลให้สภาพของสังคมไทยในยุคอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีลักษณะคล้ายคลึงกันนั้น เหตุผลประการสำคัญก็เนื่องมาจากการจัดระเบียบสังคมอย่างมีประสิทธิภาพ จนสามารถควบคุมประชาชนให้อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาได้เป็นอย่างดี โดยไม่เกิดความกระด้างกระเดื่องต่อแบบแผนที่สร้างขึ้น จนกลายเป็นวิถีชีวิตที่ปฏิบัติกันมาเป็นเวลายาวนานในสังคมไทย

โครงสร้างของสังคมไทยก็เช่นเดียวกับสังคมโบราณอื่น ๆ กล่าวคือประกอบด้วยชนชั้น 2 ประเภท ประการแรกได้แก่ชนชั้นปกครองอันประกอบด้วย เจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการและชนชั้นผู้ถูกปกครองซึ่งเป็นประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศเรียกกันโดยทั่วไปว่า "ไพร่" เนื่องจากสังคมไทยคำนึงถึงความสำคัญของไพร่พลมากที่สุด เพราะฉะนั้นการจัดการปกครองจึงใช้วิธีแบ่งแยกเป็นกลุ่มคนหลายกลุ่ม แต่ละกลุ่มมีหัวหน้ารับผิดชอบผู้คนในกลุ่มของตน¹ โดยกำหนดว่าชายฉกรรจ์ทุกคนที่เป็นไทแก่ตัวและมีไ้เกิดในตระกูลผู้ดี ยกเว้นพระภิกษุสงฆ์ จะต้องไปขึ้นทะเบียนเป็นเลขสังกัดกรมกองต่าง ๆ² จะอยู่ลอยตัวไม่ได้และลูกหลานเหลนซึ่งสืบสกุลก็ต้องอยู่ในกรมนั้นเหมือนกัน จะย้ายกรมใดต่อเมื่อได้รับอนุญาต³ ทั้งนี้เพื่อมิให้ผู้คนแตกหมู่แตกพวกออกเพ่นพ่านพเนจรทำให้ยากแก่การควบคุมดูแล จนถึงกับมีการตราเป็นกฎหมายไว้ว่า ผู้ที่มีสังกัดมูลนายเท่านั้นบ้านเมืองจึงจะให้ความพิทักษ์รักษาในชีวิตและทรัพย์สิน⁴ ลักษณะเช่นนี้จึงเป็นผล

¹ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์ สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. 2325-2416 แปลโดย ม.ร.ว.ประกายทอง สิริกุล และ พรรณี สรุงบุญมี หน้า 115

²ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช "สังคมอยุธยา" ใน รวมปราชญ์งานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี หน้า 295

³สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายแสง พิมพ์ทอง 9 เมษายน 2502 หน้า 11

⁴ขจร สุขพานิช ฐานันดรไพร่ พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นายแพทย์ถมยา หทโยคม (हतยिख) และนายถนถวิล หทโยคม 16 ธันวาคม 2505 หน้า 11

ให้พลเมืองไทยในอดีตมิได้มีอิสระแก่ตนเองที่จะทำกิจกรรมต่าง ๆ ได้อย่างเสรี ต้องตกอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของมุลนายอย่างเข้มงวดกวดขันทุกคน

สาเหตุที่ต้องมีการจัดระเบียบคนเช่นนี้ สืบเนื่องมาจากความจำเป็นทางการเมืองเป็นสำคัญ เริ่มตั้งแต่การเคลื่อนย้ายกำลังผู้คนเข้ามาตั้งรกรากเหนือดินแดนลุ่มน้ำเจ้าพระยา ซึ่งจะต้องมาขึ้นเป็นกลุ่มก้อนโดยมีหัวหน้าเป็นผู้บังคับบัญชา¹ การก่อตั้งอาณาจักรไทยขึ้นก็ล้วนแล้วแต่เกิดจากการทำสงครามสลับอำนาจเก่าเพื่อตั้งตนเป็นอิสระ นอกจากนี้เมื่อสามารถสถาปนารัฐเอกราชได้สำเร็จแล้วก็ยังต้องทำสงครามกับศัตรูรอบด้าน ซึ่งเป็นทั้งสงครามขยายดินแดนและสงครามป้องกันตนเอง ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างเด่นชัดก็คือ อาณาจักรอยุธยาต้องทำสงครามรบพุ่งกับพม่าถึง 24 ครั้ง² ในระหว่างปีพ.ศ. 2081-2310 คิดเป็นอัตราเฉลี่ย 6 ปีต่อสงคราม 1 ครั้งเพราะฉะนั้นไพร่พลจึงเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งสำหรับการดำรงอยู่อย่างมั่นคงของราชอาณาจักร อันทำให้การกวาดต้อนผู้คนภายหลังชนะศึกสงครามเป็นนโยบายหลักของฝ่ายผู้ชนะเสมอมา การที่จะระดมไพร่พลให้ได้รวดเร็วและสมบูรณ์นั้นจึงต้องจัดระเบียบการปกครองราษฎรอย่างรัดกุม ภายใต้การควบคุมของเจ้านายและขุนนาง โดยกำหนดจำนวนพลคนส่งกันไปตามตำแหน่งหน้าที่³

การจัดสังกัดนั้นทำให้ไพร่พลแบ่งเป็นสองประเภท คือไพร่หลวงและไพร่สม ไพร่หลวงเป็นไพร่ที่ขึ้นสังกัดกับองค์พระมหากษัตริย์ซึ่งจะต้องถูกเกณฑ์แรงงานไปใช้เป็นเวลา 6 เดือนต่อปี เรียกว่าทำราชการ ส่วนไพร่สมนั้นขึ้นอยู่กับนายของตนและไม่ถูกเกณฑ์แรงงานไปใช้ แต่มีหน้าที่ต้องรับใช้มุลนายเจ้าสังกัด⁴ ซึ่งยกเว้นกรณีที่เกิดสงครามอันจำเป็นต้องอาศัยพลจำนวนมากไพร่ทุกคน

¹ขจร สุธพานิช ฐานันดรไพร่ พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นายแพทย์ถมยา หทโยคม (हतโยช) และนายถนณวิล หทโยคม 16 ธันวาคม 2505 หน้า 11

²สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ไทยรบพม่า หน้า 1

³นิโกลาส์ แฮร์แวนส ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม แปลโดย สันต์ พ.โกมลบุตร หน้า 131

* เข้าเวร 1 เดือน กลับไปบ้าน 1 เดือน

⁴ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์ สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2476 ม.ร.ว.ประกายทอง สิริกุล และ พรรณี สรุงบุญมี หน้า 65-66

ต้องถูกเกณฑ์ไปในกองทัพเหมือนกันหมด นอกจากนี้ยังมีไพร่ส่วยอื่นเป็นไพร่ที่อยู่อาศัยในบริเวณที่มีทรัพยากรที่ทางราชการต้องการ ดังนั้นแทนที่จะถูกเกณฑ์แรงงานก็เปลี่ยน เป็นการส่งสิ่งของตามจำนวนที่กำหนดไว้แน่นอนทุก ๆ ปี โดยลักษณะการเกณฑ์ไพร่พลแล้วไพร่ชนิดนี้อาจจะเป็นไพร่หลวงหรือไพร่สมก็ได้¹

ในสภาพสังคมดังกล่าวราษฎรย่อมประสบกับความยากลำบากในการดำรงชีวิต เพราะนอกจากจะถูกจำกัดเสรีภาพห้ามการเคลื่อนย้ายที่ห้ามมาหากินตามภูมิลำเนาเดิมแล้ว²ในการเข้าเฝ้ารับราชการนั้นไพร่แต่ละคนจะต้องนำเสบียงอาหารของตนติดมาด้วย³ โดยรัฐบาลมิได้อุปการะเลี้ยงดูแต่อย่างใด ถือเป็นหน้าที่ของพลเมืองที่จะต้องอุทิศตนเพื่อรับใช้ราชการ ด้วยเหตุนี้ไพร่จึงแทบจะไม่มีเวลาเป็นของตนเองเลยแม้แต่จะประกอบอาชีพเลี้ยงครอบครัวความยากลำบากเช่นนี้ทำให้เกิดการหลบหนีซึ่งขุนนางเจ้าสังกัดก็มีวิธีการให้ไพร่ต้องกลับมารับราชการตามเดิม ดังที่นิโคลัส แชรแวสได้บันทึกเอาไว้ว่า "ถ้าบุคคลใดหลบหนีไม่ยอมทำงาน เมื่อได้ค้นหาพบเป็นพิธีแล้ว พ่อแม่และญาติใกล้เคียงของผู้หลบหนีราชการงานหลวง ก็จะถูกจับตัวไปได้ ถูกและถูกขังจนกว่าผู้หลบหนีจะกลับมาแสดงตัว"⁴

ในบางครั้งรัฐบาลต้องการใช้เงินมากกว่าแรงงานก็จะยินยอมอนุญาตให้ไพร่ซึ่งไม่ปรารถนาจะเข้าเฝ้าเสียเงิน "ค่าราชการ" แทนได้⁵ อย่างไรก็ตามการเสียเงินแทนการเกณฑ์แรงงานก็มีข้อหนทางที่จะปลดเปลื้องภาระของราษฎรให้ผ่อนหนักเป็นเบาได้ เพราะราษฎร

¹ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์ สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์; พ.ศ. 2325-2416 แปลโดย ม.ร.ว.ประกายทอง สิริกุล และ พรรณี สรุงบุญมี หน้า 75

²ขจร สุขพานิช ฐานันดรไพร่ พิมพ์ในงานฉานาปนกิจศพ นายแพทย์ถมยา หทโยคม (หทัย) และนายถมถวิล หทโยคม 16 ธันวาคม 2505 หน้า 17

³สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ หน้า 11

⁴นิโคลัส แชรแวส ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร หน้า 132

⁵สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ล.ด. หน้า 12

ยังคงต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ทำงานหนักเพื่อหาเงิน เพียงแต่ไม่ต้องจากครอบครัวเหมือนเช่นก่อนเท่านั้น กล่าวได้ว่าราชการแผ่นดินได้เข้ามาครอบคลุมชีวิตและความเป็นอยู่ ไม่มีระยะใดที่ปลอดพ้นจากการควบคุมไปได้ ทุกข้อขัดข้องจนผลประโยชน์ต่าง ๆ ของสังคมขึ้นอยู่กับราชการแต่เพียงอย่างเดียว¹ การจักระเบียบสังคมอย่างเข้มงวดผูกพันราษฎรไว้กับพันธะอันยิ่งใหญ่โดยไม่มีผู้ใดหลีกเลี่ยงได้นั้นน่าจะส่งผลกระทบอย่างสำคัญต่อกระบวนการสร้างสรรค์ทางสังคมอีกด้วย เพราะได้มีส่วนทำให้ประชาชนไม่มีโอกาสพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ให้ก้าวหน้าขึ้นตามกาลเวลาที่ผ่านไปดังที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้วิเคราะห์ถึงผลจากระบบสังคมเช่นนี้ไว้ว่า "ทำให้ใจคนในสังคมนั้นผูกมัดอยู่กับราชการแต่เพียงอย่างเดียว เมื่อคิดจะหาดีก็หาดีในราชการนั้น เมื่อมีความทุกข์ร้อนหรือเกิดปัญหาอย่างใด สิ่งแรกที่คิดก็คือจะให้ทางราชการเข้ามาช่วยเหลือตน ไม่คิดที่จะช่วยตัวเองหรือแก้ไขปัญหานั้น ให้ลุ้งไปด้วยตนเองหรือด้วยปัจจัยอื่น ๆ ที่มีใช้ทางราชการ"²

ปัญหาที่น่าสนใจคือ ทำไมคนไทยจึงยินยอมอยู่ภายใต้การควบคุมอย่างสงบนับเป็นเวลาหลายศตวรรษโดยมิได้เกิดเหตุการณ์ที่แสดงถึงความคิดที่จะต่อต้านหรือแตกต่างไปจากภาวะที่เป็นอยู่ ซึ่งพิจารณาได้ถึงเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังดังนี้คือ ประการแรก เป็นเพราะไพร่พลในแต่ละท้องที่ไม่สามารถเคลื่อนย้ายไปมาติดต่อกันได้ จึงไม่มีโอกาสสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน อันจะเป็นทางไปสู่ความเจริญก้าวหน้าทางสติปัญญา ดังนั้นจึงต่างก็จมปลักอยู่กับความคิดแบบเก่า ๆ ต่อไปจนกลายเป็นความเคยชิน หรือแม้ว่าอาจจะมีความก้าวหน้าเกิดขึ้นบ้างก็ตามแต่เมื่อไม่สามารถถ่ายทอดความคิดให้กับกลุ่มชนอื่น ๆ จนรวมเป็นพลังมวลชนที่มากพอที่จะคัดค้านโต้แย้งกับความคิดแบบเดิมได้ ในที่สุดความคิดใหม่ ๆ ก็ย่อมจะถูกกลืนหายไป รวมทั้งการจักระเบียบสังคมดังกล่าวยังสร้างความรู้สึกลึกแก่คนอีก ด้วยเหตุที่ไพร่พลในแต่ละสังกัดต่างก็มีความรู้สึกภักดีจงรักภักดีต่อมุนายของตน ตามลักษณะความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ภักของ

¹ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช "สังคมอยุธยา" ใน รวมปาฐกถางานอนุสรณ์อยุธยา
200 ปี หน้า 314

²ค. หน้า 315

สังคมไทย¹ ซึ่งน่าจะส่งผลให้ พลังความคิดของประชาชนยากที่จะผสานเข้าด้วยกันได้

✓ ประการที่สอง น่าจะเป็นเพราะลักษณะของจิตใจคนส่วนใหญ่มักจะเคยชินต่อภาวะ-
การที่ตนเองประสบอยู่เป็นประจำจนไม่รู้สึกลึกถึงความยากลำบาก ถึงแม้ว่าจะเผชิญกับปัญหา
หนัก ๆ ก็จะพยายามหาทางแก้ไขภายในกรอบของสังคมที่รู้จักยิ่งกว่าจะประจันหน้ากับวิถีชีวิตใหม่²
ดังนั้นการที่สังคมไทยมีรูปแบบเดียวกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์โดยไม่เกิดข้อเปรียบเทียบ
จึงสนับสนุนการยอมรับระเบียบสังคมของคนอย่างราบรื่น

ประการที่สาม ความแตกต่างของสภาพภาพในระหว่างชนชั้นไพร่ด้วยกันมีน้อย จะเห็น
ได้ว่าไพร่ทุกคนมีหน้าที่จะต้องอุทิศเวลาและแรงงานให้กับราชการ โดยมิได้รับสิ่งตอบแทนเหมือน
กันหมด ตลอดจนต้องอยู่ภายใต้พระราชกำหนดกฎหมายเดียวกัน ไม่มีบุคคลใดได้รับอภิสิทธิ์เหนือ
บุคคลอื่น ๆ หรือแม้แต่นานะทางเศรษฐกิจพวกชนชั้นไพร่ก็อยู่ในสภาพที่คล้ายคลึงกัน ลักษณะดัง
กล่าวนี้จึงไม่ก่อให้เกิดความรู้สึกเหลื่อมล้ำขึ้นในชนส่วนใหญ่ของประเทศ ถึงแม้ว่าชนชั้นผู้ปกครอง
หรือมูลนายจะมีอภิสิทธิ์และความสุขสบายมากกว่าก็ตาม แต่ก็ก็เป็นสิ่งที่แทบจะไม่กระทบกับความ
นึกคิดของประชาชนมากนัก ทั้งนี้เพราะปรัชญาการเมืองของไทยยุคนั้นยังยึดมั่นอยู่กับการมีผู้นำ
และประกอบกับการยกย่องชนชั้นผู้ปกครองว่าเป็นผู้มีบุญคุณที่ได้นำประชาชนมาตั้งหลักแหล่งพร้อม
กับปกป้องศัตรูที่จะเข้ามารุกรานตลอดจนจัดการปกครองให้สังคมอยู่ในความสงบสุข ดังนั้นจึงเป็น
เรื่องธรรมดาที่ชนชั้นนี้จะแตกต่างไปจากพวกตน ทั้งในด้านอภิสิทธิ์ตามกฎหมายและฐานะความ
เป็นอยู่ ด้วยเหตุนี้คนไทยในสมัยก่อนจึงดำเนินชีวิตอยู่ภายใต้ระเบียบสังคมดังกล่าวมาได้โดย
เรียบร้อย

ลักษณะของสภาพสังคมเช่นนี้ จึงมีอิทธิพลอย่างสูงต่อความคิดทางการเมืองของ
ประชาชนนั่นก็คือการที่ประชาชนยังคงสืบทอดทัศนคติต่าง ๆ ไว้อย่างเหนียวแน่น เพราะถ้านึกถึง

¹ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ : พ.ศ.2325-2416 แปลโดย
ม.ร.ว.ประกายทอง สิริกุล และ พรรณี สรวงบุญมี หน้า 193

²เอ็ม. เจ. ฮาร์มอน ความคิดทางการเมืองจากเปลโศกถึงปัจจุบัน แปลโดย
เสนห์ จามริก หน้า 3

ถึงกาลเวลาทางประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาเป็นศตวรรษ ก็น่าจะมีการ "อุปติ" ของความคิดที่แตกต่างไปจากเดิมไม่มากนัก แต่ในสังคมที่แทบจะหยุดนิ่งอยู่กับที่ด้วยกลไกการควบคุมอย่างสมบูรณ์ของรัฐประชาชนจึงมิได้มีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในเรื่องที่เกี่ยวกับชาติบ้านเมือง พันธะจากระบบราชการพร้อมกับบทลงโทษที่เข้มงวดรุนแรงนั้น ใ้คนนำไปสู่ความคิดที่จะรักษาตัวเองให้อยู่รอดปลอดภัยกับสถานการณ์ในชีวิตประจำวัน มากกว่าที่จะสร้างสรรค์ความคิดทางการเมืองให้แปลกไปจากที่สังคมได้ยอมรับและเชื่อนั่น

2.3 อิทธิพลจากศาสนาพุทธ

เมื่อคนไทยได้ยอมรับศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติแล้ว ก็ได้ยึดมั่นและปฏิบัติตนเป็ยพุทธศาสนิกชนที่ดีเสมอมา ดังที่ได้มีการจารึกไว้ในจารึกหลักที่ 1 ที่กล่าวถึงว่า "พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาวเจ้า ทวยบัวทวยนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้หญิงผู้ชาย ฝูงทวยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน"¹ ซึ่งความผูกพันกับศาสนาเช่นนี้นับว่าเป็นลักษณะเด่นของคนไทย อันทำให้วัดกลายเป็นศูนย์กลางของชุมชนเพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและถ่ายทอดความรู้หรือวัฒนธรรมต่าง ๆ ชาวต่างประเทศที่เข้ามาเมืองไทยมักจะประทับใจในพฤติกรรมทางศาสนาของประชาชนเป็นอย่างยิ่งและได้บันทึกเอาไว้ว่า

ข้าพเจ้าได้เคยประสบด้วยความประหลาดใจอยู่บ่อย ๆ ว่า เหตุใดคนพวกเขาจึงดำรงชีพกันอยู่ได้ด้วยสิ่งเล็กน้อยเพียงเท่านั้น เมื่อคำนึงถึงความมั่งคั่งมหาศาลอันเห็นได้จากวัดวาอารามที่มีจำนวนแทบนับไม่ถ้วน ความกตัญญูต่อทวยไทยทนายเป็นอันมากเพื่อบำรุงเลี้ยงพระสงฆ์องค์เจ้า การเคารพสักการะพระสงฆ์อย่างเคร่งครัด และลัทธิพิเศษนานาประการที่พวกเขาถวายให้ เห็นอกว่าสามัญชนคนธรรมดา แสดงว่าพวกเขามีศรัทธาในศาสนาอย่างแน่นแฟ้น...²

¹ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 หน้า 20

²นิโคลัส แฮร์แวล ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม
แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร หน้า 58

จึงเป็นสิ่งที่แน่นอนที่หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าย่อมจะแทรกซึมเข้าไปในวิถีชีวิตของประชาชน จนเกิดเป็นความเชื่อที่มีผลอย่างลึกซึ้งต่อทัศนคติต่าง ๆ โดยเฉพาะทัศนะเกี่ยวกับชีวิตอันเนื่องมาจากคำสอนในเรื่อง "การเวียนว่ายตายเกิด" ซึ่งเชื่อว่าวิญญาณของคนทั่วไปนั้นจะเวียนว่ายตายเกิดอยู่เสมอไม่มีการแตกดับ จนกว่าจะนิพพานสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ร่างกายของคนเป็นเพียงที่อยู่อาศัยชั่วคราวของดวงวิญญาณในชาติหนึ่ง ๆ เท่านั้น¹ อันเท่ากับช่วยเสริมสร้างความหวังในอนาคต ว่ามนุษย์จะมีโอกาสได้กลับมาเกิดใหม่อีกครั้ง และสามารถเกิดในสภาพที่ดีขึ้นหรือตกต่ำกว่าเดิมก็ได้ ขึ้นอยู่กับการทำความดีความชั่วเอาไว้ กรรมใด ๆ ที่กระทำในชาตินี้ย่อมปรากฏผลถึงชาติหน้า และท่านเองก็ยากเกินสภาพความเป็นอยู่ในปัจจุบันก็สืบเนื่องมาจากการทำกรรมในชาติที่ผ่านมาแล้ว ดังพุทธภาษิตที่ว่า "ยาหิสํ วปเตหิํ ลกเต ผลํ กลฺยาณการี กลฺยาณํ ปาปการี จ ปาปํ" หมายความว่า บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น ผู้ทำกรรมดีย่อมได้ผลดี ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้ผลชั่ว"² หรือในพระไตรปิฎกที่กล่าวถึงเรื่องกรรมไว้ว่า

บุคคลทำกรรมชนิดที่ประกอบด้วยความจงใจแล้ว ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ
อันเป็นผลให้เป็นสุข เขาย่อมเสวยสุข บุคคลทำกรรมชนิดที่ประกอบด้วยความจงใจ
แล้ว ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ อันเป็นผลให้เป็นทุกข์ เขาย่อมเสวยทุกข์
บุคคลทำกรรมชนิดที่ประกอบด้วยความจงใจแล้ว ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ
อันให้ผลไม่ทุกข์ไม่สุข เขาย่อมเสวยอดุขขมสุข...³

จากหลักธรรมข้อนี้คนไทยได้นำมาผสมผสานกับรากฐานแนวความคิดทางการเมืองที่ผูกพันอย่างลึกซึ้งต่อการมีผู้นำ อันก่อให้เกิดความเชื่อที่ว่าชนชั้นผู้ปกครองเป็นชนชั้นผู้ที่เคยสร้างสมบุญบารมีเอาไว้ในชาติก่อน จึงเป็นความถูกต้องยุติธรรมของสังคมที่ผู้มีบุญน้อยคือประชาชนส่วนใหญ่ไม่ควรเข้าไปเกี่ยวข้องกับการปกครองและควรยินยอมปฏิบัติตามโดยคหฤณี พร้อมกับการ

¹ณรงค์ ลินสวัสดิ์ จิตวิทยาการเมือง หน้า 31

²คณะกรรมการกองตำรา มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดิบ พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 2 หน้า 3

³พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 14 หน้า 332

อุทิศเวลา ทรัพย์สินให้กับศาสนาเพื่อการเกิดใหม่ที่ดีกว่า ได้มีโอกาสเป็นเจ้าคนนายคนมั่งคั่ง
สุขสมบูรณ์ หนังสือไตรภูมิพระร่วงก็ได้นำเสนอเหตุผลของการเกิดเป็นชนชั้นผู้ปกครองว่า "คนผู้
ใดที่ได้กระทำบุญมาก่อน คือว่าได้ปฏิบัติบูชาแก่พระศรีรัตนตรัย แล้วจักคุณพระพุทธรูปเจ้า พระ-
ธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า แลให้ท่านรักษาศีลเมตตาภาวนา ครั้นตายก็เอาตนไปเกิดในสวรรค์
กลางคนเล่าได้ไปเกิดเป็นท้าวเป็นพระยาผู้ใหญ่ แลมีศักดิ์มีศบวิริยารเป็นอเนกอนันต์ได้..."¹
และหลักการของศาสนาพุทธยังเน้นถึงเรื่องความสันโดษ คือ "ได้สิ่งใดก็พึงพอใจด้วยสิ่งนั้น
ยี่ ดุขะ เตน คุญฺรพฺพ"² อันเป็นคำสอนที่มุ่งสร้างความสงบให้เกิดขึ้นในจิตใจของประชาชน
จนสามารถดำรงชีวิตอยู่ในโลกได้อย่างเป็นสุข โดยไม่ยึดถือปัจจัยทางวัตถุเป็นสำคัญ เมื่อต้อง
ประสบกับความเดือดร้อนทุกข์ยากก็ถือว่าเป็นการใช้นี้กรรมตามพุทธภาษิตที่ว่า "บุญบาปที่ทำไว้
ก่อนเป็นเหตุ ชื่อว่าเบื่องบาปเก่าที่ทำไว้จุบเบื่องหนี้ฉนั้น"³ มิได้คิดไกลไปถึงเรื่องความ
อยู่ดีธรรมของสังคมที่จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้เป็นธรรมมากกว่านี้ ดังนั้นจึงพิจารณาได้
ว่าหลักศาสนาพุทธได้กลายเป็นทางออกให้ประชาชนลดล้างความทุกข์ของจิตใจ อันเกิดจากความ
อยากได้ อยากเป็น ความไม่พอใจ ฯลฯ ด้วยการปล่อยวาง (ปลง) เมื่อไม่สามารถแก้ไข
ความทุกข์อันนั้นได้

เมื่อคนไทยยังคงยึดมั่นในพุทธศาสนาตลอดมา โดยไม่เกิดความเคลือบแคลงสงสัยต่อ
คำสั่งสอนแม้แต่น้อย ซึ่งการสืบทอดทัศนคติของอดีตอย่างไม่มีการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ ถ้าจะ
วิเคราะห์ผลกระทบต่อความคิดทางการเมืองแล้ว จะพบว่าอิทธิพลดังกล่าวได้สร้างข้อยุติทาง
ความคิดของประชาชนให้เกิดขึ้นแทนความกระตือรือร้น คืบรน และแสวงหาเพื่อการมีชีวิตที่
ดีกว่าหรือน่าพึงพอใจกว่าในโลกปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะความเชื่อว่าแต่ละคนมีบุญกรรมไม่เท่ากัน
สภาพการณ์ของสังคมที่เป็นอยู่ขณะนั้นบางครั้งอาจจะก่อความไม่พึงพอใจให้ ซึ่งก็มีได้เป็นเหตุมา

¹พระญาสิทธิไทย ไตรภูมิพระร่วง หน้า 94

²สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 1

หน้า 73

³คณะกรรมการกองตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 2 หน้า 5

จากความชั่วร้ายของระบบการปกครอง แต่เป็นเพราะเวอร์กรรมที่คลี่ให้มาเกิดเป็นสามัญชน ดังนั้นความคิดทางการเมืองตามแบบราชาธิปไตยจึงยังครองใจประชาชนต่อมาโดยไม่เกิดความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงสงสัยเช่นเดียวกับความเชื่อมั่นในทางศาสนา

2.4 อิทธิพลของค่านิยมในสังคมไทย

ในการศึกษาสภาพสังคมใดก็ตาม จะเว้นเสียมิได้ที่จะกล่าวถึงเรื่องของค่านิยม อันเป็นส่วนสำคัญในการทำความเข้าใจถึงพฤติกรรมหรือการแสดงออกของสมาชิกในสังคมนั้นได้ เป็นอย่างดี ทั้งนี้เพราะค่านิยมเป็นตัวกำหนดบทบาทของสมาชิกแต่ละคน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง สังคมจะเจริญก้าวหน้าหรือเสื่อมไปในทิศทางใดขึ้นอยู่กับค่านิยม¹ ดังนั้นจึงควรทำความเข้าใจถึงความหมายของค่านิยมเสียก่อน ซึ่งมีผู้ให้ความหมายไว้หลายความหมายด้วยกันคือ ไพบูลย์ ช่างเรียน ได้ให้ความหมายว่า ค่านิยมหมายถึงสิ่งที่คนต้องการ สนใจ มีความปรารถนาในสิ่งหนึ่งสิ่งใด หรือมีทัศนคติต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใด ซึ่งความปรารถนาหรือเจตนาเหล่านี้ส่งผลสะท้อนให้คนจำต้องกระทำสิ่งนั้นและเมื่อได้กระทำสิ่งนั้นแล้วคนเราจะมีความสุขและสังคมย่อยงงงงหรือเป็นสิ่งที่ถูกต้อง² ณรงค์ สิ้นสวัสดิ์ กล่าวว่าค่านิยมเป็นสิ่งที่บอกบุคคลอย่างกว้าง ๆ ว่า จุดมุ่งหมายอะไรบางอย่างในชีวิตเป็นสิ่งที่น่าปรารถนา ฉะนั้นค่านิยมจึงเป็นเครื่องชี้แนวปฏิบัติอย่างกว้าง ๆ ให้แก่บุคคล³ ส่วนไพฑูรย์ เครือแก้ว ได้เน้นว่าค่านิยมเป็น "วิถีของการจัดรูปความประพฤติ" ที่มีความหมายต่อบุคคลและเป็นแบบฉบับความคิดที่ฝังแน่นสำหรับยึดถือในการปฏิบัติตัวของตนภายในสังคม⁴ กล่าวโดยสรุปค่านิยมคือลักษณะของทัศนคติที่ได้ยึดถือเป็นแนวประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมาในสังคมหนึ่ง ๆ จนกลายเป็นวิถีชีวิตที่ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด

¹ อานนท์ อาภาภิรม มนุษย์สังคม : สังคมและวัฒนธรรมไทย หน้า 54

² ไพบูลย์ ช่างเรียน สารานุกรมศัพท์ทางสังคมวิทยา หน้า 13

³ ณรงค์ สิ้นสวัสดิ์ จิตวิทยาการเมือง หน้า 8

⁴ ไพฑูรย์ เครือแก้ว ลักษณะสังคมไทย หน้า 66-67

ค่านิยมของสังคมหนึ่ง ๆ นั้นสามารถสังเกตได้หลายทาง คือสังเกตจากสิ่งที่บุคคลเลือก ลักษณะทิศทางการสนใจ คำพูดที่แสดงออกโดยทั่วไปคำพูดจากการสนทนาและจากการคิดหรือ การเขียน¹ แต่สำหรับค่านิยมในสังคมไทยที่มีอิทธิพลต่อความคิดทางการเมืองในอดีตนั้นจะสังเกต ได้ก็เพียงจาก "สุภาษิตและคำพังเพย" ซึ่งเป็นสำนวนเปรียบเปรยที่เกิดขึ้นจากความรู้สึกนึก คิดเกี่ยวกับธรรมชาติ การกระทำ สิ่งแวดล้อม² ฯลฯ โดยบรรพบุรุษสมัยก่อนได้ใช้เป็นเครื่อง ประกอบคำสั่งสอนบุตรหลานให้ปฏิบัติตาม และได้ตกทอดมาพร้อมกับมีบทบาทอยู่เหนือพฤติกรรม ของคนไทยจนทุกวันนี้ อย่างไรก็ตามค่านิยมในการดำรงชีวิตของประชาชนไทยนั้นแทบไม่ได้มี ส่วนส่งเสริมความกระตือรือร้นทางการเมืองให้เกิดขึ้นเลย ตรงกันข้ามกลับมีอิทธิพลยับยั้ง ความตื่นตัวทั้งหลายที่ควรจะต้องเกิดขึ้นบ้าง ให้ดำเนินไปอย่างราบเรียบ ตามเส้นทางที่บรรพบุรุษ ได้สร้างไว้ ค่านิยมในลักษณะดังกล่าวอาจจะสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

ประการแรก ค่านิยมในเรื่องความอ่อนน้อมถ่อมตัว โดยถือว่าเมื่อเกิดมาฐานะต่ำ ต้อยมีศักดิ์น้อยหรือเป็นเพียงสามัญชน ก็มักจะยอมรับสภาพของตนเองและดำรงชีวิตอยู่อย่างสงบ เสถียร ซึ่งอาจจะพิจารณาได้ว่าเป็นค่านิยมที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของศาสนาพุทธ อันเป็นเครื่อง ช่วยให้เกิดความสงบแก่จิตใจ คือว่าที่จะเกิดความทุรนทุรายเพื่อแข่งขันกับบุคคลที่มีฐานะเหนือ กว่า อย่างไรก็ตามค่านิยมนี้ก็มีขึ้นถึงความคิดที่หยุดอยู่กับทัศนคติของคนในสังคม ดังข้อความ ในสุภาษิตและคำพังเพยดังต่อไปนี้คือ อย่าไต่สูงให้เกินศักดิ์ อย่าไต่ตนให้เกิน หิ้งห้อยอย่า แข่งไฟ³ พ้าสูงแผ่นดินต่ำ หิ้งห้อยหรือจะแข่งกับแสงจันทร์ นุ่งเจียมหม่เจียม⁴ ตักน้ำใส่ กะโหลกชะโงกดูเงา⁵ อย่าล้มตัวเหมือนวัวล้มตื่น นกน้อยทำรังแต่พอตัว⁶ ซึ่งล้วนแต่สร้าง

¹ ไพฑูรย์ ช่างเขียน สารานุกรมศัพท์ทางสังคมวิทยา หน้า 14

² กิ่งแก้ว อัครถาวร คติชนวิทยา หน้า 44

³ กรมศิลปากร สุภาษิตพระร่วง สุภาษิตสอนจิตและประพฤติประจำวัน พิมพ์ในงาน ฌาปนกิจศพ นายชื่น โทณะวณิก 28 พฤศจิกายน 2506 หน้า 3-6

⁴ คณะอาจารย์กองวิชาการศิลปาบรรณาการ สุภาษิตคำพังเพย หน้า 21, 111, 200

⁵ ทุนวิจิตรมาตรา สำนวนไทย ภาค 1 กาญจนนาคพันธุ์ (นามแฝง) หน้า 389

⁶ กิ่งแก้ว อัครถาวร ล.ก. หน้า 33-38

เสริมให้ประชาชนพอใจในสภาพที่ตนเองเป็นอยู่ แทนที่จะช่วยกระตุ้นเตือนให้เกิดพลังความคิดใหม่ในสังคม ลักษณะของค่านิยมดังกล่าวนี้จะส่งผลกระทบต่อความคิดทางการเมืองคือ ไม่นับสนุนการเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับกิจการที่อยู่นอกเหนือฐานะของตน เหมือนเช่นหนังสือพิมพ์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้กล่าวบทห้ามโบราณว่า "ใครไม่ควรเจรจาการเมือง"¹

✓ ประการที่สอง ค่านิยมในการยกย่องผู้มีอำนาจวาสนา เป็นปรากฏการณ์ที่เห็นได้ชัดแม้ในปัจจุบัน ซึ่งคนไทยจะเคารพนับถือเจ้านาย ขุนนางและข้าราชการเป็นอย่างยิ่ง โดยจะพยายามไม่ประพฤติปฏิบัติสิ่งใดให้ผิดไปจากความนิยมชอบพอของกลุ่มชนชั้นสูง ตามคติที่ว่า

ของสิ่งใดเจ้าว่างามต้องตามเจ้า

ใครเลยเล่าจะไม่งามตามเสด็จ

จำไว้ทุกสิ่งจริงหรือเท็จ

พริกไทยเม็ดนี้คิดเคี้ยวเคี้ยวยังร้อน²

ในสุภาษิตและคำพังเพยอันเป็นแนวทางที่ได้กำหนดพฤติกรรมของคนไทยมาเนิ่นนานนั้น ก็ได้แสดงถึงลักษณะของค่านิยมที่มีต่อชนชั้นสูงหลายอย่างคือ เฝ้าท้าวใถ้อย่าทรนง ภักดีจงอย่าเกียจ เจ้าเคียดคอย่าเคียดตอบ อย่าปองภัยต่อท้าว³ บุญหนักศักดิ์ใหญ่พึ่งบุญ⁴ นอกจากนี้ยังสามารถมองเห็นภาพความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นในสังคมไทยได้จากบันทึกของสังฆราช ปาลเลกซ์ บาทหลวงชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้บันทึกไว้ว่า "คนไทยเป็นคนมีความนอบน้อมมาก และแสดงความเคารพนับถือพนักงานเจ้าหน้าที่เป็นพิเศษ โดยไม่กล่าวถึงความเคารพบูชาต่อพระมหากษัตริย์ที่พวกเขายกย่องให้เป็นสมมติเทพ เขามีความเคารพอย่างลึกซึ้งและนอบน้อมอย่างยิ่งต่อพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง และโดยเฉพาะ

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น20.6/29 บัตรสนเท่ห์
เรื่องจัดการปกครอง ม.ป.ป.

² กรมศิลปากร สุภาษิตพระร่วงและสุภาษิตอีสาน หน้า 32

³ กรมศิลปากร สุภาษิตพระร่วง สุภาษิตสอนจิตและประเพณีประจำวัน หน้า 4-6

⁴ ขุนวิจิตรมาตรา สำนวนไทยภาค 1 กาญจนนาคพันธุ์ (นามแฝง) หน้า 389

อย่างยิ่งบุคคลชั้นผู้บังคับบัญชาทั่วไป¹ จะเห็นได้ว่าค่านิยมดังกล่าวนี้ได้ผูกพันจิตใจคนไทยไว้กับ "เจ้านาย" หรือผู้มีบุญบารมีพร้อมไปกับการจงรักภักดีและความเคารพเชื่อฟังอย่างแนบแน่นตามระบบโครงสร้างของสังคมที่ยังแบ่งพลเมืองออกเป็นไพร่และมูลนาย และเชื่อว่าเส้นทางที่จะก้าวไปสู่ความมีอำนาจไฉนนั้นขึ้นอยู่กับวาสนาบารมีของแต่ละคน ไม่ใช่สิ่งที่ทุกคนจะทำได้ จึงเป็นเรื่องแน่นอนที่ชนชั้นเจ้านายยอมจะดำเนินการปกครองไปโดยไม่มีเสียงคัดค้านคัดค้านต่อรูปแบบการปกครองที่ใช้กันอยู่ในสมัยนั้น

✓ ประการที่สาม ค่านิยมในการยกย่องผู้ใหญ่ ค่านิยมนี้จะมีลักษณะเช่นเดียวกับค่านิยมในการยกย่องผู้มีอำนาจ เป็นเวลายาวนานมาแล้วที่คนไทยจะเคารพนับถือผู้มีอาวุโสมากกว่าคือลูกเคารพพ่อแม่ น้องเคารพพี่ ภรรยาเคารพสามี ตลอดจนไปจนบุคคลที่อยู่นอกเหนือวงศ์ญาติเพียงแต่มีวัยวุฒิสูงกว่าก็นับถือทั้งสิ้น ซึ่งสังเกตได้จากการเรียกสรรพนามแทนบุคคลอื่น ว่า ปู่ ย่า ตา ยาย ลุง ป้า น้า อา ฯลฯ เพราะฉะนั้นจึงมีหลักปฏิบัติที่ผู้มีอาวุโสน้อยกว่าแสดงต่อผู้ใหญ่คือ มีกิริยาอ่อนน้อม เคารพเชื่อฟัง เช่นสทฺถมิตต๋อไปนี้² อย่างนี้ชิตฺต๋อไปนี้³ อย่างชิตฺต๋อไปนี้⁴ จงบนอบผู้ใหญ่⁵ หรือ เดินตามผู้ใหญ่หมาไม่กัด³ คติเหล่านี้ย่อมมีผลต่อการแสดงออกซึ่งความคิดเห็นของบุคคลที่อ่อนเยาว์กว่า ให้ไม่กล้าขัดแย้งกับความคิดของผู้ใหญ่ที่ถือว่าถูกต้องอยู่แล้ว เพราะผู้ใหญ่ "อาบน้ำร้อนมาก่อน" จึงมีประสบการณ์พอที่จะตัดสินว่าดีหรือไม่ ซึ่งน่าจะมีส่วนต่อพัฒนาการทางความคิดให้มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงช้าไปกว่าที่ควร

✓ ประการที่สี่ ค่านิยมในเรื่องการรักษาตัวรอด เช่น ตัวใครตัวมัน ภูตลอบเป็นปึก ภูตลึงเป็นหาง มือใครยาวสาวได้สาวเอา⁴ ชายผ้าเอาน้ำระอ⁵ ภูอะไร่ไม่สู้ภูวิชา ภูรักษา

¹ สังฆราชปาลเลกซ์ เล่าเรื่องเมืองไทย แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร หน้า 250

² กรมศิลปากร สุภาษิตพระร่วง สุภาษิตสอนจิตและประเพณีประจำวัน หน้า 4-6

³ คณะอาจารย์กองวิชาการศิลปาบรรณาคาร สุภาษิตคำพังเพย หน้า 106

⁴ ขุนวิจิตรมาตรา สำนวนไทยภาค 2 โดย กาญจนนาคพันธุ์ (นามแฝง) หน้า 110-111

⁵ กิ่งแก้ว อรรถาการ คติชนวิทยา หน้า 33

ตัวรอดเป็นยอคติ¹ คติการรักษาตัวรอดนี้น่าจะเป็นผลให้ ในสังคมชนชาวยุโรปที่เฉพาะตัว และมักจะเกื้อกูลกันในระหว่างพรรคพวกของตน จึงขาดความร่วมมือในการสรรค์สร้างสิ่งใหม่ ๆ มุ่งแต่จะแสวงหาหรือปกป้องผลประโยชน์ของตนมากกว่าจะคำนึงถึงสิ่งอื่น ๆ โดยเฉพาะใน สังคมระบบมูลนายที่เต็มไปด้วยกฎเกณฑ์เข้มงวด

ลักษณะของค่านิยมที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนั้น ย่อมจะชี้ให้เห็นว่าการที่สังคมไทยได้สืบทอด แนวความคิดทางการเมืองระบบเก่ามาโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงนั้นปัจจัยอันหนึ่งได้แก่ ค่านิยม ของคนไทยที่มีอิทธิพลให้พฤติกรรมของประชาชนไม่เอื้อต่อความกระตือรือร้นทางความคิด ดังนั้น ถ้าหากจะมีการเปลี่ยนแปลงทางความคิดการเมืองใด ๆ ในสังคมไทย จำเป็นจะต้องเกิดการ เปลี่ยนค่านิยมไปเสียก่อน

¹ พระยาศรีสุนทรโวหาร พระอภัยมณีเล่ม 1 โดย สุนทรภู่ (นามแฝง) หน้า 391

มูลเหตุของความตื่นตัวทางความคิดการเมืองแบบประชาธิปไตย

2.1 ผลกระทบจากอิทธิพลภายนอกประเทศ

2.1.1 การแพร่ขยายของสิทธิจักรวรรดินิยม ถึงแม้คนไทยจะมีประสบการณ์ในการติดต่อกับชนชาติตะวันตกมาตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยเฉพาะในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งเป็นระยะที่การค้ากับต่างประเทศของไทยเจริญสูงสุด และต่อมาถึงสิ้นสุดลงด้วยการกวาดล้างชาวยุโรปเพราะเหตุผลทางการเมืองในสมัยพระเพทราชา อันเป็นผลให้ไทยยุติความสัมพันธ์ทางการทูตกับทุกประเทศในยุโรปเป็นต้นมา¹ แต่การที่ชาวยุโรปได้หวนกลับมาติดต่อกับไทยอีกครั้งในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น มีลักษณะที่แตกต่างไปจากเดิมอย่างสิ้นเชิง ทั้งนี้เพราะยุโรปในยุคนี้ได้ก้าวสู่สมัยการปฏิวัติอุตสาหกรรม สามารถนำเครื่องจักรมาใช้ในการผลิตแทนแรงงานคน และก่อให้เกิดความต้องการวัตถุดิบรวมทั้งตลาดจำนวนมาก² เฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่ปีค.ศ.1870 (พ.ศ.2413) ได้มีการขยายสิทธิจักรวรรดินิยมไปยังดินแดนต่าง ๆ ความเปลี่ยนแปลงนี้มีสาเหตุสืบเนื่องมาจากการปฏิวัติทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นผลให้ประเทศยุโรปตะวันตกและสหรัฐอเมริกาเปลี่ยนโฉมหน้าไปเป็นมหาอำนาจอุตสาหกรรม โดยศตวรรษที่ผ่านมา ก่อนหน้าการขยายอำนาจของยุโรปออกไปสู่ดินแดนโพ้นทะเลมีปัจจัยอยู่เพียงความต้องการทางการค้าและการลงทุนทางการค้าเท่านั้น แต่สาเหตุสำคัญที่เร่งเร้าการเข้าแทรกแซงภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ของมหาอำนาจตะวันตกก็คือ การลงทุนด้านอุตสาหกรรมซึ่งต้องการวัตถุดิบป้อนโรงงานตลาดสำหรับระบายสินค้าสำเร็จรูป รวมทั้งการแสวงหาโอกาสสำหรับการลงทุนอีกด้วย และจากความไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกัน ประกอบกับกลัวการแข่งขันจึงทำให้มหาอำนาจตะวันตกมิได้จำกัดตนเองอยู่เพียงแต่การปิดครองเล็ก ๆ น้อย ๆ

¹วอลเตอร์ เอฟ เวลดา แผ่นดินพระนั่งเกล้า แปลโดย นิจ ทองโสภิต หน้า 234

²พันหา โชติกะทุกกะณะ ประวัติศาสตร์ยุโรปคริสตศตวรรษ 19-20 หน้า 7

หากคิดลืมนึกเข้าควบคุมเอเชียอาคเนย์ไว้โดยสมบูรณ์ทีเดียว¹ ดังนั้นการแผ่ ขยายพรมแดนของยุโรปในภูมิภาคนี้ควบคู่ไปกับการปกครองในระยะหลังจึงเป็นเหตุมาจากปัจจัยทางการเมืองมากกว่าปัจจัยทางวัฒนธรรมจะเป็นสำคัญ²

ประเทศไทยต้องเผชิญหน้ากับความกดดันของจักรวรรดินิยมตะวันตกเป็นครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว³ เมื่อพม่าซึ่งเป็นประเทศที่มีเขตแดนติดต่อกับไทยและเคยเป็นคู่ปรับทำสงครามชับเกี่ยวกับไทยมาเป็นเวลานานได้พ่ายแพ้แก่อังกฤษ เหตุการณ์เช่นนี้ย่อมก่อให้เกิดความวิตกกังวลต่อรัฐบาลไทย เพราะการที่อังกฤษสามารถเอาชนะพม่าได้ย่อมแสดงถึงความสามารถและความมีประสิทธิภาพทั้งกำลังคนและอาวุธของอังกฤษว่ามีเหนือกว่าพม่ามาก ดังนั้นถ้าอังกฤษจะหาเหตุรบกับไทย ไทยก็คงไม่สามารถจะสู้รบด้วยได้⁴ แรงบีบคั้นนี้เองที่ทำให้รัฐบาลไทยต้องยินยอมทาสัญญาเป็นไมตรีกับอังกฤษอย่างไม่เต็มใจนักในปีพ.ศ. 2368 เพราะถ้าไม่รับทาสัญญา "ทุกกลับไปแล้วก็คงจะหาเหตุพาลพาโลต่าง ๆ คุ้มเขตแดนอังกฤษติดต่อกันไกลเคียงเข้ามาทั้งทางทะเลและทางบก แล้วจะระงับยาก"⁵ ความตระหนักถึงภัยอันตรายแบบใหม่ต่อความอยู่รอดปลอดภัยของชาตินั้น ได้ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อตอนใกล้จะสวรรคตว่า "การศึกสงครามข้างญวนข้างพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ก็แต่ข้างพวกฝรั่ง ให้ระวังให้ค้อย่าให้เสียทีแก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่คิดควรจะเรียนเอาไว้ก็ให้เอาอย่างเขา แต่อย่าให้มันถื้อมเลื่อมใสไปที่เดียว"⁶

¹ Jan Pluvier. Southeast-Asia from Colonialism to Independence.

p. 2.

² จอห์น แบสตัน และ แฮรี เจ. เบ็นดา ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่ แปลโดย ภรณี กาญจนนวิโรจน์ และ ชื่นจิตต์ อ่ำไพพรรณ หน้า 94

³ วุฒิชัย มูลศิลป์ การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 หน้า 33

⁴ ก. หน้า 34

⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 เล่ม 1 หน้า 31

⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 หน้า 188

ถึงแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเปลี่ยนนโยบายเป็นการเปิดประตูประเทศติดต่อค้าขายกับนานาชาติแล้วก็ตาม การคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกก็ยังขยายกว้างออกไปเมื่อฝรั่งเศสได้เข้าปกครองโคชินไชนา* และอ้างสิทธิเข้าแทรกแซงในกิจการของกัมพูชา จนต่อมาไทยต้องยกเลิกสิทธิเหนือกัมพูชาเป็นทางการ ยกเว้นในจังหวัดพระตะบอง ศรีโสภณ และเสียมราฐ¹ รัฐบาลไทยได้พยายามทุกวิถีทางที่จะยับยั้งการเอารัดเอาเปรียบของฝรั่งเศส โดยวิธีทางการทูต เช่นเมื่ออังกฤษจะจัดส่งกงสุลคนใหม่มาแทนเซอร์โรเบิร์ต จอมเบ็ก ซึ่งเป็นคนที่มีความสนิทสนมคุ้นเคยกับไทยเป็นอย่างมาก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกับมีพระราชสาส์นไปถึงพระนางเจ้าวิคตอเรีย ขอให้คัดเลือกคนที่เฉลียวฉลาดส่งมาให้โดยพระองค์ได้เน้นถึงความจำเป็นของไทยไว้ว่า

เป็นที่ปรากฏหาภาให้ช่วยแก่ผู้ปกครองแผ่นดินฝ่ายสยาม ซึ่งเป็นเจ้าของเมืองมีอาณาพรมน้อยนี้ ในที่จะคิดอ่านการใหญ่ ๆ กันไทย ซึ่งจะมีเพราะความเข้าใจผิดแต่ผู้มีอำนาจต่าง ๆ ที่ไปมา แลตั้งอยู่ไกลเคียงทั้งปวงนั้นให้ช่วย จะเป็นก็ยิ่งนัก แผ่นดินสยามบัดนี้ตั้งอยู่ในที่ติดต่อกับแผ่นดินที่มีอำนาจใหญ่ถึงสองก้านสามก้าน...แลบัดนี้อาณาพรมเด็จพระเจ้าเอมเบอเรอฝรั่งเศส เจริญโตใหญ่ขึ้นในเร็ว ๆ มาตั้งลงที่ปลายแหลมฉนวน แลแล้วก็ติดต่อเข้ามาในที่ใกล้พระราชอาณาจักรสยาม...²

อย่างไรก็ตามประเทศไทยก็นึกได้ว่าประเทศเล็ก ๆ ไม่สามารถจะพึ่งพาหรือไว้เนื้อเชื่อใจประเทศใดได้ พร้อมกับประจักษ์ชัดถึงเจตนาอันแท้จริงที่ได้ซ่อนอยู่เบื้องหลังของการมีสัมพันธไมตรีทางการค้าด้วยเป็นความพยายามที่จะฉกฉวยเรียกร้องผลประโยชน์ต่าง ๆ โดยที่ไทยไม่อยู่ในฐานะที่จะมีโอกาสเลือกได้ ภาวะการณ์ของบ้านเมืองไทยขณะนั้นล่อแหลมต่ออันตรายอย่างยิ่งสมดังพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเปรียบเทียบ

*บริเวณเวียดนามใต้

¹จอห์น แบสคิน และ แฮรี่ เจ. เบ็นคา ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่ แปลโดย ภรณี กาญจนนิจิ และ ชื่นจิตต์ อ่ำไพพรรณ หน้า 90

²หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 147 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1219

สภาพที่ไม่มีทางเลือกของไทยไว้ว่า "เหมือนว่าเราจะว่ายน้ำออกไปผูกมิตรกับเจ้าสัตว์ร้าย
จระเข้ หรือเราจะว่ายน้ำออกไปในทะเลที่คอยเหยี่ยวตามไปกับปลาวาฬหรือไร"¹ ซึ่งไทย
เลือกที่จะรักษาเอกราชไว้ด้วยการยอมรับการแผ่ขยายอำนาจของจักรวรรดินิยมตะวันตกและยิน
ยอมลดดินแดนไปตามกาลเวลาอันเหมาะสม* พร้อมไปกับการใช้นโยบายปรับปรุงเปลี่ยนแปลง
ประเทศให้ทันสมัยเพื่อผลประโยชน์ของประเทศและชดเชยข้ออ้างการเข้าแทรกแซงของตะวันตก
โดยตรง แม้ว่าไทยจะไม่สามารถหลีกเลี่ยงอิทธิพลการแทรกแซงของตะวันตกได้ แต่ก็ยังเป็น
เพียงประเทศเดียวที่มีใญ่อยู่ภายใต้ความควบคุมทางการเมืองของต่างชาติอย่างแท้จริง²

ผลของลัทธิจักรวรรดินิยมได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองขนานใหญ่ในภูมิภาค
เอเชียอาคเนย์ กล่าวคือประเทศเพื่อนบ้านของไทยต้องตกเป็นอาณานิคมอยู่ภายใต้การปกครอง
ของมหาอำนาจจนหมดสิ้น อันตรายที่คุกคามไทยอย่างรุนแรงเข้ามาเช่นนี้ได้กระตุ้นความรู้สึกชาตินิยม
ให้เกิดขึ้นแก่คนไทยอย่างรวดเร็ว เฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มของผู้มีการศึกษาคือซึ่งไม่เพียงแต่เกิด
ความรู้สึกชาตินิยมเท่านั้น แต่ได้ค้นคว้าที่จะแสวงหาหนทางที่จะนำพาชาติให้รอดพ้นจากอันตราย
ที่กำลังเผชิญหน้าอยู่ นอกจากจะเห็นพ้องต้องกันว่าประเทศไทยจำเป็นต้องปรับตัวให้ทันสมัยใน
ด้านต่าง ๆ แล้ว ส่วนหนึ่งยังเกิดความคิดว่าทิศทางที่จะหลีกเลี่ยงการตกเป็นอาณานิคมของ
มหาอำนาจตะวันตกก็คือการแก้ไขกฎการปกครองให้เป็นประชาธิปไตยตามแบบชาติที่เจริญส่วนใหญ่
ในเวลานั้น ดังเช่นความเห็นของเจ้านายและข้าราชการที่กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระ-
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยชี้ให้เห็นถึงอันตรายที่จะเกิดกับชาติ
บ้านเมืองว่า

¹เฟรด ทัปลิว. ริคส์ การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า แปลโดย อมร
โสภณวิเศษวงศ์ และ เอกวิทย์ ณ ถลาง หน้า 32 (อ้างอิงมาจาก พระราชหัตถเลขา
ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีไปถึงราชทูต ณ กรุงปารีส ลงวันที่ 4 มีนาคม
พ.ศ. 2410)

* รัชกาลที่ 4 2410 เสียดินแดนเขมรส่วนนอก รัชกาลที่ 5 2431 เสียแคว้นสิบสอง
จุไทย 2436 เสียฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง 2449 เสียมณฑลยูนนาน (พระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ)

²จอห์น แบสตัน และ แฮร์รี เจ. เบ็นคา ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้
สมัยใหม่ แปลโดย ภรณี กาญจนนัฐิ และ ชื่นจิตต์ อำไพพรณ หน้า 95

ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ อย่างเดียวว่า กรุงสยามที่มีความปกครองอย่างทุกวันนี้เป็นช่องเป็นทางอันใหญ่ที่ชาติใดจะมารบเอาฤาปกครองด้วยอุบายทางหนึ่งทางใด... ในเวลาทุกวันนี้ฝรั่งเศสได้ไปใกล้กรุงสยามมาก และคิดขึ้นมาในเวลาใดก็สามารถจะทำได้ในเวลานั้นเอง เพราะการที่ฝรั่งเศสได้ทำต่อประเทศต่าง ๆ ดังที่ไคกราบบังคมทูลพระกรุณามาแล้วนั้น มีช่องมีโอกาสในกรุงสยามพอที่ข้าจะจับสาเหตุเอาได้เหมือนกัน... ข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณานี้มิใช่ด้วยความตื่นตกใจ แต่เป็นความที่คิดเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า กรุงสยามถ้าจะคิดรักษาแล้ว ต้องเป็นการจำเป็นที่จะนิ่งอยู่ดังนี้ไม่ได้เลย...¹

ดังนั้นการแผ่ขยายของสหกิจวรรคตินิยมจึงเป็นผลกระทบให้คนไทยกลุ่มหนึ่งเกิดความห่วงใยในความปลอดภัยของประเทศชาติ และมองเห็นว่าการจะต่อต้านกับการล่าอาณานิคมให้ไคยลนั้น จำเป็นจะต้องหันไปนำเอาสหกิจการปกครองของตะวันตกมาใช้ในเมืองไทย เพื่อแสดงให้มหาอำนาจเห็นว่าไทยมิใช่เป็นประเทศป่าเถื่อนที่ชาวยุโรปจะนำมาเป็นข้ออ้างที่จะเข้ายึดครองอีกต่อไป แต่ไค้แก่ใจตนเองจนมีลักษณะเช่นเดียวกับชาวยุโรป โดยยังมีไค้มีจุดมุ่งหมายลึกซึ้งไปถึงการส่งเสริมความเท่าเทียมกันของประชาชนที่จะเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง

2.1.2 การเปิดประตูกการค้ากับนานาประเทศ นับเป็นพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่อ่านวยประโยชน์ให้กับประเทศชาติในกาลเวลาต่อมาเป็นอย่างยิ่ง เพราะความผันแปรของการเมืองนอกประเทศได้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อความปลอดภัยของชาติต่าง ๆ ในเอเชียอาคเนย์ ซึ่งจะดำรงอยู่ไค้หรือไม่ขึ้นอยู่กับความเฉลียวฉลาดรอบรู้ต่อความเคลื่อนไหวของมหาอำนาจต่าง ๆ การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไค้ทรงผนวชเป็นเวลาราว 27 พรรษาก่อนที่จะทรงเสด็จขึ้นครองราชย์นั้น ได้เป็นผลดีต่อการดำเนินนโยบายทั้ง

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.1.4/1 เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ลงวันที่ 9 มกราคม ค.ศ. 1885

ภายในและภายนอกประเทศ ทั้งนี้เพราะพระองค์ได้ทรงศึกษาหาความรู้และติดตามภาวะการณ์ความเป็นไปของโลกตะวันตก จนทรงมีความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินนโยบายต่างประเทศแบบที่แยกตัวอยู่อย่างโดดเดี่ยว ไม่สมาคมติดต่อกับชาวต่างประเทศโดยเฉพาะชาวยุโรปนั้นได้ก่อให้เกิดเหตุร้ายแก่ประเทศเพื่อนบ้านหรือแม้แต่ประเทศจีนที่เคยยิ่งใหญ่ในสายตาคนไทย พระองค์ได้ทรงทราบถึงอำนาจในวิทยาการที่เหนือกว่าของประเทศตะวันตก รวมทั้งแสนยานุภาพของประเทศเหล่านั้นด้วย¹ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องเปิดประตูประเทศต้อนรับชาวต่างชาติที่เดินทางมาค้าขาย โดยพระองค์ได้ทรงเตรียมการอย่างดีเพื่อให้ประชาชนและข้าราชการพร้อมที่จะสนับสนุนความเปลี่ยนแปลงที่ทรงเห็นว่าจะต้องเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อันเป็นผลให้ เซอร์ จอห์น บาวริง ราชทูตอังกฤษสามารถตกลงทำสนธิสัญญากับไทยอย่างเรียบร้อยเมื่อวันที่ 18 เมษายน พ.ศ. 2398 ภายหลังจากที่เดินทางมาถึงเมื่อวันที่ 27 มีนาคม²

"สนธิสัญญาบาวริง" จึงเป็นเสมือนกุญแจไขประตูของไทยออกสู่โลกภายนอก เนื่องมาจากฝรั่งชาติต่าง ๆ ได้ติดตามอังกฤษเข้ามาเจรจาขอทำสนธิสัญญาค้าขายด้วยเป็นอันมากเพราะก่อนที่จะมีการทำสนธิสัญญาดังกล่าวตามบันทึกของท่านสังฆราชปาลเลกัวซ์ปรากฏว่ามีพ่อค้าชาวตะวันตกอยู่ในเมืองไทยเพียง 3 คนเท่านั้นคือ พ่อค้าอังกฤษ 1 คน ฮอลันดาและโปรตุเกสอีกชาติละ 1 คน³ แต่ต่อมาก็ได้ทวีจำนวนเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ จนแม้ชาวตะวันตกด้วยตนเองก็อดแสดงความตื่นใจกับความคึกคักของเรือสินค้าที่เข้ามาค้าขายเสียมิได้ ดังที่หมอบรัดเลซึ่งเป็นหมอสอนศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ชาวอเมริกันได้เขียนจดหมายเหตุเอาไว้

¹ แอ้มบ็อด โลว์ มอฟแฟท์ แผ่นดินพระจอมเกล้า แปลโดย นิจ ทองโสภิต
หน้า 32

² เฟรด คับลิว. ริกส์ การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า แปลโดย อมร โสภณวิเชษฐวงศ์ และ เอกวิทย์ ณ ถลาง หน้า 23-24

³ สังฆราช ปาลเลกัวซ์ เล่าเรื่องเมืองไทย แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร
หน้า 306

1 มกราคม 1857 (พ.ศ. 2400) มีเรือกำปั่นพ้อค้าทอดอยู่ในแม่น้ำถึง 60 ลำ เพราะเหตุที่ไค่ท้าวหนึ่งสื่อสัญญากับต่างประเทศ การค้าเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว ไม่เคยมีเหมือนเช่นนี้มาก่อน¹

21 พฤษภาคม พ.ศ. 2407 มีกำปั่นพ้อค้าทอดอยู่ในลำแม่น้ำพร้อมกันถึง 100 ลำ ไม่เคยมีมากเหมือนอย่างนี้มาแต่ก่อน...²

ดังนั้นการเปิดประตูประเทศจึงเป็นผลให้รูปแบบเศรษฐกิจของไทยเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว กล่าวคือได้เปลี่ยนจากระบบเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเองได้ตามที่เคยเป็นมาและไม่ค่อยต้องการพึ่งสินค้าเข้าจากต่างประเทศนั้น กลายมาเป็นระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา³ ซึ่งนำไปสู่การขยายตัวอย่างกว้างขวางทางด้านการค้าขายมากขึ้นกว่าเดิม และภาวะการณ์นี้ได้ส่งผลถึงความเปลี่ยนแปลงของสภาพบ้านเมืองและความเป็นอยู่ของประชาชน ซึ่งเคยดำเนินไปอย่างราบเรียบให้กลายเป็นบ้านเมืองที่คึกคักด้วยผู้คนที่ย้ายมาค้าขายและความตื่นตัวในการทำมาหากินของประชาชนอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากข้อความในพระราชพงศาวดารที่กล่าวไว้ว่า

พระนครก็สมบุรณ์มั่งคั่งด้วยสมบัติ ฝนก็ตกตามฤดู ลูกค้าวาณิชมาตั้งห้างค้าขาย สิ่งของต่าง ๆ ที่ไม่เคยเห็นก็ให้เห็น ของที่ไม่เคยมีก็มีขึ้น และลูกค้านานาประเทศเข้ามาค้าขาย ชื้อข้าวออกไปปี 1 ก็ถึง 300 ลำ บางปีก็ถึง 400 ลำ ราษฎรก็ได้ขายข้าวไปแก่ลูกค้านานาประเทศเป็นจำนวนข้าวออกไปปี 1 ก็ถึง 80,000 เกวียนบ้าง 80,000 เกวียนเสมอบ้าง...ราษฎรก็ไฉ่มีเงินทองขึ้นทุกแห่งทุกตำบล...⁴

¹ราชบัณฑิตยสภา "จดหมายเหตุหมอบริตเล" ประชุมพงศาวดารภาคที่ 12 พิมพ์ในงานศพมหาเสวกตรี พระยาประคิษฐสัญญาการ (เทียน จันทรทีประ) พ.ศ. 2474 หน้า 45

²ดู หน้า 56

³ตราฐ สุวรรณานนท์ ปัญหาเศรษฐกิจและการเมืองของไทยหลังจากทำสนธิสัญญาเบาว์ริง หน้า 99

⁴เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4 หน้า 392

นอกจากชาวตะวันตกที่นำเรือเข้ามาซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าแล้ว ก็ยังมีบุคคลอาชีพอื่น ๆ หลังไหลเข้ามาประกอบกิจการในเมืองไทยมากขึ้นอีก ดังพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่กล่าวถึงว่า "มีลูกค้าชาวอเมริกันพวกหนึ่งได้อาเครื่องจักรสีข้าวมาตั้งโรงสีข้าวอยู่ในเขตกรุงเทพมหานครนี้แห่งหนึ่ง พวกหนึ่งได้อาเรือกลไฟเหล็กมารับจ้างลากเรือลำเลียงอยู่...รับจ้างเป็นเอนจินเปียบสอนไทยให้ตั้งเครื่องจักรบ้าง เป็นคนกำกับใช้เครื่องจักรเดินเรือของไทยบ้าง"¹ การที่ชาวต่างประเทศได้เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็วเช่นนี้ย่อมมีผลกระทบต่อการบริหารในขณะนั้นเป็นอย่างยิ่ง เพราะจากสภาพบ้านเมืองที่ไม่ค่อยได้ติดต่อกับชาวตะวันตกมากนัก ราชบุรุษย่อมไม่คุ้นชินต่อรูปร่างหน้าตา และขนบธรรมเนียมของชาวยุโรป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในข้อตกลงเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตระหว่างรัฐต่อรัฐ อันจะนำไปสู่ปัญหาขัดแย้งต่อกันได้ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบถึงเรื่องนี้และเพื่อป้องกันเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้น พระองค์ได้ออกประกาศแนะนำประชาชนว่าควรประพฤติปฏิบัติอย่างไรต่อชาวตะวันตก² เพื่อจะไม่เสียเปรียบเมื่อมีการติดต่อค้าขาย แต่อย่างไรก็ตามผลสะท้อนที่สำคัญจากการที่ชาวตะวันตกได้เดินทางเข้ามาก็คือ การที่คนไทยได้มีโอกาสติดต่อสัมพันธ์กับชาวตะวันตกโดยตรง ซึ่งย่อมจะอำนวยความสะดวกทางการเรียนรู้ความเจริญก้าวหน้าต่าง ๆ ได้อย่างรวดเร็ว และมีสมรรถนะผลมากกว่าสำหรับประชาชนที่ยังไม่ได้รับการศึกษา โดยจะเห็นได้จากการที่ผู้ปกครองไทยได้พยายามสนับสนุนให้ประชาชนเห็นประโยชน์และพยายามศึกษาหาความรู้จากชาวตะวันตก

คนชาติฝรั่งอังกฤษอเมริกัน ที่มีวิชาฉลาดในการงานต่าง ๆ เมื่อได้เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในพระราชอาณาเขต เห็นจะมาประกอบการช่างทำสิ่งของเครื่องใช้สอยต่าง ๆ ประหลาด ๆ ดีกว่าสิ่งของที่เคยทำได้ในกรุงซึ่งมีมาแต่ก่อนบ้าง แล้วจะ

¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3 หน้า 232

² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400 หน้า 216-218

เอาออกจำหน่ายซื้อขายแก่ราษฎร ราคาของที่ท่าเมืองนี้ก็จะถูกกว่าของที่ลูกค้านำมาขายแต่เมืองจีน ชาวชาวพระนครนี้เมื่อเห็นเป็นดีก็จะว่าเรียน เลียนทำตามอย่าง การช่างทั้งปวงก็จะจำเรียนขึ้นกว่าแต่เดิม...¹

ดังนั้นจึงเป็นสิ่งแน่นอนว่าชาวตะวันตกที่เข้ามาในประเทศไทยขณะนั้นได้นำความคิดใหม่ ๆ คิดค้นเข้ามาด้วย และคนไทยส่วนหนึ่งที่มีโอกาสได้คบค้าสมาคมกับชาวตะวันตกก็ย่อมจะ कुछสิ่งต่าง ๆ ที่ผิดแปลกไปจากวัฒนธรรมของตน โดยเฉพาะแนวความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตย ซึ่งนับเป็นความรู้ที่สร้างความสนใจให้อย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะเป็นความคิดที่ตั้งอยู่บนหลักปรัชญาที่เปิดกว้างให้กับประชาชนส่วนใหญ่ แทนที่จะจำกัดอยู่แต่กลุ่มชนชั้นสูงดังเช่นที่เป็นมา นโยบายเปิดประตูประเทศจึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดความตื่นตัวทางความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยในประเทศไทย

2.1.3 การแผ่ขยายของวิทยาการตะวันตก ความเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญที่เกิดขึ้นในสังคมไทยเมื่อปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ก็คือการแผ่ขยายของวิทยาการตะวันตกซึ่งเป็นวิชาความรู้ที่เจริญก้าวหน้าแตกต่างไปจากของไทยอย่างสิ้นเชิง ก่อให้เกิดความกระตือรือร้นพร้อมไปกับความพยายามที่จะเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ นั้น วิทยาการสมัยใหม่นี้ได้ส่งผ่านถึงคนไทยโดยชาวตะวันตกโดยตรง ซึ่งทำให้การเปลี่ยนทัศนคติเก่า ๆ ที่เคยยึดถือกันมาเป็นไปได้ง่ายและรวดเร็วกว่าทางอื่น เฉพาะอย่างยิ่งนับเป็นโชคที่คนไทยมีประวัติศาสตร์ที่คุ้นเคยกับการปะทะทางวัฒนธรรมของชนชาติอื่นจึงไม่มีลักษณะของการปิดกั้นในวัฒนธรรมของตนอย่างเหนียวแน่นเกินไป ชาวตะวันตกที่หาคุณประโยชน์ให้แก่คนไทยเป็นอย่างมากก็คือ หมอสอนศาสนาชาวอเมริกันหรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่าคณะมิชชันนารี ซึ่งเดินทางเข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนท์ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2371² ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คณะมิชชันนารีประกอบไปด้วยผู้เชี่ยวชาญในสาขาวิชาการต่าง ๆ ทางด้านวิทยาศาสตร์และการแพทย์ และได้ให้ความ

¹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400
หน้า 216-218

²กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 18 ภาคที่ 31 หน้า 1

รู้เหล่านี้เป็นเครื่องมือโน้มน้าวจิตใจให้ประชาชนเปลี่ยนศาสนาหันมานับถือความศักดิ์สิทธิ์ของพระ
ผู้เป็นเจ้า คงในบันทึกของมิชชันนารีที่กล่าวไว้ว่า

ตอนเช้าวันนี้ (4 กันยายน 2378) มีคนป่วยมาหาหมอบริดจ์ต่ำกว่า 100 คน เพื่อขอ
คำแนะนำในทางยาและขอยาสำหรับรักษาโรค เขาได้ให้คนป่วยเหล่านั้นสวดมนต์และ
อ่านพระคำภีร์ก่อนที่จะให้การรักษาโรค เพื่อเป็นการชักจูงคนป่วยให้เห็นฤทธิ์เดช
ของพระเจ้าว่าศักดิ์สิทธิ์ เมื่อสวดมนต์แล้วกินยาจะได้หายดี และต่อไปจะได้มีความ
เชื่อถือในพระเจ้ามาก ๆ ...¹

ถึงแม้ว่าในระยะแรก ๆ การเผยแพร่ศาสนาและวิทยาการตะวันตกจะเป็นไปด้วยความ
ยากลำบากในคนไทย อันเนื่องมาจากความศรัทธาทางพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้าของพระ
บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว² และทรงรังเกียจว่าชาวจีนนับถือมากเกรงว่าพวกมิชชันนารี
จะชักชวนคนจีนให้ก่อการกำเริบขึ้น³ แต่กระนั้นก็ตามคณะมิชชันนารีก็มีเสรีภาพพอสมควรเพราะ
สามารถตั้งร้านขายยา นำเครื่องพิมพ์เข้ามาตั้งในกรุงเทพฯ ตลอดจนออกหนังสือพิมพ์ภาษาไทย
ฉบับแรกคือ หนังสือพิมพ์บางกอกเรคคอร์ด (Bangkok Recorder) และยังได้แสดงผลงาน
ทางการแพทย์คือการผ่าตัดและการปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษ ฯลฯ⁴ ปรากฏการณ์เหล่านี้นับเป็นสิ่ง
แปลกใหม่ที่คนไทยไม่เคยมีประสบการณ์มาก่อน ซึ่งแน่นอนย่อมนำมาทั้งความสนใจใคร่รู้และความ
รู้สึกสังเกตุที่จะยอมรับมาปฏิบัติหรือไม่

¹ กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 18 ภาคที่ 31 หน้า 35-36

² สุพรรณิ กาญจนวิจิตร บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาล
ที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ หน้า 45

³ ศี ปิ บริดเจ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31 จดหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกัน
เข้ามาประเทศสยาม แปลโดย นายป่วน อินทวงศ์ เปரியู พิมพ์ในงานศพพระยาสารสิน
สวมิกศักดิ์ (เทียนฮี้ สารสิน) ตุลาคม 2468 หน้า 31

⁴ ราชบัณฑิตยสภา "จดหมายเหตุหมอบริดเจ" ประชุมพงศาวดารภาคที่ 12 พิมพ์ใน
งานศพมหาเสวกตรี พระยาประคิษฐณรงค์การ (เทียน จันทรที่ประ) พ.ศ. 2474 หน้า 32-40

อย่างไรก็ตามปฏิกิริยาของคนไทยต่อความรูสมัยใหม่ที่เป็นไปอย่างลึกซึ้งจนถึงกับศึกษาเล่าเรียนนั้นก็จำกัดวงอยู่เฉพาะกลุ่มชนชั้นสูงจำนวนหนึ่งคือ เจ้าฟ้ามงกุฎ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ทรงศึกษาหนักไปทางด้านภาษาอังกฤษและวิชาดาราศาสตร์ เจ้าฟ้าน้อย (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) สนพระทัยวิชาการทหารแบบยุโรป กรมหลวงวงศาธิราชสนิทศึกษาวิชาการแพทย์จนมีความสามารถได้รับประกาศนียบัตรถวายพระเกียรติเป็นสมาชิกของสถาบันการแพทย์แห่งนิวยอร์ก (New York Academy of Medicine) หลวงนายสิทธิ (สมเด็จพระยาบรมมมหาศรีสุริยวงศ์) เรียนวิชาต่อเรือกำปั่น กรมหลวงมหิศวรินทรากรมเรศเรียนวิชาช่างฝรั่ง และนายโหมท อดาศกุล เรียนวิชาช่างกล¹ นอกจากนี้มีชนนารียังได้เผยแพร่ความรู้ด้วยการทดลองวิทยาศาสตร์ให้คนไทยชมอยู่เสมอ ๆ ปรากฏว่าได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางจากเจ้านายและขุนนาง ผู้นำความรู้คนนี้คือ ดร.เฮาส์ ซึ่งไต่บันทึกลงไว้ว่า "พวกที่มาชมการแสดงทดลองในค่านั้นเกือบทั้งหมด เป็นนักวิทยาศาสตร์สมัครเล่น เรามีเครื่องสุบลม เครื่องจักรไฟฟ้าและเครื่องมือทางฟิสิกส์อื่น ๆ "² ความสนใจนี้ยังได้กระจายไปตามชนชั้นปกครองระดับหัวเมืองซึ่งเดินทางเข้ามาราชการในกรุงเทพฯ และได้มีโอกาสรับรู้ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการตามพวกเจ้านายและขุนนางไปด้วย เช่นเมื่อเจ้าพระยาพระคลังสั่งให้หมอบรัดเลนำเครื่องมือมาตัดไปแสดงที่บ้านของท่าน ปรากฏว่ามีเจ้าเมืองจากจังหวัดต่าง ๆ มาดูกันมาก³ ส่วนสามัญชนนั้นมักจะมีปฏิกิริยาแต่เฉพาะเพียงรูปลักษณะภายนอกที่ตนเองไปเคยพบเห็น มากกว่าจะสืบค้นไปถึงแก่นที่แท้จริงซึ่งจะเห็นได้จากบันทึกของมิชชันนารีคือ

ขณะที่รอคอยให้คนไปแจ้งกับเจ้าว่าข้าพเจ้ามาถึงแล้ว พวกคนใช้ก็ห้อมล้อมข้าพเจ้า ครวญคร่ำเรื่องแต่งกายข้าพเจ้า อีกคนหนึ่งอยากให้ข้าพเจ้าเปิดหมวกดูว่าข้าพเจ้าหัวโล้นหรือเปล่า อีกคนหนึ่งชมนาฬิกาเพราะมันเดินดังตึก ๆ ทำให้เด็กชอบใจกันมาก

¹สุพรรณิ กาญจนรัชติ บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ หน้า 94

²กองคริสเตียนการศึกษา สภาคริสตจักรในประเทศไทย หมอเฮาส์ในรัชกาลที่ 4 หน้า 28

³กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 18 ภาคที่ 31 หน้า 87

กลิ่นแอมโมเนียอย่างฉุนทำให้พวกเขาสงสัยใจกันมาก...¹

บุคคลที่มีเจตจำนงอย่างแรงกล้าที่จะเข้าถึงรากฐานความจริงของชาวตะวันตกก็คือ เจ้าฟ้ามงกุฎ* ซึ่งทรงศึกษาหาความรู้ในระหว่างทรงผนวชพระองค์ทรงเห็นการณ์ไกลว่าความปลอดภัยของประเทศไม่ได้ขึ้นอยู่กับการแยกตัวโดดเดี่ยว แต่อยู่ที่การได้เรียนรู้ถึงความเจริญของประเทศเหล่านั้น โดยทรงแนพระทัยว่ากุญแจสำคัญที่ไขไปสู่ความคิดและความมีอำนาจของประเทศตะวันตกนั้นก็คือการเล่าเรียนภาษาอังกฤษ² จากพระราชหัตถเลขาของพระองค์ได้แสดงให้เห็นถึงจุดมุ่งหมายในการเรียนรู้ของพระองค์

เราติดต่อกับมิตรชาวอังกฤษแลอเมริกันนั้นก็เพื่อความรู้ในทางวิทยาศาสตร์แลศิลปศาสตร์ หาใช่ติดต่อก็เพราะชื่นชมแลอัศจรรย์ใจในศาสนาสามัญนั้นไม่...บางคนรวมทั้งข้าพเจ้าด้วยได้พากันพยายามศึกษาภาษาอังกฤษเพื่อจะได้มีความรู้่านคำราชาภาษาอังกฤษในเรื่องวิทยาศาสตร์แลศิลปศาสตร์ต่าง ๆ เพื่อให้คุ้นเคยแลชักนำความรู้นั้น ๆ มาสู่ประเทศของเราตามแต่จะสามารถทำได้...³

สิ่งที่ช่วยให้วิทยาการตะวันตกแพร่ขยายวงกว้างออกไปสู่ประชาชนที่อ่านออกเขียนได้เฉพาะภาษาไทย แทนที่จะจำกัดวงอยู่แค่ชนชั้นสูงที่มีโอกาสได้ติดต่อกับคณะมิชชันนารีโดยตรง ซึ่งเป็นผลมาจากการที่หมอบรัดเลได้จัดตั้งโรงพิมพ์ขึ้นที่ปากคลองบางกอกใหญ่⁴ ก็คือการออกหนังสือพิมพ์ภาษาไทยฉบับแรกขึ้นมีชื่อเรียกว่า "บางกอกรีคอร์ดเดอร์" หรือหนังสือจดหมายเหตุรายปักษ์ นับเป็นแนวทางที่มีคุณค่าต่อการที่ประเทศไทยจะต้องเผชิญหน้ากับหา

¹ กองคริสเตียนการศึกษา สภาคริสตจักรในประเทศไทย หมอเฮาส์ในรัชกาลที่ 4 หน้า 4

* พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

² สุพรรณิ กาญจนนัฐิ บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ หน้า 95

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 4 1ก/1 พระราชหัตถเลขา รัชกาลที่ 4 ถึง Mr. and Mrs. G.W. Eddy of Waterford ลงวันที่ 27 ธันวาคม ค.ศ. 1849

⁴ สุพรรณิ กาญจนนัฐิ อ.ค. หน้า 134-136

อำนาจตะวันตกในระยะต่อมาทั้งนี้เพราะหนังสือพิมพ์ฉบับนี้ได้มีจุดมุ่งหมายที่จะเสนอเรื่องเกี่ยวกับการเมือง ความรู้ทางวิชาการต่าง ๆ การค้าขายและชาวที่เกิดขึ้นรอบ ๆ เมืองไทยตลอดจนในยุโรปและอเมริกา¹ ดังเช่นภาวะการณ์ที่ไทยถูกคุกคามจากฝรั่งเศสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บางกอกรีคอร์ดก็ได้นำมาพิมพ์ความที่ชี้ให้เห็นถึงเป้าหมายของฝรั่งเศสไว้ว่า

เจ้าเมืองฝรั่งเศสอยากจะไ้ลูกกุญแจที่จะไขทั้งฝ่ายทิศตะวันออกบ้าง จึงคิดเห็นว่าประเทศกัมพูชาเป็นที่สำคัญ ถ้าเราได้ที่นี่มาอยู่ในอำนาจของเราแล้ว ก็จะเป็นเหมือนลูกกุญแจไขโลกฝ่ายทิศตะวันออกได้ เห็นว่าเมืองกัมพูชามีกำลังน้อย แลผู้ปกครองเมืองมีปัญญาน้อยด้วย ถึงมาว่ากัมพูชาขึ้นอยู่ในเมืองไทย ๆ ก็มีกำลังน้อยด้วย แม้เราทำอุบายให้กัมพูชามาอยู่ในอำนาจของเราได้แล้ว เมืองไทยจะต่อสู้กับเราให้ออกไปจากเมืองกัมพูชาก็มิได้...²

นอกจากจะเสนอข่าวสารบ้านเมืองและความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ใหม่ ๆ แล้ว ยังได้ทำหน้าที่เป็นผู้อุบายชี้แนะข้อที่ควรแก้ไขและจัดทำขึ้นในประเทศไทยเพื่อให้ทันต่อความเปลี่ยนแปลงของโลก พยายามเชิญชวนคนไทยอ่านหนังสือให้มากขึ้นตามแบบประชาชนในยุโรปอเมริกา โดยชี้ให้เห็นถึงผลดีของการอ่านหนังสือว่า "เปรียบเหมือนกลองสองสำหรับจะช่วยตาให้เห็นไกลแลไกลได้ ถ้าหากมีกลองสองอย่างนี้ไม่ จุรหนึ่งคาบอดมิไ้เห็นเลย"³ และที่สำคัญก็คือการแนะนำให้คนร่ำรวยในเมืองไทยรวบรวมเงินจัดตั้ง "ยูนิเวอร์ซิตี" ขึ้นเพื่อเป็นที่ส่งสอนศิลปวิทยาการต่าง ๆ แก่เด็กทั้งหลาย แทนที่จะปล่อยให้ไปไปตามสภาพที่เคยชินกันอยู่ คือการสูญเสียเวลาไปกับการเล่นสนุกสนานหรือการเล่นการพนัน ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้จะไม่ค่อยส่งผลกระทบต่อสังคมไทยมากนัก ถ้าหากว่าสภาพการณ์ต่าง ๆ จะดำเนินไปตามรูปแบบเดิม แต่ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงอันสืบเนื่องมาจากการขยายตัวของลัทธิจักรวรรดินิยมนั้น ทำให้

¹ The Bangkok Recorder 1:1 มีนาคม จ.ศ. 1227 ไมโครฟิล์ม

² "เรื่องฝรั่งเศส" The Bangkok Recorder 1:16-17 15 เมษายน จ.ศ. 1227 ไมโครฟิล์ม

³ ก.

ประเทศไทยต้องเข้าสมาคมกับชนชาติอื่น เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นที่ประชาชนในชาติต้องมีการศึกษาอย่างกว้างขวางทัดเทียมกับนานาประเทศ เพื่อช่วยกันประคับประคองชาติให้ดำรงความเป็นเอกราชอยู่ได้ ดังในบทความของหนังสือพิมพ์ที่แนะนำรัฐบาลว่า

ในกาลทุกวันนี้ กรุงสยามต้องจำเป็นให้ชาวเมืองไทยรู้ในภาษาต่าง ๆ แลศิลปศาสตร์วิชาการเช่นว่ามาแล้ว เพราะกรุงสยามคงจะเลื่อนจากที่ ๆ เคยตั้งอยู่นั้น ไปตั้งอยู่ใหม่ในประเทศยุโรปแล้วมีชาวประเทศยุโรปมาระคนปนอยู่ด้วยมาก ได้ตั้งเป็นโมตรกันเป็นหลายเมืองแล้ว ถ้าไม่ได้เรียนรู้ในภาษาแลศิลปศาสตร์วิชาการของโลกเขา จะกระทำการงานสิ่งใดด้วยเขาก็ชักข้องนักไม่สะดวกเลย จะก่อให้เกิดความอับอายต่าง ๆ ...¹

ผลที่นำจะติดตามมาจากการแพร่ขยายของวิทยาการตะวันตกก็คือ ความตื่นตัวทางความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตย ที่มีลักษณะแตกต่างไปจากแนวปรัชญาของไทยอย่างเด่นชัด ซึ่งส่วนหนึ่งน่าจะมาจากการตีพิมพ์เผยแพร่รูปแบบการเมือง-การปกครองของสหรัฐอเมริกาว่าด้วยการเลือกตั้งตัวแทนาธิบดี หรือ "กระบัตร์ย์เมืองยูไนเต็ส" และรัฐธรรมนูญที่ใช้เป็นหลักในการปกครอง² การสื่อสารแก่สาธารณชนเช่นนี้ย่อมจะก่อให้เกิดความรู้สึกเปรียบเทียบในลัทธิการปกครองของตน อันเป็นความคิดที่ไม่เคยปรากฏขึ้นก่อนเลยในระบอบที่ยังมิได้รับความรู้จากตะวันตก ทั้งนี้เพราะการเมืองของประเทศเพื่อนบ้านอยู่ในสภาพที่คล้ายคลึงกัน นอกจากนี้คงจะเนื่องมาจากความเจริญทางวิทยาการที่ก้าวล้ำหน้าไปอย่างมากมายของชาวตะวันตก จนกลายเป็นสิ่งมหัศจรรย์สำหรับคนไทยไปนั้นได้กระตุ้นให้มองย้อนกลับไประยะที่ประเทศในยุโรปและอเมริกามีความ "ศิวิไลซ์" ได้นั้นก็เพราะรูปแบบการปกครองเป็นหลักสำคัญ

ดังนั้นการตื่นตัวทางการเมืองของคนไทยจึงมิได้เป็นผลมาจากความสนใจในความคิด

¹"ยูนิเวอร์ซิตี" The Bangkok Recorder 1:37-38 1 มิถุนายน จ.ศ. 1227
ไมโครฟิล์ม

²"กระบัตร์ย์เมืองยูไนเต็ส" The Bangkok Recorder 1:137-139
19 ตุลาคม จ.ศ. 1227

ทางการเมืองของตะวันตกโดยตรง แต่เนื่องมาจากอิทธิพลของวิทยาการสมัยใหม่ ซึ่งก่อให้เกิดข้อสงสัยเกี่ยวกับสภาพการณ์ของสังคมที่เป็นอยู่ เพราะเมื่อเปรียบเทียบสังคมไทยกับสังคมตะวันตกแล้ว ความแตกต่างประการสำคัญที่สุดและเห็นได้ง่ายที่สุดคือระบบการปกครอง ด้วยเหตุนี้คนไทยรุ่นต่อ ๆ มาที่ติดต่อกับชาวต่างประเทศ ไม่ว่าจะเป็นผู้ที่ได้มีโอกาสไปรับการศึกษาจากต่างประเทศหรือที่ไม่ได้ไปแต่มีความคุ้นเคย ก็เริ่มมีความคิดว่าสิ่งที่ทำให้ชาวตะวันตกเจริญนั้นได้แก่การมีระบบการปกครองที่แตกต่างไปจากของไทย¹ ฉะนั้นการเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมืองของคนไทยจึงเป็นแรงบีบมาจากการค้นพบว่าตนเองมีความล้าหลังทางวิทยาการกว่าชาติอื่น ๆ ซึ่งเป็นตัวการที่ทำให้ประเทศไทยไม่สามารถสร้างตัวเองเป็นมหาอำนาจหรือเข้มแข็งเทียบเท่าชาติมหาอำนาจได้

2.1.4 การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของประเทศใกล้เคียง นับตั้งแต่ประเทศไทยได้เปิดประเทศติดต่อกับโลกภายนอกอย่างกว้างขวางแล้วนั้น คนไทยก็ได้พยายามปรับตัวเพื่อเรียนรู้ความเป็นไปต่าง ๆ โดยเฉพาะสถานการณ์ทางการเมืองของประเทศทั้งในยุโรปและเอเชีย ซึ่งจะเห็นได้จากการเลนนอบความทางหน้าหนังสือพิมพ์หลายฉบับ เช่นข่าวการจลาจลในประเทศฝรั่งเศสเมื่อเปลี่ยนการปกครองจากพระเจ้านโปเลียนที่ 3 มาเป็นแบบมีประธานาธิบดีเป็นประมุข² หรือข่าวเกี่ยวกับกรณีพิพาทระหว่างรัสเซียกับญี่ปุ่น จนถึงกับการวิเคราะห์สถานการณ์ก่อนเกิดสงครามขึ้นด้วย³ ฯลฯ การติดตามความเป็นไปของต่างประเทศอย่างใกล้ชิดเช่นนี้ย่อมมีผลต่อความเคลื่อนไหวทางความคิดทางการเมืองของคนไทยเป็นอย่างมาก เพราะการมีโลกทัศน์ที่กว้างขวางได้ส่งผลกระทบให้เกิดการย้อนกลับมาสำรวจตัวเอง พร้อมไปกับการ

¹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช "ลักษณะสำคัญของความคิดทางการเมืองไทย : ข้อสรุปชั่วคราวในการศึกษาเบื้องต้น" สังคมศาสตร์ 4:18-39 ตุลาคม 2520

² "การจลาจลโสมบในกรุงฝรั่งเศส" รวมข่าวทวีป 2:17-19 ร.ศ. 112 ไมโครฟิล์ม

³ "รัสเซียกับญี่ปุ่น" ลัทธิวิทยา 1:129-141 กรกฎาคม พ.ศ. 2443 ไมโครฟิล์ม

เปรียบเทียบสภาพบ้านเมืองของคนควบคู่ไปด้วยเช่นกัน การเปรียบเทียบเช่นนี้จะไม่มีผลกระทบ
ความตื่นตัวทางประชาธิปไตยมากนัก เมื่อสิทธิการปกครองของประเทศตะวันตกได้เปลี่ยนเป็น
แบบประชาธิปไตยมาก่อนการปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของไทย เช่นอังกฤษหรือสหรัฐอเมริกา แต่
การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เกิดขึ้นในบางประเทศที่ร่วมสมัยกันและอยู่ในภูมิภาคใกล้เคียง
กันได้กลายเป็นสิ่งเร้าให้คนไทยกระตือรือร้นที่จะนำระบบการปกครองที่ถือกันว่าทันสมัยนี้มาใช้อย่าง

ประเทศที่ได้เริ่มนำการปกครองแบบตะวันตกมาใช้เป็นประเทศแรกในทวีปเอเชียก็คือ
ประเทศญี่ปุ่นซึ่งพระเจ้าจักรพรรดิเมจิได้พระราชทานรัฐธรรมนูญเมื่อวันที่ 11 กุมภาพันธ์ พ.ศ.
2432¹ สมัยนี้เป็นสมัยที่ญี่ปุ่นได้พยายามปรับตัวให้ทันสมัยเพื่อสร้างประเทศให้เจริญก้าวหน้าทัด
เทียมกับมหาอำนาจ และญี่ปุ่นก็ประสบผลสำเร็จในการสร้างตนเองอย่างรวดเร็วที่น่าอัศจรรย์
ดังนั้นในความรู้สึกของคนไทยจึงคิดว่าการศึกษาที่ญี่ปุ่นเปลี่ยนแปลงไปเช่นนี้ เป็นผลอันสืบเนื่องมาจาก
รูปแบบการปกครองที่ให้สิทธิเสรีภาพแก่ประชาชน ก็จะเห็นได้จากบทความเรื่องสมัยการเปลี่ยน
แปลงการปกครองประเทศในโลก โดยกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

ในยุโรปสมัย 100 ปีมาแล้วจนบัดนี้ ประเทศโดยมากยอมให้ประชาชนมีสิทธิและเสรี
ภาพเป็นย่างดี คนชั้นสูงแลเจ้านายจะกดขี่ข่มเหงราษฎรเอาตามพลการไม่มีใครได้
ประเทศใดที่คนชั้นสูงยังกดขี่คนชั้นต่ำได้ ประเทศนั้นมักจะล้มลงเสีย มีตัวอย่างเช่น
รัสเซียเป็นต้น ประเทศใดที่ประชาชนได้รับเสรีภาพโดยบริบูรณ์ ประเทศนั้นก็ไพบูลย์
รุ่งเรือง เช่น อังกฤษ ต่อมาประเทศต่าง ๆ ในทวีปเอเชีย เห็นว่าการปกครอง
อย่างฝรั่งที่ให้สิทธิและเสรีภาพแก่พลเมืองนั้นเป็นผลดี แก่ประเทศก็ทำตามคือประเทศ
ญี่ปุ่น...²

¹ ริชาร์ด สเตอร์รี ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นสมัยใหม่ แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง
สิริกุล และ พรณี สว่างบุญมี หน้า 108

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/88 บทความการ
ปกครองประเทศสยาม ความเห็นคณะหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ม.ป.ป.

นอกจากนี้ก็ยังมีความเคลื่อนไหวทางการเมืองในเปอร์เซีย โดยประชาชนที่ตื่นตัวทางการเมืองแบบตะวันตกได้ถวายหนังสือต่อพระเจ้าซาด์ เรียกร้องให้ตั้งสภาแห่งชาติ และได้มีการประชุมเพื่อร่างรัฐธรรมนูญในพ.ศ. 2449¹ ในอาณาบริเวณใกล้เคียงกันนี้ก็ให้เกิดการปฏิวัติขึ้นในตุรกีเมื่อพ.ศ. 2451 โดยพวกเตอร์กหนุ่ม (Young Turk) ซึ่งเป็นกลุ่มที่ต้องการปฏิรูปการปกครองในอาณาจักรออตโตมันที่ได้รับอิทธิพลของความคิดแบบตะวันตกได้ก่อการจลาจลบังคับให้สุลต่านอับดุลฮามิดพระราชทานรัฐธรรมนูญ² ซึ่งเหตุการณ์ในตุรกีนี้คนไทยได้ติดตามข่าวมาตั้งแต่ได้เกิดการจลาจลเนื่องจากประชาชนไม่พอใจในการเก็บภาษีของสุลต่านมาก่อนแล้ว³

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่นับได้ว่ามีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อความคิดของคนไทยก็คือการปฏิวัติที่เกิดขึ้นในประเทศจีน เมื่อคณะก๊กมินตั๋งซึ่งนำโดย ดร.ซุนยัตเซ็น ได้ทำการโค่นล้มระบบจักรพรรดิของราชวงศ์แมนจู และเปลี่ยนการปกครองประเทศเป็นแบบสาธารณรัฐเมื่อพ.ศ. 2454⁴ การที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะประเทศไทยมีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับประเทศจีนมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน เฉพาะอย่างยิ่งเป็นความสัมพันธ์ที่ผูกพันกับผู้น้อยกับผู้น้อย ที่ยอมรับความเป็นมหาอำนาจของจีนมาโดยตลอด ดังนั้นเมื่อจีนซึ่งเป็นชาติเก่าแก่และมีการปกครองในรูปราชาธิปไตยที่ฝังรากลึกเช่นเดียวกับประเทศไทยสามารถเปลี่ยนแปลงไปได้ จึงเป็นการถูกต้องที่ควรจะยกเลิกระบบการปกครองที่ถือว่าเป็นสิ่งล้าสมัย และนำประเทศไปสู่ความก้าวหน้าด้วยรูปการปกครองเช่นเดียวกับที่ประเทศจีนได้ทำไปแล้ว ข่าวการเปลี่ยนแปลงในเมืองจีนจึงเป็นข่าวใหญ่ที่ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางจากพวกหัวก้าวหน้าในเมืองไทย ซึ่งจะได้เห็นได้จากบทความแสดงความเห็นของหนังสือพิมพ์ต่อนึ่งว่า "เวลานี้คนไทยโดยมากที่ขอบในนโยบายชอบอ่านและชอบฟัง และชอบพูดถึงความเป็นไปของประเทศรีพับลิคจีนที่ดั่งขึ้นใหม่ ว่าจะเป็นการใด" ⁵ และได้นำไปสู่การเรียกร้องให้รัฐบาลปรับปรุงการปกครองประเทศให้เป็นแบบ

¹ รอง ศยามานนท์ ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ หน้า 9

² เน้นหา โชติกะพุกกะณะ ประวัติศาสตร์ยุโรปคริสต์ศตวรรษ 19-20 หน้า 238

³ "เหตุการณ์ในตุรกี" สัปดาห์ 1:79-80 กรกฎาคม พ.ศ. 2423 ไมโครฟิล์ม

⁴ วุฒิชัย มุลศิลป์ จีน : การต่อสู้เพื่อมหาอำนาจ หน้า 51-52

⁵ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.12/10 บทความในหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ เรื่องรีพับลิคจีน 7 พฤษภาคม-18 กรกฎาคม 2456

จีน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์บทความแสดงความคิดเห็นโต้ตอบ โดยทรงเห็นว่าการปฏิวัติในประเทศจีนได้นำความระส่ำระสาย จลาจลมาให้เพราะประชาชนทั่วไปยังไม่มีความรู้ในระบบการปกครองแบบใหม่¹ ถ้าจะให้ชาวจีนอธิบายว่า "รีพับลิค" คืออะไร ก็จะให้คำตอบว่าเป็นรัฐบาลใหม่ หรือคือ "ยวนซีไน" อันเป็นพระราชวงศ์ใหม่ที่ขึ้นมาปกครองแทนราชวงศ์เกา¹ นอกจากนี้พระองค์ยังได้แสดงความเห็นกับขุนนางชั้นผู้ใหญ่ไว้ว่า "เมื่อความจริงมีอยู่เช่นนี้ แล้วใครใคร่บ้างจะไม่รู้สึกอนาถใจ ในการที่คนไทยเราบางคนทีปราศจากสติ ฝันไปว่าจีนดีกว่าเพราะเป็นรีพับลิค จะยกเอามาเป็นตัวอย่าง ซึ่งไทยเราควรกระทำตาม อยู่ที ๆ ไม่ว่าคืออยากจะให้เมืองไทยจลาจล เป็นเมืองจีนไปบ้าง ภา"²

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าอิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของประเทศใกล้เคียงได้ส่งผลกระทบต่อการเคลื่อนไหวทางความคิดแก่ประชาชนชาวไทยเป็นอย่างสูง เพราะการรับรู้วิถีการเมืองที่ผ่านเพียงการอ่านจากหนังสือ จากคำบอกเล่าของชาวต่างประเทศ หรือมีประสบการณ์ด้วยตนเองเมื่อไปศึกษาที่ยุโรปนั้นยังไม่สามารถสร้างความมั่นใจให้เกิดขึ้นได้ว่าความคิดใหม่นี้จะเป็นสิ่งที่เป็นไปได้หรือไม่ในสังคมเอเชียที่มีวัฒนธรรมแตกต่างไปจากยุโรป แต่การมีตัวอย่างที่ปรากฏให้เห็นชัดเช่นนี้ย่อมเป็นคำตอบที่เพียงพอสำหรับกลุ่มคนหัวก้าวหน้าที่จะเชื่อว่าการก้าวไปข้างหน้าในรูปแบบเดียวกันกับประเทศเพื่อนบ้านจะเป็นหนทางนำชาติไปสู่ความทันสมัยและเจริญรุดหน้าในที่สุด

¹ พวงร้อย กล่อมเอี้ยง พระบรมราชาไชยเกี่ยวกับปัญหาชาวจีนในพระราชอาณาเขต รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 101

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.3.6ก/6 พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงเจ้าพระยาสุรบกินทรสุรินทร์ถาชัย ลงวันที่ 27 สิงหาคม ร.ศ. 131

ได้ทรงแสดงความเห็นไว้ว่า

กระทรวงไคอิบิมีอำนาจมากก็รวบรวมราชการแล้วผลประโยชน์ไว้ได้มาก กระทรวงไคอิบิมีอำนาจน้อยก็เกือบจะไม่ได้ทำการอันใดเลยไม่มีผลประโยชน์อันใด บางกระทรวงก็ไม่มีภาระอะไรจะทำ บางกระทรวงก็มีผลประโยชน์เกินกว่าการที่ทำ บางกระทรวงก็ไม่ได้ผลประโยชน์พอแก่การที่ทำ...อนึ่งกรมต่าง ๆ แยกกันอยู่ ไม่มีผู้ใดบังคับบัญชาใครเป็นสำคัญ แต่ไม่มีการสโมสรวรรณเพรียงกัน เมื่อมีราชการอันใดขึ้นก็ขัดหลกกัน โยแยกไปกว่าจะเดินได้ตลอดทุกกรม...¹

ความไม่มีประสิทธิภาพของระบบงานและตัวบุคคลเช่นนี้ ย่อมเป็นภาวะที่ล่อแหลมต่ออันตรายเมื่อต้องเผชิญหน้ากับการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก และเป็นการขัดขวางต่อความเจริญก้าวหน้าของชาติอีกด้วย ดังนั้นความไม่ทันสมัยของระบบการปกครองแบบเก่าจึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่กระตุ้นเตือนให้เกิดความคิดที่จะเปลี่ยนแปลงแก้ไขการปกครองเสียใหม่ ถึงแม้จะเป็นที่ยอมรับกันอยู่ทั่วไปว่าพระมหากษัตริย์ของไทยทรงมีพระปรีชาสามารถในการปกครองประเทศก็ตาม แต่เนื่องจากความไม่มีประสิทธิภาพของระบบงานและตัวบุคคลซึ่งได้กล่าวมาแล้วนั้นจึงเป็นสิ่งที่ไม่น่าไว้วางใจในเสถียรภาพของรัฐบาล ดังที่เจ้านายและข้าราชการซึ่งกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 ได้เปรียบเทียบไว้ว่า

การครอบครองอันนี้อยู่ใค้คุมมาเหมือนอุบะที่แขวนไว้ด้วยเชือกเส้นเดียว พวงอุบะซึ่งอาศัยเชือกอยู่นั้น ถ้ามีอันตรายเชือกขาดก็จะต้องตกถึงพื้น ถึงแก่ฟกช้ำเปลี่ยนแปลงรูปพรรณไปไคต่าง ๆ ฉะนั้นที่กล่าวมาข้างนี้เป็นสันทีเดียว ฉนั้นใด การปกครองทุกวันนี้คิดด้วยเกล้าฯ เห็นว่า ถ้าประจักษ์หนึ่งไม่มีพระองค์ในไคฝ่าละอองธุลีพระบาท ทรง

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 รล.3/6 เรื่องสร้างป้อมและพระราชดำรัสเรื่องแก้ไขการปกครอง ลงวันที่ 24-25 เมษายน ร.ศ. 112

2.2 แรงผลักดันจากปัจจัยภายในประเทศ

2.2.1 ความไม่ทันสมัยของการเมืองระบบเก่า ภายหลังจากที่ไทยฟื้นตัวขึ้นมาใหม่อีกครั้งจากการทำสงครามกับพม่าจนพ่ายแพ้เสียเอกราชไปในปีพ.ศ. 2310 แล้วนั้น ไทยก็ยังคงนำแบบอย่างการปกครองของสมัยอยุธยาตอนปลายมาใช้เป็นหลักสำคัญ ซึ่งเป็นลักษณะการปกครองที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงวางไว้¹ โดยการบริหารราชการแผ่นดินในส่วนกลางนอกเหนือจากพระมหากษัตริย์ซึ่งมีอำนาจสูงสุดแล้ว ก็มีเพียงเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่เพียง 6 ตำแหน่งที่รับหน้าที่บังคับบัญชางานต่าง ๆ คือ สมุหพระกลาโหม สมุหนายก และเสนาบดีจตุสดมภ์ คือ เวียง วัง คลัง นา หน่วยงานเหล่านี้คงเหมาะสมและเพียงพอสำหรับสังคมในสมัยอยุธยาธนบุรี หรือแม้แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพราะเป็นสังคมที่มีสภาพคล่องตัวกันไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงมากนัก ดังนั้นจึงสามารถดำเนินการปกครองในรูปแบบเดิมติดต่อกันมาได้ โดยไม่มีความจำเป็นอันใดมาเร้าให้ต้องทำการปรับปรุงแก้ไข

แต่เมื่อมีอันตรายจากการล่าอาณานิคมของยุโรปตะวันตก เป็นผลให้ไทยต้องดำเนินนโยบายยินยอมทำสัญญาติดต่อกับชาวยุโรป ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างใหญ่หลวง นับตั้งแต่การหลั่งไหลเข้ามาของชาวต่างชาติและความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีทันสมัยต่าง ๆ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การปรับปรุงระบบการสื่อสารคมนาคม ตลอดจนการเข้ามาของวัฒนธรรมใหม่ ๆ ที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรมดั้งเดิม² ซึ่งกระทำให้ประเทศไทยต้องเข้าสู่ยุคของการปรับตัวให้ทันสมัย นับตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ส่งผลกระทบต่อการปกครองของไทยเป็นอย่างยิ่ง เพราะในขณะที่สังคมมีความซับซ้อนมากขึ้นแต่การปกครองก็ยังคงรูปแบบเดิมที่ผ่านการใช้มาแล้วหลายร้อยปี ลักษณะเช่นนี้ย่อมก่อให้เกิดความล่าช้าและยุ่งยากในการบริหารหน่วยงานแต่ละหน่วย แยกเป็นอิสระต่างคนต่างทำ หาผู้รับผิดชอบอย่างแท้จริงไม่ได้ ตลอดจนการแสวงหาผลประโยชน์จากตำแหน่งการงานของข้าราชการดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹ หน่วยงานในเทศก กรมการฝึกหัดครู ประวัติศาสตร์ หน้า 8-9

² ม.ร.ว.พยุหะนันท์ จอมพล "สังคมไทยกับการเมืองไทย : สับสนหรือขัดแย้ง?"
ใน รัฐศาสตร์การเมือง หน้า 22

เป็นพระราชหฤทัยในเวลาใดแล้ว การบ้านเมืองทุกอย่างก็จะเป็นที่ฟักไข่ระส่ำระสาย
แถมบางทีถึงจะให้เกิดจลาจลแก่บ้านเมืองได้...

การเปลี่ยนแปลงของสภาพบ้านเมืองและความห่วงใยในสภาพการณ์ของประเทศจึงส่งผลให้คนไทยมองเห็นข้อบกพร่องตลอดจนความไม่มั่นคงแน่นอนของระบบการปกครองของตนเอง ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ชาติดำรงต่อการพิสูจน์ความคิดความสามารถและการเสียสละอย่างจริงจัง เพื่อต่อต้านแรงกระทบของลัทธิจักรวรรดินิยม การตัดสินใจของคน ๆ เดียวภายใต้ระบบราชาธิปไตยได้เริ่มสร้างความไม่ไว้วางใจให้กับกลุ่มคนกลุ่มหนึ่งที่ได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมตะวันตกว่าจะนำประเทศให้รอดพ้นจากอันตรายทั้งปวงไปได้ ด้วยเหตุนี้เองแม้ว่าการปกครองของไทยจะยังมีได้ก่อให้เกิดภัยพิบัติแก่ชาติก็ตาม แต่ความไม่ทันกาลสมัยที่ปรากฏขึ้นก็นำไปสู่การแสวงหารูปแบบการปกครองที่จะทำให้เชื่อมั่นได้ว่าจะช่วยให้ประเทศดำรงอยู่ได้ด้วยความปลอดภัยและเจริญก้าวหน้าต่อไป

2.2.2 ความก้าวหน้าทางการศึกษา การศึกษาของไทยแต่ดั้งเดิมเป็นการศึกษาที่ยังมิได้จัดเป็นระบบแต่ประการใด เมื่อผู้ปกครองต้องการให้บุตรหลานมีความรู้อ่านออกเขียนได้ก็จะพาไปฝากให้เล่าเรียนที่วัด ดังนั้นวัดจึงเป็นศูนย์กลางสำคัญของการศึกษาของไทยมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย² ซึ่งย่อมจะมีขอบเขตจำกัดอยู่แต่เฉพาะเด็กชาย และส่วนใหญ่ก็คงจะเป็นบุตรข้าราชการ ขุนนางเท่านั้น³ สำหรับบุตรของสามัญชนมีโอกาสดำเนินเล่าเรียนน้อย ทั้งนี้เพราะครอบครัวมีฐานะที่ไม่เอื้ออำนวย จึงจำเป็นต้องอาศัยแรงงานจากบุตรหลาน ประกอบกับความจำเป็นที่จะต้องใช้วิชาหนังสือมีน้อย การศึกษาที่ถือว่าเป็นหัวใจสำคัญก็คือเพื่อให้อ่าน เขียน

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.1.4/1 เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ลงวันที่ 9

มกราคม ค.ศ. 1885

² วุฒิชัย มูลศิลป์ การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 หน้า 17

³ ศ. หน้า 19

และคิดเลขได้ ทั้งที่ลาอูแบร์ เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ได้บันทึกไว้ว่า "เมื่อได้เลี้ยงบุตรมาเติบโตใหญ่ถึงอายุ 7 หรือ 8 ขวบแล้ว ชาวสยามจะส่งบุตรหลานให้ไปอยู่ที่วัดกับพระภิกษุสงฆ์ พระสงฆ์อันเป็นอาจารย์ในวัดสอนอนุชนเหล่านี้ให้รู้จักอ่าน และนับจำนวนเลขเป็นสำคัญ แต่ได้มีการสอนพงศาวดาร กฎหมาย และศาสตร์อื่น ๆ ด้วย"¹

ลักษณะการจัดการศึกษาคงกล่าวนี้ย่อมไม่มีผลต่อการกระตุ้นให้เกิดความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยขึ้นในสังคมไทย เนื่องจากความคิดดังกล่าวนี้เป็นปรัชญาการเมืองที่อุปถัมภ์ขึ้นในประเทศตะวันตก การเปลี่ยนแปลงทางความคิดของประชาชนจึงต้องเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างทางการศึกษาคด้วย ซึ่งนับว่าเป็นโชคดียิ่งของไทยที่ได้มีผู้ริเริ่ม นำการศึกษาแบบตะวันตกเข้ามาเผยแพร่ กลุ่มบุคคลที่ได้สร้างคุณประโยชน์อย่างมหาศาลกลุ่มนี้ก็คือ คณะมิชชันนารีหรือหมอสอนศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ ซึ่งได้วางโครงการและดำเนินการจัดการศึกษาเบื้องต้นสำหรับสามัญชนตั้งแต่วันที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2391² ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงแม้ว่าในระยะนี้จะมีชนชั้นสูง 2-3 คน* เห็นความสำคัญว่าไทยควรชวนชาวต่างชาติมาหาความรู้วิชาการแบบตะวันตก เพื่อการเกี่ยวข้องกับชาวยุโรปในวันข้างหน้า³ จนถึงกับได้ศึกษาหาความรู้ด้วยตนเองจนเชี่ยวชาญก็ตาม แต่การจัดการศึกษาของคณะมิชชันนารีดังกล่าวในหมู่คนไทยไม่ค่อยได้ผลนัก ทั้ง ๆ ที่ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องพระประสงค์อย่างยิ่งที่จะให้คนไทยเรียนรู้ภาษาของชาวยุโรป แม้จะมีชาวตะวันตกเข้ามาใน

¹ วุฒิชัย มูลศิลป์ การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 หน้า (อ้างอิงมาจากจดหมายเหตูลาอูแบร์ฉบับสมบูรณ์ เล่ม 1 แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร หน้า 261-262 ของ ลาอูแบร์)

² สุพรรณิ กาญจนวิจิตร บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ หน้า 101

* ไคแก่ เจ้าฟ้ามงกุฎ เจ้าฟ้าน้อย และ หลวงสิทธิธรรมา (ช่วง บุนนาค)

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ "เรื่องคดีของฝรั่งเข้ามาเมืองไทย" ใน อนุสรณ์นางประพัตร์ (ยวง หิญชีระนันท์) พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจ 22 มีนาคม 2510 หน้า 34

กรุงเทพฯ และรัฐบาลมีกิจการเกี่ยวของมากขึ้นก็ดี คนไทยที่เรียนรู้อังกฤษก็ยังมีน้อย ที่เป็นเช่นนี้เพราะการที่มีชนนารีสอนศาสนาควบไปกับการสอนภาษา จึงเป็นผลให้เจ้านายและขุนนางไม่ปรารถนาส่งลูกหลานไปเล่าเรียน ด้วยเกรงว่ามีชนนารีจะล่อลวงให้เปลี่ยนศาสนา¹

อย่างไรก็ตามความพยายามของคณะมิชชันนารีก็ไม่ไร้ผล เพราะเมื่อมีผู้เห็นประโยชน์และความจำเป็นที่ต้องติดต่อเกี่ยวข้องกับชาวยุโรปมากขึ้น ค่านิยมของสังคมที่เปลี่ยนมาเลียนแบบตะวันตก ทำให้การจัดการศึกษาของมิชชันนารีขยายตัวมากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงปีพ.ศ. 2403-2453 อันเป็นสมัยที่การดำเนินงานเป็นไปอย่างกว้างขวาง จนเป็นลักษณะของ "โรงเรียน" ที่แท้จริง และได้ก่อตั้งโรงเรียนขึ้นทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค เช่นที่จังหวัด เชียงใหม่ ลำปาง น่าน เชียงราย ราชบุรี นครศรีธรรมราช² ซึ่งนับได้ว่าเป็นการริเริ่มปูพื้นฐานการศึกษาตามแนวทางของตะวันตกขึ้นในประเทศไทย นอกจากนี้รัฐบาลเองก็ได้เพิกเฉยเนื่องจากความจำเป็นที่จะต้องปรับตัวให้ทันสมัยอย่างรีบด่วน เพราะฉะนั้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเป็นกาลสมัยของการจัดการศึกษาที่เริ่มมีระบบแบบแผนเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก เป็นการศึกษาในระบบสากลคือ การจัดการศึกษาเพื่อมุ่งให้เกิดประโยชน์แก่ความต้องการของประชาชนทั่วไป การศึกษาระบบใหม่นี้อาจจะนับเอาวาระที่โรงเรียนหลวงแห่งแรกสถาปนาขึ้นในพระบรมมหาราชวังเมื่อปีพ.ศ. 2414³ หลังจากนั้นพระองค์ก็ขยายการศึกษาไปสู่ประชาชนเป็นครั้งแรก โดยจัดตั้งโรงเรียนวัดมหรณพารามในปี พ.ศ. 2427 และขยายตัวเติบโตขึ้นจนรัฐได้จัดตั้งหน่วยงานขึ้นทำหน้าที่บริหารงานรับผิดชอบเกี่ยวกับการศึกษาของประเทศมีฐานะเป็นกรม เรียกว่า กรมศึกษาธิการ ซึ่งต่อมาได้ยกฐานะ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ "เรื่องคดีของฝรั่งเข้ามาเมืองไทย" ใน อนุสรณ์นางประพัตร์ (ยวง นิธิธีระนันท์) พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจ 22 มีนาคม 2510 หน้า 36

² สุพรรณิ กาญจนนิติ บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ หน้า 107

³ กระทรวงศึกษาธิการ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507 พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในวันครบรอบเจ็ดสิบสองปีของกระทรวง 1 เมษายน 2507 หน้า 14

เป็นกระทรวงในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2435 พร้อมกับประกาศจัดตั้งโรงเรียนมูลศึกษาขึ้นตามวัดหัวราชอาณาจักร¹

เพื่อเป็นการกระตุ้นให้ทุกฝ่ายทั้งรัฐบาลและประชาชนเห็นความสำคัญของการศึกษาที่มีต่อความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมือง ได้มีการตีพิมพ์บทความลงในหนังสือพิมพ์โดยวิเคราะห์ถึงวิธีการสร้างความเจริญให้แก่ประเทศ ซึ่งจะทำให้ได้อย่างจริงจังนั้นจะต้องแก้ไขกันที่ปัญหาพื้นฐานสำคัญคือ ความไม่รู้หนังสือของประชาชน การขัดขวางการศึกษาทำให้ประเทศชาติขาดคนที่มีเหตุผลไม่มีความคิดสร้างสรรค์ อันจะเป็นอุปสรรคให้การพัฒนาประเทศล่าช้าเพราะประชาชนไม่เข้าใจเพียงพอ เปรียบเสมือนอยู่ในที่มืดไม่รู้ว่าอะไรคือความเจริญอะไรคือความเสื่อม ดังนั้นการจะแก้ไขปัญหานี้รัฐบาลจะต้อง "ตั้งโรงเรียนในทุกบ้านทุกเมืองทั่วตลอดทั้งสยามและขึ้นปิตามารดาให้ลูกของเขาไปเรียนหนังสือ โดยอย่างนี้จะส่องแสงสว่างในที่มืด จะให้ความรู้ชัดใสความโง่จากประเทศ"² นอกจากนี้ยังมีชาวต่างประเทศที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทยและมีความปรารถนาดีที่จะเห็นประชาชนมีการศึกษาอย่างทั่วถึง ก็ได้เขียนบทความกระตุ้นให้รัฐบาลตระหนักถึงผลประโยชน์ในด้านนี้ไว้ว่า

ถ้า मैं เห็นว่า เอกุเคเซนนั้นมีประโยชน์มาก จะให้เมืองพลประเทศใด ๆ จำเวริญขึ้นมีความสุขสรวุแล้ว ก็ควรคอเวนแมนต์ประเทศนั้น จะจัดแจงนำให้ทุกคนมีเอกุเคเซนขึ้น การที่จะให้มีเอกุเคเซนขึ้นนั้น ต้องตั้งพื้นทำแต่เป็นเด็ก ๆ มาคอเวนแมนคั้นไม่ควรจะให้เด็กสักคนหนึ่งโตขึ้นในการโศกเศร้าและการชั่ว เพราะเป็นที่ทำลายเหตุซึ่งให้ทรัพย์ของเมืองที่ทวีขึ้นนั้นเสื่อมทรามลง...³

¹กระทรวงศึกษาธิการ ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507 พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในวันครบรอบเจ็ดสิบสองปีของกระทรวง 1 เมษายน 2507 หน้า 54

²"ความเจริญ" คุรุโณวาท 1:71-72 พฤษภาคม จ.ศ. 1237 ไมโครฟิล์ม

³"เอกุเคเซน" มิถุนิเยม (รัตนโกษา) 1:133-134 พ.ศ. 2420-2421 ไมโครฟิล์ม

การส่งเสริมการศึกษาได้เป็นไปอย่างจริงจังเมื่อการประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษาขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2464 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว¹ ซึ่งเป็นการจัดการศึกษาภาคบังคับที่กำหนดให้พ่อแม่ผู้ปกครองต้องนำเด็กทุกคนไปเข้าโรงเรียน มิฉะนั้นจะมีความผิดตามกฎหมาย ดังนั้นความเจริญก้าวหน้าทางด้านการศึกษาของประชาชนจึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่กระตุ้นให้เกิดความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตย ซึ่งได้เข้ามาพร้อมกับแนวทางการจัดการศึกษาแบบตะวันตก และรวมถึงการที่ประชาชนได้มีโอกาสไปศึกษาต่างประเทศยิ่งประชาชนมีการศึกษาดีมากขึ้นเท่าใด ก็ยิ่งเป็นการเอื้ออำนวยต่อการขยายตัวของความคิดทางการเมือง เพราะการศึกษาจะทำให้ประชาชนเข้าใจความเป็นมาและความหมายของระบบการเมืองแบบประชาธิปไตยได้อย่างถ่องแท้ และเกิดความคิดอย่างมีเหตุผลเชื่อในความสามารถของมนุษย์จนนำไปสู่ความเลื่อมใสในระบบการปกครองดังกล่าวนี้อย่างยิ่ง²

2.2.3 ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภายในประเทศ ภาวะเศรษฐกิจของไทยได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างเห็นได้ชัด นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทำสนธิสัญญาบาวริงในปีพ.ศ. 2398 อันนำไปสู่การค้าแบบเสรีกับทุก ๆ ประเทศ ซึ่งทำให้เศรษฐกิจไทยเปลี่ยนจากเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเอง (self-sufficient economy) มาเป็นเศรษฐกิจที่ผลิตเพื่อตลาด (market-economy) ทำให้มีการใช้เงินตราในการแลกเปลี่ยนมากขึ้นอย่างรวดเร็ว³ หรือเป็นการเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองมาเป็นแบบมีการแลกเปลี่ยนค้าขายกันอย่างกว้างขวาง⁴ การเปลี่ยนแปลงนี้นับเป็นก้าวที่สำคัญในการยกเลิกการผูกขาดการค้าของคนกลุ่มน้อยที่มีอภิสิทธิ์คือ เจ้านายและขุนนางข้าราชการ ดังที่เซอร์ จอห์น บาวริงได้กล่าวไว้

¹ จารุวรรณ ไวยเจตน์ การศึกษาภาคบังคับของไทย พ.ศ. 2464-2474 หน้า 50

² ณรงค์ สิ้นสวัสดิ์ สังคมกับการปกครอง หน้า 71

³ สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. 2398-2453) หน้า 1

⁴ สุจิต บุญบงการ "การเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่กับเสถียรภาพทางการเมือง" ใน รัฐศาสตร์การเมือง หน้า 15

ว่า "เป็นการปฏิวัติอย่างสมบูรณ์ในกลไกทางการเงินทั้งหมดของรัฐบาล...และเป็นการถอนรากถอนโคนบรรดาอภิสิทธิ์และการผูกขาดเป็นจำนวนมากของบรรดาเจ้านายที่มีอิทธิพลและขุนนางที่มีตำแหน่งสูง ๆ ในประเทศ"¹

ความเจริญก้าวหน้าทางการค้าทำให้มีการเคลื่อนไหวลงทุนในกิจการทุนนิยมแบบตะวันตก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนต่างด้าว² ดังนั้นจึงมีบริษัทต่างประเทศเข้ามาตั้งห้างค้าขายในกรุงเทพฯ มากขึ้น โดยรัฐบาลก็ให้ความสนับสนุนเป็นอย่างดี ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานที่ดินให้ตั้งห้างค้าขายที่บริเวณใต้ปากคลองพระโขนงจนถึงบางนาและทรงอนุญาตให้บุคคลลงลัดจากบางนามายังกรุงเทพฯ อีกด้วย³ เศรษฐกิจการค้าส่วนใหญ่ที่ตกอยู่ในมือของชาวต่างชาตินั้นได้แก่ธุรกิจส่งเข้าและส่งออกซึ่งเป็นของนายทุนชาติตะวันตก โดยประมาณ 90% ของการค้าทั้งหมดอยู่ในมือของพ่อค้าชาวอังกฤษ⁴ ส่วนกิจการค้าในประเทศนั้นตกอยู่กับคนจีน ปรากฏว่าในปีพ.ศ. 2435 กิจการค้าของไทยเป็นของชาวจีนถึงร้อยละ 60 คนจีนเหล่านี้เข้ามามีบทบาทในทางด้านการเดินเรือ โรงสีไฟ โรงเลื่อย ควบคุมการค้าปลีกย่อย ตลอดจนการตั้งธนาคาร⁵ ซึ่งได้ขยายตัวไปทั่วประเทศ ดังเช่นบริษัท กิมเซ่งหลี ผู้ก่อตั้งคือ จินเต็ง หรือหลวงอุดรรัตนพานิช ได้มีกิจการป่าไม้ที่มณฑลพายัพ ซึ่งที่ดินจำนวนมากแถบทางเหนือส่วนในกรุงเทพฯ นั้น บริษัทกิมเซ่งหลีมีโรงสีไฟ 5 โรง โรงเลื่อย 3 โรง อู่เรือ

¹ ปรากฏ สุวรรณานนท์ ปัญหาเศรษฐกิจและการเมืองของไทยหลังจากพม่าเสียเมือง เบาร์วริง หน้า 94 (อ้างอิงมาจาก The Kingdom and People of Siam. p. 226-228, by Sir John Bowring)

² ลีวิธกมล ศักดิ์เกรียงไกร ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. 2398-2453) หน้า 77

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4 หน้า 186-187

⁴ ลีวิธกมล ศักดิ์เกรียงไกร ล.ก. หน้า 81

⁵ ศรีนิเวศ ศิริมิลันท์ การปรับปรุงเศรษฐกิจของไทยในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453) หน้า 157-158

1 อู๋ และต่อมาได้ขยายกิจการโรงสีไปทั่วประเทศรวมทั้งลงทุนในกิจการธนาคารด้วย¹

อย่างไรก็ตามแม้ว่ากิจการทางเศรษฐกิจส่วนใหญ่จะเป็นของชาวต่างชาติแต่ก็มีคนไทยส่วนหนึ่งที่มีบทบาททางด้านการลงทุนอยู่บ้าง ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้นับได้ว่าเป็นกลุ่มชนชั้นใหม่ในสังคมไทยที่มีฐานะดีและมีอิทธิพลในการควบคุมเศรษฐกิจของชาติเอาไว้ ซึ่งต่อมาจะเริ่มสำนึกถึงบทบาทและความสำคัญของตน โดยจะเริ่มเรียกร้องรัฐบาลให้คุ้มครองผลประโยชน์ ดังจะเห็นได้จากความเคลื่อนไหวของชาวจีนในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ชาวจีนได้ก่อตั้งสโมสรการค้าขึ้นและเรียกร้องสิทธิให้มีตัวแทนชาวจีน เพื่อคุ้มครองผลประโยชน์และเจรจาต่อรองกับรัฐบาลอย่างถูกต้องตามกฎหมาย จนในที่สุดได้เรียกร้องให้มีการตั้งกงสุลจีนขึ้นภายในประเทศเมื่อรัฐบาลบ่ายเบี่ยงก็ไม่พอใจแสดงอิทธิพลข่มขู่ด้วยการนัดหยุดงานขึ้นในกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2453² ถึงแม้ว่าการเคลื่อนไหวนี้จะได้รับแรงกระตุ้นมาจากการเผยแพร่ลัทธิชาตินิยมของ ดร.ซุนยัตเซ็น ซึ่งเตรียมการปฏิวัติโค่นล้มราชวงศ์แมนจูด้วยการหาความสนับสนุนจากชาวจีนโพ้นทะเลก็ตาม³ แต่จากปฏิกิริยาที่แสดงออกถึงการรวมตัวของกลุ่มและการใช้อิทธิพลของกลุ่มถือว่าเป็นปรากฏการณ์แห่งพลังทางการเมือง (political dynamics) ซึ่งเป็นการวิวัฒนาการจากกลุ่มผลประโยชน์ธรรมดาเป็นกลุ่มที่ใช้อำนาจทางการเมือง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้จะเกิดขึ้นเมื่อกลุ่มผลประโยชน์นั้นได้ให้ความสนใจและให้ความสำคัญกับนโยบายของรัฐบาล ต้องการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายของรัฐโดยยึดเอาความต้องการของตนเป็นประการสำคัญ⁴

¹ สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. 2398-2453) หน้า 54-57

² พลกุล อังกินันท์ บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 54

³ พวงร้อย กล่อมเอียง พระบรมราโชบายเกี่ยวกับปัญหาชาวจีนในพระราชอาณาเขต รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 101

⁴ จรูญ สุภาพ "การวิเคราะห์กลุ่มผลประโยชน์ในฐานะกลุ่มอิทธิพลทางการเมือง" ใน การเมืองและสังคม หน้า 83

ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภายในประเทศได้ก่อให้เกิดกลุ่มชนชั้นกลางขึ้นใหม่ โดยมีอิทธิพลในการควบคุมเศรษฐกิจของชาติ แต่ขณะเดียวกันก็ยังไม่มียุทธศาสตร์ทางการเมือง การที่กลุ่มชนนี้เริ่มตระหนักถึงความสำคัญของตนและเรียกร้องการมีตัวแทนเพื่อคุ้มครองผลประโยชน์ของกลุ่มตนนั้น ย่อมแสดงให้เห็นถึงความตื่นตัวทางความคิดการเมือง แม้ว่าในระยะแรก จะยังมิได้ปรากฏการณ์เรียกร้องให้เปลี่ยนแปลงระบบการเมืองก็ตาม แต่เมื่อการพัฒนาเศรษฐกิจในประเทศขยายวงกว้างมากขึ้น กลุ่มชนชั้นนี้ก็ย่อมขยายใหญ่ตามไปด้วย เพราะฉะนั้นความต้องการเพียงตัวแทนคุ้มครองผลประโยชน์ก็จะเปลี่ยนเป็นความต้องการที่จะมีส่วนร่วมทางการเมือง ซึ่งจะเป็นไปได้อีกเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเสียก่อน

2.2.4 ความรู้สึกทางกษัตริย์นิยม ชนชาติต่าง ๆ ที่ได้ตั้งมั่นเป็นหลักแหล่ง ก่อสร้างความสำเร็จจากชุมชนเล็ก ๆ ที่มีโครงสร้างทางการเมือง-ปกครอง สังคม และเศรษฐกิจง่าย ๆ มาสู่ชุมชนที่ขยายใหญ่ขึ้นเต็มไปด้วยความซับซ้อน จนป็นลักษณะเป็น "ชาติรัฐ" (Nation-State) ที่สมบูรณ์ คือประกอบไปด้วยชนเผ่าพันธุ์เดียวกัน มีขนบธรรมเนียมประเพณีและภาษาเดียวกัน และประการสำคัญก็คือได้เกิดความรู้สึกผูกพันร่วมกัน ความเป็นชาติรัฐนี้จึงก่อให้เกิดอุดมการณ์ชาตินิยมขึ้น ซึ่งจะมีอิทธิพลกระตุ้นความสำนึกในการเป็นพลเมืองของชาติ มีหน้าที่ความรับผิดชอบและจงรักภักดีต่อชาติ อันจะเป็นแรงส่งเสริมการพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ เป็นอย่างดี ความรู้สึกชาตินิยมนี้จะมีปริมาณไม่คงที่ โดยจะทวีความรุนแรงมากขึ้นก็ต่อเมื่อชาติต้องเผชิญกับการคุกคามของศัตรู หรือจากแรงบีบคั้นทั้งภายนอกและภายในประเทศ ที่จะทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกต่ำต้อยไม่พ้องเทียบกับชาติอื่น ๆ

ประเทศไทยก็เป็นอีกประเทศหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากลัทธิจักรวรรดินิยม ซึ่งแม้ว่าจะมิได้ตกเป็นเมืองขึ้นเช่นประเทศเพื่อนบ้านก็ตาม แต่แรงบีบคั้นดังกล่าวก็ได้กระตุ้นความรักชาติบ้านเมืองให้ตื่นตัวขึ้น อุดมการณ์ชาตินิยมนี้ขยายตัวอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ควบคู่ไปกับการขยายตัวทางการศึกษา ซึ่งไม่เพียงแต่จะเพาะความคิดทางการเมืองตามแบบตะวันตกให้เกิดขึ้นเท่านั้น หากยังเป็นสิ่งเร้าให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ การเปรียบเทียบและความคิดใฝ่ฝันขึ้นอีกด้วย¹

¹ Brain Harrison. South - East Asia. p. 236.

เฉพาะอย่างยิ่งผลจากการที่ญี่ปุ่นสามารถทำสงครามชนะรัสเซียในปีพ.ศ. 2447 ซึ่งทั่วโลกพากันแซ่ซ้องสรรเสริญญี่ปุ่น ที่สามารถก้าวขึ้นสู่การเป็นประเทศมหาอำนาจได้อย่างรวดเร็ว¹ ได้เป็นพลังกระตุ้นความรู้สึกชาตินิยมให้ทวีมากขึ้น เพราะเป็นการแสดงให้เห็นว่าชาติเล็ก ๆ สามารถที่จะเป็นที่ยอมรับนับถือได้ ถ้ามีความเจริญก้าวหน้าและเข้มแข็งเช่นเดียวกับญี่ปุ่น

กวญความรู้สึกชาตินิยมนี้เองที่เป็นผลให้คนไทยที่มีการศึกษาที่ต้องการให้เกิดความเจริญก้าวหน้าขึ้นในประเทศ ทั้งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้ริเริ่มงานปฏิรูปบ้านเมืองให้ทันสมัยไปบ้างแล้ว แต่ก็มีบางคนเห็นว่าล้าช้ายังไม่เจริญทัดเทียมกับญี่ปุ่น ดังจะเห็นได้จากข้อเขียนของ ก.ศ.ร.กุหลาบ ที่ตอบโต้ข้อเรียกร้องที่จะให้บ้านเมืองเปลี่ยนแปลงโดยเร็วว่า

ครั้นถึงในรัชกาลที่ 5 นี้ มีธรรมเนียมดีเบนลิวลียคล้าย ๆ ยุโรปแล้ว ยังจะบ่นหาให้เบนลิวลียโดยเร็วอย่างไรได้ ความลิวลียเป็นเร็วไม่ได้ ไม่ใช่่ง่ายเหมือนเปิบข้าวเข้าปาก ต้องค่อยเป็นค่อยไปทีละเล็กทีละน้อยจึงจะค่อยเรียบร้อย เมื่อมหาชนที่บ่นว่าให้ลิวลียเป็นเร็วคล้าย ๆ ญี่ปุ่นนั้น บ้านเมืองของไทยเราแลชาติไทยไม่เหมือนญี่ปุ่น เขาจะเป็นเร็วไม่ได้...²

ความต้องการที่จะให้ชาติทัดเทียมกับอารยประเทศนั้นจึงนำไปสู่ความคิดค้นที่จะแสวงหาหนทางที่จะนำชาติให้บรรลุถึงเป้าหมาย และเกิดความรู้สึกว่ารูปแบบการปกครองของไทยเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาประเทศ ถ้าเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบประชาธิปไตยประเทศก็จะเจริญรุดหน้าไป เช่นเดียวกับที่ญี่ปุ่นได้ประสบความสำเร็จมาแล้ว ความเชื่อมั่นดังกล่าวนี้นี้จึงเป็นอุดมการณ์สำคัญที่ทำให้เกิดการปฏิวัติในร.ศ. 130 ซึ่งคณะผู้ก่อการปฏิวัติได้กล่าวถึงสาเหตุของความคิดปฏิวัติไว้อย่างชัดเจนว่า

¹ ธีรารักษ์ สทอร์รี่ ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นสมัยใหม่ แปลโดย ม.ร.ว.ประกายทอง สิริกุล และพรณี สรุณบุญมี หน้า 98

² ก.ศ.ร.กุหลาบ "ความลิวลียเจริญทวีขึ้นในรัชกาลที่ 5" สยามประเพณีสุนทโรวาทพิเศษ 2:903-904 1 สิงหาคม ร.ศ. 118 ไมโครฟิล์ม

สาเหตุสำคัญของความคิดปฏิวัติ อยู่ที่ความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะให้ชาติของตน
เข้าถึงสมัยแห่งความเจริญก้าวหน้าของโลกทุกด้าน จึงจำเป็นต้องเป็นหน้าที่ของคนไทย
เท่านั้น ที่จะศึกษาระยะสร้างความเลื่อมสลายของราชิสังคม ผดุงความมั่งคั่งสมบูรณ์
พูนสุขของประชาชนชาวไทย และแก้ไขการปกครองให้เกิดแต่ราชูสมของผู้นั้นที่เป็น
เจ้าของประเทศร่วมกัน...¹

ด้วยเหตุนี้เองความรู้สึกชาตินิยมจึงเป็นจุดหนึ่งที่เร่งเร้าให้คนไทยกลุ่มหนึ่งที่ได้มีโอกาส
สัมผัสและเรียนรู้ถึงความเจริญทางวิทยาการของตะวันตก เกิดความหวังรวมทั้งความเชื่อมั่นใน
การปกครองแบบประชาธิปไตยว่าเป็นการปกครองที่ดีที่สุด และจะเป็นเครื่องมือในการแก้ไข
ความล่าช้าของชาติให้พัฒนาไปอย่างรวดเร็วได้ แรงผลักดันนี้ยังเป็นแรงผลักดันที่เกิดจากความ
รักชาติบ้านเมืองอย่างแท้จริง

จะเห็นได้ว่ามูลเหตุของความตื่นตัวทางความคิดการเมืองแบบประชาธิปไตยของไทยนั้น
เป็นอิทธิพลที่มาจากทั้งภายนอกและภายในประเทศประกอบกัน กล่าวคือผลกระทบของการแผ่
ขยายลัทธิจักรวรรดินิยมมาสู่เอเชียอาคเนย์ นอกจากจะมีผลให้ไทยต้องดำเนินวิเทศนโยบายอย่าง
ระมัดระวังจนสามารถดำรงความเป็นเอกราชเอาไว้ได้แล้วยังก่อให้เกิดความรู้สึกชาตินิยมขึ้นใน
หมู่คนไทย โดยเฉพาะกลุ่มผู้มีการศึกษาซึ่งได้เรียกร้องให้มีการปรับประเทศไปสู่การปกครองที่
ทันสมัยในแบบประชาธิปไตย เพื่อมิให้มหาอำนาจตะวันตกถือเอาความล่าช้าเป็นข้ออ้างในการ
เข้าแทรกแซงได้ นโยบายเปิดประเทศประเทศยังมีผลสำคัญที่เกี่ยวข้องไปยังแบบแผนวัฒนธรรม
ในลักษณะที่ทำให้สังคมไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงไปสู่โฉมหน้าใหม่ที่เปิดรับค่านิยมตะวันตกผสมผสานเข้ามา
มากขึ้นประกอบกับความตื่นตัวทางความคิด อันเนื่องมาจากการแพร่ขยายความรู้และวิทยาการ
แบบใหม่ที่เป็นไปอย่างกว้างขวางในช่วงเวลาดังกล่าว ได้สร้างสำนึกอันสำคัญเกี่ยวกับการปก-
ครองแบบเก่าของไทยว่าจะมีเสถียรภาพพอจะรับกับอิทธิพลต่าง ๆ ที่รุมเร้าอยู่ได้ ประการ
สำคัญคือ ปรากฏการณ์จากบางประเทศที่มีการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครอง เช่น จีนหรือ
รัสเซียนับได้ว่ามีอิทธิพลอย่างยิ่งสำหรับความคิดที่ว่าควรก้าวไปข้างหน้าในลักษณะเดียวกับประเทศ
เหล่านั้น คือหันหน้ามาสู่ความเจริญในที่สุด

¹ ร.ต.เหรียญ ศรีจันทร์ และ ร.ต.เนตร พูนวิวัฒน์ ปฏิวัติครั้งแรกของไทย พิมพ์
ในงานพระราชทานเพลิงศพ ร.ต.เหรียญ ศรีจันทร์ 6 พฤศจิกายน 2514 หน้า 5

ลักษณะ ความเคลื่อนไหวของความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตย

3.1 สภาพพื้นฐานของความคิดคนไทยก่อนการเปลี่ยนแปลง

ก่อนเปิดความสัมพันธ์ทางการทูตกับนานาประเทศโดยเฉพาะกับประเทศในทวีปยุโรป และอเมริกานั้น คนไทยยังมีลักษณะการดำรงชีวิตตามแบบฉบับของตนเองที่เป็นไปอย่างเรียบง่ายและสุขสงบเหมือนเช่นสังคมเกษตรกรรมทั่วไป กล่าวคือประชาชนส่วนใหญ่ยังกระจัดกระจายอยู่ในชนบทและแทบจะไม่ได้ติดต่อกันมากนัก เนื่องจากการคมนาคมเต็มไปด้วยความยากลำบาก ถนนหนทางมีเพียงเล็กน้อย การเดินทางต้องอาศัยแม่น้ำลำคลองเป็นสำคัญ¹ ถึงแม้ว่าจะมีการติดต่อค้าขายกับหลายประเทศมานานแล้วก็ตาม แต่ก็มิได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการแสวงหาความคิดของพลเมืองแต่อย่างใด ที่เป็นเช่นนี้เพราะภาวะการณ์จำเป็นที่จะเร่งเร้าหรือบีบบังคับให้คนไทยต้องปรับปรุงแก้ไขตัวเองยังไม่เกิดขึ้น ประกอบกับชาวยุโรปที่เข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศก็มีจำนวนเพียงเล็กน้อย เช่นบาทหลวงชาวฝรั่งเศสและพ่อค้าชาวโปรตุเกส 2-3 คน² ซึ่งไม่มีจุดมุ่งหมายในการเผยแพร่วิทยาการที่ทันสมัยให้กับประชาชน นอกจากการเผยแพร่ศาสนาหรือไม่ก็ประกอบการค้าแต่เพียงอย่างเดียว ความแตกต่างที่จะนำมาเป็นข้อเปรียบเทียบจึงยังมิได้ปรากฏขึ้นในทัศนะของคนไทย

ด้วยเหตุนี้สภาพสังคมจึงมีลักษณะที่ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีของตนเป็นอย่างสูง อันเป็นผลให้การกระทำใด ๆ ที่ผิดไปจากแบบแผนดั้งเดิมเป็นเรื่องที่เป็นไปไต่ยาก แม้แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งทรงผนวชอยู่พระองค์ก็ได้รับเชิญจากสหายชาวอเมริกันให้เสด็จไปเที่ยวสหรัฐอเมริกาแต่ก็ทรงไปไม่ได้ ทั้ง ๆ ที่พระองค์มีความปรารถนาอย่างแรง

¹ เอ.บี. กริสโวลด์ "พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ใน หนังสือที่ระลึกถึงรอบ 100 ปี วันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและวันเสวยราชย์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แปลโดย ม.จ.สุภัทรทิศ คิสกุล หน้า 7-8

² ก.

กล่าวที่จะเสด็จไปเยี่ยมชมความเจริญของโลกตะวันตกดังพระราชหัตถเลขาที่ว่า

ข้าพเจ้าเสียใจที่จะกล่าวว่า ข้าพเจ้าไม่สามารถหาโอกาสออกนอกพระราชอาณาจักรได้ เพราะชกกับประเพณีหรืออุบายอันน่าทึ่งเยินของประเทศเรา ซึ่งรัฐบาลเราทั้งสมัยเก่าและสมัยใหม่ได้ปฏิบัติขึ้นไว้ รัฐบาลนั้นเป็นผู้ที่ระแวงกลัวอยู่ในความขบใจ และความปรารถนาอันมีคืบไปด้วยความไม่รู้ อันเราคิดว่าเราไม่สามารถจะทำให้ออกมาพ้นได้ตลอดชีวิตของท่านนั้น ๆ แต่ในสมัยของเรา เมื่อใดที่ท่านแสดงความปรารถนาให้ข้าพเจ้าไปเยี่ยมกรุงนิวยอร์กแลกรุงอื่น ๆ ข้าพเจ้าเสียใจเป็นที่ลึกเพราะทราบว่า ข้าพเจ้าจะไม่มีโอกาสตลอดชีวิตที่จะไปถึงนิวยอร์กด้วยร่างกายของข้าพเจ้าได้...¹

จะเห็นได้ว่าในกลุ่มชนชั้นสูงซึ่งจัดเป็นกลุ่มที่ใกล้ชิดกับความเจริญต่าง ๆ นั้น ยังมีทัศนคติที่ยากแก่การเปลี่ยนแปลง ลักษณะดังกล่าวย่อมจะทวีมากขึ้นในหมู่ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ ซึ่งขาดการศึกษาและอยู่ห่างไกลจากความเจริญอีกด้วย ความไม่รู้หนังสือของประชาชนเป็นปัญหาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหยิบยกขึ้นมากล่าวถึงเสมอ เช่นเมื่อครั้งส่งขุนมหาสิหังโหวหารไปดูแลเรียนการพิมพ์ที่ต่างประเทศ พระองค์ได้เน้นถึงเรื่องนี้ไว้ว่า "เมืองไทยนี้หนังสือคนอ่านก็ได้น้อย ก ข นโมก็ไม่เป็นรศเรื่องอะไรเท่าไรนัก"² หรือในพระราชสาส์นที่เชิญไปถวายพระเจ้านโปเลียนที่ 3 แห่งประเทศฝรั่งเศสเมื่อ พ.ศ. 2399 พระองค์ทรงบรรยายถึงสภาพของประชาชนว่า "ชาวบ้านชาวเมืองทั้งปวงก็เป็นคนปะปนหลายเพศหลายภาษา ถือศาสนาและปลูกจาวีตต่าง ๆ กัน ใช้ตัวหนังสือก็ต่างกัน อ่านกันไคตามแต่พวก ๆ หนังสืออย่างหนึ่งในภาษาหนึ่งจะอ่านให้เข้าใจตลอดกันไปได้ไม่ได้ คนที่รู้อ่านรู้ใช้หนังสือได้นั้นก็น้อยกว่าคนที่

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 4 1ก/1 พระราชหัตถเลขา รัชกาลที่ 4 ถึง Mr. and Mrs. G.W. Eddy of Waterford ลงวันที่ 27 ธันวาคม ค.ศ. 1849

² หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 20 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1223 เรื่องจดหมายถึงขุนมหาสิหังโหวหาร เรื่องที่จัดให้ออกไปดูแลเรียนการพิมพ์

ไม่รู้ใครอ่านหนังสือหลายเท่า

จากปัจจัยข้อนี้ได้นำความยากลำบากมาสู่ผู้ปกครองเป็นอย่างมาก ขณะที่บ้านเมืองจำเป็นต้องปรับตัวเองให้ทันสมัยสำหรับต่อต้านการคุกคามของชาติมหาอำนาจตะวันตก เพราะการค่อย ๆ การศึกษาเป็นเหตุให้ประชาชนผูกพันอยู่กับความเชื่อตามทัศนะเก่า ๆ ของตนโดยไม่ค่อยจะยอมเปลี่ยนแปลง ฉะนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้นำในการเปิดรับความรู้จากต่างประเทศ พระองค์ก็ทรงประสบกับปัญหาที่ประชาชนยังล้าหลังและลุ่มหลงในทางไสยศาสตร์อยู่มาก ต้องทรงใช้ความพยายามที่จะอธิบายแก้ไขความเชื่อที่ผิด ๆ นี้ โดยการสอดแทรกความรู้ทางวิทยาศาสตร์เข้าไปด้วย ดังเช่นเมื่อคราวมีดาวหางเกิดขึ้นในปีพ.ศ. 2404 ประชาชนเลื่อมใสกันด้วยความหวาดกลัวว่า ดาวหางจะ บันดาลให้เกิดภาวะฝนแล้ง ข้าวยาก หนาวมาก แสง ตลอดจนโรคระบาดต่าง ๆ ขึ้นในประเทศพระองค์ทรงออกประกาศไม่ให้ราษฎรเชื่อกว่าเล่าลือที่ผิด ๆ พร้อมกับแนะนำว่า ถ้ากลัวโรคภัยไข้เจ็บหรือข้าวยากหนาวมากแสงก็ให้เตรียมตัวรับสถานการณ์ด้วยการรับทำไร่นาเก็บเกี่ยวข้าวไว้ให้พอกิน และไปศึกษาปลูกพืชตามที่รัฐบาลได้จัดบริการให้ รวมทั้งการรักษาความสะอาดเครื่องนุ่งห่มและที่อยู่อาศัย⁽²⁾ แม้กระทั่งการเสด็จประพาสหัวเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ก่อให้เกิดการเล่าลือไปในทางร้ายซึ่งไม่เฉพาะแต่ประชาชนเท่านั้นยังคุกคามไปตามหัวเมืองที่ห่างไกล เพราะตามประเพณีดั้งเดิม นั้นพระมหากษัตริย์จะไม่เสด็จออกนอกพระนครยกเว้นเมื่อเกิดสงครามเท่านั้น เพื่อเป็นการป้องกันความเข้าใจผิดพระองค์จึงต้องส่งสารตราไปถึงองค์พระหริรักษ์กษัตริย์เขมร อธิบายถึงเหตุผลของการเสด็จประพาส⁽³⁾

อย่างไรก็ตามความพยายามของพระมหากษัตริย์ที่จะนำความคิดใหม่ ๆ มาสู่ประชาชน

¹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3 หน้า 134

²กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 4 1ก/8 พระราชหัตถเลขาและประกาศต่าง ๆ ในรัชกาลที่ 4 ปีจ.ศ. 1223-1241

³หอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 68 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1221 สารตราถึงองค์พระหริรักษ์ วาจา เรื่องป้องกันการเข้าใจผิด ฯลฯ

ก็เป็นไปอย่างเชื่องช้า เนื่องจากเป็นระยะเริ่มแรกของการเปลี่ยนแปลงและเป็นสิ่งที่แตกต่างไปจากชนบประเพณีที่คุ้นชินของชาวไทย การชักจูงโน้มน้าวประชาชนให้คล้อยตามไปในทิศทางที่ปรารถนานั้นจะกระทำได้อีกโดยการให้ความรู้อย่างทั่วถึง แต่สภาพสังคมไทยในระยะนี้การศึกษา ยังไม่เป็นที่แพร่หลาย อันเป็นผลให้ความเจริญทางวิทยาการต่าง ๆ จำกัดตัวอยู่แต่เฉพาะชนชั้นสูงที่มีการศึกษาคือเท่านั้น การเปลี่ยนทัศนคติของประชาชนจึงต้องใช้เวลายาวนานกว่าจะปรับตัวได้ทัน ดังพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีไปถึงพระเจ้าแผ่นดินสยามที่ 3 ซึ่งแจ้งถึงปัญหาว่า "ถึงผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน จะมีสติปัญญาเห็นการที่ชอบที่ดีแล้ว จะคิดอ่านดัดแปลงให้คนทั้งปวงหันเข้าตามอย่างธรรมเนียมใหม่ ๆ ซึ่งเป็นการดีเคยใช้แต่ในบ้านเมืองใกล้ ๆ นั้นให้เรียบร้อย ในวันหนึ่งสองวัน จนมีหนึ่งสองปีก็จะไต่ด้วยยากนัก"¹

นอกจากนี้ยังมีราษฎรที่อยู่ในสภาพลุ่มหลงการพนัน อันได้แก่การเล่นตัว โปหรือเบี้ย ซึ่งเป็นการพนันที่ชาวจีนนำเข้ามาตั้งแต่สมัยอยุธยา² และต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้เกิดการเล่านวยเพิ่มขึ้นอีก³ ลักษณะนิสัยเช่นนี้คงเป็นที่ปรากฏชัดจนทำให้ลาลูแบร์ราชทูตฝรั่งเศสที่เดินทางมากรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ได้บันทึกเอาไว้ว่า

ชาวสยามรักการเล่นการพนันเสียเหลือเกิน จนกระทั่งนิยหายขายคนหรือไม้ก็ขายบุตร
ธิดาของตน (ให้ตกไปเป็นทาส) ด้วย ในประเทศนี้ถ้าลูกหนี้คนใดไม่มีเงินทอง หรือ
ข้าวของที่ราคาให้เจ้าหนี้แล้ว ถ้าขายลูกตัวเองของตนเพื่อชำระหนี้สินไปได้ และถ้ายัง
ไม่พอกับหนี้สินที่ตนทำเอาไว้แล้ว ตัวของตัวเองก็ตกเป็นทาสไปด้วยอีกคน...⁴

¹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว เล่ม 3 หน้า 134-135

²พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตำนานการเลียบ่อนเบี้ยและเลิ
นวย พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉานกิจศพ นางพยุ่ง โสคติทัต 23 กันยายน 2504 หน้า 4-5

³ก. หน้า 57

⁴มร. เกอะ ลาลูแบร์ จดหมายเหตุสยาม แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร หน้า 221-222

ลักษณะนิสัยที่ชอบเล่นการพนันนี้ก็ยังสืบเนื่องมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เพราะสังฆราช ปาลเลกัวซ์ บาทหลวงชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาเผยแผ่ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ยืนยันไว้เช่นเดียวกัน¹ ซึ่งน่าจะก่อให้เกิดผลร้ายอย่างสำคัญต่อสังคมไทย โดยที่ประชาชนได้ใช้เวลาว่างไปในทางที่เปล่าประโยชน์ และนำไปสู่การสูญเสียอิสรภาพเนื่องมาจากการขายตัวลงเป็นทาส บุคคลเหล่านี้แทบจะไม่มีรู้สึกเดือดร้อนจากการต้องตกเป็นทาสเท่ากับไม่ได้เล่นการพนัน ดังที่ลาลูแบร์กล่าวว่า "คนสยามนั้นพอใจที่จะเอาความเป็นไทของตนวางลงเป็นเดิมพันในวงการพนัน มากกว่าที่จะไม่ได้เล่นการพนันเลย"² การที่ประชาชนอยู่ในสภาพดังกล่าวนี้ย่อมเป็นอุปสรรคต่อการที่รัฐบาลจะพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้า จนกระทั่งทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงออกประกาศห้ามมิให้มีการเล่นการพนันอีกต่อไป

ดังนั้นสภาพพื้นฐานความคิดของคนไทยจึงอยู่ในภาวะที่เจริญรอยตามแบบแผนของบรรพบุรุษ เฉพาะอย่างยิ่งยังมีลักษณะความคิดที่จำกัดวงอยู่ภายใต้อิทธิพลของปรากฏการณ์ธรรมชาติเป็นสำคัญ โดยมีได้เกิดความคิดตื่นตัวทางความคิดที่จะมองเห็นข้อบกพร่องในสังคมและเรียกร้องให้รัฐบาลดำเนินการแก้ไข หากเป็นฝ่ายผู้ปกครองที่ปรารถนาจะโน้มนำประชาชนมาสู่วิถีชีวิตใหม่ ซึ่งจะต้องใช้ความมานะพยายามในการค่อย ๆ อบรมสั่งสอนตั้งแต่เด็กที่ล้าสมัย พร้อมไปกับการผสมผสานความคิดตามแนวตะวันตกให้เกิดขึ้นอีกด้วย

3.2 การสร้างรากฐานความคิดประชาธิปไตย

3.2.1 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เป็นที่ยอมรับกันอย่างต้องแท้แล้วว่าการรับอิทธิพลความคิดจากตะวันตกได้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในกลุ่มเจ้านายและขุนนางที่มีการศึกษาก่อน โดยมีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้นำสำคัญ ซึ่งพระองค์ได้เพียรพยายามนำความคิดใหม่ ๆ เหล่านี้มีประพจน์ปฏิบัติและเผยแพร่ไปสู่ประชาชนนับตั้งแต่เสด็จขึ้นครองราชย์ การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงนี้มิได้กระทำขึ้นภายใต้อำนาจการขึ้นนำของจักรวรรดินิยม

¹สังฆราช ปาลเลกัวซ์ เล่าเรื่องเมืองไทย แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร หน้า 187

²มร.เคอะ ลาลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร หน้า 342

แต่เป็นการริเริ่มขึ้นเองของสถาบันพระมหากษัตริย์¹ ที่ทรงเข้าพระทัยดีถึงภาวะการณ์แวดล้อมในขณะนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้แสดงให้เห็นถึงความเฉลียวฉลาดทันสมัยและความสามารถอย่างรอบคอบในการริเริ่มนำส่วนที่มีคุณค่าของวัฒนธรรมตะวันตกมาผสมผสานเข้ากับสังคมไทย อันเป็นแนวทางที่สะท้อนถึงลักษณะความคิดที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแบบเสรีนิยมของพระองค์ ซึ่งเป็นคติที่ยังไม่เคยปรากฏมาก่อนในภูมิภาคแถบนี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความรู้ความเข้าใจในระบบการเมืองที่โดยทั่วไปขณะนั้นถือว่าเป็นสมัยและดีที่สุดเท่าที่เคยมีระบบการปกครอง ซึ่งมีผลสำคัญในการให้ประชาชนมีสิทธิเลือกผู้ปกครองของตนเอง พระองค์ทรงรู้สึกชื่นชมกับวิธีการนี้เป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากพระราชสาส์นที่ทรงมีไปถึงประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกาในปีพ.ศ. 2403

ซึ่งในแผ่นดินยุโรปในทิศตะวันออก มีชนบทธรรมเนียมทั้งไว้นและสืบมาแต่ครั้งปรีโสเคนต์ ยอดวงศ์ซึ่งกัน ให้ราษฎรทั้งแผ่นดินพร้อมใจกันเลือกสรรบุคคลที่ควรจัดไว้เป็นขึ้น แล้วตั้งให้เป็น ปรีโสเคนต์ใหญ่และปรีโสเคนต์รอง ครอบครองแผ่นดินผู้ซึ่งข้าว่าราชการบ้านเมือง เป็นवारเป็นคราวมีกำหนดเพียง 4 ปีและ 8 ปี และให้ธรรมเนียมนี้ยั่งยืนอยู่ได้ไม่มีการชักขวางแก่งแย่งแก่กัน ด้วยผู้หนึ่ง ๆ จะช่วงชิงอิสรียศกันเป็นใหญ่ในแผ่นดิน ดังเมืองอื่น ๆ ที่เป็นอย่างนี้เอง ๆ นั้นได้ ก็เห็นว่าเป็นการอัศจรรย์ยิ่งนัก เป็นชนบทธรรมเนียมที่ควรสรรเสริญอยู่แล้ว...²

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประหลาดพระราชหฤทัยต่อรูปแบบที่แตกต่างกับไทย รวมทั้งความสงบเรียบร้อยอันเกิดจากการนำวิธีการปกครองนี้มาใช้ นั้น ย่อมเป็นสิ่งธรรมดาสำหรับบุคคลที่ใฝ่มองภาพซึ่งห่างไกลกับชนบทประเพณีตลอดจนทัศนคติจากสังคมของตน อย่างไรก็ตามพระองค์มิได้ทรงรังเกียจความคิดตามแนวตะวันตกที่ยึดถือหลักของเสรีภาพ

¹ Jan Pluvier. South-East Asia from Colonialism to Independence. p. 90.

² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3 หน้า 238-239

และความเสมอภาค ซึ่งจะพบว่านับตั้งแต่ขึ้นเสวยราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่รีรอที่จะแสดงความรู้สึกรักใคร่ให้ปรากฏ โดยทรงริเริ่มคิมน้ำพระพิพัฒน์สัตยาตบเจ้านายและขุนนางข้าราชการ¹ อันหมายถึงพระมหากษัตริย์จะซื้อตรง ยุติธรรมต่อผู้อยู่ใต้การปกครอง เช่นเดียวกัน แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงยึดหลักของความเสมอภาคเป็นแนวทางในการรับผิดชอบต่อกัน ถึงแม้ว่าจะเป็นภาระกระทำต่อคนกลุ่มน้อยที่เป็นชนชั้นปกครองด้วยกันก็ตาม แต่ก็เป็นที่ปรากฏขึ้นในวงงานการปกครองจากการริเริ่มของพระมหากษัตริย์ในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ดังตอนหนึ่งในพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระราชทานขุนนางข้าราชการ

ท่านทั้งปวงจะได้ความทราบเป็นจริง ด้วยการที่ ข้าฯ รับน้ำพระพิพัฒน์สัตยาตบสองครั้งมิได้ขาด คือสำแดงปฏิญาณว่า ข้าฯ ไม่ประทุษร้ายแก่ท่านผู้หาความผิดมิได้ และไม่พาโลโสคลุมด้วยการไม่ตรงแก่ท่านผู้หนึ่งผู้ใดเลย ก็การธรรมเนียมที่เจ้าแผ่นดินจะรับน้ำพระพิพัฒน์สัตยาตบอย่าง ข้าฯ ประพจน์นี้ แต่ก่อนมาก็หาเคยมีไม่ ก็ไม่มีใครคิดใจบังคับให้ ข้าฯ ทำ ข้าฯ ยอมทำความสัตย์ให้ท่านทั้งปวงความชอบใจของข้าฯเอง...²

และสิ่งที่สะท้อนถึงความคิดในเชิงยกย่องเสรีภาพส่วนบุคคล ก็คือการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศอนุญาตให้ราษฎรเลือกนับถือศาสนาได้ตามความพอใจ³ ทั้ง ๆ ที่ภูมิหลังของพระองค์ไม่สนับสนุนให้ทรงกระทำเช่นนี้เลย เนื่องจากการผนวชเป็นเวลาถึง 27 พรรษา ย่อมจะมีผลให้ทรงมีความศรัทธาต่อพุทธศาสนาอย่างสูง ฉะนั้นการที่พระองค์มีพระราช

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 4 .99/3 พระบรมราโชวาทรัชกาลที่ 4 ในวันเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 60 ชันษา ม.ป.ป.

² ก.

³ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401-2404

คำริเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่เน้นความสำคัญต่อคุณค่าของจิตใจมนุษย์แต่ละบุคคล มากกว่าการใช้วิธีบีบบังคับด้วยพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ตามหลักราชาธิปไตย ซึ่งน่าจะถือว่าเป็นนิติใหม่ของไทยที่ผู้นำในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นผู้เริ่มต้นในการเปลี่ยนแปลงด้วยพระราชมติอันแท้จริงของพระองค์เอง มิใช่เป็นปฏิกริยาจากการเรียกร้องของประชาชน ความคิดดังกล่าวนี้จะยิ่งกระจ่างชัดขึ้นเมื่อได้พิจารณาถึงคำประกาศที่ทรงอนุญาตให้เจ้าจอมที่ไม่มีพระราชโอรส-ธิดาลาออกจากพระราชวังได้ ถ้าไม่ปรารถนาจะทำราชการต่อไป¹ นับเป็นพระราชกรณียกิจที่ทรงฝ่าฝืนราชประเพณีโบราณซึ่งไม่เคยปฏิบัติมาก่อน ก่อให้เกิดความไม่แน่ใจว่าจะเป็นความจริงจนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงออกประกาศยืนยัน เพราะฉะนั้นในท่ามกลางสังคมที่ยึดมั่นในคตินิยมนั้น สถาบันพระมหากษัตริย์ไทยได้เลือกนำพระราชอำนาจมาใช้เพื่อพัฒนาความคิดของประชาชน โดยเน้นถึงเสรีภาพทางจิตใจเป็นสำคัญ การปลดปล่อยหญิงชาววังจากกระเปียบประเพณีอันเก่าแก่จึงเป็นการแสดงตัวอย่างของผู้ปกครองเพื่อชี้นำไปสู่แนวทางใหม่ ถึงแม้จะเสี่ยงกับการขัดแย้งของกลุ่มคนหัวเก่า¹ แต่ในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ย่อมเป็นที่ทราบกันว่า ไม่มีบุคคลใดมีอำนาจขัดพระบรมราชโองการได้ รวมทั้งภาวะที่ต้องเผชิญหน้ากับชาตินิยมหาอำนาจทำให้ทางยอมรับว่าจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น โดยไม่ทราบแน่ชัดว่าจะดำเนินไปในรูปแบบอย่างไร ทำให้การแก้ไขใด ๆ ก็ตามจำเป็นต้องอาศัยการชี้นำของผู้ปกครองที่ชาญฉลาดเป็นอย่างยิ่ง

การที่สังคมไทยจะพัฒนาไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยได้นั้น จะต้องประกอบด้วยพลเมืองที่เป็นอิสระและมีคุณค่าทัดเทียมกันทุกคน แต่สำหรับสังคมไทยในยุคนี้ยังมีได้พัฒนาไปถึง ทั้งนี้เพราะประชาชนส่วนใหญ่ยังถูกจำกัดด้วยระบบไพร่และอีกส่วนหนึ่งคือ ทาส ซึ่งเป็นส่วนที่ชาวตะวันตกรู้สึกเหยียดหยามถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของความป่าเถื่อนล้าหลัง อันเป็นผลให้สังคมเกิดความอยุติธรรม ทว่าโดยแท้จริงแล้วทาสของไทยมิได้อยู่ในสภาพที่เลวร้ายเหมือนดังเช่นทาสในทวีปยุโรป แม้กระทั่งบุคคลนำสมัยคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีได้ทรงถือว่าการมีทาสเป็นสิ่งที่บีบบังคับทารุณต่อประชาชน ดังพระราชหัตถเลขาที่ทรงโต้ตอบกับนางเลียวโนเวนส์

¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2401-2404

ท่านคงยังจำได้ถึงครั้งที่ท่านกล่าวไว้เมื่อ 3 เดือนที่แล้วว่าทาสนั้นจะเป็นรอยมลทินอันใหญ่หลวงสำหรับประเทศสยาม ? และฉันได้ปฏิเสธคำกล่าวของท่าน ทั้งได้ย้ำว่า การที่มีการมีทาสที่ยังมีอยู่ในประเทศของเรามิใช่จะเป็นสิ่งชั่วร้าย ดังเช่นที่เห็นอยู่ในบรรดาทาสแรงงาน ทั้งที่อยู่เหนือพื้นดิน และลึกลงไปในเหมืองใต้ดิน รวมทั้งในโรงงานอุตสาหกรรม ที่ดำเนินไปโดยอาศัยผู้หญิงและบางครั้งแม้แต่เด็กเป็นแรงงาน ซึ่งปรากฏทุกคืนทั่วไปในประเทศศิวิไลซ์มากแล้วทั้งหลายในทวีปยุโรป...

อย่างไรก็ตามแม้พระองค์จะมีพระราชดำริว่าทาสในสังคมไทยมีสภาพความเป็นอยู่ดีกว่าคนงานในยุโรป แต่ก็ทรงเห็นความจำเป็นที่จะต้องยกเลิกการมีทาส เพื่อให้เป็นไปตามค่านิยมของชาวตะวันตก ในพระราชหัตถเลขาถึงนางเสี้ยวโนเวนส์ก็ทรงย้ำอย่างหนักแน่นว่า "ไม่ต้องสงสัยเลยว่า ฉันจะรีรอ, สงัดในการจัดการมีทาสในพระราชอาณาจักรสยามของเรา ตามความประสงค์อันแรงกล้าของท่านเอง เพื่อให้เป็นสิ่งที่เด่นดังสำหรับรัชกาลของฉัน"² ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้นำของคนรุ่นใหม่ ที่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงทางความคิด อันจะนำประโยชน์มาสู่ประเทศชาติ แต่สาเหตุที่ยังมีทาสอยู่ต่อไปในรัชสมัยของพระองค์ก็สืบเนื่องมาจากที่ทรงเข้าใจถึงปัญหาของการดำรงชีวิตภายหลังจากที่ทาสได้รับอิสระ รวมทั้งความไม่พอใจของมูลนายที่เคยชินกับการใช้แรงงาน จึงเป็นความยากลำบากที่ต้องใช้เวลาและความรอบคอบสำหรับโน้มน้าวให้คลายตามพระราชประสงค์ โดยไม่ก่อให้เกิดความปั่นป่วนขึ้นในสังคม ปัญหาดังกล่าวนี้ปรากฏในพระราชหัตถเลขาว่า

พวกเขาย่อมต้องถือว่า การกระทำของฉันเป็นการกระทำโดยปราศจากเหตุผล และผิดกฎหมายและขนบธรรมเนียมโบราณของชาวสยาม ดังนั้นท่านคงจะเข้าใจได้ว่าจะเป็นการดีสำหรับตนเอง ที่จะทำเรื่องนี้อย่างระมัดระวังที่สุด ตัวอย่างเช่นจะ

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.1.10/1 สำเนาพระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ 4 ซึ่งมีถึงมารคามิสเตอร์หลุยส์โนเวนส์ ลงวันที่ 12 พฤษภาคม ค.ศ.1864

² ก.

ต้องพิจารณาให้รอบคอบไม่ก่อให้เกิดการรีบเร่ง และขั้นตอนที่หุ่นยนต์สนทนา โดยอาศัยการเพื่อนสติในเรื่องความรักเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเป็นกำลังสนับสนุน...¹

และไม่เพียงแต่การรับความคิดพื้นฐานประชาธิปไตยมาเผยแพร่ทั้งกับประชาชนและผู้ใกล้ชิดเท่านั้น ยังได้ทรงเริ่มต้นนำวิธีการเลือกตั้งมาฝึกปฏิบัติกับหน่วยงานการปกครองอีกด้วย โดยทรงเลือกหน่วยงานที่มีบทบาทสำคัญต่อความสงบสุขของสังคม และเกี่ยวข้องกับบุคคลจำนวนมาก ทุกชั้นวรรณะ อันได้แก่คณะผู้พิพากษาตัดสินคดี คือ พระมหาราชครูโรหิตาจารย์ พระมหาราชครูมหิศร พระมหาราชครูพิเชต พระครูพิราม² พระองค์ได้ออกประกาศเรื่องนี้เมื่อปีพ.ศ.2401 อธิบายถึงวิธีการอย่างละเอียดถี่ถ้วนภาษาง่าย ๆ เพื่อผู้อ่านจะได้ทำความเข้าใจอย่างรวดเร็วซึ่งเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นว่าเพียงการนำวิถีทางประชาธิปไตยเบื้องต้นมาทดลองใช้ ผู้ปกครองไทยก็ต้องประสบกับปัญหาในวัฒนธรรมต่างชาตินี้ เพราะจากสภาพที่เคยชินกับการปฏิบัติตาม "พระบรมราชโองการ" เมื่อจะใช้การตัดสินใจด้วยตนเองก็เกิดความลังเลวิตกกังวลไปต่าง ๆ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเข้าพระทัยถึงจุดอ่อนของพลกนิกรดี จึงทรงชี้แจงว่า

อย่าให้รังเกียจสงสัยว่าจะทรงล่อลวงล่อเลียนอย่างใดอย่างหนึ่งเลย แล้วอย่าให้คิดวนเวียนรังรว่าเมื่อจะเลือกผู้นั้น ๆ เข้าไปตามใจตัวจะไม่ถูกพระกระแสคอกกระมัง ก็ดี แต่ถ้าจะเลือกเข้าไปแล้วจะไม่ได้เป็นดังว่าเข้าไป จะต้องอาบเขาคอกกระมัง ก็ดีเช่นนี้ ก็อย่างเก่า ๆ อย่างนี้ขอเสียเถิด นิสัยใจคนต่าง ๆ กัน ก็ถึงจะเลือกชอบใจต่าง ๆ บัดนี้จะต้องพระราชประสงค์ก็ตั้งตามใจคนทั้งหลายเป็นอันมาก...³

ประกาศฉบับนี้แสดงให้เห็นว่าข้าราชการสมัยก่อนต้องปฏิบัติกรต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับแนวพระราชนิยมของพระมหากษัตริย์ จนดูเหมือนว่าไม่ค่อยมีแนวความคิดเป็นของตนเองเรื่อยมา

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.1.10/1 สำเนาพระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ 4 ซึ่งมีถึงมารคามิสเตอร์หลุยส์โนเวนส์ ลงวันที่ 12 พฤษภาคม ค.ศ.1864

² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2401-2404

เมื่อจำเป็นต้องแสดงความคิดเห็นจึงไม่สามารถแสดงออกมาได้ ในที่สุดก็กลายเป็นฝ่ายรับฟังมากกว่าที่จะเป็นฝ่ายแสดงความคิดเห็น และในทำนองเดียวกันหากพิจารณาไปถึงประชาชนส่วนใหญ่ซึ่งสถานภาพและบทบาทไม่อาจเทียบได้กับกลุ่มขุนนางข้าราชการก็ยิ่งปรากฏว่าการแสดงความคิดเห็นเป็นสิ่งที่ยากจะเกิดขึ้นได้ จึงนับเป็นพระปรีชาญาณอย่างสูงที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมองเห็นข้อบกพร่องของคนไทย และริเริ่มวางรากฐานลักษณะนิสัยตามแนวชาตินะวันตก เพื่อหล่อหลอมให้รู้จักมีความเป็นตัวของตัวเอง กล้าแสดงความคิดเห็นที่ถูกต้องและเป็นประโยชน์ต่อไปในเบื้องหน้า

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นจุดหัวเลี้ยวหัวต่อสำหรับการก้าวข้ามจากระเบียบแบบแผนเก่า ๆ ไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้ค่อนข้างกระหน่ำในความรู้สึกของคนไทย ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากแรงบีบคั้นของลัทธิจักรวรรดินิยมที่ทำให้รัฐบาลต้องแสวงหาทางออกเพื่อความอยู่รอดของชาติ ในขณะนั้นประชาชนยังคุ้นชินกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของตนเป็นอย่างมาก ดังนั้นจะพบว่าการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ก็ตามเต็มไปด้วยความยากลำบาก และใช้เวลานานยาวนานกว่าที่จะเป็นที่ยอมรับของประชาชน เฉพาะอย่างยิ่งเป็นภาวะการณ์ที่ต้องอาศัยผู้นำในการเลือกสรรความเจริญที่จำเป็นต่อสังคมไทย ระยะ 17 ปีในการปกครองของพระองค์จึงนับว่าน้อยมากสำหรับงานปฏิรูปพื้นฐานสังคมสมัยใหม่ เพื่อเตรียมรับการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมในอนาคต โดยมีได้เกรงว่าจะนำไปสู่ความกระทบกระเทือนต่อพระราชอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์แต่ประการใด

3.2.2 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงดำเนินวิเทโศบายในการสร้างชาติให้ทันสมัยต่อจากสมเด็จพระราชบิดา โดยที่ความริบเร่งในการพัฒนาประเทศทุก ๆ ด้าน ทั้งนี้เป็นเพราะอิทธิพลการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก ที่กำลังแผ่ขยายกำลังเข้ายึดครองดินแดนประเทศเพื่อนบ้าน และรวมทั้งพระราชปณิธานอันแน่วแน่ของพระองค์ที่จะเปลี่ยนแปลงแก้ไขขนบธรรมเนียมที่ล้าหลังให้ทัดเทียมกับอารยประเทศ

พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่นำไปสู่แนวทางประชาธิปไตยในสังคมไทยนั้น เบื้องต้นควรพิจารณาถึงลักษณะความคิดเกี่ยวกับการมองคุณค่าของมนุษย์เสียก่อน เพราะจะเป็นเครื่องบ่งชี้ว่าบุคคลที่มีจิตใจเป็นประชาธิปไตยนั้นจะต้องเป็นผู้ที่ยกย่อง

ความเป็นมนุษย์ของผู้อื่นเท่าเทียมกัน ลักษณะเช่นนี้ปรากฏอย่างเด่นชัดในองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีความไม่พึงพอใจพระทัยในข้อบกพร่องบางอย่างของชนบประเพณีเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องที่เกี่ยวกับเกียรติภูมิความเป็นมนุษย์ของราษฎร¹ ดังนั้นจึงทรงพยายามจะล้มเลิกชนบประเพณีต่าง ๆ ที่แสดงความไม่เสมอภาคต่อกัน ซึ่งจะเห็นได้จากเหตุผลที่ทรงประกาศไว้เมื่อคราวยกเลิกธรรมเนียมการหมอบคลานเมื่อปีพ.ศ. 2416 ว่า

กในเทศสยามนี้ธรรมเนียมบ้านเมืองที่เป็นการกคชี่แก่กันอันไม่คงด้วยยุติธรรมนั้น ก็ยังมีอยู่อีกหลายอย่างหลายประการ จะต้องคิดลดหย่อนผ่อนเปลี่ยนบ้าง แต่การที่จะฉสค์เปลี่ยนธรรมเนียมให้แล้วไปในครั้งเดียวคราวเดียวนั้นไม่ได้ จะต้องคิดเปลี่ยนแปลงไปตามเวลาที่ควรแก่กาลที่จะเปลี่ยนแปลงได้ บ้านเมืองจึงจะได้มีความเจริญสมบูรณ์ยิ่งขึ้นไป แลธรรมเนียมที่หมอบคลานกราบไหว้ในประเทศสยามนี้ เห็นว่าเป็นการกคชี่แก่กันแข่งแรงนัก...ไม่ทรงเห็นว่ามีประโยชน์แก่บ้านเมืองแต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดเลย...²✕

นอกจากพระราชดำริที่ไม่ทรงเห็นชอบด้วยดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมองไกลไปถึงแก่นแท้ของปัญหานี้ นั่นคือการที่เมืองไทยมีการใช้แรงงานทาสทำกิจกรรมต่าง ๆ ถึงแม้ว่าทาสจะมีปริมาณน้อยในสังคมก็ตาม แต่การมีทาสก็เป็นต้นตอของการมีอภิสิทธิ์เหนือชีวิตผู้อื่น อันนำไปสู่ความเหลื่อมล้ำต่ำสูงและแสดงให้เห็นว่าประชาชนมีราคาต่างกัน ซึ่งเป็นลักษณะของความคิดสมียเกา แต่ในโลกทัศน์ใหม่ภายใต้อิทธิพลตะวันตกนั้น ได้ยอมรับนับถือความสำคัญของประชาชนทัดเทียมกัน ความคิดของพระองค์ที่จะยกเลิกการมีทาสคงต้องมีขึ้นก่อนเสวยราชสมบัติ โดยได้ทรงสืบทอดเจตนารมณ์มาจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในข้อเขียนของนางแอนนา เลียวโนเวนส์ ได้กล่าวยืนยันความสนพระทัยในเรื่องนี้ไว้ตั้งแต่ครั้งที่ทรงเป็น เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ว่า

¹เกษม สิริสัมพันธ์ และ นิออน สนิทวงศ์ "แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง หน้า 197

²"ประกาศเปลี่ยนธรรมเนียมใหม่" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1 วันจันทร์ เดือน 8

ขณะที่สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ประทับอยู่ ณ พระตำหนักอันสวยงามที่เรียกว่า พระ
ตำหนักสวนกุหลาบนั้น แม่ว่ายทรงพระเยาว์พระชันษาก็ตาม พอพระองค์ทรงทราบ
ว่า ประชาชนซุบซิบค่อนแหว่งหรืออเมริกาถูกลอบสังหารถึงแก่อสัญกรรม* ทรง
ตรัสว่า ถ้าหากพระองค์ทรงมีโอกาสได้ปกครองประเทศสยามแล้ว พระองค์จะทรง
ปลดปล่อยทาสทั้งหมดให้เป็นอิสระ ชาติไทยจะต้องเป็นไทสมชื่อนามแห่งชาติ...¹

การเลิกทาสได้เริ่มต้นขึ้นเมื่อปีพ.ศ. 2417 ด้วยการประกาศใช้ "พระราชบัญญัติพิทักษ์
กระเปาะรายบุลูกทาสไทย"² ซึ่งมีใช้เป็นการยกเลิกจนหมดสิ้นทีเดียว ทั้งนี้เนื่องมาจากการ
เลิกทาสอย่างทันทีทันใดโดยไม่เตรียมการให้พร้อมนั้น จะส่งผลกระทบต่ออย่างรุนแรงทั้งกับมุลนาย
และตัวทาสเอง³ เพราะฉะนั้นด้วยวิจรรณญาณอันสุขุมรอบคอบขององค์พระประมุข การเลิกทาส
จึงดำเนินไปอย่างเป็นขั้นตอนและกินเวลายาวนานถึง 31 ปี จึงสำเร็จเรียบร้อยทั่วประเทศ
โดยไม่บังเกิดความวุ่นวายขึ้น หลังจากได้มีการตรา "พระราชบัญญัติทาสรัตนโกสินทร์ศก 124"⁴
อันเป็นกฎหมายที่ห้ามมิให้เอาคนลงเป็นทาสอีกต่อไป

ผลอันเกิดจากการยกเลิกระบบทาสก็คือ ได้เปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมไทยให้
ยุติการแบ่งฐานะของประชาชนและเกิดเป็นคตินิยมที่สำคัญที่สุดในยุคนี้ ด้วยการยอมรับแนวความ

* ค.ศ. 1865 (พ.ศ. 2408)

¹ วิชา เสวมาตย์ การเลิกทาสในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

หน้า 27-28 (อ้างอิงมาจาก Siamese Harem Life, p. 219, by Anna H. Leonowens)

² "พระราชบัญญัติพิทักษ์กระเปาะรายบุลูกทาสไทย" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1

วันอาทิตย์ เดือน 11 จ.ศ. 1236

³ อานรายละเอียดยกได้ใน วิชา เสวมาตย์ ล.ค. หน้า 41-57

⁴ "พระราชบัญญัติทาสรัตนโกสินทร์ศก 124" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 21 ลงวันที่

9 เมษายน ร.ศ. 124

คิดฝ่ายโลกตะวันตกในเรื่องเกียรติภูมิของความเป็นมนุษย์¹ ซึ่งนำไปสู่ความศรัทธาในถือความรู้ความสามารถของประชาชน โดยไม่จำกัดว่าผู้ที่เกิดในตระกูลสูงเท่านั้นจึงจะเจตยวดฉลาดสมควรเป็นชนชั้นปกครอง ส่วนนี้ใหม่จะเป็นแรงเร้าให้ประชาชนตระหนักถึงคุณค่าของตนและกล้าที่จะแสวงหาความก้าวหน้ามากขึ้น อันเป็นการเริ่มต้นปูรากฐานของวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตยให้กับสังคมไทย

พระราชกรณียกิจอีกประการหนึ่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะมีความสำคัญต่อการเมืองการปกครองเป็นอย่างยิ่งนั่นก็คือการยกเลิกระบบไพร่ซึ่งเป็นการจัดระเบียบสังคมที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา อันเป็นการควบคุมให้พลเมืองทุกคนต้องมีสังกัดมูลนาย มีภาระรับผิดชอบที่จะต้องเข้าเฝ้ารับราชการ โดยในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงเปลี่ยนแปลงการเข้าเฝ้าจากปีละ 6 เดือนมาเป็นปีละ 3 เดือน² เนื่องจากความจำเป็นที่จะต้องใช้แรงงานไพร่ลดน้อยลงไปมาก การยกเลิกระบบไพร่มิได้มีการประกาศยกเลิกโดยตรง หากทรงใช้วิธีโอนไพร่สมมาเป็นไพร่หลวง ด้วยพระบรมราโชบายที่มุ่งให้การบังคับบัญชาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อผลในการฝึกกำลังไว้ต่อต้านการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก³ ถึงแม้รัฐบาลจะไม่มีเป้าหมายไปถึงเรื่องประชาธิปไตยก็ตาม ทว่าด้วยแนวทางเช่นนี้ก็เปิดโอกาสให้ไพร่ได้มีอิสระเสรีในการดำรงชีวิตไม่ต้องผูกพันอยู่กับราชการอีกต่อไป ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงออกประกาศลดอัตราเงินสำหรับไพร่ที่ไม่ปรารถนาเข้ามาเข้าเฝ้ารับราชการเหลือเพียงปีละ 6 บาทเท่านั้น⁴ ซึ่งเป็นจำนวนที่ประชาชนสามารถจ่ายให้กับรัฐบาลได้โดยไม่เดือดร้อน พระบรมราโชบายดังกล่าวนี้เท่ากับเป็นการปลดปล่อยชาวไทยให้พ้นจากพันธะทั้งหลายที่ได้เคยครอบงำอยู่เป็นเวลานาน

¹ เกษม ศิริสัมพันธ์ และ นิออน สนิทวงศ์ "แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง หน้า 198

² ขจร สุขพานิช ฐานันดรไพร่ พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นายแพทย์ถมยา ทหโยคม (ทหปีช) และ นายถนอมวิไล ทหโยคม 16 ธันวาคม 2505 หน้า 37

³ ก. หน้า 45

⁴ ก. หน้า 55

การที่ประชาชนได้รับอิสระในการดำรงชีวิตก็มีได้หมายความว่า จะพอเพียงสำหรับบ้านเมืองที่กำลังก้าวไปสู่ความเปลี่ยนแปลง ซึ่งจะบรรลุจุดมุ่งหมายได้หรือไม่ขึ้นอยู่กับความร่วมมือร่วมใจของประชาชนเป็นสำคัญ และปัจจัยที่นำไปสู่ผลสำเร็จก็คือประชาชนส่วนใหญ่ต้องได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึง เพื่อความเติบโตทางความคิดโดยไม่เฝ้าถ่วงระงับ อันจะเป็นเครื่องมือสนับสนุนในการพัฒนาประเทศ เฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาจะเป็นตัวสร้างความตื่นตัวทางการเมืองให้เกิดขึ้น ดังนั้นการปฏิรูปการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเป็นการวางรากฐานความคิดประชาธิปไตยต่อไปในอนาคต พระราชดำริที่ทรงเน้นถึงความจำเป็นของการศึกษาจะเห็นได้ในประกาศการเรียนหนังสือว่า "วิชาหนังสือเป็นต้นเค้าความเจริญของราชการเมืองยิ่งศิลปศาสตร์วิชาการอื่น ๆ ทั้งสิ้น ถ้าผู้ใดเล่าเรียนรู้อะไรแท้จริง แม้จะเป็นคนตระกูลสูงหรือตระกูลต่ำอย่างใด ก็สมควรที่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลี้ยงให้ไ้ฉะยาศักดิ์"¹ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงจัดตั้งโรงเรียนขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างคนรุ่นใหม่เข้ารับราชการให้เพียงพอ และมีความสามารถเหมาะสมกับการขยายตัวของหน่วยงานต่าง ๆ ² โรงเรียนที่เริ่มจัดขึ้นเมื่อปีพ.ศ. 2414 ได้ตั้งขึ้นในบริเวณพระบรมมหาราชวัง เพื่อทดลองการเรียนการสอนให้กับชนชั้นสูงเสียก่อน เมื่อเห็นว่าได้ผลดีจึงจัดให้แพร่หลายออกไปสู่ประชาชน³ ซึ่งแสดงว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้จำกัดการศึกษาไว้แต่เฉพาะเหล่าเจ้านายหรือขุนนางข้าราชการ ความห่วงใยที่ทรงมีไปถึงคนส่วนใหญ่ของประเทศ น่าจะเป็นเพราะทรงเข้าใจถึงโครงสร้างทางสังคมว่าจะเจริญหรือเสื่อมหรามันขึ้นอยู่กับฐานล่างของสังคมเป็นสำคัญ ดังพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีถึงพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ความตอนหนึ่งว่า "ที่จะอุดหนุนการเล่าเรียน ในเมือง

¹ร.ต.ท.เสถียร ลายลักษณ์ บุญเรือง นาคินพคุณ และ บุญธรรม สิริฤทธิ์ "ประกาศการเรียนหนังสือ" ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 10 หน้า 242

²วชิรย์ มุลศิลป์ การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 หน้า 68

³พิไลวรรณ แสงช้า บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 ระหว่างพ.ศ. 2411-2453 หน้า 32

เราซึ่งอยู่ข้างจะตื้นอยู่ในเวลานี้ให้คำเป็นแพร่หลายเร็วขึ้น เบื้องต้นก็เดินทางให้ถูก คือทำพื้นที่กว้างจึงจะได้ยอคิดงาน"¹

*การวางรากฐานการศึกษาจึงเป็นเสมือนหนึ่งการวางรากฐานประชาธิปไตยไปด้วยเพราะดังที่กล่าวมาแล้วว่า ความคิดประชาธิปไตยเป็นวัฒนธรรมต่างชาติ การถ่ายโอนความคิดย่อมเป็นผลมาจากการศึกษาเป็นสำคัญ แม้ว่าการเรียนการสอนในระยะแรกจะไม่มีหลักสูตรโดยตรงก็ตาม แต่การที่ประชาชนอ่านออกเขียนได้ก็เป็นบันไดไปสู่การแสวงหาความรู้ในแขนงต่าง ๆ และรวมทั้งพระบรมราโชบายจัดส่งนักเรียนไปศึกษาต่างประเทศด้วยเงินทุนเล่าเรียนหลวง หรือ คิงส์คอลลาชิป (*Kings scholarships*)² ความรู้ที่เพิ่มพูนขึ้นนี้ซึ่งแน่นอนย่อมเกี่ยวพันกับระบบปกครองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เฉพาะอย่างยิ่งการมีประสบการณ์จากต่างประเทศย่อมเพิ่มพูนข้อเท็จจริงให้กว้างขวางมากขึ้น ความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยจะค่อย ๆ แทรกซึมสู่คนไทย พร้อม ๆ ไปด้วยการศึกษาที่ขยายตัวมากขึ้น การสร้างพลเมืองภายหลังการปลดปล่อยทาสและไพร่ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมิใช่การสร้างขึ้นบนความว่างเปล่า หากมีการศึกษาเป็นอุปกรณ์สำคัญที่จะผลิตพลเมืองให้ตรงตามพระบรมราโชบาย และได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของการวางรากฐานประชาธิปไตยในสังคมไทย

*พระราชกรณียกิจที่เป็นการเริ่มต้นการเมืองการปกครองสมัยใหม่ที่สำคัญประการแรกคือการประกาศตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน (*Council of State*)³ และสภาที่ปรึกษาในพระองค์ (*Privy Council*) เมื่อปีพ.ศ. 2417⁴ อันเป็นเครื่องแสดงถึงแนวคิดทางการเมืองการปกครองของพระองค์ ที่ไม่ทรงปรารถนาจะมีพระราชอำนาจเพียงพระองค์เดียวตามระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ด้วยทรงเข้าพระทัยอย่างลึกซึ้งถึงข้อผิดพลาดอันจะเกิดขึ้น การตั้งสภาทั้งสองจึงมี

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศษ.50.5/20 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ลงวันที่ 11 สิงหาคม ร.ศ. 129

² พิไลวรรณ แสงขาว บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 ระหว่างพ.ศ. 2411-2453 หน้า 44

³ "ประกาศการในที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1 วันอาทิตย์ เดือน 9 จ.ศ. 1236

⁴ "ว่าด้วยการปรีวีเคาน์ซิล" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1 วันอาทิตย์ เดือน 7 จ.ศ. 1236

จุดประสงค์เพื่อให้เป็นเครื่องยับยั้งหรือช่วยเหลือการปกครองของพระเจ้าแผ่นดินคือ

ยอมให้อำนาจที่จะยุคนาง รัชชวางพระเจ้าแผ่นดินได้ คือ การใด ๆ ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงพระราชดำริห์ เป็นการไม่ต้องด้วยยุติธรรม ราษฎรจะได้รับความเดือดร้อน มีแต่จะเร่งเอาเงินแก่ราษฎรทั้งแผ่นดินเป็นต้น จนถึงการใด ๆ เล็ก ๆ น้อย ๆ จนถึงพระราชบัญญัติ พิกัดอากรขนอนตลาดเป็นที่สุด...¹

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า จะให้สภาที่ทรงตั้งขึ้นนี้ทำหน้าที่เป็นกลุ่มป้องกันและคุ้มครองผลประโยชน์ของราษฎร และสะท้อนให้เห็นถึงปรัชญาการปกครองของพระองค์ว่า ทรงปกครองบ้านเมืองมิใช่เพื่อพระองค์เอง หากเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของราษฎรทั้งสิ้น² การเน้นนโยบายดังกล่าวนี้เท่ากับการวางรากฐานการปกครองแบบประชาธิปไตยขึ้นในวงงานราชการชั้นสูง ให้ขุนนางข้าราชการส่วนนี้จะต้องปฏิบัติหน้าที่โดยยึดหลักการปกครองเพื่อประชาชน ซึ่งจัดเป็นการแปรเปลี่ยนทัศนคติเสียใหม่ให้หันมามุ่งถึงสมาชิกส่วนใหญ่ของสังคมเป็นสำคัญ

นอกจากนี้ยังเป็นพระบรมราโชบายที่จะฝึกการประชุมเหล่าข้าราชการให้รู้จักแสดงความคิดเห็นหรือโต้แย้งในปัญหาต่าง ๆ โดยไม่ถือว่า การคัดค้านพระราชดำริของพระมหากษัตริย์จะเป็นความผิดกลายเป็น "คนลั่นคนหลัง" ตามคติโบราณที่เคยชินกันมา เสมือนหนึ่งพระองค์ได้ใช้วิธีระดมสมองจากผู้ที่มีความรู้ในสังคมให้เข้ามาช่วยกันแก้ไขปรับปรุงประเทศ เพื่อให้การปกครองเป็นไปอย่างรอบคอบ ดังพระราชดำรัสเมื่อคราวเปิดการประชุมรัฐมนตรีสภา "ตั้งแต่ปีแรก ๆ ในราชสมบัติเรานั้น เราได้มีความคิดเห็นว่า ถ้าจะได้มีผู้ประกอบด้วยสติแลปัญญาประชุมกันอยู่เป็นอัตราบ้าง สำหรับที่จะได้ช่วยกันแก้ไขกฎหมายเก่าที่ใช้ไม่ได้แล้ว แลสำหรับที่

¹ "ว่าด้วยการปฏิวัติเคาน์ซิล" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1 วันอาทิตย์ เดือน 7 จ.ศ. 1236

² มัทนา เกษมกล การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์เรื่องการเมืองและการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453-2468) หน้า 18

จะได้คิดทำกฎหมายใหม่"¹ ดังนั้นการตั้งสภาทั้งสองจึงเป็นการวางรากฐานการปกครองด้วยคณะบุคคลขึ้นเป็นครั้งแรก และอาจพิจารณาในทางหนึ่งได้ว่า เป็นการกระจายความรับผิดชอบทางการเมืองให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยมีแนวโน้มที่จะพัฒนาเป็นกลไกอันสำคัญของระบบรัฐสภาต่อไปในอนาคต²

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของไทยที่เกิดขึ้นทันทีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบรรลุนิติภาวะ พร้อมกับมีพระราชอำนาจเต็มในการบริหารราชการแผ่นดินนั้นเป็นประจักษ์พยานถึงความคิดพื้นฐานทางการเมืองของพระองค์ ที่ไม่ผูกพันยึดมั่นอยู่กับชนบประเพณีดั้งเดิมจนเกินไป หรือที่เรียกว่าความคิดแบบอนุรักษนิยม (Conservative) ตรงกันข้ามเขายอมรับข้อบกพร่องบางประการของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และหาทางแก้ไขด้วยการเลือกสรรหน่วยงานสภา อันเป็นส่วนหนึ่งในวิธีการปกครองของชาติตะวันตกมาประยุกต์ใช้กับสังคมไทย เฉพาะอย่างยิ่งได้แสดงถึงบุคลิกอันสำคัญของพระองค์ ที่ไม่ทรงเกรงว่าการปรับปรุงประเทศให้ทันกาลสมัยจะเป็นผลให้พระราชอำนาจอันสมบูรณ์ของพระองค์ต้องลดน้อยลง เหมือนพระราชดำรัสที่ทรงกล่าวเปรียบเทียบกับว่า "เราไม่ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเหมือนอย่างกับคางคกอยู่ในกะลาครอบ ที่จะพึงทรมานให้สิ้นชีวิตถือว่าตัวโค้นันควายอย่างหนึ่งอย่างใดเลย"³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเป็นผู้นำก้าวหน้าที่กล้าหาญความคิดใหม่ ๆ มาปฏิบัติเพื่อความ

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2417-2453) พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว.ทองเถาทองแถม 18 ธันวาคม 2510 หน้า 86

²สุวดี เจริญพงศ์ ปฏิกริยาของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อการเคลื่อนไหวตามแนวความคิดประชาธิปไตยและสังคมนิยมก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 หน้า 12

³กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ1.4/4 พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้นะให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง จ.ศ. 1247 วันพุธ แรม 1 ค่ำ เดือน 6 ปีระกา สัปตศก ศักราช 1247

เจริญของประเทศ ขณะเดียวกันก็ตระเตรียมประชาชนให้พร้อมสำหรับการเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม อันเป็นวิถีชีวิตที่จะสร้างเสริมความเป็นประชาธิปไตยในกาลเวลาต่อมา

3.3 ลักษณะความคิดทางการเมืองของกลุ่มต่าง ๆ

3.3.1 พระมหากษัตริย์ โดยจะศึกษาเฉพาะแนวความคิดของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว การที่มีใ้กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เพราะรัชสมัยของพระองค์เป็นช่วงเวลาเริ่มแรกของการสร้างความสัมพันธ์ติดต่อกับชนชาติตะวันตก พร้อมไปกับการปรับตัวเองให้ทันสมัย ซึ่งในภาวะการณ์ของบ้านเมืองขณะนั้นมีเพียงชนชั้นสูงกลุ่มเล็ก ๆ ที่สนใจและเรียนรู้วิทยาการของชนชาติเหล่านี้ ดังนั้นกระแสความคิดในเรื่องวิธีการปกครองที่แตกต่างไปจากของไทยจึงยังมีใช้เป้าหมายเด่นที่ชนชั้นผู้ปกครองจะนำมาพิจารณา มากกว่าการดำเนินนโยบายเอาตัวรอดจากการคุกคามของมหาอำนาจ รวมทั้งการระคับประคองประชาชนให้คุ้นเคยกับการเปลี่ยนแปลงชนบประเพณีใหม่ ๆ เฉพาะอย่างยิ่งการขยายตัวของปัญญาชนรุ่นใหม่ เพิ่งจะปรากฏผลอย่างชัดเจนในตอนปลายรัชกาล เมื่อพระเจ้าลูกเธอหรือบุตรหลานขุนนางที่ได้รับการศึกษาตามแนวตะวันตกเติบโตเป็นหนุ่ม และเพิ่มจำนวนมากขึ้นในรัชกาลต่อ ๆ มาจากการกระจายการศึกษาไปสู่ประชาชน

เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับการอบรมอย่างใกล้ชิดจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และยังได้ศึกษาเล่าเรียนเป็นอย่างดีอีกด้วยนั้นเป็นผลให้พระองค์สนพระทัยในเรื่องการปกครองเป็นอย่างมาก โดยทรงปรารถนาจะเลือกสรรวิธีการของชาติต่าง ๆ มาประยุกต์ใช้กับการปกครองของไทย ซึ่งมีจุดบกพร่องและไม่ทันกาลสมัยหลายประการที่ควรแก้ไข ดังจะเห็นได้จากที่ทรงให้พระยาภาณุกรร่างแปลกฎหมายรัฐธรรมนูญของประเทศฝรั่งเศสเมื่อปีพ.ศ. 2412¹ อันเป็นระยะเวลาที่พระองค์ยังไม่มีพระราชอำนาจเต็ม

¹ หอสมุดแห่งชาติ เล่ม 2 เลขที่ 2470 กฎหมายเหตุการณ์ 5 จ.ศ. 1231

ที่ในการบริหารราชการแผ่นดิน และยังทรงชวนชาวยุโรปเสด็จพระราชดำเนินประเทศใกล้เคียงเพื่อศึกษางานการปกครอง คือในปีพ.ศ. 2413 เสด็จ สิงคโปร์ ปัตเตเรีย แลในปีพ.ศ. 2414 เสด็จอินเดียน ซึ่งโดยแท้จริงแล้วพระองค์ทรงปรารถนาใครจะเสด็จไปถึงทวีปยุโรปให้ได้เห็นชนบทธรรมเนียมประเพณีบ้านเมืองฝรั่งเอง¹ แทนที่จะเห็นเพียงประเทศเมืองขึ้นเท่านั้น

การที่ทรงมีพระราชดำริทางการเมืองเปิดกว้างเช่นนี้ ย่อมเป็นเครื่องยืนยันว่าพระมหากษัตริย์ในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทยพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงแก้ไขเพื่อให้ประเทศเจริญก้าวหน้าในทุกวิถีทาง แต่มิใช่การลอกเลียนแบบจากต่างชาติมาทั้งหมด หากเป็นไปในลักษณะของการเลือกสรร แนวความคิดของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเป็นทางสายกลาง² ในการดำเนินวิเทศব্যปการประเทศ ซึ่งพระองค์ก็ทรงพยายามชักจูงประชาชนที่มีความคิดไปคนละแนวทางให้อ่อนน้อมเข้าหากัน เช่นพระราชดำรัสก่อนที่จะเสด็จประพาสยุโรปในปีพ.ศ. 2440 ว่า

ในที่สุดควรที่เราทั้งหลาย อย่าพึงพอใจไปอย่างเดียวในสิ่งซึ่งเป็นอย่างต่างประเทศ แล้ว แลไม่พอใจในสิ่งซึ่งเป็นอย่างไทย หรืออย่าพึงพอใจไปอย่างเดียวในสิ่งซึ่งเป็นอย่างไทยแล้ว แลไม่พอใจในสิ่งซึ่งเป็นอย่างชาวต่างประเทศ ด้วยเหตุว่าทุกเมืองแลทุกคนด้วยกันหมด ย่อมมีความดีแลความชั่วระคนปนกันอยู่ แลเราทั้งหลาย ต้องพยายามที่จะเอาเพียงความดีมาแต่ที่อื่น ๆ แลในเวลาเดียวกันนั้น เราทั้งหลาย ไม่พึงควรเฉพาะแต่ที่จะรักษา ยังควรจะทำให้เจริญขึ้นในสิ่งอันดี แลสิ่งที่เราพนัน ถือว่าเป็นอาการกิริยาแลธรรมเนียมแห่งประเทศของเราด้วย...³

¹ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 5 ความทรงจำ หน้า 175

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมราโชวาทและพระบรมราชาธิบายเรื่องสามัคคี พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์ตรี พระยาเพชรคณนรินทร์ (เฉลิม ศรีไชยยันตร์) 28 มกราคม 2502 หน้า 6

³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2417-2453) พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว.ทองเอก ทองแตง 18 ธันวาคม 2510 หน้า 121

จะเห็นว่าพระองค์ทรงเน้นไม่ให้ประชาชนยึดมั่นในแบบแผนของตนหรือของต่างชาติสิ่งใดสิ่งหนึ่งมากเกินไป ทั้งนี้เพราะในแต่ละฝ่ายย่อมมีข้อดีและข้อบกพร่องเหมือนกัน วิธีการที่ฉลาดที่สุดก็คือการลอกเลียนแต่สิ่งที่ดีงามมาปรับใช้เฉพาะเกี่ยวกับก็พยายามแก้ไขในสิ่งที่เป็นข้อบกพร่องของตนเพื่อพัฒนาให้เจริญก้าวหน้าขึ้น และด้วยเหตุที่ไทยมีวัฒนธรรมเป็นของตนเองมาก่อน ประกอบกับความรู้สึกไม่แน่ใจว่าการเปลี่ยนแปลงตามแนวตะวันตกนั้นจะให้ผลดีต่อสังคมไทยอย่างแท้จริงหรือไม่ ดังนั้นจึงทรงระมัดระวังเป็นพิเศษต่อการรับสิ่งใหม่ ๆ โดยเฉพาะในเรื่องเกี่ยวกับการปกครอง ซึ่งทำให้พระองค์ต้องศึกษาอย่างลึกซึ้งและยอมรับคุณประโยชน์ของระบบประชาธิปไตยที่มีรัฐสภาและพรรคการเมืองช่วยให้การปกครองมีความยุติธรรมมากขึ้น แต่ก็ยังไม่ทรงเห็นด้วยที่จะนำมาใช้กับประเทศไทยในขณะนั้น เนื่องจากได้ทรงพิจารณาถึงภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ที่พัฒนาการมาคนละอย่างกับยุโรป ตลอดจนจำนวนคนที่มีความรู้ในเรื่องนี้ก็น้อยมาก โดยสภาวะอันบกพร่องดังกล่าวถ้าหากเปลี่ยนการปกครองไปตามแนวประชาธิปไตยก็จะไม่ประสบผลสำเร็จ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเปรียบเทียบกับว่า "เหมือนหนึ่งจะไปลอกเอาตำราทำนาปลูกข้าวสาสีในเมืองยุโรป มาปลูกข้าวเจ้าข้าวเหนียวในเมืองไทย ก็จะไม่ได้ออสนโค"¹

ปัญหาการขาดประสบการณ์ของประชาชนเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง เพราะแนวความคิดประชาธิปไตยเป็นวัฒนธรรมต่างชาติที่ต้องอาศัยการฝึกหัดถ่ายทอดกันมาหลายชั่วอายุคน การหิบนวดมาใช้ทันทีทันใดนั้นประชาชนย่อมจะปรับตัวไม่ทัน อันจะนำไปสู่ความวุ่นวายมากขึ้น เนื่องจากหลักการสำคัญของการปกครองประชาธิปไตยคือ การยึดถือเหตุผลความคิดของประชาชนแต่การโต้เถียงด้วยเหตุผลในที่ประชุมยังมีใช้วิถีชีวิตของคนไทย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมองภาพออกมาว่า "ถ้าจะตั้งปาสีเมนต์ขึ้นในเมืองไทย เอาความคิดราษฎรเป็นประมาณในเวลาแล้ว ข้าพเจ้าเชื่อว่าจะไม่ได้จัดการอันใดได้สักสิ่งหนึ่งเป็นแน่แท้ทีเดียว คงจะต้องเถียงกันปั่นป่วนไปเท่านั้น"² และที่สำคัญทรงเห็นว่าประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่ตื่นตัวพอที่จะคุ้ม

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมราโชวาทและพระบรมราชาธิบายเรื่องสามัคคี พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์ตรี พระยาเทพรัตนนรินทร (เฉลิมศรีไชยยันตร์) 28 มกราคม 2502 หน้า 4

² ก. หน้า 13

ครองผลประโยชน์ของตนเองในกระบวนการเมืองแบบรัฐสภาได้¹ นอกจากนี้ทรงมีพระราชดำริว่า พลเมืองยังไม่ปรารถนาให้มีการเปลี่ยนแปลงเพราะต่างก็มีความเชื่อมั่นในคณงามความดีของสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งจะได้เห็นได้จากพระราชดำรัสเรื่องแก้ไขการปกครองว่า

และข้าเป็นทีหว่าคหวันของราษฎร ผู้ซึ่งไม่เข้าใจเรื่องราวอันใด เพราะไม่ได้ฝึกไม่ได้ต้องการเกิดขึ้นในใจเลย ราษฎรคงจะเชื่อเจ้าแผ่นดินมากกว่าผู้ซึ่งจะมาเป็นเมมเบอออกพาลีเมนต์ เพราะปกติทุกวันนี้ราษฎรย่อมเชื่อถือเจ้าแผ่นดินว่าเป็นผู้อยู่ในยุติธรรม แลเป็นผู้รักใคร่คิดจะทำนุบำรุงราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุข ยิ่งกว่าผู้อื่นทั้งสิ้น...²

แต่ที่กล่าวมาทั้งหมดก็มีได้หมายความว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะชักชวนมิให้เมืองไทยมีการปกครองระบอบประชาธิปไตย เพียงแต่พระองค์ทรงเห็นว่ายังไม่เหมาะสมกับกาลเวลาและลักษณะสังคมขณะนั้น โดยทรงคาดการณ์ว่าในอนาคตจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างแน่นอน ถึงกับทรงวางแผนให้พระราชโอรสที่กำลังศึกษาอยู่ต่างประเทศโดยเน้นหนักทางวิชาทหาร เพราะถ้าเปลี่ยนการปกครองเมื่อใดพระบรมวงศานุวงศ์ก็อาจจะไม่ได้เข้าทำงานพลเรือนจนกลายจากจะเป็นผู้มีอำนาจสามารถจริง ๆ พระราชดำรินี้จะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาถึงพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์พระอภิบาลพระราชโอรสที่ต่างประเทศ³ หรือในพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ทรงแนะนำแนวทางการศึกษาว่า "ที่ประมาทว่าเมืองไทยในภายหน้าจะไม่มีเวลาเป็นคอสตาคูชแนลไม่ได้ ถ้าหากว่าจะเลิกเจ้านายรับราชการในหน้าที่พลเรือนเมื่อใด เจ้าฟ้าจะหลุดและหลุดไปก่อน ไม่มีอะไรทำ ถ้า

¹เกษม ศิริสัมพันธ์ และ นิออน สนิทวงศ์ "แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง หน้า 205

²กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 รด.3/6 เรื่องสร้างป้อมและพระราชดำรัสเรื่องแก้ไขการปกครอง ลงวันที่ 24-25 เมษายน ร.ศ. 112

³พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี 12 เมษายน 2504 หน้า 223

หากว่า เป็นทหารอยู่คงจะได้เป็นทหารอย่างเจ้านายฝรั่ง"¹

ในตอนปลายรัชกาลภายหลังที่ได้จัดการปฏิรูปบ้านเมืองเรียบร้อยแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคงจะทรงเห็นว่าเมืองไทยพอจะเป็นประชาธิปไตยได้จึงทรงปรกษาหารือเกี่ยวกับการจัดตั้งรัฐสภากับเจ้าพระยาอมรรต (ปั้น สุขุม)* ข้าราชการใกล้ชิดคนสำคัญ ในปัญหาเกี่ยวกับบุคคลที่จะเข้าเป็นสมาชิกโดยทรงวิตกกังวลว่าจะได้คนต่างด้าว ซึ่งเข้ามาหาเงินอยู่เป็นจำนวนมากในขณะนั้น เฉพาะอย่างยิ่งชาวจีนที่กำลังเกิดกรณีพิพาทกับรัฐบาลไทย จนนำไปสู่ความรู้สึกไม่ไว้วางใจต่อกัน ทั้งพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีไปถึงเจ้าพระยาอมรรตเมื่อวันที่ 11 มิถุนายน ร.ศ. 129 ว่า "ไหน ๆ ตั้งเค้าว่าด้วยเรื่องปาสีเมนต์เมืองไทยแล้ว ก็จะต้องคอยเสียหน่อยว่า อันที่จะเข้าในปาสีเมนต์ได้ ต้องเป็นคนที่มีสัญชาติไทย** เป็นไทย ถ้าเป็นจีนจีนมาแต่เมืองจีนบุตรจีน ตามที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้ เรากันไว้ไม่ให้เข้า จะเข้าได้แต่หลานจีน"²

ถึงแม้ว่าการจัดตั้งรัฐสภาจะล่าช้าไปในรัชกาลของพระองค์ก็ตาม แต่ก็ทรงคาดหวังว่าจะบังเกิดสิ่งขึ้นในสมัยต่อมา ถึงกับมีพระราชดำรัสไว้ว่า "ฉันจะให้ลูกศิษย์รวมอบของขวัญให้แก่พลเมือง ในหน้าที่สุราษฎร์ธานี ในขณะที่สืบตำแหน่งพระมหากษัตริย์ กล่าวคือฉันจะให้เขาให้ปาสีเมนต์และคอนสตีติวชัน"³ อันเป็นเหตุให้กลุ่มปัญญาชนซึ่งกำลังตื่นตัวกับความคิดเสรีนิยม

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและลายพระหัตถ์สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมมาดามารศรี พระอรรคมหาเทวี พิมพ์ในงานพระเมรุจอมพล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต 10 เมษายน 2493 หน้า 26

* คำร่างตำแหน่งเป็น เสนาบดีกระทรวงนครบาล

** Naturalize= แปลงชาติ

²พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลำเนาพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงเจ้าพระยาอมรรต (ปั้น สุขุม) กับประวัติเจ้าพระยาอมรรต พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยาอมรรต (ปั้น สุขุม) 10 เมษายน 2482 หน้า 212

³ว.ช.ประสังสิต แผนดินพระปกเกล้า หน้า 78

เชื่อว่าการเสด็จขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะนำการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองมาสู่ประเทศ ด้วยการพระราชทานรัฐธรรมนูญในไม่ช้า¹ จะเห็นได้ว่าพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มิได้หยุดนิ่งอยู่กับที่หากได้แปรเปลี่ยนไปตามความเหมาะสมของภาวะแวดล้อม ซึ่งเป็นพระบรมราโชบายที่รอบคอบเป็นอย่างยิ่ง สำหรับสังคมไทยที่ไร้ความเป็นระเบียบและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางการเมือง อันเป็นรากฐานสำคัญที่จะต้องแก้ไขก่อนสิ่งอื่นใดทั้งหมด

* กล่าวได้ว่าแนวพระราชดำริทางการเมืองแบบประชาธิปไตยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่ในรูปของการมีรัฐสภาเป็นสถาบันที่ทำหน้าที่ปกครองประเทศ และแน่นอนย่อมมีพระมหากษัตริย์ดำรงตำแหน่งเป็นองค์ประมุขตั้งแต่เดิม อย่างไรก็ตามพระองค์ก็ทรงเห็นว่ายังไม่เหมาะสมที่จะนำระบบการปกครองใหม่นี้มาปฏิบัติในบ้านเมืองขณะนั้น ทั้งนี้เพราะมีอุปสรรคจากความไม่พร้อมของประชาชนและภาวะการบ้านเมืองที่กำลังเผชิญกับปัญหาหลายประการ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงมิได้กำหนดโครงการแน่นอนว่าจะกระทำอย่างจริงจังเมื่อใด เพียงแต่ทรงคาดหวังว่าจะเกิดขึ้นในรัชกาลต่อมาเท่านั้น ซึ่งแสดงถึงความรับผิดชอบของรัฐที่มีต่อความเจริญรุ่งเรืองของประเทศและผลประโยชน์ของประชาชนมากกว่าพระราชอำนาจส่วนพระองค์ เนื่องจากการคิดประชาธิปไตยเป็นการเปลี่ยนทัศนคติเกี่ยวกับผู้ปกครองไปโดยสิ้นเชิง และพระองค์ก็ทรงเป็นผู้ริเริ่มในการเปลี่ยนแปลงการใช้พระราชอำนาจบริหารราชการแผ่นดินของพระเจ้าแผ่นดินเสียใหม่ โดยอาศัยการประชุมในรูปสภาเป็นสำคัญ พระราชนิพนธ์กิจลุลอรัชกาลจึงเป็นเครื่องยืนยันถึงพระราชดำรินี้เป็นอย่างดี นับได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีความเป็นประชาธิปไตยมากที่สุด สมกับที่สมเด็จพระนครสวรรค์วรพินิตประธานกรรมการองคมนตรีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงกล่าวในวันเปิดประชุมเมื่อวันที่ 11 เมษายน พ.ศ. 2470 ว่า "รัชกาลที่ 5 ทรงเป็นกษัตริย์ที่ Liberal มาก ถึงแม้พระองค์ทรงเห็นว่าบ้านเมืองชอบปกครองด้วยอาญาสิทธิ์ แต่ก็ยังเป็นอาญาสิทธิ์ Liberal"²

¹ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าชีวิติ หน้า 587

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 รล.6/4 พระราชบัญญัติองคมนตรี รายงานการประชุมกรรมการองคมนตรี ลงวันที่ 11 เมษายน พ.ศ. 2470

เมื่อถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเป็นผู้นำรุ่นใหม่ที่ได้
 กับการศึกษาอย่างดีจากประเทศอังกฤษเป็นเวลาถึง 9 ปี โดยทรงเข้าศึกษาวิชาการทหารบกที่
 แซนด์เฮิร์ดและวิชาการพลเรือนในมหาวิทยาลัยออกฟอร์ด¹ ซึ่งน่าจะเป็นผลให้พระองค์รับอิทธิพล
 ความคิดตามแนวตะวันตกไว้อย่างมาก และคงได้แสดงลักษณะความคิดนี้ให้ปรากฏแก่บุคคลทั่วไป
 ตั้งแต่ครั้งดำรงตำแหน่งมกุฎราชกุมาร เพราะพื้นที่ที่พระองค์เสด็จขึ้นครองราชสมบัตินั้น สมเด็จพระ
 พระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถได้มีลายพระหัตถ์แสดงความยินดีและถวายพระพรให้คำ
 เนินงานสำเร็จตามพระราชดำริคือ "ขอให้เพียบเจ้านับกาลให้หูลงระหม่อมจะได้มีเวลาทรงทำ
 อะไรทุก ๆ อย่างได้สำเร็จสมตามนโยบายเสรีนิยม เพื่อจะทรงพาชาติไปสู่ความก้าวหน้าจริง ๆ"²
 อย่างไรก็ตามพระองค์ก็ทรงเข้าพระทัยดีถึงภาวะของสังคมที่มีปฏิกริยาต่อแรงปะทะของวัฒนธรรม
 ภายนอกแตกต่างกัน ด้วยเหตุนี้จึงทรงมีพระราชดำริเช่นเดียวกับสมเด็จพระราชปิตุลาคือการเปลี่ยนแปลง
 อย่างค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาบรมราช

พวกใหม่ก็ค่อยเร่งเร้าอยู่ แต่จะให้เปลี่ยนนั้นแปลงนี้ เล็กน้อยของเก่าอย่างนั้นอย่าง
 นี้ ฝ่ายพวกเก่าก็ร้องอยู่ว่า ถ้าขึ้นจะจัดการเปลี่ยนแปลงไปอย่าง 1 อย่างใดให้ผิด
 แฉกไปจากทางที่เคยทำกันมาแต่ก่อนแล้ว ก็เห็นอยู่แต่ทางที่การจะไม่เดินสะดวกเท่านั้น
 ฝ่ายฉันทกอยู่ในระหว่างกลางจะทิ้งเก่าก็ยังไม่ได้ เพราะคนใหม่ก็หาขึ้นแทนไม่ทัน
 แต่ครั้งคงใช้คนพวกเก่าอยู่พวกใหม่ก็ไม่พอใจ ความตั้งใจของฉันทก็มีอยู่คือจะเชื่อมหัว
 ต่อระหว่างการเก่ากับใหม่ให้สนิทที่สุดที่จะทำได้ การที่จะเปลี่ยนแปลงใด ๆ ฉันท
 ตั้งใจที่จะค่อยทำค่อยไปเพื่อมิให้การเสียไป แต่ก็ไม่อยากให้การคงที่อยู่ สิ่งไรควร
 เปลี่ยนก็ต้องเปลี่ยนไป สิ่งไรที่ควรคงไว้ก็ต้องคงไว้ จนกว่าจะหาสิ่งที่ดีกว่ามาแทน
 ที่ได้...³

¹ ตรี มุขชะโกษา พระมหาธีรราชเจ้า หน้า 83

² พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าชีวิต หน้า 575

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.3.1/64 เจ้าพระยา-
 บรมราช พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง เจ้าพระยาบร-
มราช ลงวันที่ 4 มิถุนายน ร.ศ. 130

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแสดงพระราชปณิธานที่จะประสานสภาพที่เคยดำเนินมาให้เข้ากับอิทธิพลใหม่ ๆ ที่กำลังปรากฏขึ้นในสังคม ในลักษณะที่จะไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่หรือรวบเร็วเกินไป กระนั้นพระองค์ก็ยังมีได้มีพระราชประสงค์ไปถึงการเปลี่ยนการปกครองให้เป็นประชาธิปไตย เพราะเมื่อเกิดเหตุการณ์กบฏ ร.ศ. 130 นั้นทรงเห็นว่าเป็นการกระทำที่ล้าสมัยเกินไป จนถึงกับมีพระราชปรารภกับเจ้าพระยาบวรราชว่า "ฉันมีความวิตกและไม่สบายใจอย่างยิ่ง เพราะรู้สึกว่าเมืองเรากำลังจะเกินเร็วเกินไป ยังมีพันจะเดินแข่งก็จะวิ่งเสียแล้ว"¹ การที่ทรงมีพระราชดำริเช่นนี้ก็เพราะพระองค์ได้ทรงพิจารณาว่าประชาชนยังไม่มีความพร้อมเพียงพอ เนื่องจากส่วนใหญ่ยังขาดความรู้และประสบการณ์ในระเบียบวิธีประชาธิปไตย ดังเช่นครั้งนักหนังสือพิมพ์ขอประทานสัมภาษณ์จาก นายพลเอกเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ผู้แทนเสนาบดีกระทรวงกลาโหม พระองค์ได้รับสั่งว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะประทานกฎหมายรัฐธรรมนูญให้เหมือนกัน เว้นเสียแต่พลเมืองของประเทศยังค่อนความรู้ เกรงจะปฏิบัติตามกฎหมายรัฐธรรมนูญไม่ได้² และนอกจากนี้ยังเห็นได้จากพระราชหัตถเลขา ถึงสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ

ฉันได้เคยรำพึงมามากแล้ว ว่าเมื่อไรควรจัดให้เมืองไทยมีปาร์ลimentขึ้นได้ ถ้าฉันจะกันเอาตามลัทธิไม่เสียเวลาทางการ ฉันคงจะประกาศเสีย 5 ปีมาแล้ว* แต่มีปัญหาลำคัญอยู่อย่างหนึ่งซึ่งจะหลีกเลี่ยงไม่คำนึงดูไม่ได้ คือคนไทยเราโดยทั่วไป (ไม่ใช่จำเพาะคนหมู่ 1 ซึ่งชอบเล่นกับหนังสือพิมพ์) พร้อมอยู่หรือที่จะใช้อำนาจเลือกผู้แทนของตัวเองทำการปกครองตนเอง มีความเสียใจที่ยังแลไม่เห็นว่าจะทำการเช่นนั้น

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.3.1/64 เจ้าพระยาบวรราช พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง เจ้าพระยาบวรราช ลงวันที่ 4 มิถุนายน ร.ศ. 130

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/3 บทความความเห็น เอกชนเรื่องความเจริญของประเทศสยาม ลงวันที่ 16 ตุลาคม-16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2455

* ภายหลังเหตุการณ์กบฏ ร.ศ. 130

สำเร็จได้ เพราะแม้แต่เลือกกรรมการศึกษามิบาลประจำตำบล ซึ่งเป็นครั้งแรกแห่ง
การเลือกผู้ปกครองตนเองก็ยังทำไปไม่ได้จริงจึง เจ้านาที่ฝ่ายเทศาภิบาลต้องคอย
เชื่อมสอนอยู่ทุกแห่งไป การเลือกกำนันผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งต่ำลงไปกว่านั้นแลทำได้ง่าย
กว่านั้น ก็ยังทำเหมือนเล่นละครตลก...¹

จะเห็นได้ว่าสิ่งที่ทรงวิถกมากที่สุดก็คือ การที่คนไทยยังไม่คุ้นเคยกับสิทธิการเลือกตั้งที่
จะใช้เพื่อปกป้องผลประโยชน์ของตน ทั้ง ๆ ที่รัฐได้ค่อย ๆ ผูกติดลงกับหน่วยงานในท้องถิ่นแล้ว
ก็ตาม ประชาชนก็ยังไม่สามารถปฏิบัติให้บรรลุเป้าหมายได้ ด้วยเหตุนี้จึงทรงพยายามโน้มน้าว
ความคิดของประชาชนโดยพระราชนิพนธ์บทความลงหนังสือพิมพ์ภายใต้นามแฝง "อัสวาท" ให้
เห็นคล้ายคลึงกันว่าหากเป็นประชาธิปไตยในขณะที่ราษฎรขาดความรู้และไม่สนใจต่อการปกครองนั้น
จะเป็นผลให้เกิดการชักจูงไปตามความต้องการของนักการเมือง ควรขอให้กรมศึกษาธิการได้
จัดการศึกษาเสียก่อน² โดยเฉพาะแรงกระทบจากความคิดประชาธิปไตยแบบสาธารณรัฐของคณะ
ปฏิวัติ ร.ศ. 130 ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากการปฏิวัติในประเทศจีนเมื่อ พ.ศ. 2454 นั้นได้ก่อให้เกิด
เกิดปฏิกริยาต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างมาก ด้วยทรงเกรงว่าประชา
ชนจะนิยมชมชอบระบบสาธารณรัฐและปรารถนาให้ประเทศไทยเปลี่ยนไปตามประเทศจีน จนถึง
กับพระราชนิพนธ์บทความเรื่องการกระจุกกระจายแห่งเมืองจีนเน้นให้เห็นถึงความระส่ำระสาย
การจลาจลวุ่นวาย อันเนื่องมาจากการปฏิวัติ ทั้งนี้เพราะประชาชนยังไม่มีเข้าใจในระบบ
การปกครองแบบใหม่³ และตอบโต้บทความอื่น ๆ ที่สนับสนุนประชาธิปไตยในประเทศจีนด้วยบท

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สบ.001/6 ล้นพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวง
พิษณุโลกประชานาถ พระราชหัตถเลขาตอบความเห็นเรื่องควรจัดให้สมาชิกรัฐมนตรีได้มีการทำ
และออกพระราชบัญญัติกำหนดหน้าที่ของสภาใหม่ ลงวันที่ 30 เมษายน พ.ศ. 2460

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.12/15 เหตุการณ์
ชนดในประเทศจีน เปลี่ยนแปลงระชาธิปไตยเป็นรับบลิค ลงวันที่ 7 พฤษภาคม-18 กรกฎาคม
พ.ศ. 2456

³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ปณิณกะคดีของอัสวาท หน้า 13-18

ความเรื่องการจลาจลในเมืองจีน ทรงอธิบายว่าการมีกฎหมายรัฐธรรมนูญไม่ใช่ของง่ายเพราะ "ถึงจะมีคนที่มีความรู้ความสามารถเพียงได้ฝ่ามือได้ ก็ไม่หมายความว่า จะทำการในเรื่องให้ราษฎรมีเสียงร่ำร้องแปรพักตร์อย่างเป็นผลสำเร็จได้"¹ พระองค์ทรงวิตกกังวลกับความคิดแบบสาธารณรัฐเพียงไร จะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาถึงพระยาสุรบกินทรว่า "เมื่อความจริงมีอยู่เช่นนี้ แล้วใครใคร่บ้างจะไม่รู้สึกอนาถใจในการที่คนไทยเราบางคนที่ย่ำแย่จากลัทธิ ฝันไปว่าจีนดีกว่าเพราะเป็นริบลิค จะยกเอามาเป็นตัวอย่าง ซึ่งไทยเราควรกระทำตาม อยู่ดี ๆ ไม่ว่า คือยากจะให้เมืองไทย จลาจลเป็นเมืองจีนไปบ้างฤ...²

✱ ความคิดแบบสาธารณรัฐประชาธิปไตยโดยมีประธานาธิบดีเป็นประมุข นับเป็นความคิดทางการเมืองที่รุนแรงและถือเป็นฝ่ายซ้ายที่สุดในเวลานั้น ทั้งเป็นอันตรงต่อสถาบันพระมหากษัตริย์อีกด้วย จึงเป็นธรรมดาที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบังเกิดความรู้สึกต่อต้าน ซึ่งมีใช้กับความคิดประชาธิปไตยแบบรัฐสภาที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ด้วยเหตุนี้จึงทรงทำการต่อสู้กับความคิดดังกล่าว โดยพยายามดึงประชาชนให้คงความศรัทธาเชื่อมั่นในการปกครองแบบราชาธิปไตย พระองค์ทรงใช้ความสามารถในเชิงพระราชนิพนธ์ โฆษณาทั้งทางคำบนทความ บทละคร และแม้แต่พระบรมราโชวาทที่ทรงแสดงในวาระต่าง ๆ ทรงย้ำเตือนว่าสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันที่สำคัญที่สุดทางการปกครอง เป็นบุคคลที่ได้รับการมอบให้ถืออำนาจแห่งปวงชนไว้ และทรงให้อำนาจนั้นเพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม ประเทศใดมีพระมหากษัตริย์ปกครองอยู่อย่างมั่นคง แสดงว่าเป็นชาติที่มีอิสระภาพเต็มที่³ ประชาชนจะต้องมีความ

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.12/15 เหตุการณ์
ขบถในประเทศจีน เปลี่ยนแปลงราชาธิปไตยเป็นริบลิค ลงวันที่ 7 พฤษภาคม-18 กรกฎาคม
พ.ศ. 2456

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.3.6ก/6 พระราชหัตถ-
เลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระยาสุรบกินทร ลงวันที่ 27 สิงหาคม ร.ศ.131

³ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ปลุกใจเสือป่า พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ
นายทองสุข นาคชน 28 มีนาคม 2508 หน้า 43

จงรักภักดียอมเสียสละกระทั่งชีวิตเพื่อผลประโยชน์ของชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์¹

* แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เคยเริ่มต้นด้วยดี ก็ต้องเปลี่ยนทิศทางไป เป็นการขัดแย้งกับลักษณะความคิดที่กำลังคืบคลานอยู่ในขณะนั้นโดยทรงหันมาเน้นในอุดมการณ์ของความรักชาติ ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และความยึดมั่นในพระพุทธศาสนา² ด้วยเหตุนี้มาจะเป็นปัจจัยให้พระองค์ทรงประพจน์ทางเห็นจากประชาชนโดยมักประทับอยู่แต่ในพระราชสำนัก มุ่งยกฐานะของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้สูงขึ้น ซึ่งเป็นพระราชกรณียกิจที่ตรงกันข้ามกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีพระบรมราโชบายลดภาพพจน์ของ สมมุติราช³ จึงเป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่ประเทศไทยได้ค่อย ๆ พัฒนารากฐานความคิดที่เหมาะสมกับกาลสมัยมาดีแล้ว และพร้อมที่จะก้าวต่อไปตามทัศนคติทางการเมืองที่ได้เปลี่ยนแปลงขึ้นใหม่นี้ แต่ทว่าต้องชงกั้นลงด้วยแรงกระแทกจากเหตุการณ์ทางการเมืองทั้งภายในและภายนอกประเทศ ทั้ง ๆ ที่องค์พระประมุขมีความรู้ความเข้าใจในระบอบการปกครองนี้เป็นอย่างดีและแสดงความปรารถนาที่จะให้มีประชาธิปไตยอย่างแท้จริง เมื่อประชาชนมีความพร้อมทางการศึกษา ประกอบกับความหวาดระแวงต่อความคิดสาธารณรัฐกระทำให้พระองค์ทรงรีบเร่งเอาจริงเอาจังในการสร้างเสถียรภาพให้กับราชบัลลังก์ จนดูเหมือนว่าพระองค์ทรงปรารถนาที่จะมีพระราชอำนาจในการปกครองตามระบอบราชาธิปไตยอย่างเหนียวแน่น

สำหรับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงเข้ารับงานการปกครองในขณะที่บ้านเมืองกำลังประสบกับความระส่ำระสายเป็นอย่างยิ่ง อันเป็นผลตกทอดมาจากความปั่นป่วน

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 รล.5/4 พระบรมราโชวาท ทรงอธิบายถึงคุณวิเศษ 10 ประการ ลงวันที่ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2457

² ยุกา ชมจันทร์ "พระบรมราโชบายในการใช้สิทธิขาดนิคมของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 3:27-55 เมษายน-มิถุนายน 2519

³ มัทนา เกษมกล การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เรื่องการเมืองและการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2453-2468) หน้า 83

ทางการเมืองในรัชกาลก่อนและประจวบกับได้เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก* ขึ้นอีกด้วย โดยที่
หน่วยงานการบริหารบังคับบัญชาแผ่นดินตกต่ำขาดความเชื่อถือและความมั่นคง การคลังอยู่ใน
สภาพล้มละลาย มีการฉ้อราษฎร์บังหลวงและงานราชการคลง ๆ อยู่ในสภาพสับสน¹ สภาพการณ์
ดังกล่าวนี้ย่อมเป็นปัญหาใหญ่ที่จะต้องได้รับการแก้ไขให้คืนกลับสู่ภาวะปกติโดยเร็วที่สุด เพื่อความ
มีเสถียรภาพของรัฐบาล ด้วยเหตุนี้งานเฉพาะหน้าของรัฐจึงไม่ใช่ว่าการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการ
ปกครอง ความเสียงเร่งเร้าที่ทวีมากขึ้นมาแต่ปลายแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่
หัว หากแต่เป็นงานแก้ไขปรับปรุงการบริหารราชการแผ่นดินให้ดำเนินไปโดยเรียบร้อยรวมทั้ง
ยังเกิดผลดีอีกด้วย นับเป็นความยากลำบากที่ต้องกระทำด้วยความด้วยความระมัดระวังรอบคอบ
สำหรับประโยชน์ต่อประเทศชาติอย่างแท้จริง ซึ่งความยุ่งยากของรัฐนี้จะเห็นได้จากพระราชกระ
แสตอบความเห็นของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ที่เสนอให้พระองค์ตั้งสภารัฐมนตรีขึ้นช่วยงานปก
ครองว่า

เรื่องสภารัฐมนตรีนี้เป็นเรื่องที่กำลังคำรณกันอยู่เหมือนกัน เท่าที่ไต่ฟังความเห็นต่าง ๆ
มาแล้วยังมีความเห็นแตกต่างกันมาก จะยุติเอาเป็นแนวว่าอย่างไรจะเป็นผลดีหาได้ไม่
จึงยังได้ร้งรอไว้ก่อนเพื่อคำรณให้รอบคอบ เพราะเมื่อตั้งขึ้นแล้วก็ต้องให้เป็นของ
มั่นคงเป็นประโยชน์จริง แลไม่ให้กลายเป็นมีแต่ชื่ออยู่ เหมือนอย่างที่เคยเป็นมาแล้ว
ฉันรู้ดีว่าเวลานี้ถึงเวลาแล้วที่จะต้องคิดแก้ไขระเบียบราชการหลายอย่าง แต่จะทำ
ไปโดยรีบด่วนหาได้ไม่เพราะเป็นการรับผิดชอบต่อบ้านเมืองอย่างใหญ่หลวงนัก...²

* พ.ศ. 2465 (ค.ศ. 1922)

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สบ.2.47/32 ส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา
ราชานุภาพ บันทึกการปกครอง แผนกอภิรัฐมนตรี Memorandum บันทึกความเห็นของกรมพระยา
ราชานุภาพตอบพระยาภิรมย์ภักดี ลงวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2469

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 บ.2.1/15 เจ้าพระยาสุร-
ศักดิ์มนตรี พระราชกระแสของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 22 กรกฎาคม
พ.ศ. 2469

อย่างไรก็ตามพระองค์ทรงทรงประสบกับปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่ง นั่นก็คือความเสื่อมศรัทธาของประชาชนกลุ่มหนึ่งต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เริ่มมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในฐานะที่ทรงสืบทอดตำแหน่งต่อมาจึงจำเป็นต้องกู้เกียรติภูมิของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้กลับคืนดังเดิม เพื่อความคงอยู่ของราชวงศ์ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงจัดตั้งอภิรัฐมนตรีสภาขึ้น¹ สำหรับเป็นขั้วประกันความนิยัตินในการบริหารราชการแผ่นดิน และหวังความนิยมศรัทธาต่อเจ้านายชั้นผู้ใหญ่เป็นส่วนช่วยเหลือ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีฐานะที่ล่อแหลมต่ออันตรายเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นยุคสมัยของการวิพากษ์วิจารณ์โดยอิสระ และประจวบกับการรับอิทธิพลความคิดทางการเมืองใหม่ ๆ จากนอกประเทศกระทำให้ความสำคัญของพระเจ้าแผ่นดินลดน้อยลงไป ถึงกับทรงกล่าวว่า "เป็นสัญญาณที่เด่นชัดว่าวันเวลาของการปกครองโดยคน ๆ เดียวใกล้จะถึงที่สุดแล้ว"² แม้จะตกอยู่ในสภาพการณ์เช่นนี้ ก็ทรงมีพระราชดำริทางการเมืองที่เชื่อมั่นว่าระบบราชาธิปไตยเป็นรูปการปกครองที่ดีและเหมาะสมสำหรับประเทศไทยในขณะนั้น แต่พระองค์ทรงมีข้อแม้ว่าจะต้องเป็นพระมหากษัตริย์ที่ดีเท่านั้น จึงจะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อประเทศชาติ³ ซึ่งน่าจะเป็นเพราะการที่ทรงเข้าพระทัยอย่างลึกซึ้งถึงความเป็นไปที่แท้จริงของบ้านเมือง ที่ยังไม่มีเสถียรภาพเพียงพอที่จะรองรับการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่โดยไม่เกิดความปั่นป่วนขึ้นในสังคม

สำหรับความคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น สามารถพิจารณาได้จากเอกสารพระราชบัญญัติในประเทศไทย (Democracy in Siam) ที่เป็นพระราชดำริทางการเมืองที่ละเอียดชัดเจนที่สุด โดยพระองค์ทรงเห็นว่าการปกครองระบอบประชาธิปไตยจะประสบผลสำเร็จที่แท้จริง ขึ้นอยู่หัวประชาชนในประเทศมีการพัฒนาระดับสูงและต้องมีคุณสมบัติทางเชื้อชาติบางประการ เช่นพวกแองโกลแซกซอนเป็นส่วนประกอบสำคัญที่สุด ดังนั้นหากนำ

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สบ.2.47/32 ส่วนพระองค์สมเด็จพระบรมราชูปถัมภ์
ราชานุญาต บันทึกการปกครอง แผนกอภิรัฐมนตรี พระราชบันทึก Problems of Siam ของ
 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ. 2469

² ก.

³ ก.

ระบอบประชาธิปไตยมาใช้กับประเทศไทยแล้ว พระองค์มีความคิดโน้มเอียงว่ายากจะเกิดผลดีขึ้นได้ เนื่องมาจากระบบรัฐสภาไม่เหมาะสมกับลักษณะนิสัยของประชาชนและหัวหน้าเกรงว่าจะก่อให้เกิดอันตรายต่อประเทศ เพราะรัฐสภาจะถูกครอบงำโดยพรรคคนจีน อันเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจในขณะนั้น¹ ปัญหาคนจีนนี้นับว่าเป็นปัญหาที่ผู้ปกครองไทยวิตกกังวลมาตลอดและได้กลายเป็นอุปสรรคสำคัญที่ก่อให้เกิดความสับสนต่อการนำระบบปกครองใหม่มาปฏิบัติ

ถึงแม้ว่าโดยส่วนลึกจะทรงไม่เห็นด้วยก็ตาม แต่พระองค์ก็ทรงเข้าพระทัยภาวะแวดล้อมที่ว่าขณะนั้นจำนวนประชาชนที่มีความรู้เพิ่มมากขึ้นและตื่นตัวเร่งเร้าให้รัฐบาลเปลี่ยนแปลงการปกครองดังปรากฏตามหน้าหนังสือพิมพ์ อันเป็นกระแสคลื่นที่รัฐบาลไม่สามารถหักทวนใหญ่ได้ จึงเพราะฉะนั้นทางออกที่จำเป็นจะต้องรับทำก็คือรัฐบาลควรเป็นฝ่ายเล่นเกมนี้เอง ดังพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งของพระองค์ คือ "บางที่ประเทศบางประเทศได้นำประชาธิปไตยมาใช้ด้วยความจำเป็นเท่านั้นเอง โดยที่รู้อยู่เต็มอกว่า มันไม่เหมาะสมกับลักษณะนิสัยของประชาชน นั่นคือคำอธิบายว่าเหตุใดจึงมีหลายประเทศที่เล่นกับการมีรัฐสภา ข้าพเจ้ารู้สึกว้าเหว่ที่เราจะต้องเล่นเกมแบบนี้ในสยามในเวลาใดเวลาหนึ่ง"² กระนั้นพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ไม่สามารถคาดการณ์ได้ว่าเมื่อใดจึงจะเหมาะสมสำหรับการให้รัฐธรรมนูญแก่ประชาชน ซึ่งถ้าเข้าไปก็จะบังเกิดผลร้ายต่อรัฐบาล หากเร็วไปราษฎรไม่คุ้นชินกับวิธีการประชาธิปไตยซึ่งราษฎรมีสิทธิที่จะใช้อำนาจในการปกครองตนเองได้อย่างถูกต้อง ก็จะไม่เกิดประโยชน์อันใดเลย จึงเห็นได้ว่าพระองค์ทรงอยู่ในฐานะที่ไม่มีทางเลือกใดเลยที่จะให้ความมั่นใจได้ ดังพระราชดำริที่ถูกนำไปกล่าวในการประชุมกรรมการองคมนตรี

¹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช "การเคลื่อนไหวทางความคิดประชาธิปไตยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475" ใน การเมือง - การปกครองไทยสมัยใหม่ หน้า 256 และ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สบ.2.47/67 ส่วนพระองค์สมเด็จพระปิตุลาธิราชวชิราลงกรณ์ บันทึกการปกครอง แผนกอภิรัฐมนตรี พระราชบันทึก Democracy in Siam ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 5 กรกฎาคม พ.ศ. 2469

² ก. หน้า 257

เราจะต้องคิดว่า จะรอให้ราษฎรเรียกเอาเองหรือจะสั่งให้เสียก่อน ถ้าขัดไว้เข้าเกินไปแล้วต้องยอมให้ ก็ไม่เหมาะและอาจจะมีผลร้าย ถ้าแม้ว่ายอมให้เร็วไปราษฎรยังไม่มีความรู้ ก็อาจไม่เป็นการเป็นงาน และการที่จะถึงเวลาที่เหมาะสมว่าเมื่อใดจะพึงเปลี่ยนรูปการปกครองเป็น representative Government นั้นเป็นการยากมาก ใครสามารถถึงถูกก็ชื่อว่า เป็น Statesman กันวิเศษทีเดียว...¹

ด้วยเหตุนี้จึงทรงเห็นควรริบพระเตรียมเรียนรูและทดลองทั้งในฝ่ายรัฐบาลและประชาชนเพื่อการเป็นประชาธิปไตยในวันข้างหน้า โดยเฉพาะต้องพยายามให้การศึกษาแก่ประชาชนที่จะมีความสำนึกทางการเมือง รู้จักการออกเสียงเลือกตั้งผู้แทนโดยไม่ให้ถูกชักจูงไปตามความคิดของผู้อื่น² ซึ่งในเรื่องการจัดการศึกษาพระองค์พอพระทัยกับวิธีที่ประเทศอิตาลีสอนพลเมืองให้นิยมการปกครองแบบฟาสซิสต์ได้ และหากนำมาใช้กับประเทศไทยก็จะเป็นทางออกที่ดีที่สุดแก่ข้าเกินไปที่จะทำในขณะนี้ เพราะไม่สามารถฟื้นความนิยมนับถือในองค์พระมหากษัตริย์ให้กลับคืนมาได้เหมือนแต่ก่อน ดังนั้นพระองค์จึงมีพระราชดำริว่า "ถ้าทำไม่ได้ก็ควรเตรียมการที่จะเปลี่ยนเป็น Constitutional Monarchy โดยเร็วที่สุดที่จะเป็นได้ และต้องให้การศึกษาไปในทางนั้นละกระมัง"³ จึงเป็นพระราชดำริที่เหมาะสมกับภาวะการณ์ของบ้านเมืองเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นปัญหาที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า ประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่มีความรู้ดีพอที่จะปกครองตนเองได้ และเท่าที่ผ่านมายังไม่มีรัฐบาลใดมีนโยบายอย่างจริงจังที่จะดำเนินการเพื่อเสริมสร้างการมีประชาธิปไตยอย่างแนบแน่นเหมือนเช่นพระองค์

สำหรับความคิดของกลุ่มพระมหากษัตริย์นั้น จะเห็นได้ว่าไม่ใช้การปฏิเสธความคิดประ-

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 รล.6/4 พระราชบัญญัติ
องคมนตรี รายงานการประชุมคณะกรรมการองคมนตรี ลงวันที่ 11 เมษายน พ.ศ. 2470

² ชัยอนันต์ สมุทวณิช "การเคลื่อนไหวทางความคิดประชาธิปไตยก่อนการเปลี่ยนแปลง
การปกครอง พ.ศ. 2475" ใน การเมือง - การปกครองไทยสมัยใหม่ หน้า 257

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 บ.1.5/70 พระราชนิยม
เรื่องคิดจะเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน หนังสือลับ ลงวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2475

ราชินีไทยที่กำลังแพร่หลาย ตรงกันข้ามกลับยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่จะต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอนในอนาคต แต่ที่เมืองไทยยังคงรูปแบบการปกครองระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไว้ก็เพราะทรงเห็นว่าสถานะแวดล้อมของประเทศยังไม่เหมาะสมหลายประการ โดยเฉพาะปัจจัยที่นับว่าเป็นอุปสรรคที่สำคัญที่สุดก็คือ ประชาชนส่วนใหญ่ขาดความรู้ความเข้าใจ และมีความตื่นตัวมากพอที่จะรองรับรูปแบบการปกครองใหม่ได้ ถึงแม้ว่าเสียงเรียกร้องจากปัญญาชนจะทวีมากขึ้นเพียงใดก็ตาม แต่ในฐานะหัวหน้ารัฐบาลที่ต้องรับผิดชอบต่อความสงบสุขในสังคม ตลอดจนความมั่นคงของชาติ กระทำให้พระมหากษัตริย์ยังต้องทรงระมัดระวังรอบคอบต่อการดำเนินวิเทโศบาย ซึ่งในภาวะของสังคมที่กำลังเปลี่ยนไปสู่ความเป็นสมัยใหม่นั้น รัฐย่อมประสบกับปัญหาต่าง ๆ ที่ต้องการความเร่งรีบในการแก้ไข มิใช่แต่เรื่องความคิดทางการเมืองเพียงอย่างเดียว ด้วยเหตุนี้ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจึงคล้ายคลึงในสายตาของบุคคลที่อยู่ภายนอก ที่เข้าใจว่าบ้านเมืองพร้อมยิ่งกว่าพร้อมสำหรับความเป็นประชาธิปไตย

3.3.2 ขุนนางข้าราชการ สำหรับกลุ่มขุนนางข้าราชการนี้จะหมายรวมถึงพระบรมวงศานุวงศ์ที่เข้ารับราชการอยู่ในหน่วยงานต่าง ๆ ด้วย เพราะถึงแม้จะมีความสัมพันธ์กันทางสายโลหิตก็ตาม แต่ในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ความเกรงกลัวในพระราชอำนาจกลับมีผลให้ความสัมพันธ์ต้องห่างเหินกัน เช่นเดียวกับขุนนางอื่น ๆ และโดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครองซึ่งเป็นสัทธิตรงกันข้ามด้วยแล้ว ไม่ว่าจะเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงขนาดไหนต่างก็มีความหวั่นเกรงต่อความผิดฐานกบฏทั้งสิ้น จึงถือว่าอยู่ในสถานะเป็นข้าราชการเหมือนกัน สำหรับการศึกษาคิดวิเคราะห์ของราชินีไทยของกลุ่มนี้นับว่าเป็นเรื่องยากลำบากมากเนื่องจากไม่ค่อยจะปรากฏการแสดงความคิดเห็นเป็นพยานหลักฐาน ทั้ง ๆ ที่เป็นสมัยของการปรับตัวให้ทันสมัยโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำหัวก้าวหน้าก็ตาม ซึ่งอาจพิจารณาได้ว่าเนื่องจากเป็นระบะหว่เลี้ยวหัวต่อระหว่างเก่ากับใหม่ ทำให้ไม่มีผู้ใดคาดการณ์ได้ว่ากระแสการเมืองจะดำเนินไปในทิศทางใด นอกจากนี้ผู้ที่แสดงความคิดเห็นมักเป็นข้าราชการใกล้ชิดพระบุคคลมาเท่านั้นและมีจำนวนเพียงไม่กี่คน จึงสามารถศึกษาได้เท่าที่เอกสารจะเอื้ออำนวยให้

ต้องนับเป็นความกล้าหาญที่สมควรได้รับการยกย่องสรรเสริญเป็นอย่างยิ่ง ที่ได้มีผู้บุกเบิกถวายความเห็นให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเปลี่ยนแปลงการปกครองอันเป็น

การกระทำที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนเลยในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ บุคคลกลุ่มนี้ประกอบด้วยพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการหนุ่ม* ที่กำลังเป็นคณะทูตประจำลอนดอนและปารีส ทั้งหมดล้วนเป็นปัญญาชนรุ่นแรกซึ่งได้รับการศึกษาอย่างดี รวมทั้งมีโอกาสดูพบเห็นสถานการณ์เมืองที่แตกต่างออกไปด้วยตนเอง อันเป็นเหตุให้สามารถวิเคราะห์ถึงข้อบกพร่องของระบบราชาธิปไตยที่ฝักใฝ่ความเป็นความตายของชาติไว้กับคนเพียงคนเดียว ซึ่งลักษณะการเช่นนี้ย่อมหมิ่นเหม่ต่ออันตรายหากขาดองค์พระประมุขไปในเวลาใดเวลาหนึ่ง จนถึงกับอุปมาเปรียบเทียบไว้ว่า ✓

อุปมาเหมือนอุบะที่แขวนไว้ด้วยเชือกเส้นเดียว พวงอุบะซึ่งอาศัยเชือกอยู่นั้นถ้ามีอันตรายเชือกขาดก็จะต้องตกถึงพื้น ถึงแก่พังชำเปลี่ยนแปลงรูปพรรณไปใดต่าง ๆ ถ้าบางทีทำลายยับเยินสิ้นที่เดียว ฉะนั้นใด การปกครองทุกวันนี้ก็คล้ายเกล้าฯ เห็นว่า ถ้าประจวบหนึ่งไม่มีพระองค์ในไต่ฟ้าละอองธุลีพระบาททรงเป็นพระราชครูระในเวลาใดแล้ว การบ้านเมืองทุกอย่างก็จะเป็นที่פקขระสำระสาย แลบางทีถึงจะให้เกิดจลาจลแก่บ้านเมืองใด...¹

-
- *1. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ
 2. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิศาครา
 3. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์
 4. พระองค์เจ้าปฤษฎางค์
 5. นายนกแก้ว คชเสนี
 6. หลวงเกษนายเวร (สุน ชาติรามย์)
 7. บุศย์ เพ็ญกุล
 8. ขุนปฏิภาณพิจิตร (หรุ่น)

(¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.1.4/1 เจ้านายและข้าราชการกราบทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 ลงวันที่ 9 มกราคม ค.ศ. 1885)

ดังนั้นข้าราชการกลุ่มนี้จึงมีความคิดร่วมกันว่า ทางแก้ไขที่ดีที่สุดคือเมืองไทยควรเปลี่ยนแปลงการปกครองไปเป็นแบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์อยู่ใต้กฎหมาย¹ (Constitutional monarchy) เช่นเดียวกับชาติในยุโรปหรือประเทศญี่ปุ่นซึ่งเป็นชาติเดียวในเอเชียที่ได้แก้ไขไปแล้ว เพื่ออาศัยสติปัญญาความดีของบุคคลจำนวนมากเข้าดำเนินการบริหารราชการแผ่นดิน การที่เจ้านายและข้าราชการยอมรับแนวความคิดดังกล่าวนี้อย่างรวดเร็ว นอกเหนือจากเป็นรูปแบบการปกครองที่ทันสมัยแล้ว น่าจะเป็นเพราะพอจะเข้ากับทัศนคติของคนไทยที่มีความสรีทธายึดมั่นในสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างเหนียวแน่น หากมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเกิดขึ้นย่อมไม่ส่งผลกระทบกระเทือนต่อจิตใจมากเกินไป

เมื่อสืบค้นไปถึงปัจจัยที่กระตุ้นให้เกิดความคิดประชาธิปไตยในหมู่ข้าราชการไทยแล้วจะพบว่าเนื่องมาจากความหวังวิถคติความปลอดภัยของชาติ ในภาวะที่ต้องเผชิญหน้ากับการคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยม จึงปรารถนาจะเลียนแบบการปกครองซึ่งเป็นสิ่งบ่งชี้ถึงความแตกต่างที่เด่นชัดที่สุด เพื่อให้ชาติของตนมีความเจริญทัดเทียมกัน อันเป็นเส้นทางให้มหาอำนาจไม่กล้าเข้ามารุกรานมิใช่เกิดขึ้นจากความสำนึกในสิทธิเสรีภาพทางการเมือง และเรียกร้องที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการปกครองเหมือนเช่นประชาธิปไตยในประเทศตะวันตก ความหวังโยในเอกราชของชาติกระทำให้ต้องแสวงหาทางออกที่เหมาะสม โดยมีความเห็นเพิ่มเติมว่าองค์พระประมุขควรเสด็จประพาสยุโรปก่อนเพื่อจะได้มีประสบการณ์ด้วยพระองค์เอง และมีประโยชน์ที่สำคัญคือ

เป็นการแสดงให้เห็นต่างประเทศแลเห็นแลเชื่อแน่ว่าทรงตั้งพระราชหฤทัย จะทูลบำรุงพระนครให้เจริญรุ่งเรืองโดยจริง จึงทรงพระอนุชเสด็จไปประพาสประเทศยุโรป เพื่อจะได้เอาไปเป็นแบบอย่างแก่กรุงสยาม จะทำให้เขาเชื่อแลไว้อใจในการที่เราจะจัดการทูลบำรุงบ้านเมืองขึ้นเป็นอันมาก ประเทศที่มีอำนาจใหญ่จะได้ลดความ

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.1.4/1 เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 ลงวันที่ 9 มกราคม ค.ศ. 1885

เป็ยคเป็ยนฝ่ายเราน้อยลง...¹

ด้วยแรงหนุนมาจากความรักชาติและประกอบกับวิเทโศบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงต้องการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย จึงเป็นผลให้มีบุคคลกล้าแสดงความคิดเห็นทางการเมืองอย่างตรงไปตรงมา แต่กระนั้นการแสดงความคิดก็ยังเป็นไปไม่เต็มที่เพราะความเกรงกลัวในพระราชอำนาจ ซึ่งจะสังเกตได้จากการยกเหตุผลต่าง ๆ มายืนยันถึงความจงรักภักดีที่มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์แม้แต่จมีนไวยวรรณ (เจิม แสงชูโต) ซึ่งไม่ใช่ผู้ร่วมคิดในการทูลเกล้าฯ ถวายความเห็นให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง ร.ศ. 103 (พ.ศ. 2427) แต่เป็นผู้เห็นด้วยกับความคิดนี้ก็ยังกล่าวอ้างถึงความซื่อสัตย์ของบรรพบุรุษย้อนหลังไปถึงสมัยปู่ ที่ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณมาเป็นเครื่องรับรองความบริสุทธิ์ใจของตน²

นอกเหนือจากข้าราชการกลุ่มนี้แล้วก็ไม่ปรากฏความคิดทางการเมืองในหมู่ข้าราชการอื่น ทั้งนี้่าจะเป็นเพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้แสดงพระราชดำริให้ประจักษ์ว่ายังไม่ทรงเห็นด้วยที่เมืองไทยจะมีประชาธิปไตยในเวลานั้น เพราะมีความจำเป็นต้องปฏิรูปบ้านเมืองในด้านอื่น ๆ ก่อน อย่างไรก็ตามในตอนปลายรัชกาลแม้ว่างานปรับปรุงประเทศจะเรียบร้อยเป็นส่วนมากแล้วก็ตาม แต่ความคิดประชาธิปไตยของข้าราชการที่แสดงออกมาจะไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร คือเกิดความไม่แน่ใจว่าแนวการปกครองใหม่นี้จะดำเนินไปอย่างไรบ้าง เนื่องจากปัญหาที่เกี่ยวกับบุคคลที่จะเป็นสมาชิกรัฐสภา ดังจดหมายกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาบวรราชนาถบดีกระทรวงนครบาล ที่แสดงความห่วงใยในเรื่องนี้ไว้ว่า "ต่างว่าถ้ามีปาสีเมนต์ขึ้นในเวลานี้ ในกรุงเทพฯ จะมีเมมเบอร์ที่ไฉนเป็ยเป็นอันมาก"³ การที่เจ้าพระยาบวรราชนาถบดี

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.1.4/2 เจ้านายทูลเกล้าฯ ถวายความเห็นเพื่ออัญเชิญเสด็จประพาสยุโรปทอดพระเนตรกิจการ ลงวันที่ 8 มกราคม ร.ศ.103

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.1.4/3 จมีนไวยวรรณ ทูลเกล้าฯถวายความเห็นเรื่องจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน จ.ศ. 1247

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.8.1/27 เจ้าพระยาบวรราชนาถบดี หนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 11 มิถุนายน ร.ศ. 129

เช่นนี้เป็นผลมาจากได้ใกล้ชิดกับราชการแผ่นดิน จึงเข้าใจถึงปัญหาชาวจีนที่มารัฐบาลอยู่เวลานั้น โดยเฉพาะบทบาทในการควบคุมเศรษฐกิจของประเทศ อันจะเป็นปัจจัยให้เขาเป็นสมาชิกรัฐสภาได้ นับเป็นส่วนหนึ่งซึ่งกลุ่มผู้ปกครองให้เกิดความลังเลต่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นอย่างยิ่ง *

แต่ความคิดของข้าราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกลับผันแปรไปอย่างรวดเร็วและมีลักษณะของความรุนแรง กล่าวคือกลุ่มนายทหารหนุ่มซึ่งมีความคิดก้าวหน้าไปไกลถึงกับวางแผนยึดอำนาจรัฐบาล เพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อปีพ.ศ. 2454 (ร.ศ. 130) โดยมีการจัดตั้งเป็นกลุ่มการเมืองที่มีอุดมการณ์ร่วมกัน ซึ่งประกอบด้วยผู้รวมก่อตั้งคือ ร.อ.ขุนทวยหาญพิทักษ์ ร.ต.เทริญ ศรีจันทร์ ร.ต.ศิริ ชนห้ประไพ ร.ต.เจริญ ษตะเมธ ร.ต.เนตร พูนวิวัฒน์ ร.ต.ม.ร.ว.แช่ รัชนิกร ร.ต.ปลั่ง บุรณะโชติ¹ และต่อมาตั้งเป็นสมาคม "อานาธิช" ซึ่งมีสมาชิกประมาณ 800-1000 คน² คิดเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นประชาธิปไตย อันเป็นลักษณะที่แตกต่างจากข้าราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างยิ่ง เพราะมิได้เป็นเพียงความคิดเห็นที่เสนอแนะต่อรัฐบาลสำหรับเป็นหลักปฏิบัติเท่านั้น หากมีเจตน์จำนงที่จะใช้กำลังอำนาจเข้าครองกับสถาบันพระมหากษัตริย์โดยตรง นับเป็นอุปสรรคการณ์ที่เกิดขึ้นกระทันหันและไม่มีใครคาดคิดมาก่อน

ความกึกก้องปฏิวัติของกลุ่มนายทหารหนุ่มนี้มีลักษณะ 2 แนวทางคือ แนวประชาธิปไตยแบบจำกัดอำนาจพระมหากษัตริย์และแบบประชาธิปไตยแบบสาธารณรัฐ ซึ่งคณะผู้ก่อการยังประชุมตกลงกันไม่ได้ว่าจะเลือกแบบไหน³ อย่างไรก็ตามจากคำให้การของจำเลยในคดีนี้ ได้เป็นข้อประจักษ์ชัดว่าความคิดประชาธิปไตยที่เคยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในแง่ที่ต้องการให้มีพระมหากษัตริย์อยู่ใต้กฎหมายนั้นได้กลับแตกแยกออกไปอีกโดยเฉพาะพวกที่มีความคิดแบบสาธารณรัฐยอมเป็นอันตรายต่อระบอบราชาธิปไตยเป็นอย่างดี

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.17/6 คำชี้แจงและคำให้การชั้นใต้สวน คำให้การของ ร.อ.ขุนทวยหาญพิทักษ์ ลงวันที่ 1 มีนาคม ร.ศ. 130

² แกมสุข นุ่มนนท์ พื้นอุทิศ หน้า 14

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร ล.ค.

ยิ่งและจะนำไปสู่ความเป็นปฏิปักษ์กันระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับความคิดประชาธิปไตย ดังจะเห็นได้จากปฏิกิริยาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

นอกจากนี้ยังได้เกิดปรากฏการณ์ใหม่ซึ่งสะท้อนต่อความรู้สึกนึกคิดของคนไทยในยุคนั้น นั่นก็คือการที่นายทหาร 2-3 คนได้กล่าวโจมตีองค์พระประมุขว่าทรงประพฤติไม่เหมาะสม เช่น คำกล่าวของ ร.ท. จรูญ ว่า "ราชการบ้านเมืองของเรเวลานี้เต็มไปด้วย พระเจ้าแผ่นดินท่านโปรดแต่การเล่นโยน เล่นเสือป่า ซึ่งไม่เป็นประโยชน์แก่ราชการ"¹ และคำพูดชักชวนของ ร.ท. นารด ต่อพวคนายทหารให้เห็นว่าพวกที่ใกล้ชิดพระเจ้าแผ่นดินล้วนสุขสบาย ได้รับพระราชทานที่ดิน เงินทองจำนวนมาก² อันเป็นเงินที่ปีบคั้นมาจากราษฎร เป็นเหตุให้เกิดความยากจนต้องไปเป็นโจรผู้ร้าย เพราะฉะนั้นการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์จะนำประเทศไปสู่ความเสื่อมโทรมโดยเร็ว³ ถึงแม้จะเป็นการโจมตีของบุคคลไม่กี่คนก็ตาม แต่ก็มีผลให้สถาบันพระมหากษัตริย์ต้องมัวหมองลง และเท่ากับจะเปิดความสับสนคลั่งคลุ้งของสถาบันเป็นครั้งแรก นี่คือจุดหัวต่ออันสำคัญที่ประชาชนจะเริ่มตนพิจารณาอย่างลึกซึ้งถึงบทบาทของพระมหากษัตริย์ ที่ไม่ใช่เพราะพระองค์เป็นสิ่งที่เคารพบูชาคุณเฉพาะเจ้า หากแต่เป็นผู้ปกครองประเทศที่ต้องรับผิดชอบทุกประการ ต่อความร่มเย็นเป็นสุขของราษฎร

เมื่อพิจารณาถึงเหตุผลที่กระตุ้นให้เกิดความคิดปฏิวัติแล้ว ก็จะพบว่าเป็นเหตุผลเดียวกับในรัชกาลก่อน คือเนื่องมาจากความรักชาติ ประปรายจะเห็นชาติเจริญทัดเทียมกับนานาประเทศ โดยแน่ใจว่าการปกครองแบบประชาธิปไตยจะเป็นเครื่องมือไปสู่ความสำเร็จดังเช่นประเทศ

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.17/7 คำพยานชั้นใต้สวนคำให้การของ ร.ท. ชว่ง ลงวันที่ 8 มีนาคม ร.ศ. 130

² อ.

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.17/10 ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลก นำส่งระเบียบการ, ความเห็นแลข้อบังคับ, รายงาน, ของเจ้าพนักงานกำกับ ร.ศ. 130 สำนวนว่าด้วยความเสื่อมทรามแลความเจริญของประเทศ ลงวันที่ 2 มีนาคม ร.ศ. 130

ญี่ปุ่น ซึ่งกำลังนำประเทศไทยทั้งที่เคยเคียงคู่กันมา¹ ตัวอย่างจากประเทศญี่ปุ่นจึงเป็นภาพของความหวังสำหรับผลสัมฤทธิ์ที่จะเกิดขึ้นในประเทศ นับเป็นแรงผลักดันของความรู้สึกราชาตินิยมที่กำลังครอบคลุมอาณาบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อยู่ ถึงแม้ว่าไทยจะไม่ได้ตกเป็นอาณานิคมก็ตาม แต่การเข้ามาของชาติที่เข้มแข็งกว่ามีความเจริญทางเทคโนโลยีที่สูงกว่า กระทำให้เกิดความปรารถนาที่จะยกระดับตนเอง คำให้การของ ร.ท.จื่อ เป็นข้อยืนยันในเหตุผลนี้เป็นอย่างดี

ข้าพเจ้าคิดว่าเพราะหวังดีให้แก่ชาติ โดยอยากให้ชาติแลราษฎรเจริญขึ้นเท่าเทียมกับประเทศที่ศิวิไลซ์เข้าง้าง แลบรรดาประเทศทั้งปวงที่เจริญแล้ว ไม่มีประเทศใดที่ไม่มีปาเลียมเมนต์ โดยเหตุที่ข้าพเจ้าเชื่อว่าปาเลียมเมนต์เป็นส่วนหนึ่งที่จะทำให้บ้านเมืองเจริญได้ ทั้งเรื่องนี้ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นหน้าที่ของคนไทยที่ควรจะต้องร้องขอขึ้น...²

อย่างไรก็ตามข้าราชการกลุ่มนี้ต่างก็ยอมรับความจริงข้อหนึ่งว่า ขณะนั้นราษฎรส่วนใหญ่ยังไม่มีความรู้ความสามารถพอที่จะดำเนินการตามวิธีทางประชาธิปไตยได้ ดังที่ ร.อ.ขุนทวยหาญพิทักษ์หัวหน้าคณะปฏิวัติได้ให้การว่า "ถึงแม้ว่าการรณรงค์ที่จะให้ตั้งปาเลียมเมนต์สำเร็จแล้ว ก็จะได้ใครเป็นผู้จัดการ ฝ่ายพวกราษฎรก็ยังไม่รู้จักกิจการเหล่านี้พอ ซึ่งจะคัดเลือกหัวหน้ามาเข้าที่ประชุม"³ นับเป็นปัญหาที่ยังปรากฏเด่นชัดในสังคมไทย ไม่เฉพาะแต่กับผู้นปกครองประเทศเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ความคิดประชาธิปไตยที่อุบัติขึ้นจึงมิได้ครอบคลุมไปถึงราษฎรทั้งหมด หากจำกัดวงอยู่กับกลุ่มคนที่มีการศึกษาดี แผนการปฏิวัติ ร.ศ. 130 จึงถูกเจ้าพระยาบรมราช เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย วิเคราะห์ถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าเป็น "เพราะ

¹ร.ศ.เหรียญ ศรีจันทร์ และ ร.ศ.เนตร พูนวิวัฒน์ ปฏิวัติครั้งแรกของไทย พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ร.ศ.เหรียญ ศรีจันทร์ 6 พฤศจิกายน 2514 หน้า 6

²กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.17/6 คำชี้แจงและคำให้การขึ้นไต่สวน คำให้การของ ร.ท.จื่อ ลงวันที่ 4 มีนาคม ร.ศ. 130

³กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.17/6 คำชี้แจงและคำให้การขึ้นไต่สวน คำให้การของ ร.อ.ขุนทวยหาญพิทักษ์ ลงวันที่ 1 มีนาคม ร.ศ. 130

การฟังชนทั้งปวงมิใช่อำนาจเป็นตั้งคน คนราชการบางหมู่ตั้งคนขึ้นก่อน¹ แต่กระนั้นก็ได้หมายความว่าประชาชนจะโง่เขลาเหมือนสมัยที่ยังมิได้มีการจัดการตั้งโรงเรียนขึ้น เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงให้การศึกษาแก่ประชาชนตั้งแต่ปีพ.ศ. 2427 จึงเชื่อได้ว่าย่อมเกิดการเปลี่ยนแปลงความคิดไปจากเดิมไม่มากนักน้อย ความจริงข้อนี้จึงเป็นที่ยอมรับของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ โดยทรงถวายความเห็นต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า ขณะนี้ราษฎรมีความรู้มากขึ้น อันทำให้ความเชื่อมั่นในพระบรมราโชบายของพระเจ้าแผ่นดินลดน้อยลง หันมาแสดงความคิดเห็นกันแพร่หลาย²

สำหรับสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกนั้นทรงเป็นบุคคลที่มีความคิคุติธรรมและเข้าพระทัยถึงการกระทำของข้าราชการทหารหมื่นที่อยู่ใต้บังคับบัญชาของพระองค์ว่า แรงผลักดันประการหนึ่งที่น่าไปสู่ความคิดปฏิวัติก็คือ ความไม่พอใจต่ออิทธิกรรมขององค์พระประมุข อันได้แก่งานเลื้อปลา การละเล่นโขนละคร จนเห็นว่าทรงละเลยต่องานราชการแผ่นดิน ซึ่งหากรัฐบาลไม่เข้าใจตนเหตุที่แท้จริงและแก้ไขให้ตรงจุดแล้วก็ไม่แน่ว่าบ้านเมืองจะสงบร่มเย็นตลอดไป ด้วยเหตุนี้จึงทรงกราบบังคมทูลอย่างตรงไปตรงมาว่า

อนึ่งจะมีผู้ใดกราบบังคมทูลหรือไม่ก็ยังไม่ทราบด้วยเกล้าว่า ถ้าฟังเสียงคนทั่วไปตลอดจนราษฎรในเหตุการณ์ที่มีขึ้นครั้งนี้แล้ว โดยมากกล่าวว่าผู้ใดกระทำการร้ายแรงนั้นกระทำความผิด แต่เหตุผลที่เขาติกระทำนั้น ไม่มีใครเห็นผิดเลย ความข้อนี้ใคร ๆ ก็ทราบ มีพระราชดำริตามใครก็ได้อีก เพราะฉะนั้นข้าพระพุทธเจ้าบังอาจกราบบังคมทูลด้วยความจงรักภักดีว่า ถ้าคนยังไม่พอใจอย่างนี้ทราบใด ความสงบเรียบร้อยจะมีไม่ได้อยู่ทราบนั้น คงมีแต่ความฉวมจมด้วยกันหมดเท่านั้น...³

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.3.1/64 เจ้าพระยายมราช จดหมายกราบบังคมทูลเกี่ยวกับกบฏ รศ. 130 ลงวันที่ 7 มิถุนายน ร.ศ. 130

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ก.1/12 ความเห็นเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลก เรื่องจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ลงวันที่ 8 มิถุนายน พ.ศ. 2455

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.17/12 ลายพระหัตถ์ทูลกระหม่อม เล็กกับพระราชหัตถ์เลขา มีไปมาเรื่องทหารกำเริบ ลงวันที่ 6 มีนาคม ร.ศ. 130

และเพื่อเป็นการผ่อนปรนความรุนแรงทางการเมืองให้ลดน้อยลง สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถมีความคิดว่าการเมืองไปในแนวทางประชาธิปไตยก็ตาม แต่ในฐานะที่ทรงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับราชบัลลังก์ เป็นผลให้แนวความคิดของพระองค์มิได้ยืนอยู่ที่จุดใดจุดหนึ่ง ก็ในตอนที่ไม่นรงเห็นตัวกับการปกครองแบบราชาธิปไตยอันสมบูรณ์ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินรับนิคมชนทั้งหมคนั้น พระองค์ก็ทรงต้องการรักษาเสถียรภาพของสถาบันกษัตริย์ให้มั่นคงคงเดิม ดังที่ทรงเสนอให้รัฐบาลให้หนังสือพิมพ์ของตนเอง เพื่อใช้เป็นเครื่องมือชักจูงประชาชนโดยให้เหตุผลว่า "คนเวลานี้" เชื่อหนังสือพิมพ์อย่างแปลกประหลาด เห็นเป็นอะไรลงพิมพ์แล้วต้องเป็นของจริง ไม่มีใครแย้งไล่ทั้งสิ้น เมื่อการเป็นเช่นนี้ควรแล้วที่รัฐบาลจะใช้อำนาจทางนี้ช่วย

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สบ.001/6 เอกสารล้วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ความเห็นเรื่องควรจัดให้สมาชิกรัฐมนตรีได้มีการทำและออกพระราชบัญญัติกำหนดหน้าที่ของสภาใหม่ ลงวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2460

² พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤธยากร อดีตชีวประวัติ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤธยากร 15 ธันวาคม 2517 หน้า 65

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สบ.001/6 เอกสารล้วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวตอบความเห็นเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ลงวันที่ 30 เมษายน พ.ศ. 2460

คน"¹ และนอกจากนี้ยังได้เสนอให้ออกพระราชบัญญัติหนังสือพิมพ์² เพื่อควบคุมการตีพิมพ์บทความที่เป็นเขียนนามแฝงขึ้น อันจะกระทบกระเทือนต่อความมั่นคงของรัฐบาล โดยเจ้าพระยาบวรราชนายกมีความเห็นในเรื่องเสรีภาพหนังสือพิมพ์ว่า "ราษฎรของเราปล่อยให้ฟรีเกินไปนักไม่ได้เป็นอันขาด ทั้งเสียงบ้างแต่ในสิ่งที่ควรฟัง ปล่อยให้เสียงบ้างแต่ในสิ่งที่ควรปล่อย"³ การจำกัดความคิดเห็นอย่างเสรีได้กระทำอย่างจริงจังเมื่อได้ตราพระราชบัญญัติออกใช้เมื่อวันที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2465⁴

ความคิดทั้งสองทางนี้ย่อมขัดกันอยู่ในตัวเอง เพราะถ้ามองการปรากฏานประชาธิปไตยก็ต้องยินยอมให้ราษฎรมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น ซึ่งแน่นอนย่อมหลีกเลี่ยงไม่พ้นการกล่าวคำหยาบคายเสียรัฐบาล อันเป็นสิ่งที่รัฐบาลราชาธิปไตยจะละเลยนิ่งเฉยไม่ได้เช่นกัน ภาวะดังกล่าวแสดงถึงความคิดที่จับเกี่ยวระหว่างเก่ากับใหม่ คือถึงแม้จะได้รับความติดตามแนวตะวันตก แต่ขณะเดียวกันอิทธิพลของชนประเพณีดั้งเดิมยังคงครอบงำวิถีชีวิตอยู่อย่างสูง

เหตุการณ์ ร.ศ. 130 น่าจะเป็นผลให้ความคิดประชาธิปไตยของข้าราชการเจียมหน้าไปเพราะขัดแย้งกับพระราชดำริของพระเจ้าอยู่หัว แต่กระนั้นก็มีบุคคลหนึ่งพยายามเสนอข้อคิดเกี่ยวกับการปกครองหลายครั้ง แต่กลับไม่ได้รับความสนใจจากรัฐบาลทั้ง ๆ ที่เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เคยมีบทบาททางการเมืองมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บุคคลผู้นี้คือเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี* (เจิม แสงชูโต) ซึ่งได้มีหนังสือกราบบังคมทูลให้ราษฎรได้มีสิทธิปกครองตนเอง และเสนอวิธีดำเนินการปกครองประชาธิปไตยด้วยการฝึกหัดเป็นหมู่บ้าน ๆ ก่อน

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ก.1/2 ความเห็นเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลก เรื่องจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ลงวันที่ 8 มิถุนายน พ.ศ. 2455

² ก.

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.3.1/64 เจ้าพระยาบวรราช หนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 4 กรกฎาคม ร.ศ. 131

⁴ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.13/8 พระราชบัญญัติหนังสือพิมพ์และสมุดเอกสาร

* เป็นข้าราชการในพระองค์ ดำรงตำแหน่งเป็น องคมนตรี

ที่จะเปลี่ยนแปลงทั้งประเทศ โดยมีข้อคิดว่า "ถ้าจะเห็นกันว่าพลเมืองประเทศสยาม ยังไม่มีความรู้พอที่จะจัดการปกครองตนเองได้ก็จำเป็นต้องหัดต้องสอน แล้วก็จะเป็นไปได้เหมือนตั้งมนุษยชาติอื่น ๆ" ¹ นับเป็นความคิดที่ถูกต้องที่สุด หากจะพัฒนาประเทศให้เป็นประชาธิปไตย เพราะเท่าที่เวลานี้มีเพียงข้อสรุปว่าประชาชนยังไม่มีความรู้พอเท่านั้น แต่ไม่มีผู้ใดเสนอแนวทางที่จะดำเนินการให้บรรลุถึงเป้าหมายดังกล่าว

แต่วิธีการของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีก็มิได้เห็นด้วย โดยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการแย้งว่าการปกครองประชาธิปไตยนั้นจะต้องเริ่มต้นจากการจัดการศึกษาภาคบังคับ (Compulsory education) ² ให้กับประชาชนเสียก่อน ซึ่งแสดงว่าเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีความคิดคล้ายตามพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่คำนึงถึงปัญหาการศึกษาของชนส่วนใหญ่ เป็นปัจจัยสำคัญในการปฏิเสศการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเพราะถึงแม้เมืองไทยจะมีการจัดการศึกษาอย่างเป็นระเบียบแบบแผนแล้วแต่ก็ยังเป็นไปได้ไม่ทั่วถึง เนื่องจากประชาชนไม่นิยมส่งบุตรหลานมาเล่าเรียน โดยเฉพาะในท้องถิ่นชนบทที่ความคิดสมัยใหม่ยังแพร่หลายไปได้น้อย ดังนั้นมาตรฐานการศึกษาระหว่างในเมืองกับชนบทจึงแตกต่างกันอย่างมาก สภาพดังกล่าวนี้ทำให้ข้าราชการหลายคนคาดคิดว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองจะเป็นตัวการนำความยุ่งยากให้เกิดขึ้นในประเทศ เช่นความคิดของพระเรืองระงับภัย ข้าราชการตำรวจประจำมณฑลปราจีนบุรีที่เห็นว่าประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่มีความสามารถพอ ที่จะดำเนินการให้สำเร็จลุล่วงไปได้ถึงความตอนหนึ่งว่า "ถึงแม้ว่าการปกครองโดยปาร์ลีย์เมนต์ เป็นสิ่งที่นิยมกันในโลกนี้แล้วก็ตาม แต่พลเมืองของประเทศเรายังโง่เง่าโง่ในอันคานอยู่มากนัก(เช่นชาวบ้านนอกเป็นแน่) คงไม่สามารถ

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.3.1/103 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี หนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2462

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.3.1/103 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ความเห็นของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการตอบความเห็นเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ลงวันที่ 10 กรกฎาคม พ.ศ. 2462

คำร้องการปกครอง มีเกินให้ตลอดรอดฝั่งไปได้ เป็นอันไม่ถึงสมัยที่ควรสำหรับประเทศเราแท้ที่เกี่ยว
ในสุดท้ายก็จะกลายเป็นความปั่นป่วนเกิดกบฏขึ้น"¹

* กล่าวโดยสรุปความคิด ประชาธิปไตยของข้าราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ
เกล้าเจ้าอยู่หัวแบ่งเป็น 2 ระยะคือ ระยะแรกเป็นของข้าราชการหนุ่มซึ่งมิได้มีความคิดที่รุนแรง
เท่านั้น หากไคลงมือปฏิบัติการเพื่อให้บรรลุผลตามความต้องการและเริ่มสนับสนุนความคิดระบบ
สาธารณรัฐอันเป็นอุดมการณ์ใหม่ที่น่าความหวังเกรงมาสู่รัฐบาลเป็นอย่างยิ่ง การกวาดล้างคณะ
ปฏิวัติได้สำเร็จมีผลให้ความคิดของข้าราชการเจียมสงบลง ดังนั้นข้าราชการที่กล้าแสดงความคิด
ในระยะหลังจึงเป็นพวกขวาสุดและใกล้ชิดพระบุคคลบาท ลักษณะความคิดจึงเต็มไปด้วยความระมัด
ระวังรอบคอบ ต่อการประเมินผลความร่วมมือของประเทศเพื่อให้สอดคล้องกับพระบรมราโชบาย

เมื่อพิจารณาถึงภาพวิวัฒนาการเป็นองค์ประกอบแล้ว จะพบความแตกต่างอย่างชัดเจนทาง
เชิงความคิด กล่าวคือคนหนุ่มจะเห็นว่าเมืองไทยถึงเวลาที่จะต้องแก้ไขการปกครองโดยเร็ว
ในขณะที่ผู้สูงอายุยังไม่เห็นด้วย และต่างฝ่ายต่างเชื่อว่าความคิดของตนถูกต้อง สภาพสังคมที่
ไม่ลงรอยกันนั้นถ้าไม่มีการแก้ไขให้ผ่อนคลายลง ยิ่งเวลาผ่านไปนานเท่าใดช่องว่างนี้จะขยาย
วงกว้างมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อล่วงมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ความ
ไม่พึงพอใจของคนรุ่นใหม่ได้สะสมตัวไว้นานจนสองคม นับเป็นปัญหาที่ทราบกันดีในหมู่ข้าราชการ
คงจะเห็นได้จากจดหมายของเจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์)* ที่เขียนถึงนายวิสุทธี บุตรชาย
ซึ่งกำลังศึกษาอยู่ที่ประเทศอังกฤษ

เมื่อพิจารณาแยกไปกระทบถึงการปกครองบ้านเมือง และคอนสติติวชันอะไรเช่นนี้
ผู้ใหญ่ที่นี้ รู้เหมือนกันว่าคงถึงวันหนึ่งเมื่อราษฎรฉลาดมากขึ้น ปัญหาที่เพียงว่าถึง
เวลาถวียง ฝ่ายผู้ใหญ่ถวียง แต่ควรเตรียมรับแล้ว ฝ่ายนักเรียนเห็นถึงยิ่งกว่าถึง

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.3.1/71 พระเวียงระงับ-
ภัย แสดงความเห็นเกี่ยวกับผู้เขียนบทความค้านประชาธิปไตยที่ลงในหนังสือพิมพ์ ลงวันที่ 25
มีนาคม พ.ศ. 2463

* คำร่างตำแหน่งเป็น ราชเลขาธิการ

เพราะอังกฤษเขาดึง นี่แหละปัจจัยข้อแรกที่จะแยกความคิดกัน...¹

สำหรับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่บุคคลสำคัญคือ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ ซึ่งทรงมีประสบการณ์และใกล้ชิดกับงานการปกครองอย่างแท้จริงมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงไม่เห็นด้วยเป็นอย่างยิ่งที่จะนำระบบประชาธิปไตยเข้ามาใช้ในเวลานี้ แต่มีใจเพราะทรงคิดว่าระบบนี้ไม่เหมาะสมกับประเทศไทย ในบันทึกความเห็นเรื่องการปกครองตอบพระยาภักดีสยามไตร (ดร.พรานสีด ปิแอร์) พระองค์ได้ทรงอธิบายถึงความจำเป็นที่รัฐบาลจะต้องรีบแก้ไขอย่างรีบด่วน นั่นคือการชักจูงเลวร้ายทั้งหลายที่มีมาก่อนที่รัชกาลที่ 7 จะขึ้นครองราชย์ รวมทั้งจัดการให้การบริหารประเทศเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพก่อนอื่นใดทั้งสิ้น² แนวทางที่ทรงเห็นว่าเหมาะสมที่สุดก็คือ การรีบเร่งแก้ไขปัญหาดังกล่าวให้มีสภาพดีโดยเร็วและสำหรับการมีรัฐบาลแบบรัฐสภานั้นจะเป็นไปได้อีกต่อเมื่อประชาชนได้รับการศึกษาอย่างเพียงพอที่จะเข้าใจถึงความรับผิดชอบในการออกเสียงเลือกตั้ง โดยทรงสนับสนุนการจัดตั้งสภาภิบาลอันเป็นจุดเริ่มต้นสำหรับรัฐบาลแบบตัวแทน³

นอกจากนี้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี* ได้ทรงกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวให้แก้ไขการปกครอง เพื่อเป็นแนวทางไปสู่ประชาธิปไตยด้วยการให้รวมอภิรัฐมนตรีสภา รัฐมนตรี และองคมนตรี เข้าเป็นสภาเดียวกันเรียกว่า สภารัฐมนตรี ทำหน้าที่เป็นที่

¹หลวงจักรปาณิศร์ศลิวสทธิ์ เรื่องของเจ้าพระยามหิธร พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) 15 พฤศจิกายน 2499 หน้า 292

²กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สบ.2.47/32 ส่วนพระองค์สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ บันทึกการปกครอง แผนกอภิรัฐมนตรี Memorandum บันทึกความเห็นของกรมพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพตอบพระยาภักดีสยามไตร ลงวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2469

³ดู

* มีผู้เข้าใจอีกคือ

1. พระยาเทพหัสดินทร
2. พระยาประชาธิปไตย
3. พระยานุฑทวาร

ปรีการาชการแผ่นดิน และมีคณะกรรมการอำนวยการสภาคณะหนึ่ง เมื่อมีพระราชกิจอันใดก็ให้
คณะกรรมการนี้ปรึกษากันก่อน จึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลต่อไป¹ จะเห็นได้ว่าเจ้าพระยาสุร-
ศักดิ์มนตรีได้เพียรพยายามที่จะนำเสด็จให้รัฐบาลดำเนินไปตามแนวประชาธิปไตยมาแต่รัชกาลก่อน
แล้วจึงนับเป็นบุคคลที่มีเจตน์จำนงแน่วแน่ที่จะยืนยันตามความคิดของตน แต่การที่ความคิดของท่าน
ยังมิได้ถูกนำไปปฏิบัตินั้น เป็นเพราะท่านอยู่นอกวงงานบริหารราชการแผ่นดิน จึงมองไม่เห็น
ความขัดข้องต่าง ๆ ที่ทำให้รัฐบาลสงสัยใจที่จะแก้ไขการปกครองโดยเร็ว ทั้ง ๆ ที่รัฐบาลก็ยอมรับว่า
เมืองไทยจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงอย่างแน่นอน

ในขณะที่ข้าราชการอาวุโสต่างวิตกกังวลกับสถานการณ์ที่ไม่มั่นคงของรัฐบาล จนลง
ความเห็นว่าการเปลี่ยนการปกครองนี้จะยิ่งก่อความยุ่งยากให้มากขึ้น จึงควรแก้ไขปัญหาดังต่าง ๆ
ที่จำเป็นเฉพาะหน้าให้สำเร็จลุล่วงไป ก่อนที่จะคำนึงถึงเรื่องประชาธิปไตยซึ่งยังไม่ใช่วิธีสำคัญ
เร่งด่วนนั้น กลุ่มข้าราชการหนุ่มกลับมีความคิดที่แตกต่างไปอย่างสิ้นเชิง และเป็นกลุ่มที่ได้มีการ
จัดระบบอย่างมีขั้นตอน เริ่มตั้งแต่การก่อตั้งเป็นคณะราษฎร ที่กรุงปารีส เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์
พ.ศ. 2469² โดยมีนายปรีดี พนมยงค์ นักเขียนกฎหมายเป็นหัวหน้า เป้าหมายสำคัญก็คือจะทำ
การเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นประชาธิปไตย ซึ่งภายหลังจากจบการศึกษาแล้วคณะราษฎรก็ได้

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 บ.2.1/15 เจ้าพระยาสุร-
ศักดิ์มนตรี ถวายความเห็นให้ตั้งอภิรัฐมนตรีสภา, รัฐมนตรี และองคมนตรี เข้ารวมเป็นสภาเดียว
กันเรียกว่า สภารัฐมนตรี ลงวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2469

- * สมาชิกแรกเริ่ม
1. นายปรีดี พนมยงค์
 2. ร.ท. ประยูร ภมรมนตรี
 3. ร.ท. แปลก ชีตตะสังคะ
 4. ร.ท. ศุภชัย มิตรภักดี
 5. นายแนบ พหลโยธิน
 6. นายคำ สุพานุกรม
 7. หลวงสิทธิราชไมตรี (จรูญ สิงหเสนี)

² รอง ศยามานนท์ ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ หน้า 21

กลับเข้ารับราชการตามหน่วยงานต่าง ๆ สำหรับนายปรีดี พนมยงค์ ทำงานในกรมร่างกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม และต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น หลวงประดิษฐมนูธรรม¹

การที่ความคิดของคณะราษฎรขัดแย้งกับข้าราชการอาวุโสก็คือ คณะราษฎรมีความเห็นว่า การที่จะแก้ไขความยุ่งยากของบ้านเมืองให้สงบเรียบร้อยและเจริญก้าวหน้าต่อไปได้นั้น จำเป็นจะต้องเปลี่ยนระบบการปกครองโดยเร็วเพื่อระดมสมองของปัญญาชนให้มาร่วมคิดพิจารณา ถึงตอนหนึ่งในประกาศของคณะราษฎรฉบับที่ 1 ว่า "คณะราษฎรเห็นว่าการที่จะแก้ความชั่วร้ายที่ โดยที่จะต้องจัดการปกครองโดยมีสภา จะได้ช่วยกันปรึกษาหารือหลาย ๆ ความคิดดีกว่าความคิดเดียว"² โดยเชื่อว่าประชาธิปไตยจะเป็นสูตรสำเร็จในการสร้างความสุขสมบูรณ์ให้กับประเทศ และมีใช้ความสุขธรรมดาเป็นความสุขอันประเสริฐที่เรียกกันว่า "ศรีอาริย์"³ แต่มีข้อสงสัยแก่ประการหนึ่งที่คณะราษฎรมิได้ความมุ่งหวังว่า ประชาธิปไตยคือระบอบการปกครองที่ประชาชนจะได้มีส่วนร่วมในการปกครองประเทศ⁴ ตามความหมายที่แท้จริง หากไปมองผลสำเร็จในบั้นปลายของประเทศที่เจริญก้าวหน้ามาเป็นเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยลืมตระหนักว่าประเทศเหล่านี้ได้ผ่านพัฒนาการอันยาวนานทางประวัติศาสตร์กว่าที่จะเป็นประชาธิปไตยได้อย่างสมบูรณ์

หากพิจารณาคำประกาศของคณะราษฎรแล้ว จะพบว่า การที่คณะราษฎรได้กล่าวโจมตีสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างรุนแรง จนภาพความตึงามทรงคุณธรรมของสถาบันแตกสลายไปกลายเป็นความคดโกง ฉ้อฉล เอาเปรียบเอารัดเอาเปรียบขูดรีดประชาชนนั้น น่าจะเป็นเพราะคณะราษฎรหมดความนิยมที่จะให้คงมีสถาบันพระมหากษัตริย์อีกต่อไป ซึ่งจะเห็นได้จากกรณีที่ได้กำหนดไว้ว่า ถ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิเสธการเป็นกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ คณะราษฎร

¹ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าชีวิต หน้า 683

² ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัยคิยา กรรณสูต (ผู้รวบรวม) เอกสารการเมืองการปกครองไทย หน้า 210

³ ค. หน้า 211

⁴ วิภา มโนพิโมกษ์ ความขัดแย้งภายในคณะราษฎร หน้า 9

ก็จะใช้วิธีเลือกประมุขจากบุคคลธรรมดา และให้อยู่ในตำแหน่งตามกำหนด¹ นั่นก็คือการเปลี่ยนประเทศเป็นสาธารณรัฐที่มีประธานาธิบดีเป็นประมุข ลักษณะความคิดเช่นนี้ไม่ใช่สิ่งใหม่แต่อย่างใด เพราะได้เคยเกิดขึ้นในเหตุการณ์ ร.ศ. 130 มาแล้ว ทั้งนี้เนื่องจากกลุ่มความคิดของไทยอยู่ภายใต้อิทธิพลของความคิดจากต่างประเทศ ซึ่งถ้าศึกษาถึงภูมิหลังของคณะราษฎรแล้วจะพบว่า คนหนุ่มเหล่านี้ได้รับการศึกษาอย่างดีจากยุโรป เช่น นายปรีดี พนมยงค์ นอกจากจะได้รับอิทธิพลความคิดทางการเมืองจากประเทศฝรั่งเศส ยังได้รับอิทธิพลความคิดแนวสังคมนิยมมาอีกด้วย²

3.3.3 ความคิดของราษฎร ก่อนที่จะกล่าวถึงความคิดทางการเมืองของราษฎรจะต้องยอมรับความจริงว่า ราษฎรที่ได้รับการศึกษาอย่างดีทั้งในและนอกประเทศนั้นจึงจะสามารถคิดคำนึงถึงวิถีทางประชาธิปไตย เพราะความคิดทางการเมืองที่กำเนิดขึ้นภายหลังเปิดความสัมพันธ์กับนานาประเทศ เป็นความคิดที่ถ่ายทอดมาจากวัฒนธรรมตะวันตกโดยตรง และเริ่มรู้จักแสดงความคิดของตนให้ปรากฏด้วยการใช้หนังสือพิมพ์เป็นเครื่องมือ ถึงแม้ว่าจะไม่สามารถแยกได้ว่าบทความในหนังสือพิมพ์ส่วนหนึ่งจะเป็นของข้าราชการที่ประสงค์จะแสดงความคิดที่แท้จริงก็ตาม แต่เมื่อพิจารณาถึงว่าข้อเขียนเหล่านี้มิได้มีผลใดต่อเสถียรภาพตำแหน่งราชการ อันเนื่องมาจากผู้เขียนใช้นามแฝงนั้น จึงน่าจะใช้เป็นอุปกรณ์ในการศึกษาความคิดของราษฎรได้

ชาวไทยเริ่มต้นศัหวทางความคิดการเมืองอย่างชัดเจนในตอนปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะเป็นช่วงที่ผลผลิตของการจัดการศึกษาได้ปรากฏตัวขึ้น อย่างไรก็ตาม การศึกษาก็ไม่ใช่สิ่งที่จะสร้างให้บุคคลมีความคิดเป็นแนวเดียวเหมือนกันหมด เพราะภูมิหลังของนิสัยใจคอ ตลอดจนทัศนคติแต่ละคนจะเป็นส่วนประกอบอย่างสำคัญให้กระแสดความคิดแตกต่างกันออกไป กล่าวคือ ประการหนึ่งเป็นความคิดที่เห็นว่าประเทศไทยควรจะเปลี่ยนการปกครองโดยเร็ว เช่นเดียวกับประเทศญี่ปุ่น ซึ่งมีพระมหากษัตริย์อยู่ใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญ เพื่อจะได้เจริญก้าวหน้าและสามารถพัฒนาตัวเองจนเข้มแข็งทัดเทียมกับมหาอำนาจ ดังข้อเขียนของเทียน-

¹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัดติยา กรรณสูต (ผู้รวบรวม) เอกสารการเมืองการปกครองไทย หน้า 210

² ชัยอนันต์ สมุทวณิช อุดมการณ์กับสังคมไทย หน้า 28

วรรณหรือ ค.ว.ส.วรรณโก ที่เรียกร้องประชาชนให้เห็นประโยชน์ของประชาธิปไตยอย่างตรงไปตรงมาว่า

ฉันขอเตือนเพื่อนมนุษย์สุจริตรัก

ทั้งรักชาติศาสนารักษาตน

จงแลดูบูรพามหาประเทศ

มหาดไทยใจคนฉะจนกระโจม

พวกไซยนาสามารถทายาทขุน

สาระหักจักทำประจำราย

ไพร่เป็นพื้นยื่นร้องท่อนองชอบ

แม้นิงฆ่าดาหลังยังมีทำ

จงพร้อมพรวักประเทศคามเหตุผล

อย่าให้พลพวกเราร้างเฝ้าโซม

เขาเรื่องเคชศักดาอะดาโหม

รัสเรียโซมซุคสัคคาคุนอาย

เอาญี่ปุ่นขึ้นเป็นครูทุกหมู่หมาย

ควรเราหมายมุ่งหาเวลาทำ

คามระบอบปาลีเม้นประเด้นจำ

จะตกต่ำน้อยหน้าเวลาปลาย¹

ความรู้สึกยกย่องเชิดชูประเทศญี่ปุ่นซึ่งเป็นประเทศในทวีปเอเชียประเทศเดียวที่ประสบผลสำเร็จจากการปรับตัวตามแนวตะวันตกจึงเป็นลักษณะความคิดที่เชื่อมั่นโดยไม่เคลือบแคลงสงสัยว่าระบบการปกครองใหม่จะนำพาชาติไปสู่จุดหมายปลายทางที่คนไทยทุกคนปรารถนา อันเป็นความรู้สึกรักชาติต้องการให้ชาติของตนยิ่งใหญ่ แต่ในฐานะที่เป็นสามัญชนความคิดจึงมีได้เพียง बुติลงแต่เรื่องการปกครองเท่านั้น หากไต่คำนึงถึงบทบาทของประชาชนในฐานะที่เป็นรากฐานสำคัญของประเทศ เฉพาะอย่างยิ่งเทียนวรรณได้ต่อต้านการแบ่งชนชั้นทางสังคม และเรียกร้องให้รัฐบาลบำรุงราษฎรให้สุขสบายโดยทั่วถึง² จะเห็นได้ว่าเป็นการเรียกร้องความเสมอภาคของมนุษย์ซึ่งมีสิทธิ์ที่จะได้รับความคุ้มครองจากผู้ปกครองได้ทุกคน

ประการที่สองเป็นความคิดที่ไม่เห็นด้วยกับพวกที่เรียกร้องให้มีรัฐสภา เพราะประเทศไทยยังไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงไปไกลถึงเพียงนั้น หากมีขึ้นก็จะไม่เกิดประโยชน์อันใดเลย

¹เทียนวรรณ "ศุภวิภาคพจนกิจคำกลอน" ศุภวิภาคพจนกิจ 6:1702-1704

1 มกราคม ร.ศ. 124 ไมโครฟิล์ม

²เทียนวรรณ "โลกานุมิตีคำกลอน" ศุภวิภาคพจนกิจ 6:1852-1859 16 มิถุนายน ร.ศ. 125 ไมโครฟิล์ม

จุดที่ต้องแก้ไขก่อนก็คือการขจัดสิ่งทีเรียกว่า "โอดค์แพชั่น" อันได้แก่ข้าราชการที่มีความคิดล้าหลังซึ่งประจำอยู่ตามหน่วยงานต่าง ๆ และเปลี่ยนมาใช้บุคคลที่มีความคิดใหม่ ๆ มีประสบการณ์กว้างขวางจากการได้รับการศึกษาสูง¹ โดยเชื่อว่าบุคคลที่มีการศึกษาย่อมมีความรู้ความสามารถถูกต้องกว่า จนถึงกับนำความเชื่อนี้ไปใช้ในกรองครวและนำไปสู่ความขัดแย้งทางความคิด ถึงขอเขียนของนายประจักษ์

บิดาข้าพเจ้ารู้สึกให้ข้าพเจ้ายอมตามความคิดท่านทุกอย่าง และโกรธเสมอ เมื่อข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยกับท่าน ท่านพื้นเสียทุกทีเมื่อข้าพเจ้าชี้ที่ผิดของท่านให้ท่านดู และท่านกล่าวว่าบุตรไม่มีอำนาจอันชอบธรรม (ไรต์) ที่จะสั่งสอนบิดา ท่านพูดราวกับข้าพเจ้าเป็นหนี้ท่านอยู่อย่างใหญ่ ท่านคอยกดขี่ข้าพเจ้าอยู่เสมอ...²

การที่เหล่าปัญญาชนเริ่มกบฏต่อชนประเพณีดั้งเดิมของคนนั้น เนื่องจากได้รับอิทธิพลของนักคิดชาวยุโรป ซึ่งเน้นถึงสิทธิอันชอบธรรมของมนุษย์ที่จะต้องมีความเท่าเทียมกันตั้งแต่ถือกำเนิดมา เมื่อนำมาปฏิบัติกับสังคมไทยซึ่งยังเคารพนับถือระบบอาวุโส ย่อมเกิดความขัดแย้งกับคนรุ่นเก่าจนกลายเป็นความไม่พอใจต่อกัน และประการสำคัญเป็นการเริ่มต่อสู้ที่จะใช้เกณฑ์การศึกษาเป็นเครื่องวัดความสามารถในการทำงาน โลกยุคนี้ควรจะเป็นโลกของคนหนุ่มที่ทันสมัย กระตือรือร้นในการเป็นผู้นำสังคม

นอกจากนี้ยังมีพวกที่ยังเชื่อในองค์พระมหากษัตริย์ว่าเป็นผู้นำความสุขความเจริญมาสู่บ้านเมืองดีกว่าวิธีการประชาธิปไตย ซึ่งเป็นระบบการปกครองที่ก่อให้เกิดความล่าช้าในการตัดสินใจเนื่องจากต้องโต้เถียงกันหลายความคิดหลายขั้นตอน เฉพาะอย่างยิ่งคนกลุ่มนี้คิดว่าจะเป็นการทำให้รัฐบาลไม่มีเสถียรภาพเหมือนรัฐบาลที่มีพระมหากษัตริย์รับผิดชอบแต่พระองค์เดียว เพราะรัฐบาลประชาธิปไตยประกอบด้วยฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายค้าน ซึ่งต่างก็ยึดมั่นในความคิดของ

¹"ความเห็นต่าง ๆ ของนายประจักษ์" อัมพวาสมัย 23:1852-1859 21 กันยายน ร.ศ. 122 ไมโครฟิล์ม

²"ความเห็นต่าง ๆ ของนายประจักษ์" อัมพวาสมัย 22:1115-1120 17 กันยายน ร.ศ. 122 ไมโครฟิล์ม

คน คงเหตุผลที่ยกขึ้นมาชี้แจงว่า

"ราชสีห์สองตัวอยู่ถ้ำเดียวกันไม่ได้ ย่อมวิวาทกันเสมอ" ก็เมื่อชนสองจำพวกนี้
ข้างหนึ่งมีความเห็นอย่างหนึ่งแล้วอีกข้างหนึ่งจะเห็นว่าความเห็นนั้นดี หรือต่างคนก็
ต่างว่าของตนดี ถ้าข้างไหนชนะก็จะปดิม แลข้างแพหรือจะยอมปิดปากไว้ ย่อม
เอารัฐบาลไปเป็นทาต่าง ๆ นา ๆ เป็นช่องให้ความเสียมีมาถึงรัฐบาลได้...¹

ทัศนคติที่ผูกพันกับสถาบันพระมหากษัตริย์ได้สืบเนื่องต่อมา แม้จะมีการผลักดันเปลี่ยนแผ่นดิน
เป็นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นระยะที่การเมืองของหลายประเทศ
ได้ผันผวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นประชาธิปไตย เช่น จีน รัสเซีย ตุรกี โปรตุเกส และได้มี
อิทธิพลกระทบต่อความคิดทางการเมืองภายในของไทยเป็นอย่างมาก โดยพวกที่หัวเกรงการ
เปลี่ยนแปลงก็วิเคราะห์วิจารณ์ว่า ประชาธิปไตยได้นำความยุ่งยากมาสู่ประเทศเหล่านี้ และลง
ความเห็นว่ารามัญควรควรอาศัยพระราชาสามารถของพระเจ้าแผ่นดิน ตลอดจนคณะเสนาบดีที่ทรง
เลือกสรรแล้วจะดีกว่า² เพราะถึงแม้ประชาชนจะมีความรู้พอที่จะมีรัฐบาลได้ แต่ความจงรัก
ภักดีในองค์พระมหากษัตริย์ที่ฝังแน่นมาหลายชั่วคน ทำให้ไม่ปรารถนาจะเปลี่ยนแปลงแบบพลิกหน้า
มือเป็นหลังมือ³ ซึ่งเท่ากับมีความเชื่อมั่นว่า บ้านเมืองจะก้าวหน้าประชาชนมีความสงบสุขร่ม
เย็นได้นั้น ก็เนื่องจากการมีสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยชี้ให้เห็นถึงผลเสียว่า "ถ้าประเทศ

¹"ปาลีเมนต์" ทวีปัญญา 2;112-120 ตุลาคม ร.ศ. 123 ไมโครฟิล์ม

²กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/8 บทความปัญหา
ลัทธิการปกครองประเทศสยาม ความเห็นหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ปาลีเมนต์ในตะวันออก ออก
ความเห็นเรื่องตั้งปาลีเมนต์ ลงวันที่ 1 กรกฎาคม - 29 มีนาคม พ.ศ. 2456

³กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/100 บทความ
ปัญหาลัทธิการปกครองประเทศสยาม ความเห็นเอกชน เรื่องตำแหน่งอรรคมหาเสนาบดี
ลงวันที่ 21 มกราคม พ.ศ. 2468

โคชาพระราชาธิบดี คองนับว่าประเทศหรือราชานั้นสำคัญอันเป็นสง่าอย่างที่สุด¹ ความคิดดังกล่าวนี้เป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นว่าในภาวะที่สังคมปั่นป่วนควัคลิ้นของความคิดใหม่ ๆ ปฏิ-
กิริยาที่แสดงออกมาย่อมหันเหไปในทางยกย่องระบบการปกครองแบบเดิมมากขึ้น เพื่อเป็นคุ้มถ่วง
ให้ความคิดของประชาชนไม่เอนเอียงไปในทางก้าวหน้าจนหมดสิ้น จัดเป็นความพยายามที่จะถ่วง
รั้งสถานภาพของสังคมมิให้เปลี่ยนแปลงไป

ขณะเดียวกันก็มีกลุ่มคนเริ่มกล่าวโจมตีพระมหากษัตริย์ ซึ่งได้กระทำกันอย่างโจ่งแจ้ง
ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งแต่ราว ๆ พ.ศ. 2460² นับเป็นครั้งแรกที่
ความคิดทางการเมืองของประชาชนได้ขยายเป้าหมายจากระบบการปกครองมาเป็นผู้ปกครอง
ประเทศ โดยมีกรกล่าวติเตียนทั้งทางตรงและทางอ้อม บทความทางหน้าหนังสือพิมพ์จึงเป็น
ปรอหวัดความคิดที่ทวีมากขึ้นได้เป็นอย่างดี³ ถึงกับมีผู้เสนอแนะให้รัฐบาลคลำหาสาเหตุที่เป็นจุด
ระเบิดเหล่านี้โดยเร็ว เนื่องจากความคิดใหม่ ๆ โคขยายตัวครอบงำไปทั่ว รัฐบาลจึงไม่ควร
นิ่งดูเฉยทำเป็นทองไม่รู้อนต่อไป⁴

และมีใช้เพียงการกล่าววิเตียนสถาบันพระมหากษัตริย์เท่านั้น หากได้รวมทั้งกลไกของ
รัฐ อันได้แก่เหล่าข้าราชการซึ่งในความคิดของประชาชนเริ่มมองเห็นว่าข้าราชการมิใช่มืออิก
สิทธิ์เหนือผู้อื่น แต่มีฐานะความเป็นคนเท่าเทียมกัน เฉพาะอย่างยิ่งข้าราชการยังจะต้องสำนึก
เสมือนหนึ่งว่า "คุณเป็นลูกจ้างชาวนาชาวสวนเพื่อยังชีพครอบครัวของคุณ เพราะการรับเงิน

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/41 บทความปัญหา
สิทธิการปกครองประเทศสยาม ความเห็นหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ พระราชาธิบดีของอินทรรณ
ลงวันที่ 27 พฤษภาคม พ.ศ. 2458

² พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าชีวิต หน้า 627

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/94 บทความปัญหา
สิทธิการปกครองประเทศสยาม ความเห็นหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ความสวัสดิภาพแห่งประเทศสยาม
ลงวันที่ 14 มีนาคม พ.ศ. 2466

⁴ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/94 บทความปัญหา
สิทธิการปกครองประเทศสยาม ความเห็นหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ความเห็นคนไทย ที่ประชุมสำ-
หรับปรึกษาข้าราชการและอรรคมหาเสนาบดี ลงวันที่ 31 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2466

เดือนที่ราษฎรอุสาหาบเหงื่อต่างน้ำหาไปให้¹ จึงควรที่ข้าราชการจะต้องมีความรักชาติมาก
กว่าผลประโยชน์ส่วนตัว ซึ่งเป็นช่องทางให้บ้านเมืองเจริญก้าวหน้ามากกว่าขณะนี้² อันเป็นการ
แสดงให้เห็นว่าราษฎรได้เรียกร้องสิทธิของตนในการเป็นส่วนสำคัญของสังคม มิใช่เป็นเพียงส่วน
หนึ่งซึ่งไร้ความหมายและต่ำต้อยกว่าชนชั้นผู้ปกครอง ความรู้สึกในฐานะที่เหลื่อมล้ำนี้ถึงกับนำไป
เปรียบเทียบกับคำพังเพยเก่าแก่ที่ว่า ผู้หญิงเป็นควายผู้ชายเป็นคน ระหว่างราษฎรกับรัฐบาล
แล้วราษฎรเท่ากับผู้หญิงเป็นควาย รัฐบาลเท่ากับผู้ชายเป็นคน ทว่าตัวเป็นเจ้าของเป็นนายของ
ควาย³ ซึ่งความล้ากันในสิทธิอันชอบธรรมของตนจะนำไปสู่การเรียกร้องเข้ามีส่วนร่วมในการ
ปกครอง

การดำเนินคดีเยี่ยงกลไกของรัฐแสดงให้เห็นว่า ความเชื่อมั่นของราษฎรที่เคยมีต่อสถาบัน
การปกครองได้เสื่อมถอยลงไป จึงเป็นภาวะคับขันที่สันตะเพื่อนความมั่นคงของรัฐเป็นอย่างยิ่ง
เพราะเท่าที่ผ่านมารัฐแทบจะไม่มีคามยุ่งยากภายในประเทศอันเกิดจากความไม่พึงพอใจในการ
ปกครองเลย อันตรายดังกล่าวยิ่งเพิ่มพูนมากขึ้นเมื่อรัฐบาลกำลังอยู่ในภาวะของการเปลี่ยนแปลง
ทางความคิด และได้มีผู้เสนอแนะทางออกให้กับรัฐบาลที่ตรงประเด็นที่สุด

ในขณะนี้ดูเหมือนว่าความจำเป็นรีบด่วนที่จะต้องทำให้ความไว้วางใจของประชาชน
ในการปกครองนั้น กลับคืนคืนดังเก่า โดยสืบสวนเอาความจริงจากการที่กล่าว
ขวัญคดีเขียนข้าราชการต่าง ๆ อยู่เกือบทุก ๆ วันนั้นให้จงได้ เพราะเหตุว่าเป็นการ
ตรงกันข้ามกับรัฐบาลที่ดีที่จะมีบุคคลที่ถูกสาธารณชนหยามน่ำหน้าอยู่ในออฟฟิศที่ทำการ

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/100 บทความ
ปัญหาสิทธิการปกครองประเทศสยาม ความเรียบเรียงของจังหวัดไชนนาท ม.ป.ป.

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/94 บทความปัญหา
สิทธิการปกครองประเทศสยาม ความเห็นหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ความก้าวหน้าของประเทศสยาม
ลงวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2466

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/28 บทความปัญหา
สิทธิการปกครองประเทศสยาม ความเห็นหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ความเห็นเรื่องแนะนำรัฐบาลรับ
จัดการปกครองเพื่อให้พลเมืองมีความฉลาด ลงวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2459

เช่นนี้...¹

นอกจากนี้ยังได้เรียกร้องให้รัฐบาลรับฟังความคิดของประชาชน เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินนโยบายปกครอง เพราะเหตุที่ "ความคิดของพลเมืองที่ไม่ใช่ข้าราชการ ก็อาจมีที่ใดบ้างเหมือนกัน"² ซึ่งโดยความเป็นจริงแล้วบุคคลที่มีความรู้ได้จำกัดวงอยู่เฉพาะแต่บุคคลที่เป็นข้าราชการเท่านั้น หากได้แพร่หลายไปยังประชาชนมากขึ้น ดังนั้นควรใช้วิธีการปกครองที่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เลือกตัวแทนของตนขึ้นเป็นนายอำเภอ³ อันเป็นความคิดที่มุ่งแก้ไขช่องว่างระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง เนื่องจากนายอำเภอย่อมเป็นผู้ที่คุ้นเคยของราษฎรจนเข้าใจถึงปัญหาความเดือดร้อนต่าง ๆ ได้ และรัฐบาลควรเรียกความไว้วางใจของราษฎรให้กลับคืนมา ด้วยวิธีการตั้งที่ประชุมสำหรับปรึกษาราชการประจำอยู่ตามหน่วยการปกครองทุกแห่งเพื่อทำหน้าที่เกี่ยวกับพระราชกำหนดกฎหมาย ตลอดจนกิจการที่เกี่ยวกับผลประโยชน์ของประชาชน และมีนายกรัฐมนตรี (อรรถมหาเสนาบดี) รับผิดชอบในการปกครองตามกำหนดเวลา⁴ ซึ่งแสดงว่าระบบปกครองเดิมไม่เอื้อประโยชน์สุขต่อประชาชนอย่างเพียงพอ จึงปรารถนาที่จะ

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/94 บทความปัญหาสิทธิการปกครองประเทศสยาม ความเห็นหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ความสวัสดิภาพแห่งประเทศสยาม ลงวันที่ 14 มีนาคม พ.ศ. 2466

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/100 บทความปัญหาสิทธิการปกครองประเทศสยาม ประเทศสยามอยู่ได้ด้วยอะไร ลงวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2466

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/66 บทความปัญหาสิทธิการปกครองประเทศสยาม ความเห็นหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ความเห็นการเมืองแนะนำให้รัฐบาลจัดตั้งนายอำเภอโดยวิธีใช้ราษฎรโหวต ตั้งคนในหน้าที่เป็นนายอำเภอ ลงวันที่ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2459

⁴ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/94 บทความปัญหาสิทธิการปกครองประเทศสยาม ความเห็นคณะหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ความเห็นคนไทยที่ประชุมสำหรับปรึกษาราชการแลอรรถมหาเสนาบดี ลงวันที่ 31 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2466

แก้ไขข้อบกพร่องดังกล่าวด้วยความสำคัญว่าประชาชนมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของประเทศเช่นกัน ดังนั้นจึงควรมีสิทธิรับรู้ในเรื่องการปกครองไม่มากนักน้อย และจะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อรัฐบาลยินยอมให้มีการกฎหมายธรรมนูญประเพณี (Constitutional Law)¹ สำหรับเป็นหลักประกันความยุติธรรม

ลักษณะความคิดประชาธิปไตยของประชาชนในสมัยนี้นับว่าก้าวหน้าไปมาก เพราะมีได้เพียงแต่คิดว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองจะทำให้ชาติมีความเจริญทัดเทียมชาติอื่น ๆ เท่านั้น หากได้คิดที่จะใช้วิธีการประชาธิปไตยเข้าแก้ไขความเสื่อมถอยของระบบการบริหารราชการแผ่นดินให้ดีขึ้น โดยเน้นความสำคัญของประชาชนในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของประเทศ ซึ่งย่อมได้รับผลกระทบทั้งดีและไม่ดีจากการปกครอง จึงควรได้มีส่วนร่วมรับผิดชอบไม่มากนักน้อย

การตระหนักในความสำคัญของประชาชนได้ขยาย ตัวและรุนแรงเพิ่มมากขึ้นในรัชกาลต่อมา เริ่มมีการเสนอแนะให้รัฐบาลคัดเลือกข้าราชการที่มีความรู้เข้าทำงาน จะได้รู้จักหน้าที่ และทุกขุสขของราษฎรโดยมิต้องมีการตักเตือนเพราะ "ผลประโยชน์ของประชาชนพลเมืองทุกสิ่งทุกอย่างเป็นเลือกเนื้อของประเทศหรือรัฐบาลโดยตรง...ถ้าไม่มีพลเมืองที่เป็นปึกแผ่นประเทศหรือรัฐบาลจะอยู่ได้อย่างไร"² และยังได้ทวงสิทธิของราษฎรที่จะเข้าไปมีส่วนทางการเมืองซึ่งเป็นสิทธิอันแท้จริงที่ทั่วโลกต่างก็ยอมรับ พร้อมกับเน้นว่าเป็นยุคสมัยที่ประชาชนไทยได้ตื่นจากการนอนหลับแล้ว หากรัฐบาลไม่ยินยอมเปลี่ยนแปลงก็มีการขู่ที่จะใช้ "เลือกกับเหล็ก" โดยยกตัวอย่างของประเทศรัสเซีย³ นับเป็นพัฒนาการทางความคิดอีกขั้นหนึ่งที่ก้าวจากวิสัยทัศน์ไปคิดใช้กำลัง เพื่อให้บรรลุเป้าหมายหากรัฐบาลไม่อนุโลมตามเสียงเรียกร้อง

การรับความคิดในเรื่องสิทธิของมนุษยมานั้นได้ก่อผลกระทบต่อชนชั้นเจ้าขุนมูลนายเป็นอย่างยิ่ง เพราะย่อนำไปสู่การเรียกร้องความเสมอภาคในสังคม ซึ่งได้ปรากฏความแตกต่าง

¹ กองกฎหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/88 บทความปัญหาสิทธิการปกครองประเทศสยาม ความเห็นคณะหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ กฎหมายธรรมนูญประเพณี (Constitutional Law) ลงวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2466

² กองกฎหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/102 บทความปัญหาสิทธิการปกครองประเทศสยาม การปฏิบัติต่อกันระหว่างรัฐบาลกับพลเมือง ม.ป.ป.

³ "ราษฎรตื่นแล้ว" สยามปริวิ วันที่ 10 กรกฎาคม พ.ศ. 2470 หน้า 1

ชักเจนอยู่แล้ว ประกอบกับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำที่ทำให้รัฐบาลต้องลดข้าราชการที่ไม่จำเป็นออกไป การโจมตีชนชั้นเจ้าจึงทวีมากขึ้น จนถึงกล่าวว่าเจ้าเป็นลูกคัมภีร์ของความเจริญ โดยเปรียบเทียบกับราชวงศ์จิ้นก่อนที่จะมีการปฏิวัติ ล้วนแต่เป็นพวกแสวงหาความสุขส่วนตัวไม่คิดจัดการแก้ไขบ้านเมืองให้ดีขึ้น¹ และเห็นว่าบ้านเมืองไทยมีแต่พวกเจ้านายและขุนนางเท่านั้นที่เป็นผู้ปกครองประเทศ ซึ่งสุดแล้วแต่ "ท่านผู้มีเกียรติ 2 จำพวกนี้" จะชักนำไปทิศทางใด² ทั้งนี้ได้เกิดความสงสัยในภูมิปัญญาของเจ้านายที่กำลังรับผิดชอบงานปกครองอยู่ว่าจะสามารถสร้างความเจริญให้แก่ประเทศได้ดีกว่าข้าราชการที่มีความรู้มีการศึกษาหรือไม่³ แสดงว่าความเคารพยกย่องในฐานะคนครของประชาชนลดน้อยลง และแทนที่ด้วยการยกย่องผู้ที่มีความรู้ขึ้นเป็นการเปลี่ยนแปลงค่านิยมในสังคมไทยไปจากเดิม ซึ่งทำให้มองไปถึงว่าจะเขามีบทบาททางการเมืองได้นั้นจะต้องเป็นเพราะการศึกษาดี มิใช่เนื่องมาจากฐานะกำเนิดเป็นสำคัญ

นอกจากความคิดที่ก้าวร้าวรุนแรงเกินไปแล้ว ก็ยังมีความคิดที่มีลักษณะประนีประนอม คือเห็นด้วยกับวิธีการประชาธิปไตยแต่หากมีความรอบคอบในการพิจารณาว่า ประเทศไทยยังไม่สามารถเป็นได้โดยสมควรค่อย ๆ กระทำไปตามความเหมาะสม เช่นนายภักดี นายไทยกรวย บังคมทูลสนับสนุนให้มีรัฐธรรมนูญ แต่เห็นว่าในชั้นแรกควรมีสภาสูงเพียงสภาเดียวก่อน สภาราษฎรให้คงไว้จนกว่าจะถึงเวลาอันสมควร⁴ ซึ่งรัฐบาลได้ดำเนินการเรื่องนี้เป็นข้อไปโดยไม่ทราบกำหนดที่แน่นอน ขณะที่ความคิดของราษฎรพุ่งสูงมากขึ้น จนดูเหมือนทั้งสองฝ่ายแทบจะกลายเป็นศัตรูกันด้วยความเกลียดชัง สภาวะที่ตึงเครียดนี้ทำให้มีผู้เสนอความคิดให้รัฐดำเนินนโยบายเช่นเดียวกับที่ได้เคยใช้ดำเนินนโยบายต่างประเทศมาแล้ว ทั้งความตอนหนึ่งว่า

¹ "เห็นว่าเจ้าเป็นลูกคัมภีร์ของความเจริญ" ราษฎร วันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2471 หน้า 1

² "เจ้านายกับขุนนาง" บางกอกการเมือง วันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2470 หน้า 2,4

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น. 20.6/102 บทความ
ปัญหาสิทธิการปกครองประเทศสยาม ตำแหน่งราชการ ม.ป.ป.

⁴ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 น. 2.1/7 เรื่องนายภักดี,
นายไทย เห็นควรตั้งกฎหมายคอนสติติวชัน ลงวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2468

"ข้าพเจ้าจึงเห็นว่า อนาคตกับราษฎรก็ควรจะมีการโอนโอนกันเข้ามาหากันได้ ไม่จำเป็นต้องแย่งกันวิ่งแย่งกันวิ่ง จนถึงกับจะต้องหันหน้าเข้ามาเล่นกันละเยือกตนเอง ซึ่งเป็นการทอเท้างัดของตนเอง ข้าพเจ้าจึงอยากจะให้ อนาคตกับราษฎร หันหน้าเข้าหากันแล้วก็พากันวิ่งพร้อมๆกัน" ¹ ซึ่งเป็นการเน้นให้ทั้งสองฝ่ายร่วมมือกันแก้ปัญหา มากกว่าที่จะตั้งกันขัดแย้งต่อกัน

จะเห็นได้ว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ความคิดทางการเมืองของประชาชนไคร่แรงมากขึ้น เนื่องจากอิทธิพลของความคิดในเรื่องสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคในสังคมโคแฟร์ขยายขึ้น การเข้าไปมีส่วนร่วมในการปกครองจึงเป็นสิทธิอันชอบธรรมสำหรับอันนี้เป็นสิ่งที่กินขอบเขตกว้างมาก จึงสามารถเร้าอารมณ์ให้เกิดความต้องการที่จะต่อสู้เพื่อให้ได้มาในสิ่งที่คนปรารถนา อันเป็นลักษณะที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในสังคมไทย ที่ประชาชนจะกล่าวอ้างถึงสิทธิที่จะเป็นปฏิปักษ์กับรัฐบาล อย่างไรก็ตามในท่ามกลางความคิดที่แตกแยกกันไปคนละทางก็ยังเหลือบุคคลที่เห็นอันตรายจากความแตกร้าวนี้อันจะถึงรังทั้ง 2 ฝ่ายให้ผ่อนปรนเข้าหากัน เพื่อคลี่คลายความคิดซึ่งต่างก็มุ่งประโยชน์ของประเทศนั้นให้ดำเนินไปอย่างราบรื่น

เมื่อพิจารณาถึงระดับความเข้มข้นของแนวความคิดประชาธิปไตยทั้งหมดที่ผ่านมาแล้ว จะพบว่าช่วงที่ลักษณะความคิดปรากฏตัวอย่างผิดสังเกตุทั้งในหมู่ข้าราชการและประชาชนมี 3 ระยะด้วยกันคือ ระยะที่หนึ่ง เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลเปลี่ยนแปลงการปกครอง ร.ศ. 103 ซึ่งเป็นครั้งแรกที่มีบุคคลกล้าเสนอแนะรัฐบาลราชาธิปไตยให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง ระยะที่สอง ได้แก่วิถีปฏิบัติของกลุ่มนายทหารหนุ่มในร.ศ. 130 และระยะที่สาม การกล่าวทำนิตินิธิ์ยืนสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างเปิดเผยทางหน้าหนังสือพิมพ์ จนถึงกับที่จะใช้ความรุนแรงเข้าล้มล้างการปกครอง อันที่จริงแล้วคนไทยได้รับรู้สภาพการเมืองของตะวันตกมาตั้งแต่เปิดความสัมพันธ์กับนานาประเทศ และถึงแม้จะมีความปรารถนาให้บ้านเมืองลอกเลียนแบบความเจริญก้าวหน้าในทุก ๆ ด้าน แต่ก็มิได้เต็มไปด้วยความเร่งรีบเร้าร้อนเหมือนปฏิ-

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 ม.26.4/13 หนังสือพิมพ์
บทความต่าง ๆ ไครวิ่ง - ไครวิ่ง ม.ป.ป.

กิริยาที่เกิดขึ้นในสามระยะนั้น ด้วยเหตุนี้จึงน่าสังเกตว่าอะไรเป็นแรงหนุนนำประการสำคัญให้ ความเข้มข้นทางความคิดหรือความแตกต่างออกไป

หากศึกษาภาวะแวดล้อมโดยรอบแล้วจะเห็นว่า บังคับที่มีอิทธิพลต่อการเพิ่มระดับกระแสดความคิดให้สูงขึ้นนั้นก็คืออิทธิพลที่มาจากภายนอกประเทศ เพราะในระยะที่หนึ่ง ประเด็นที่เป็นสาเหตุให้เจ้านายและข้าราชการกราบถวายบังคมสวามิภักดิ์เนื่องมาจากความหวั่นเกรงต่อการคุกคามของมหาอำนาจ ซึ่งกำลังส่งกำลังเข้ายึดครองประเทศเพื่อนบ้านทั้งสองด้าน โดยฝรั่งเศสได้บีบบังคับให้ญวนทำสัญญายินยอมเป็นรัฐในอารักขาทั้งหมดเมื่อปี พ.ศ. 2426¹ และบีบบังคับเจ้าปฏิบัติการณ์ในดินแดนลาวตอนเหนืออันเป็นเมืองประเทศราชของไทย ซึ่งกำลังยุ่งยากด้วยปัญหาการปล้นสะดมของพวกฮ่อ จนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเห็นเกรงว่าความยุ่งยากของหัวเมืองชายแดนจะเป็นเหตุให้ฝรั่งเศสเข้าทำการแทรกแซง² นอกจากนี้ทางด้านทิศตะวันตก อังกฤษได้ทำสงครามกับพม่ามาตั้งแต่ พ.ศ. 2395 จนสามารถเข้ายึดครองดินแดนลุ่มน้ำอิระวดีไว้ได้³ และในปีพ.ศ. 2428 อังกฤษเห็นเกรงว่าฝรั่งเศสจะขยายอิทธิพลของตนมายังพม่า ประจวบกับรัฐบาลพม่าเกิดขัดแย้งกับบริติชการค้าของอังกฤษ จึงกลายเป็นชนวนให้ก่อสงครามกันอีกครั้ง⁴ และอังกฤษก็เข้ายึดครองดินแดนพม่าได้อีกส่วนหนึ่ง จะเห็นได้ว่าแรงกระทบของสถานการณ์รอบบ้านกระทำใ้คนไทยหวั่นวิตกกังวลต่อความปลอดภัยของชาติและพยายามแสวงหาเส้นทางป้องกันอันตราย โดยเชื่อว่าการริบเร่งเปลี่ยนแปลงการปกครองจะช่วยสถานการณ์ไว้ได้

ส่วนระยะที่สองที่ได้เกิดเหตุการณ์กบฏขึ้นนั้น เนื่องจากกลุ่มนายทหารหนุ่มอยู่ภายใต้ อิทธิพลของการปฏิวัติในประเทศจีน ซึ่งโคล้มล้างระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของราชวงศ์แมนจูลง ไปเมื่อ 5 เดือนก่อน นับเป็นตัวอย่างที่ส่งผลต่อจิตใจและความคิดของคนไทยเป็นอย่างสูง เพราะไทยมีความสัมพันธ์กับจีนมาเป็นเวลายาวนาน รวมทั้งมีระบบปกครองเหมือนกันอีกด้วย การล้ม

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์ การปราบฮ่อและการเสียดินแดน พ.ศ. 2431 หน้า 97

² ก. หน้า 104

³ บี.อาร์.เพิร์น ประวัติศาสตร์อาเซียอาคเนย์ แปลโดย ม.ร.ว.จิรวรรณ จักรพันธุ์ หน้า 162

⁴ ก. หน้า 166

ล้างสถาบันพระมหากษัตริย์ในประเทศจีนได้ก่อให้เกิดความสนใจแก่ชาวไทยโดยทั่วไปไม่เฉพาะแต่พวกกลุ่มนายทหารเท่านั้น ดังจะเห็นได้จากบทความที่ลงตีพิมพ์ตามหน้าหนังสือพิมพ์ จนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเขียนบทความตอบโต้¹

และในระยะที่สาม แสดงถึงความไม่พึงพอใจต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ที่ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของความล้าสมัยในสายตาของบุคคลกลุ่มหนึ่งที่ได้เริ่มกล่าวติเตียนอย่างรุนแรงมาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2460 ซึ่งเป็นปีที่ก่อให้เกิดเหตุการณ์สำคัญขึ้นในยุโรปและกับมหาอำนาจชาติหนึ่งของโลกด้วย นั่นก็คือการปฏิวัติในประเทศรัสเซีย ทำลายล้างระบบการปกครองแบบเก่ารวมทั้งจักรพรรดิและราชวงศ์ซึ่งคณะปฏิวัติถือเป็นศัตรูร้ายของประเทศ ผลสะท้อนที่มาถึงเมืองไทยได้เป็นเครื่องช่วยยู่ให้ทวีความตึงเครียดที่จะเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น² โดยเห็นว่าสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นอุปสรรคสำคัญที่ต้องขจัดไป หากไม่ยอมโอนอ่อนตามเสียงเรียกร้อง

อิทธิพลจากภายนอกประเทศได้ก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่อความคิดทางการเมืองของไทยให้มีการเคลื่อนไหวเพิ่มสูงขึ้น ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะความคิดประชาธิปไตยของไทยไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นจากรากฐานทางประวัติศาสตร์ของตนเอง หากได้รับความคิดนี้มาโดยปรารถนาจะพัฒนาการเมืองให้ทัดเทียมกับมหาอำนาจ โดยเชื่อว่าเป็นรูปการปกครองที่จะนำประเทศไปสู่ความก้าวหน้า ดังนั้นเมื่อมีการเคลื่อนไหวทางการเมืองในดินแดนต่าง ๆ จึงเป็นเสมือนการจุดเชื้อความคิดที่มีอยู่แล้วให้ลุกโผลงขึ้น แม้นโยบายของรัฐจะไม่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลงก็ตาม ก็ไม่สามารถขจัดความคิดประชาธิปไตยให้หมดสิ้นไปได้ เพียงแต่ยับยั้งไม่ให้ทวีความรุนแรงจนเกินไปเท่านั้น ด้วยเหตุนี้เมื่อเงื่อนไขต่าง ๆ ภายในประเทศเหมาะสมเมืองไทยก็เดินเข้าสู่ประวัติศาสตร์ของการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองในปีพ.ศ. 2475

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.12/15 เหตุการณ์ชนในประเศจีน เปลี่ยนแปลงราชาธิปไตยเป็นริบลิค ลงวันที่ 7 พฤษภาคม - 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2456

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/88 บทความปัญหาสิทธิการปกครองประเทศสยาม ความเห็นคณะหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ สมัยการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศในโลก ม.ป.ป.

การปรับตัวของรัฐต่อความเคลื่อนไหวทางความคิดการเมืองแบบประชาธิปไตย

4.1 จุดมุ่งหมายของการปรับตัว

เมื่อกระแสความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยได้แผ่ขยาย เข้ามาในประเทศไทย โดยที่กลุ่มคนไทยที่มีการศึกษาดีได้ตื่นตัวขึ้นยอมรับแนวความคิดใหม่นี้ และเห็นว่าเป็นรูปแบบการปกครองที่จะนำพาชาติไปสู่ความเจริญก้าวหน้าได้อย่างแน่นอนกว่าระบบราชาธิปไตย ซึ่งกำลังเป็นสิ่งที่ล้าสมัยสำหรับประเทศที่อยู่ในยุคของการปรับตัว เพื่อเผชิญหน้ากับการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก ทศนคติที่เปลี่ยนแปลงไปเช่นนี้กระทำให้รัฐต้องปรับตัวเองให้ทันต่อสถานการณ์ด้วยจุดประสงค์หลายประการคือ

4.1.1 เพื่อวางรูปแบบหน่วยงานการปกครองให้มีประสิทธิภาพ เนื่องจากประเทศไทยได้หันมาดำเนินนโยบายเปิดความสัมพันธ์กับชาวยุโรปตะวันตกอย่างกว้างขวาง สันนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมอย่างไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน ดังนั้นหน่วยงานต่าง ๆ ที่เคยใช้ไ้ด้นมาแล้วจึงไม่เหมาะสมและเอื้อประโยชน์ต่อการบริหารประเทศไทยได้อย่างเพียงพอ รัฐบาลจึงจำเป็นต้องปรับปรุงแก้ไขหน่วยงานการปกครองให้สอดคล้องกับกาลสมัย โดยเริ่มต้นอย่างจริงจังในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹ ด้วยวิธีการเลือกสรรรูปแบบบางประการของประเทศไทยตะวันตกมาปรับใช้กับการปกครองของไทย เช่น การปฏิรูปงานกระทรวง การตั้งรัฐมนตรีสภา ฯลฯ ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงบางส่วนจากระบบประชาธิปไตยเพื่อเสริมสร้างระบอบราชาธิปไตยให้มีเสถียรภาพที่จะรองรับกระแสของการเปลี่ยนแปลงในสังคมได้ เฉพาะอย่างยิ่งการคุกคามจากลัทธิจักรวรรดินิยมได้เป็นแรงกระตุ้น

กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.1.4/5 พระราชดำรัส
รัชกาลที่ 5 เรื่องเปลี่ยนแปลงประเพณีการปกครองราชการแผ่นดิน ม.ป.ป.

ให้รัฐบาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องแสวงหาแนวทางใหม่ทางการปกครอง สำหรับหลีกเลี่ยงการใช้เป็นข้ออ้างในการแผ่ขยายอำนาจ ด้วยความคิดที่ว่าถ้าประเทศไทยดำเนินการในลักษณะเดียวกับชาติตะวันตกบ้างแล้วก็จะมีความเจริญทัดเทียมกันได้ ดังข้อเสนอแนะของเจ้านายและข้าราชการที่กราบบังคมทูลให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง ร.ศ. 103 ซึ่งได้มีอิทธิพลต่อการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในระยะเวลาคต่อมา¹

4.1.2 เพื่อนอนคล้ายบรรยาภาศการเรียกร่องทางการเมือง หลังจากแนวความคิดประชาธิปไตยได้เผยแพร่เข้ามา มีอิทธิพลเหนือกลุ่มคนไทยที่มีการศึกษาคือแล้ว ก่อให้เกิดความตื่นตัวที่จะเห็นการเปลี่ยนแปลงการปกครองขึ้น โดยมีเสียงเร่ร่ำปรากฏทางหน้าหนังสือพิมพ์อย่างเด่นชัดในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นระยะเวลาที่บ้านเมืองได้ผ่านพ้นการวางรากฐานกลไกการบริหารราชการแผ่นดินมาเรียบร้อยแล้ว แต่รัฐก็ยังมิได้นำนโยบายไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยอย่างแน่นอน ประกอบกับแนวพระราชดำริทางการเมืองที่เปลี่ยนไปของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และอิทธิพลความคิดการเมืองจากภายนอกประเทศได้ส่งผลกระทบกระเทือนต่อสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นอย่างมาก เพราะการเรียกร่องประชาธิปไตยย่อมหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะกล่าวโจมตีรูปการปกครองแบบเก่า และที่สุดก็ถูกนำมาถึงการดำเนินคดีของพระมหากษัตริย์โดยตรง สถานการณ์ที่เสื่อมลงเช่นนี้กระทำให้รัฐต้องปรับตัวเองเพื่อความคงเกรียตลดน้อยลง ดังที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานารถกราบบังคมทูล ให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดตั้งรัฐมนตรีสภาขึ้นใหม่อีกครั้ง ซึ่งมิใช่มีจุดมุ่งหมายต่อการเสริมสร้างประชาธิปไตยแต่เป็นเพราะ "ตามที่เป็นอยู่บัดนี้ ไม่มีอะไรจะบังองค์พระมหากษัตริย์บ้างเลย การงานอะไรบกพร่องก็ขัดได้เสมอว่าเพราะไม่ทรงสอดส่อง เพราะไม่ทรงเลือกเสนาบดีที่ดี เป็นการหมิ่นนัก ถ้าได้มีรัฐมนตรีสภาทำการจริง ๆ แล้ว จะได้

¹ชาดูชัย รัตนวิบูลย์ บทบาทของอภิรัฐมนตรีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 72

เป็ยงไปให้รัฐมนตรีสภาเสียบ้าง"¹ ด้วยเหตุนี้จะเป็นผลให้พระองค์จัดสร้างคฤหาสน์ขึ้น ภายหลังที่เกิดมีการคำหนิพระองค์ในปีพ.ศ. 2460² อันเป็นพระราชประสงค์ที่จะยุติการเรียกร้อง หรือเสียดูบซิบต่าง ๆ³

อย่างไรก็ตามการโจมตีสถาบันกษัตริย์ก็มีได้หมดสิ้นไป แต่กลับทวีความรุนแรงมากขึ้น จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ยังเห็นได้ชัดจากพระราชดำริที่ทรงวิตกถึง สถานภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์ว่า "นั่นสงสัยเหลือเกินว่าจะมีทางหรือไม่ที่จะเรียกศักดิ์ศรีแบบเก่าของกษัตริย์กลับคืนมาได้สัก" ฉะนั้นการวิวัฒนาการทางความคิดของสาธารณชนในกรุงเทพฯ และชนชั้นปัญญาชนได้ก้าวมาไกลเกินไปแล้ว ซึ่งก็คงเหมือนท่านป้าที่ถูกขับไล่ และพยายามทวนกลับคืนสู่ความรุ่งโรจน์ในอดีตอีกครั้ง"⁴ สถานการณ์ดังกล่าวนี้ได้เป็นผลให้รัฐต้องรีบเร่งปรับตัวเองตามเสียงเรียกร้องของกลุ่มชน เพื่อลดความตึงเครียดของความไม่พอใจทางความคิดการเมืองให้เบาบางลง โดยรัฐได้เริ่มวางนโยบายที่แน่นอนในการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบอบประชาธิปไตย

4.1.3 เพื่อฝึกทดลองวิถีทางประชาธิปไตย เพราะเหตุที่การปกครองแบบประชาธิปไตยเป็นวัฒนธรรมตะวันตก อันเป็นลักษณะที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานทางความคิดการเมืองที่แตกต่างกัน ทำให้การรับแนวความคิดดังกล่าวมาปฏิบัติจำเป็นต้องกระทำอย่างรอบคอบ เนื่องจากเป็นสิ่งที่

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สบ.001/6 ส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ความเห็นเรื่องควรถัดให้สมาชิกรัฐมนตรีได้มีการกระทำและออกพระราชบัญญัติกำหนดหน้าที่ของสภาใหม่ ลงวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2460

² พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เจ้าชีวิต หน้า 627

³ รัชนี้ กัลยาณคุณาวุฒิ ผู้นำของประเทศไทย หน้า 117

⁴ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สบ.2.47/32 ส่วนพระองค์สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท บันทึกการปกครอง แผนกอธิการรัฐมนตรี พระราชบันทึก Problems of Siam ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 23 กรกฎาคม พ.ศ. 2469

ไม่คุ้นเคยกับวิถีชีวิตของคนไทยมาก่อน เฉพาะอย่างยิ่งคนไทยยังไม่มีแนวโน้มว่ารูปการปกครองแบบใหม่จะก่อให้เกิดผลดีต่อประเทศใดหรือไม่ ดังนั้นในการปรับตัวของรัฐจึงจำเป็นต้องค่อย ๆ ทำควมการทดลองเสียก่อน เพื่อใช้เป็นข้อมูลสำหรับประเมินค่าหากต้องนำไปใช้อย่างจริงจัง การฝึกทดลองนี้จะเริ่มในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงสร้างเมืองจำลองขึ้นฝึกทดลองวิธีทางประชาธิปไตยมีชื่อเรียกว่า คุลิตธานี โดยทรงมีพระราชดำริที่จะให้เป็นแบบอย่างต่อไปในอนาคต ดังพระราชดำรัสในวันเปิดศาลารัฐบาลคุลิตธานีว่า "การงานฝ่ายรัฐบาลแลฝ่ายนคราภิบาลสัถยแบบมาจากของเป็นจริงทั้งนั้น วิธีการที่ดำเนินไปนี้ เป็นการทดลองว่าจะเป็นประโยชน์ได้เพียงใด เพื่อเป็นตัวอย่างสำหรับธานีให้แน่ชัดเสียก่อน"¹ และพระบรมราโชบายดังกล่าวนี้จะยิ่งปรากฏเด่นชัดมากขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระองค์ได้ทรงวางโครงการที่จะใช้ระบบเทศบาลเป็นวิธีสอนและทดลองประชาชนในการควบคุมกิจการท้องถิ่น ก่อนที่จะเข้าควบคุมกิจการของรัฐ² คือการเข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองโดยวิธีการเลือกตั้ง

จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางแนวความคิดการเมืองในสังคมไทย ได้ส่งอิทธิพลให้รัฐต้องปรับตัวอยู่เสมอตลอดเวลา และด้วยจุดประสงค์หลายประการ ทั้งนี้เพราะระยะหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงรัฐย่อมไม่สามารถกำหนดทิศทางที่แน่ชัดลงไปได้ จึงต้องปรับตัวอย่างค่อยเป็นค่อยไปแล้วแต่สถานการณ์จะมีบริบทมากน้อยเพียงไร

4.2 ลักษณะการปรับตัวของรัฐ

4.2.1 การจัดตั้งสถาบันทางการเมือง ในประเทศที่กำลังพัฒนาทางการเมืองจำเป็นจะต้องสร้างสถาบันทางการเมืองเพื่อให้เป็นองค์การที่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

¹ จินนอมรคุณารักษ์ คุลิตธานีเมืองประชาธิปไตย พิมพ์ในงานพระบรมราชานุสรณ์ 10-12 พฤศจิกายน 2513 หน้า 78

² ชัยอนันต์ สมุทวณิช "การเคลื่อนไหวทางความคิดประชาธิปไตยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475" ใน การเมือง - การปกครองไทยสมัยใหม่ หน้า 258

นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและความเจริญในด้านต่าง ๆ¹ ประกอบกับคลื่นความคิดประชาธิปไตยได้ขยายตัวมากขึ้น กระทำให้ผู้ปกครองไทยต้องสรรสร้างสถาบันทางการเมืองสำหรับการบริหารราชการแผ่นดินดำเนินไปอย่างมีหลักเกณฑ์ยุติธรรม และลดความตึงเครียดทางการเมืองที่ประชาชนเริ่มมีปฏิสัมพันธ์กับการปกครองแบบเก่า การปรับตัวของรัฐมีดังนี้

4.2.1.1 การตั้งรัฐมนตรีสภา (Legislative Council) เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริที่จะระดมสติปัญญาของบุคคลต่าง ๆ ให้มาประชุมกันพิจารณาร่างกฎหมาย ให้เหมาะสมกับความต้องการของประชาชนในปัจจุบัน² จึงได้ทรงตั้งรัฐมนตรีสภาขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2437 มีหน้าที่เป็นที่ประชุมปรึกษาเกี่ยวกับพระราชกำหนดกฎหมาย สมาชิกของรัฐมนตรีสภาได้มาจากการแต่งตั้งของพระมหากษัตริย์จำนวนไม่เกิน 36 คน และเสนาบดีที่เป็นสมาชิกโดยตำแหน่งอีก 12 คน รวมทั้งสิ้นไม่เกิน 48 คน³ เมื่อพิจารณารายละเอียดในพระราชบัญญัติแล้วจะพบว่า รัฐมนตรีสภายังมิใช่สถาบันการเมืองประชาธิปไตยที่แท้จริง ทั้งนี้เพราะการปกครองแบบรัฐสภานั้นสภาจะต้องมีอำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศ เป็นผู้ใช้อำนาจนิติบัญญัติและอำนาจบริหาร⁴ แต่การวินิจฉัยปัญหาหรือลงมติในเรื่องใด ๆ ขึ้นสุดท้ายของรัฐมนตรีสภายังขึ้นอยู่กับพระราชอำนาจขององค์พระมหากษัตริย์ การที่รัฐมนตรีสภามีลักษณะครึ่ง ๆ กลาง ๆ ระหว่างใหม่กับเก่าเช่นนี้ก็เพราะมิได้มีพระราชประสงค์จะเปลี่ยนแปลงการปกครองไปเสียทั้งหมดโดยทันทีทันใด เนื่องจากทรงคำนึงถึงพื้นเพภูมิหลังของชาติและความพร้อมของพลเมืองเป็นสำคัญ จึงทรงเห็นว่าแนวทางที่จะบังเกิดผลดีที่สุดก็คือการค่อย ๆ แก้ไขไปทีละขั้นตอน ดังพระราชดำรัสในวันเปิดประชุมรัฐมนตรีสภา

¹ดูจิต บุญบงการ "แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาทางการเมือง" ใน การเมืองและการปกครอง หน้า 191

²กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 อ.5.4/1 เรื่องตั้งรัฐมนตรีสภา พระราชดำรัสสำหรับเปิดการประชุมรัฐมนตรีสภา วันที่ 24 มกราคม ร.ศ. 113

³"พระราชบัญญัติรัฐมนตรีสภา" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 11 ลงวันที่ 13 มกราคม ร.ศ. 113

⁴กระมล ทองธรรมชาติ "ประชาธิปไตย" ใน การเมืองและการปกครอง หน้า 90

การที่เราคิดจัดการแก้ไขธรรมเนียมให้ดีขึ้นนั้น ต้องให้เป็นมั่นคงแลเป็นการประกอบ ด้วยสติสัมปชัญญะ เราไม่ควรที่จะเปลี่ยนแปลงภาวะจัดการแก้ไขธรรมเนียมที่มีอยู่ทุกวันนี้ให้ใหม่ไปหมดสิ้นทีเดียว แต่ไม่ควรที่จะหัดทำเอาอย่างทำตามธรรมเนียมที่มีในที่อื่น หากว่าเราจะต้องคอย ๆ ทำการให้ดีขึ้นโดยลำดับ ในการที่เป็นสิ่งต้องการ จะจัดให้ก็ได้แล้ว แลเลิกถอนแต่สิ่งที่เห็นเป็นแน่แท้ว่าไม่ดีว่าเป็นของใช้ไม่ได้แล้วเท่านั้น ทุกเมืองวัน ๆ แลในเมืองนี้เป็นสำคัญกว่าทั้งดิน ย่อมมีธรรมเนียมหลายอย่าง ซึ่งเป็นที่จะต้องนับถือกัน ไม่ใช่เพราะว่าเป็นธรรมเนียมเก่าแก่มาแต่โบราณเสมอ เหมือนกับอายุของประเทศนี้โดยเฉพาะ หากเพราะว่าเป็นธรรมเนียมที่สนิทแน่นแน่น แก่น้ำใจ แลความเชื่อมั่นของอาณาประชาราษฎร แลเพราะว่าถ้าจะเลิกถอนธรรมเนียมเช่นนี้เสีย ก็จะไม่เป็นแต่เพียงที่จะเป็นภัยเกิดขึ้นแก่บ้านเมืองที่ตั้งอยู่โดยรอบข้างเดียว หากจะกระทำให้อาณาประชาราษฎรไม่เป็นผาสุกด้วย...¹

โดยลักษณะนี้ย่อมเป็นไปได้ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความปรารถนาที่จะให้รัฐมนตรีสภาเป็นก้าวเริ่มต้นของการไปสู่วิถีทางประชาธิปไตย ซึ่งมีข้อยืนยันได้จากคำบอกเล่าของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรที่ว่า "งานรัฐมนตรีสภา ซึ่งพระเจ้าอยู่หัวทรงเตรียมจะให้ขยายตัวขึ้นเป็นปาร์ลีย์แมนส์ในภายหลัง"² นอกจากนี้การที่พระองค์มีพระบรมราโชบายที่จะให้ข้าราชการหัวเมืองได้มีโอกาสเป็นรัฐมนตรีเพื่อจะได้เป็นประโยชน์ต่อราชการ³ อันจะทำให้ได้ข้อมูลที่แท้จริงจากส่วนต่าง ๆ ของประเทศ และถึงแม้ว่าตำแหน่งรัฐมนตรีจะเป็นตำแหน่ง

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 อ.5.4/1 เรื่องตั้งรัฐมนตรีสภา พระราชดำรัสสำหรับเปิดการประชุมรัฐมนตรีสภา ลงวันที่ 24 มกราคม ร.ศ. 113

² พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร อัตชีวประวัติ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร 15 ธันวาคม 2517 หน้า 51

³ "พระราชบัญญัติรัฐมนตรีเพิ่มเติม ร.ศ. 114" ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 12 ลงวันที่ 12 มกราคม ร.ศ. 114

แห่งที่ได้มาจากการแต่งตั้งก็ตาม แต่การขยายขอบเขตของการเป็นสมาชิกออกไปโดยมิได้จำกัด
อยู่เฉพาะข้าราชการในเมืองหลวงเท่านั้น เสมือนหนึ่งสมาชิกเป็นผู้แทนของปวงชนที่เข้ามาทำ
หน้าที่คุ้มครองปกป้องผลประโยชน์ตามกระบวนการเมืองแบบประชาธิปไตย ซึ่งแสดงให้เห็นถึง
ความจริงใจของรัฐบาลที่จะค่อย ๆ ปรับกลไกการปกครองให้เหมาะสมกับกาลสมัย บนพื้นฐาน
ของความสงบมั่นคงโดยไม่นำไปสู่ความวุ่นวายในสังคม

อย่างไรก็ตามปรากฏว่ารัฐมนตรีสภาสมัยได้บรรลุผลสมจุดมุ่งหมาย ทั้งนี้เพราะมีการ
งคประชุมบ่อย ๆ เนื่องจากสมาชิกมาไม่ครบองค์ประชุม จนเป็นที่ไม่พอพระราชหฤทัยต่อพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นอย่างยิ่ง ถึงกับมีพระราชหัตถเลขาถึงหม่อมเจ้าอัสการ
สภานายกรัฐมนตรีให้ดำเนินการแก้ไขโดยเร็วว่า "ด้วยการประชุมรัฐมนตรีประชุมไม่ติดมาหลาย
ครั้ง การก็มี แต่รัฐมนตรีไม่เอื้อเฟื้อจนให้กรมวังประกาศแล้ว ก็ยังไม่มีใครเอาใจใส่ที่จะมา
เห็นว่าหน้าที่ควรจะต้องสภานายกเป็นผู้ชักชวนก่อนให้รัฐมนตรีมาประชุม"¹ ด้วยเหตุนี้ในที่สุดก็
แก้ปัญหาเพื่อให้การประชุมดำเนินไปได้ โดยการออกพระราชบัญญัติรัฐมนตรีเพิ่มเติม ร.ศ. 118²
กำหนดองค์ประชุมเหลือเพียงจำนวนมากกว่า ๑ ใน 4 ส่วนเท่านั้น แต่หลังจากประกาศนี้แล้ว
ก็มีการประชุมเพียงครั้งเดียวและรัฐมนตรีสภาก็ยกเลิกไปโดยปริยาย

ความล้มเหลวดังกล่าวนี้มีส่วนสะท้อนให้เห็นถึงความไม่พร้อมของชาวไทยที่จะปกครอง
ด้วยระบบรัฐสภา³ เมื่อพิจารณาถึงว่า สมาชิกรัฐมนตรีสภาเป็นบุคคลชั้นปัญญาชนที่พระเจ้าอยู่หัว
ได้ทรงเลือกสรรแล้วว่า ประกอบด้วยความรู้สติปัญญาเฉลียวฉลาด ดังนั้นเมื่อเปรียบเทียบกับ
บรรณานุกรมส่วนใหญ่แล้วก็สามารถจะมองภาพความจริงออกมาได้ว่า รัฐเป็นฝ่ายพร้อมที่จะเปลี่ยน
แปลงระบบการปกครองมากกว่า

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 อ.5.4/1 เรื่องตั้งรัฐมนตรี
สภา พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง หม่อมเจ้าอัสการ
ลงวันที่ 7 มีนาคม ร.ศ. 117

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 อ.5.4/1 เรื่องตั้งรัฐมนตรี
สภา พระราชบัญญัติรัฐมนตรีเพิ่มเติมรัตนโกสินทร์ศก 118

³ ชาญชัย รัตนวิบูลย์ บทบาทของอภิรัฐมนตรีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้า
อยู่หัว หน้า 86

4.2.1.2 องคมนตรีสภา (Privy Council) เป็นสถาบันทางการเมืองที่มีมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำหน้าที่เป็นเพียงที่ปรึกษาส่วนพระองค์เท่านั้น แต่สถาบันนี้ได้มีการแก้ไขใหม่อีกครั้งในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากทรงยอมรับว่าไม่ว่าวันใดวันหนึ่งประเทศไทยจะต้องเปลี่ยนแปลงการปกครองทั้งนี้เพราะเสียงเร่าเืองมาจากประชาชนได้ทวีมากขึ้นมาตั้งแต่ปลายรัชกาลก่อน พระองค์จึงเลือกที่จะเป็นผู้นำในการปรับปรุงการปกครองให้เหมาะสมกับประเทศ ก่อนที่จะปล่อยให้เกิดการบีบขังคับ โดยทรงตระหนักว่าการศึกษาและสำนึกทางการเมืองของคนไทยยังมีน้อย ตลอดจนลักษณะนิสัยไม่เอื้อต่อการปกครองในระบอบประชาธิปไตย¹ จึงทรงต้องการให้เปลี่ยนแปลงในลักษณะที่ค่อยเป็นค่อยไป เพื่อเสถียรภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และความมั่นคงของราชบัลลังก์ ดังนั้นทรงดำเนินนโยบายด้วยการจัดตั้งสถาบันการเมืองที่สอดคล้องกับแนวความคิดประชาธิปไตย²

ในพระราชบัญญัติประชาธิปไตยในประเทศไทย อันเป็นเอกสารสำคัญยิ่งของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้แลลงถึงเจตนารมณ์ของพระองค์ที่ทรงปรารถนาให้สถาบันนี้เป็นที่ทดลองและให้การศึกษาในวิธีการอภิปรายตามแบบรัฐสภา³ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้องคมนตรีสภาเป็นบันไดไปสู่ประชาธิปไตย มิใช่แต่เฉพาะทำหน้าที่เป็นเพียงที่ปรึกษาส่วนพระองค์ตามจุกมุ่นหมายเดิมที่ตั้งไว้ ดังความเห็นของพระโกมารกุลมนตรี ที่กล่าวในที่ประชุมกรรมการองคมนตรีว่า "ทั้งนี้เห็นริ้วว่าเรื่อง democratic form of Government นั้นเป็นปัญหาซึ่งทรงฝ่าฝืนพระราชหฤทัยอยู่มาก มีพระราชประสงค์ที่จะให้สภาองคมนตรีเป็นทั้ง

¹ม.ล.วัลย์วิภา จรุงโรจน์ แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ หน้า 35

²ดูคือ เจริญพงศ์ ปฏิริยาของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อการเคลื่อนไหวตามแนวความคิดประชาธิปไตยและสังคมนิยมก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 หน้า 166

³ชัยอนันต์ สมุทวณิช "การเคลื่อนไหวทางความคิดประชาธิปไตยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475" ใน การเมือง - การปกครองไทยสมัยใหม่ หน้า 257

Privy Council และเป็นบรรดาศักดิ์แรกที่จะนำไปสู่ parliament และให้ทำหน้าที่ทั้ง 2 อย่างนี้¹ และพระบรมราชโองบายนี้ยังปรากฏชัดจากพระราชดำรัสเปิดประชุมกรรมการองคมนตรีว่า

เราขอให้ท่านเข้าใจว่าสภากรรมการองคมนตรีที่เราได้ตั้งขึ้น ต้องเป็นไปตามสภาพที่เหมาะสมแก่ประเทศของเรา...เรามีความประสงค์ที่ทดลองและปลูกฝังการศึกษาในวิธีการปรึกษาโต้เถียงให้สำเร็จเป็นมติตามแบบอย่างที่เหมาะสมใหญ่ เพราะฉะนั้นจึงได้คัดเลือกสิ่งที่มีอยู่แล้วให้ใช้การได้เหมาะสมตามสภาพของบ้านเมืองที่มีอยู่ในเวลานี้ ถ้าหากถึงเวลาอันควรที่จะเปลี่ยนแปลงประเทศต่อไปจะทำได้โดยสะดวก...²

เนื่องจากขณะนั้นสมาชิกองคมนตรีสภามี 227 คน ซึ่งเป็นจำนวนที่มากเกินไปทำให้การประชุมดำเนินไปไม่สะดวก จึงแก้ปัญหาด้วยการตั้งเป็นสภากรรมการองคมนตรีมีสมาชิกเพียง 40 คน ขึ้นมาทำหน้าที่แทนคราวละ 3 ปี โดยออกเป็นพระราชบัญญัติและประกาศใช้เมื่อวันที่ 2 กันยายน พ.ศ. 2470³ หากพิจารณาถึงรายละเอียดของพระราชบัญญัติแล้วจะพบว่าถึงแม้สภากรรมการองคมนตรีจะมีหน้าที่ประชุมปรึกษาหารือราชการตามที่พระบาทสมเด็จพระมหากษัตริย์เจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานลงมาก็ตาม แต่บทบัญญัติหลายมาตราได้เปิดกว้างให้มีสิทธิพิเศษเพิ่มขึ้น ที่สำคัญคือในมาตรา 13 ยินยอมให้กรรมการองคมนตรีจำนวนไม่น้อยกว่า 5 คน เข้าชื่อกันขอพระบรมราชานุญาตเรียกประชุมได้ หากมีเรื่องสำคัญเกี่ยวกับสวัสดิภาพของบ้านเมืองและประชาชน อันเป็นเครื่องบ่งชี้ว่าสภากรรมการองคมนตรีมิได้ถูกจำกัดให้รับผิดชอบต่อพระมหากษัตริย์เท่านั้น แต่ยังคงรับผิดชอบต่อประชาชนอีกด้วย นอกจากนี้ในมาตรา 14 ยังกำหนดว่าผู้ใดจะกล่าวฟ้องร้องความคิดเห็นที่สมาชิกแสดงในที่ประชุมไม่ได้ เท่ากับเป็นการให้อิสระในการแสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 รล.6/4 พระราชบัญญัติองคมนตรี รายงานการ ขบวนการกรรมการองคมนตรี ลงวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2470

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 รล.6/4 พระราชบัญญัติองคมนตรี พระราชบัญญัติเปิดประชุมกรรมการองคมนตรี ลงวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2470

³ ร.ค.ท.เสถียร ลายลักษณ์ บุญเรือง นาคีนพคุณ และ บุญธรรม ศิริฤทธิ์ "พระราชบัญญัติองคมนตรี พุทธศักราช 2470" ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 40 หน้า 172

โดยไม่รู้จักวันวิฤกษ์ทอดสถานภาพของตน ซึ่งจะเห็นว่าพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้้นำระเบียบวิธีบางประการของการประชุมรัฐสภามาใช้ และอาจถือเป็นแบบฉบับสำหรับการมีประชาธิปไตยในอนาคตก็ได้ เหมือนกับความเห็นของสภานายกกรรมการองคมนตรี* ที่ตรัสในวันประชุมกรรมการองคมนตรีครั้งแรกว่า

สภากรรมการองคมนตรีของเรา นี้ ถึงไม่ใช่ป่าเลื้อยแมนต์ก็จริงและถึงในเวลานี้เมืองเรายังไม่ควรจะมีป่าเลื้อยแมนต์ก็จริง แต่ระเบียบการประชุม และขนบธรรมเนียมที่จะตั้งขึ้นนั้นจะหนีแบบป่าเลื้อยแมนต์ไปคงจะไม่ได้... การใช้วิธีดำเนินการประชุมเป็นท่านองป่าเลื้อยแมนต์นั้นย่อมจะได้ประโยชน์ปัจจุบันคือ ได้ดำเนินการตามบรรทัดที่เมืองอื่น ๆ ทดลองใช้กันมานานแล้ว จนปรากฏว่าใช้ได้หนึ่งอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งถึงแม้ว่าในเวลาที่ยังไม่มีป่าเลื้อยแมนต์ในเมืองเราก็คงจะกล่าวไม่ได้ว่า ต่อไปในคราวหน้าความสามารถของประชาชนและความจำเป็นของบ้านเมือง จะไม่ทำให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นสมควรจะพระราชทานให้มีป่าเลื้อยแมนต์ขึ้นบ้าง... ป่าเลื้อยแมนต์ที่เกิดขึ้นใหม่ก็จะต้องย้อนหลังมาหาระเบียบการที่ใช้ในสภา นี้ เพื่อจะเอาแบบไปใช้ตามที่ใช้ได้สภานี้ก็จะตกอยู่ในตำแหน่งสภาครูป่าเลื้อยแมนต์ไทยต่อไปในอนาคต...¹

การจัดตั้งสถาบันการเมืองทั้งรัฐมนตรีสภาและองคมนตรีสภา จึงเป็นเจตน์จำนงของรัฐที่จะนำคณะบุคคลเข้ามาช่วยในการบริหารราชการแผ่นดิน เพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองของชาติตะวันตกมาปรับปรุงให้เหมาะสมกับเมืองไทย ในขณะเดียวกันก็เป็นประโยชน์ต่อการระมัดระวังอย่างรอบคอบในการตัดสินใจ เพราะมีผู้ร่วมแสดงความคิดเห็นในกิจการต่าง ๆ มากขึ้น แสดงให้เห็นว่ารัฐไทยพยายามจะปรับตัวเองให้ทันกับความเจริญก้าวหน้าทางความคิดที่เริ่มมองเห็นจุด

* กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 รล.6/8 กรรมการองคมนตรี รายงานการประชุมกรรมการองคมนตรี ลงวันที่ 24 ธันวาคม พ.ศ. 2470

อ่อนของการปกครองโดยคน ๆ เดียว ถึงแม้ว่าสถาบันการเมืองดังกล่าวอำนาจการตัดสินใจครั้งสุดท้ายจะเป็นของพระเจ้าแผ่นดินอยู่ก็ตาม แต่ในลักษณะของการปรับตัวครั้งแรกย่อมไม่อาจดำเนินไปเช่นรูปแบบที่สมบูรณ์ได้ เพราะข้าราชการของรัฐยังไม่มีความพร้อมเพียงพอ จึงจำเป็นต้องค่อย ๆ พัฒนาไปทีละขั้นตอน เพื่อให้เกิดความคุ้นเคยและดำรงความมั่นคงทางการปกครองไว้ได้ตลอดไป

4.2.2 การฝึกทดลองประชาธิปไตย นอกเหนือจากการปรับตัวด้วยวิธีการสร้างสถาบันทางการเมืองแล้ว รัฐยังมองเห็นไกลไปว่าควรจะต้องมีการฝึกหัดทดลองการปกครองตนเองเสียก่อน ทั้งนี้เพราะคนไทยยังไม่เคยมีประสบการณ์ในเรื่องนี้เลย แม้แต่กลุ่มปัญญาชนที่กำลังเรียกร้องอยู่ในขณะนั้น และรวมทั้งการที่รัฐเองก็ยังไม่แน่ใจว่าวิธีการประชาธิปไตยจะเกิดผลอย่างไรต่อสังคมไทย ดังนั้นเพื่อป้องกันข้อผิดพลาดจึงเริ่มกระทำกับกลุ่มสังคมเล็ก ๆ ดังนี้

4.2.2.1 การจัดสุขาภิบาล ได้เริ่มขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อปี พ.ศ. 2451¹ โดยฝึกทดลองกับประชาชนตามเขตหัวเมืองก่อนดังเช่นที่สุขาภิบาลตำบลท่าฉลอม จังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งมีจุดมุ่งหมายที่จะให้บุคคลในท้องถิ่นรู้จักบำรุงรักษาป้องกันความสะอาด โรคภัยไข้เจ็บ ตลอดจนเส้นทางคมนาคมและงานสาธารณประโยชน์อื่น ๆ ด้วยการใช้เงินรายได้ที่เก็บจากภาษีโรงเรือนของท้องถิ่นนั้น ซึ่งเท่ากับเป็นการพระราชทานอำนาจความรับผิดชอบการปกครองให้กับประชาชนส่วนหนึ่ง เมื่อครั้งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพแถลงเรื่องการจัดสุขาภิบาลให้กับรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงกล่าวถึงวัตถุประสงค์เริ่มแรกว่า "แต่เดิมก็ประสงค์จะจัดให้เป็นอย่าง Municipal ให้ราษฎรในท้องถิ่นสุขาภิบาลรู้สึก ว่า พระราชทานอำนาจให้จัดการของตนเองเพื่อประโยชน์ตนเองเป็นสำคัญ"²

¹พระราชบัญญัติจัดการสุขาภิบาลตามหัวเมือง ร.ศ. 127" ราชกิจจานุเบกษา
เล่มที่ 25 ลงวันที่ 13 กันยายน ร.ศ. 127

²กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 ม.7.5/1 เรื่องจัดการสุขาภิบาล (เทศบาล) สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพแถลงถึงการจัดสุขาภิบาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2471

เหตุที่การจัดสุขาภิบาลเป็นการฝึกประชาชนนั้น เนื่องมาจากได้กำหนดให้การบริหารงานออกมาในรูปของคณะกรรมการ สุขาภิบาลที่จัดตั้งในเมืองจะมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธาน ปลัดสุขาภิบาล นายอำเภอ นายแพทย์สุขาภิบาล นายช่างสุขาภิบาล และกำนันอีก 4 คน ซึ่งถ้ามีไม่ครบก็ให้ข้าหลวงเทศาภิบาลเลือกบุคคลในท้องถิ่นที่มีส่วนในการเสียภาษีเป็นกำนันพิเศษ อยู่ในตำแหน่งได้ 2 ปี ส่วนสุขาภิบาลตำบลจะมีกำนันเป็นประธานและเลือกผู้ใหญ่บ้านเป็นกรรมการ¹ วิธีดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญมากในการจัดสุขาภิบาลในหัวเมือง โดยมีข้าราชการเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือตามความจำเป็น และควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามนโยบาย² เฉพาะอย่างยิ่งตำแหน่งกำนันพิเศษที่เลือกจากบุคคลที่มีส่วนในการเสียภาษีนั้นเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมและปกป้องการใช้จ่ายเงินให้เป็นไปเพื่อประโยชน์ของท้องถิ่นอย่างแท้จริง

การจัดสุขาภิบาลที่ไทยได้เลียนแบบมาจากยุโรป โดยแท้จริงแล้วตำแหน่งต่าง ๆ ได้มาจากการเลือกตั้งของราษฎรในท้องถิ่น แต่การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังไม่ทรงโปรดให้ดำเนินการถึงขั้นนั้นได้ก็เพราะยังไม่แน่ว่าจะเหมาะสมกับกาลสมัยของประเทศหรือไม่ ดังพระราชปรารภที่ว่า "เมื่อเราจะพยายามให้ดี มันก็วนลงไป แลเห็นทางเดียวกันนั้น จึงเห็นว่าถ้าจะคอยกันไปเองช้ากว่าที่จะเอาอย่าง เพราะอะไร ๆ ก็อยู่ในจะต้องเอาอย่าง มีข้อพิจารณาอย่างเดียวกัน แต่เพียงว่าถึงกาลสมัยที่ควรจะเอาอย่างถ้ายังเท่านั้น"³ การที่ทรงห่วงใยเช่นนี้ก็เนื่องด้วยประชาชนตามชนบทยังมิได้มีความรู้ความเข้าใจเพียงพอในเรื่องสุขาภิบาล แต่หากเป็นการเริ่มต้นจากความปรารถนาของรัฐเป็นสำคัญ ด้วยเหตุนี้จึงเกิดปัญหาติด

¹"พระราชบัญญัติจัดการสุขาภิบาลตามหัวเมือง ร.ศ. 127" ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 25 ลงวันที่ 13 กันยายน ร.ศ. 127

²มณีนันท์ แยมประเสริฐ บทบาททางด้านการบริหารราชการแผ่นดินของเจ้าพระยาบวรราช (ปิ่น สุzum) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 149

³กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.12.2/6 ความเห็นที่จะจัดการสุขาภิบาลหัวเมือง ร.ศ. 127 ลงวันที่ 29 มีนาคม ร.ศ. 127 - 7 สิงหาคม ร.ศ. 128

ตามมามาภายหลังการจัดตั้งสุขาภิบาลตั้งที่กรมพระตำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

ความยากเบื้องต้นในส่วนหัวเมืองมีอยู่หลายประการที่เรายังไม่รู้จัก แต่ไม่ต้องการประ โยชน์ของการมุนีลปอด ถ้ารัฐบาลจะเริ่มต้นด้วยตั้งกฎหมายบังคับให้จัดการขึ้น จะ มีแต่เสียรื่องบนว่าเคื้อครอนที่ทองเสียเงิน ด้วยเหตุนี้จึงมีความจำเป็นที่จะต้องหา อุบายอย่างเทศนาให้ราษฎรเกิดศรัทธา แลความต้องการมุนีลปอดเป็นเบื้องต้นก่อน...¹

ความไม่พร้อมของประชาชนนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกับมีพระราช คำริที่จะใช้หนังสือพิมพ์เป็นเครื่องมือ ที่จะลงบทความ แนะนำ โน้มน้าว ให้มีความคิดไปใน ทางที่ถูกต้อง² แต่สิ่งที่รัฐห่วงใยมากที่สุดก็คือเกรงว่าการเลือกตั้งจะทำให้ได้ชาวต่างชาติเป็น กรรมการ ทั้งนี้เพราะคนไทยโดยทั่วไปมีฐานะยากจน ดังนั้นจึงทรงดำเนิพระบรมราโชบายที่จะ ให้มีข้าราชการของรัฐเป็นหลักในการปฏิบัติงาน โดยอาศัยความคิดเห็นของพ่อค้าเป็นแนวทาง³ เพื่อจะได้ควบคุมกรรมการมิให้ประพฤติปฏิบัติไปในทางที่จะเป็นอันตรายต่อประเทศ ขณะเดียวกันก็ต้องเกิดประโยชน์ต่อประชาชนอีกด้วย

การปรับตัวของรัฐเพื่อมีกลไกของการปกครองตนเองของประชาชนตามท้องถิ่นยังมิได้เป็น ไปอย่างสมบูรณ์แบบตามหลักการ เนื่องจากรัฐต้องระมัดระวังในการดำเนินที่จะไม่ให้ประชาชน รู้สึกเคื้อครอน และต้องไม่ก่อให้เกิดความสั่นสะเทือนต่อความมั่นคงของชาติ เพราะเป็นระยะ เวลาที่ประเทศกำลังเผชิญหน้าอยู่กับการคุกคามของมหาอำนาจ สถานะที่ไม่เอื้ออำนวยเช่นนี้

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.12.2/6 ความเห็นที่จะ จัดการสุขาภิบาลหัวเมือง ร.ศ. 127 ลงวันที่ 25 มีนาคม ร.ศ. 127 - 7 สิงหาคม ร.ศ. 128

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สำนักราชทัตถเลขาส่วนพระองค์พระ บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง เจ้าพระยาบวรราช (ปั้น สุขุม) กับประวัติเจ้าพระยา บวรราช พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยาบวรราช (ปั้น สุขุม) 10 เมษายน 2482

ยอมเป็นที่แน่นอนว่ารัฐจะต้องใช้เวลาอันยาวนานสำหรับการฝึกทดลอง กว่าที่จะแน่ใจว่าสามารถเปลี่ยนแปลงไปสู่วิถีทางประชาธิปไตยได้อย่างแท้จริง

4.2.2.2 คุสึตซาปี เป็นเมืองจำลองที่สร้างขึ้นระหว่างพระที่นั่งอุดรและอ่างหยกในบริเวณพระราชวังดุสิต เพื่อฝึกทดลองวิธีการปกครองประชาธิปไตยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สำหรับขุนนางข้าราชการบริหารที่ใกล้ชิดเท่านั้น พระราชดำริที่จะทรงสร้างเมืองทดลองมีมาตั้งแต่ครั้งดำรงตำแหน่งมกุฎราชกุมาร กล่าวคือในพ.ศ. 2446 ขณะประทับอยู่พระตำหนักอัมพวา ใต้ทรงสร้าง "เมืองมั่ง"^{*} อันเป็นเมืองขนาดเล็กเรียกว่าเมืองศุกดา ต่อมาในปีพ.ศ. 2450 ใต้ทรงทดลองวิธีการบริหารแบบนคราภิบาล โดยสร้างเรือนแถวขึ้นที่พระตำหนักจิตรลดารโหฐานและให้มหาดเล็กเข้าอาศัยของละ 2 คน สมมติเป็นเจ้าของบ้าน มีการรักษาความสะอาด การตกแต่งให้สวยงามเพื่อประกวดชิงรางวัล จนเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว จึงทรงสร้างคุสึตซาปีในพ.ศ. 2461¹ ซึ่งมีลักษณะพิเศษกว่าเมืองทดลองอื่น ๆ คือ พระองค์ได้พระราชทานธรรมนูญลักษณะการปกครองคณะนคราภิบาลให้ด้วย

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคาดหวังว่า โครงการเมืองทดลองนี้จะ เป็นแนวทางสำหรับการปกครองต่อไปในอนาคต ดังพระราชดำรัสในวันเปิดศาลารัฐบาลของคุสึตซาปีว่า "วิธีการดำเนินการในธานีเล็ก ๆ ของเราเป็นเช่นไร ก็ตั้งใจไว้ว่าจะให้ประเทศสยามได้ทำการเช่นเดียวกัน แต่จะให้เป็นการสำเร็จรวดเร็วทันใจคงธานีเล็กนี้ก็ยังไม่ทำได้"² ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงกำเนินงานประชาธิปไตยของคุสึตซาปีอย่างเป็นขั้นตอนตามจินตนาการที่ทรงคิดว่าควรจะเป็นไปในรูปการนั้น โดยเมื่อพิจารณาจากธรรมนูญลักษณะการปกครองนคราภิบาล (คุสึตซาปี) ที่ออกประกาศใช้เมื่อวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2461 แล้วจะพบว่าขั้นแรกให้ราษฎรของคุสึตซาปีทั้งหญิงและชายเลือกตั้งบุคคลใดบุคคลหนึ่งขึ้นเป็นนคราภิบาลสำหรับทำหน้าที่เป็นผู้ปกครอง ซึ่งการลงคะแนนเสียงจะใช้วิธีลับหรือเปิดเผยก็ได้ ภายหลังจาก

^{*}มาจากคำว่า mango

¹จมีนอมรคุณารักษ์ คุสึตซาปีเมืองประชาธิปไตย พิมพ์ในงานพระบรมราชานุสรณ์

10-12 พฤศจิกายน 2513 หน้า 22-27

²ดู หน้า 78

ได้รับพระบรมราชานุมัติจากองค์พระเจ้ายุหัวแก้ว นคราภิบาลจึงจะมีอำนาจเลือกทีมงานของตน
อันประกอบไปด้วยเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ¹ จะเห็นได้ว่าเป็นการให้สิทธิเลือกตั้งจำกัดเฉพาะแต่ผู้ปกครอง
คนเดียวก่อนเท่านั้น เป็นการค่อย ๆ มอบอำนาจการปกครองให้กับประชาชน

เมื่อขั้นตอนนี้เป็นไปอย่างราบรื่น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงคิด
ขยายสิทธิทางการเมืองของทนายนครให้เพิ่มมากขึ้น โดยออกพระราชกำหนดเพิ่มเติมและแก้ไข
ธรรมนูญลักษณะปกครองคณะนคราภิบาลดุสิตธานี พระพุทธศักราช 2461* ซึ่งแก้ไขให้มีการเลือก
เซษฐบุรุษ หรือสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอำเภอละ 1 คน เพื่อเป็นสมาชิกในสภากรรมการนครา
ภิบาล และตำแหน่งนคราภิบาลจะต้องมาจากผู้เป็นเซษฐบุรุษ² นอกจากนี้ยังใช้ระบบพรรคการเมือง
ในการเข้ามาเป็นรัฐบาล พร้อมกับแสดงให้เห็นว่าถ้ารัฐบาลแก้ไขปัญหาคือต่าง ๆ ไม่ได้โดย
มารยาทจะต้องลาออก และให้พรรคการเมืองอีกฝ่ายหนึ่งเข้าทำหน้าที่แทน³

จะเห็นได้ว่าโครงการเมืองทดลองนี้มีหลักการที่ดีมาก ทำให้สามารถมองเห็นภาพแนว
ทางของการพัฒนาไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยโดยไต่อย่างชัดเจน แต่ในทางปฏิบัติแล้วยังมีข้อบกพร
่องมากมายที่ทรงมีพระราชดำริไว้ เนื่องจากการฝึกขุนนางข้าราชการให้คุ้นเคยกับการปก
ครองแบบนี้เป็นเรื่องของความบันเทิงมากกว่า ทั้งนี้เพราะวิธีการดำเนินงานต่าง ๆ
ในดุสิตธานีแทบจะไม่มีผลเกี่ยวข้องกับการฝึกทดลองแต่อย่างใด กิจกรรมส่วนใหญ่ของทนายนคร
มิได้ขึ้นอยู่กับการประชุมปรึกษาทางกิจกรรมการเมือง หากไปเน้นในเรื่องการส่งเสริมการท่องเที่ยว
และการประกวดความสวยงามของเขตสถานที่⁴ ซึ่งที่จริงแล้วพระองค์น่าจะใช้ดุสิตธานีเป็น
เวทีการเมืองที่เหล่าขุนนางข้าราชการจะได้ใช้สติปัญญาของตนโต้เถียงปัญหาต่าง ๆ เพื่อเป็นส่วน

¹ จมื่นอมรรตุนารักษ์ ดุสิตธานีเมืองประชาธิปไตย พิมพ์ในงานพระบรมราชานุสรณ์

10-12 พฤศจิกายน 2513 หน้า 90

* ประกาศใช้วันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2461

² จมื่นอมรรตุนารักษ์ ล.ด. หน้า 92

³ ด. หน้า 94

⁴ ราชันี กัลยาณคุณาวุฒิ ที่มาของรัฐธรรมนูญ หน้า 134

สัมพันธ์กับภาวะการณ์ของบ้านเมือง ด้วยเหตุนี้การทดลองประชาธิปไตยของคหบดีที่กินเวลาถึง 8 ปี แต่ก็ได้พัฒนามาถึงขั้นการทดลองออกความคิดในนโยบายของประเทศเลย¹ ดังนั้นแม้ว่ารัฐจะพยายามปรับตัวสนองต่อปฏิกิริยาการเรียกร้องของประชาชนแล้วก็ตาม แรงกดดันนั้นก็มิอาจลดลงได้เมื่อเห็นวาทะการทดลองนั้นไม่ไกลกว่าหน้าไปถึงขั้นลงมือปฏิบัติจริง ๆ แม้แต่สวนนึกของการปกครองเหมือนเช่นที่ปรากฏในรัชกาลก่อน

4.2.2.3 เทศบาล เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนพระทัยแล้วว่า เมืองไทยไม่สามารถจะคงรูปแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไว้ได้ ก็ทรงเริ่มตระเตรียมแผนงานที่จะเปลี่ยนแปลงแก้ไข ซึ่งมีใจเฉพาะกลไกการเมืองในราชการส่วนกลางเท่านั้น หากทรงคำนึงถึงประชาชนส่วนใหญ่อีกด้วย เนื่องจากเป็นที่ประจักษ์โดยแท้จริงว่าคนไทยยังไม่พร้อมสำหรับวิถีทางประชาธิปไตย ดังนั้นจึงทรงมีจุดมุ่งหมายที่จะฝึกทดลองราษฎรให้เกิดความคุ้นเคยไปทีละเล็กทีละน้อย และเครื่องมือที่ทรงเห็นว่าเหมาะสมสำหรับงานนี้ก็คือการจัดตั้งเทศบาลตามท้องถิ่นต่าง ๆ พระบรมราโชบายนี้จะเห็นได้อย่างชัดเจนจากพระราชบันทึกปัญหาของประเทศสยาม

ความเปลี่ยนแปลงสำคัญอย่างหนึ่งที่ฉันกำลังใคร่ครองอยู่ขณะนี้ได้แก่การจัดตั้งเทศบาลขึ้น ฉันคิดว่าในเบื้องต้นแล้วการนี้ควรมีการแต่งตั้งต่อไปภายหลังควรพยายามให้เป็นแบบเลือกตั้งกันขึ้นมา เรื่องนี้จะเป็นแนวความคิดที่พอจะเป็นไปได้ของการเริ่มต้นรูปแบบของรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้ง มันจะช่วยให้พวกที่มีความคิดก้าวหน้าเกิดความพอใจได้ ทั้งยังจะเป็นตัวอย่างที่ดีด้วยว่าประชาชนพร้อมที่จะมีสิทธิมีเสียงในกิจการของประเทศอย่างแท้จริงหรือไม่...²

¹ ลวดี เจริญพงศ์ ปฏิกิริยาของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อการเคลื่อนไหวตามแนวความคิดประชาธิปไตยและสังคมนิยมก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 หน้า 52

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สบ.2.47/32 ส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาบำราบปรปักษ์ บันทึกการปกครอง แผนกอธิรัฐมนตรียุค พระราชบันทึก Problems of Siam พระราชทาน ดร.ฟรานซิส บี.แชร์ ลงวันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ. 2469

ในการเตรียมงานนั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้นายอาร์. ดี. เกรก* เข้ามาช่วยเหลือ¹ และต่อมาจัดตั้งเป็นคณะกรรมการศึกษาพิจารณาลักษณะประชาธิปไตย ซึ่งมีจำนวน 3 นายคือ นาย อาร์. ดี. เกรก พระยาจินดารักษ์ และพระภุมณบรรพต โดยให้คณะกรรมการเดินทางไปดูงานยังประเทศใกล้เคียงเช่น ชาว สิงคโปร์ ออสเตรเลีย ในพ.ศ. 2470² แสดงให้เห็นว่ารัฐมีความมุ่งมั่นอย่างสูงที่จะให้การปกครองตนเองในรูปเทศบาลเป็นรากฐานสำคัญสำหรับก้าวไปสู่การปกครองแบบรัฐสภา โดยเชื่อว่าจะเป็นไปได้ก่อนเมื่อจัดเทศบาลให้ทันสมัยเสียก่อน ดังรายงานการประชุมเสนาบดีสภาที่ว่า "ถ้าเรายังมี Municipal Government ไม่ได้ จะมี parliament Government อย่างไรได้ ถ้าหากว่าต่อไปภายหน้าเราจำเป็นต้องมี Parliament Government แล้วเราต้องพยายามจัดให้มี Municipal Government ขึ้นให้ดีกว่า"³

จนถึงปี พ.ศ. 2473 จึงได้มีการร่างพระราชบัญญัติเทศบาลเสร็จเรียบร้อย ซึ่งในชั้นแรกสภาเทศบาลประกอบไปด้วยสมาชิกที่เจ้าหน้าที่ของรัฐตั้งขึ้นจากบุคคลที่เสียภาษีให้กับเทศบาลนั้น โดยมีข้อห้ามที่สำคัญประการหนึ่งคือ ห้ามตั้งบุคคลที่ไม่สามารถอ่าน พุทธ ภาษาไทยเป็นเทศมนตรี⁴ เนื่องจากรัฐเกรงว่าจะได้คนต่างคาวเฉพาะอย่างยิ่งชาวจีนเข้ามั่งในสภาเทศบาล จะเห็นได้ว่าเป็นปัญหาที่สำคัญมาตลอดที่รัฐพยายามจะกีดกันชาวต่างชาติไม่ให้มีบทบาทในหน่วยการ

*มีตำแหน่งเป็น ที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 ม.7.5/1 เรื่องจัดการประชาธิปไตย พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2469

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 ม.7.5/1 เรื่องจัดการประชาธิปไตย ตั้งคณะกรรมการศึกษาพิจารณาลักษณะการประชาธิปไตย ลงวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2470

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 ม.7.5/1 เรื่องตั้งประชาธิปไตย รายงานการประชุมเสนาบดีสภา ลงวันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2471

⁴ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 ม.7.5/2 พระราชบัญญัติเทศบาล ร่างพระราชบัญญัติเทศบาล พุทธศักราช 247...

ปกครองท้องถิ่น เพราะอาจจะนำไปสู่การตกเป็นเมืองขึ้นหรืออยู่ใต้อิทธิพลของชาติอื่น ถึงกระนั้นก็ตามร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ก็ยังมีผู้คัดค้านว่าจะเป็นการขายต่อประเทศ คือ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการ เสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ เห็นว่าการที่ยินยอมให้บุคคลที่คงมีอำนาจอยู่ในเมืองไทยไม่น้อยกว่า 15 ปี และมีเงินเสียภาษีเป็นเทศมนตรีได้นั้น เท่ากับไม่จำกัดสิทธิทางการเมืองไว้เฉพาะกับคนไทย โดยทรงให้เหตุผลว่า

หลักการนี้ประเทศที่เป็นเอกราชย่อมไม่ใช้กันเลย ทั้งเป็นภัยแก่กรุงสยามโดยเฉพาะ ด้วยสิทธิทางการเมืองนั้นรัฐบาลย่อมไม่ให้แก่ใครนอกจากคนพื้นเมือง ในกรุงสยามตามจังหวัดและหัวเมืองมีบุคคลที่เป็นจีนอยู่เป็นจำนวนมาก และในจำนวนนี้คงจะมีเงินหลายคนที่จะเป็นผู้เลือกและเป็นเทศมนตรีได้... ผลที่จะได้รับก็คือ อนุญาตให้คนต่างด้าวซึ่งมีสามัคคีต่อประเทศอื่นมาใช้อำนาจใหญ่ยิ่งในกิจการเทศบาลของกรุงสยาม...¹

ข้อคิดดังกล่าวนี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นชอบด้วย และทรงให้หน่วยงานต่าง ๆ ช่วยกันพิจารณาร่างพระราชบัญญัติเทศบาลโดยละเอียด แต่ปรากฏว่าเมื่อตกไปถึงกรมร่างกฎหมายเรื่องนี้ก็เงียบหายไป² และในที่สุดก็เกิดการปฏิบัติเปลี่ยนแปลงการปกครองเสียก่อนที่จะได้ประกาศใช้ เมื่อพิจารณาถึงว่ากรมร่างกฎหมายได้รับร่างพระราชบัญญัติไปพิจารณาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2473 จนพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชกระแสให้กรมราชเลขาธิการทรงถาม³ การที่ยังมิได้ดำเนินการให้เรียบร้อยไปนั้นน่าจะมีปัจจัยส่วนหนึ่งมาจากการที่นายปรีดี พนมยงค์ ผู้ก่อตั้งพรรคราษฎรทำงานอยู่ในกรมร่างกฎหมายนี้ เพราะถ้าร่างพระราชบัญญัติเทศบาลถูกนำมาปฏิบัติแผนการที่คิดจะเปลี่ยนแปลงการปกครองก็จะไม่บรรลุผลสำเร็จ ดังนั้นการฝึกให้ประชาชนรู้จักปกครองตนเองด้วยระบบเทศบาลจึงเป็นเพียงโครงการของรัฐที่

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 ม.7.5/2 พระราชบัญญัติเทศบาล ความเห็นเสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ ลงวันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2473

² ปรีดี รัชรากร พระปกเกล้ากับระบอบประชาธิปไตย หน้า 63

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 ม.7.5/2 พระราชบัญญัติเทศบาล หนังสือตอบจากกระทรวงยุติธรรม ลงวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2474

คำแนะนำจนถึงจุดสุดยอดอันจะนำมาสู่ภาคปฏิบัติได้แล้ว แต่ภาวะบ้านเมืองได้กระทำให้เจตนาดีของรัฐที่มีงบประมาณประกอบประชาชนเพื่อให้สามารถเข้าใจวิธีการปกครองแบบใหม่ต้องยุติลง

4.2.3 การร่างรัฐธรรมนูญ นับเป็นการปรับตัวของรัฐที่ตรงกับเสียงเรียกร้องมากที่สุด เพราะเป็นหลักการสำคัญสำหรับประเทศในอันที่จะเอื้ออำนวยให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการปกครอง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริที่จะเป็นพระราชนานให้ด้วยพระองค์เอง ดังที่สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระราชนานสัมภาษณ์แก่สมาคมหนังสือพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2516 ว่า

ใครต่อใครหลายคนก็รู้ว่าในหลวงจะพระราชทานรัฐธรรมนูญเหมือนกันเพราะท่านได้ทรงร่างไว้แล้ว...พระยาศรีวิสารวา* นั้นแหละรู้ดีเพราะเป็นคนติดต่อกับอเมริกา คนเหมือนจะซื้อสตีเวนส์** มาเป็นที่ปรึกษา หลวงประดิษฐาเองก็รู้ว่าในหลวงทรงมีร่างรัฐธรรมนูญ แล้วก็จะมีการพระราชทานแน่ แต่ก็คงจะไม่ทันใจกันเวลานี้ร่างรัฐธรรมนูญฉบับนั้นอยู่ที่ไหน ฉันไม่ทราบเลยใครเก็บไว้หรือเปล่าไม่รู้...¹

จะเห็นได้ว่ารัฐมีนโยบายที่จะเปลี่ยนแปลงการปกครองอย่างแนบแน่น และเป็นที่ทราบกันโดยเปิดเผยทั่วไปในการที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงดำเนินการไปหลายขั้นตอน จนกระทั่งกำหนดให้มีการร่างรัฐธรรมนูญขึ้น ซึ่งทรงมอบหมายให้ผู้มีคุณความรู้คือ นายเรมอนด์ บี. สตีเวนส์ ร่วมกับพระยาศรีวิสารวาจาช่วยกันปฏิบัติตามพระราชประสงค์ ทั้งสองได้ทูลเกล้าถวายเค้าโครงการร่างรัฐธรรมนูญเมื่อวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2474²

ร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้กำหนดให้มีสถานะบัญญัติเพียงสภาเดียว ประกอบด้วยสมาชิกที่มา

* พระยาศรีวิสารวาจา ตำแหน่งปลัดทูลฉลอง กระทรวงการต่างประเทศ

** Raymond B. Stevens ที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศ

¹ ทัศนะนักข่าวแห่งประเทศไทย (ผู้รวบรวม) เบื้องแรกประชาธิปไตย หน้า 7-8

² ชัยอนันต์ สมุทวณิช "ความเคลื่อนไหวทางความคิดประชาธิปไตยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475" ใน การเมือง - การปกครองไทยสมัยใหม่ หน้า 262-263

จากกา แต่งตั้งและเลือกตั้งจำนวนเท่ากัน โดยสมาชิกแต่งตั้งจะเป็นข้าราชการประจำเกินครึ่งไม่ได้ ส่วนการเลือกตั้งยังเป็นการเลือกทางอ้อมคือให้ราษฎรลงคะแนนเลือกผู้เลือกตั้งแล้วผู้เลือกตั้งจึงไปเลือกผู้แทนราษฎร สำหรับผู้ใช้อำนาจบริหารนั้นพระมหากษัตริย์จะเป็นผู้แต่งตั้งนายกรัฐมนตรี และให้นายกรัฐมนตรีเลือกคณะรัฐมนตรีของตนเอง ซึ่งจะต้องเป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติโดยตำแหน่งด้วย¹ จะเห็นได้ว่าร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ก็ยังให้อำนาจในการปกครองกับราษฎรไม่เต็มที่ ทั้งนี้เพราะพระมหากษัตริย์ยังมีพระราชอำนาจแต่งตั้งนายกรัฐมนตรีขึ้นทำหน้าที่เป็นผู้บริหารประเทศ อันอาจจะเป็นผลให้นายกรัฐมนตรีต้องรับผิดชอบต่อพระมหากษัตริย์มากกว่าที่จะรับผิดชอบต่อสภาได้ ขึ้นอยู่กับว่าจะทรงมีพระราชดำริเป็นประชาธิปไตยแค่ไหน แต่ก็ต้องยอมรับว่าเป็นความพยายามขั้นต้นของรัฐที่จะผ่อนปรนแก้ไขแบบแผนการปกครองซึ่งมีโชครวมการตามชนบประเพณีสงชาติ ย่อมเป็นธรรมดาที่รัฐไม่อาจให้สิทธิทางการเมืองอย่างเต็มที่แก่ราษฎรซึ่งยังไม่เคยมีประสบการณ์มาก่อน ดังนั้นเพื่อประกันความผิพลารัฐจะต้องเป็นหลักหรือพี่เลี้ยงให้จนกว่าจะแน่ใจว่าประชาชนสามารถปกครองตนเองได้

อย่างไรก็ตามร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ก็ยังเป็นเพียงโครงการที่ยังมิได้นำมาปฏิบัติ การที่ล่าช้าไปจนเกิดการปฏิวัติเมื่อ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 คือ 6 เดือนหลังจากที่พระยาศรีวิสารวาจาได้ทูลเกล้าถวายร่างรัฐธรรมนูญ ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องพระราชทานให้อภิรัฐมนตรีสภาเพื่อขอความคิดเห็น² และอีกประการหนึ่งก็เนื่องมาจากรัฐยังลังเลไม่แน่ใจว่าเมื่อใดจึงจะเหมาะสมต่อการประกาศเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งเป็นปัญหาที่รัฐครุ่นคิดมาตั้งแต่ต้นรัชกาลแล้ว³ ประกอบกับสภาพบ้านเมืองในขณะนั้นกำลังเผชิญหน้ากับ

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สบ.2.47/242 ส่วนพระองค์สมเด็จพระยา
คำรงราชานุภาพ บันทึกการปกครอง แผนกอภิรัฐมนตรี An outline of Chances in
the form of the government ลงวันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2474

² ม.ล.วัลย์วิภา จรุงโรจน์ แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปก
เกล้าเจ้าอยู่หัว การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ หน้า 86

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 รล.6/4 พระราชบัญญัติ
องคมนตรี รายงานการประชุมกรรมการองคมนตรี ลงวันที่ 11 เมษายน พ.ศ. 2470

วิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจอย่างร้ายแรงจนก่อให้เกิดความปั่นป่วนโดยทั่วไป จึงไม่เหมาะสมที่จะ
รับแรงกระแทกการปกครอง เนื่องจากมีปัญหาเฉพาะหน้าที่จะต้องขจัดให้หมดสิ้นไปเสียก่อน

ลักษณะการปรับตัวของรัฐนับตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้น
มานั้น แสดงว่ารัฐมิได้เพิกเฉยต่อการเรียกร้องของกลุ่มปัญญาชนเลย ทว่าการที่ทรงรับนิคมขอ
ขอความสงบเรียบร้อยภายในและความปลอดภัยจากการคุกคามภายนอกนั้น กระทำให้รัฐต้อง
ระมัดระวังอย่างรอบคอบในการพัฒนาแบบแผนการเมือง ที่จะให้เป็นประชาธิปไตยในเบื้องต้น
ด้วยความจริงที่ปรากฏว่าประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศยังไม่มีความรู้และประสบการณ์สำหรับจะ
ใช้อำนาจปกครองตนเอง ดังนั้นรัฐจึงเริ่มต้นจากการสร้างสถาบันการเมืองในส่วนกลางให้มี
ลักษณะของวิถีทางประชาธิปไตย ก่อให้เกิดคลอให้เกิดความเคยชินกับข้าราชการและประชาชน
และในที่สุดก็ดำเนินการร่างรัฐธรรมนูญ อันเป็นหัวใจสำคัญของการปกครองแบบนี้ แต่ทั้ง
หมดก็มีหันต่อความปรารถนาของปัญญาชนกลุ่มหนึ่งที่เห็นควรรับแรงเปลี่ยนแปลงการปกครองเพื่อจะ
ได้แก้ไขปัญหาดัง ๆ ของชาติได้ อันเป็นการมองกันคนละมุม เพราะรัฐกำลังประสบกับปัญหา
หลายประการและเกรงว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยเร็วจะยิ่งทำให้สภาพบ้านเมืองเลว
ร้ายลงไปอีก ด้วยเหตุนี้การเมืองแบบราชาธิปไตยจึงจบลงด้วยการปฏิวัติอย่างสงบเรียบร้อย
เนื่องจากความคิดประชาธิปไตยก็เป็นความคิดขององค์พระมหากษัตริย์เช่นเดียวกัน

4.3 อุปสรรคและปัญหาของการปรับตัวของรัฐ

4.3.1 กลไกของรัฐขาดประสิทธิภาพ ถึงแม้ว่ารัฐจะมีความมุ่งมั่นต่อการปรับตัวเอง
ให้ทันสมัยเพียงไรก็ตาม ก็ต้องประสบกับอุปสรรคประการหนึ่งนั่นก็คือ ขุนนางข้าราชการจำนวน
หนึ่งไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอสำหรับภาวะของบ้านเมืองที่กำลังเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงและ
ภัยอันตรายจากภายนอก ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะการเปลี่ยนแปลงเป็นความปรารถนาขององค์พระ
ประมุขซึ่งมีความรอบรู้และความเจริญของชาติตะวันตกเป็นอย่างดี ในขณะที่พลเมืองส่วนใหญ่ยัง
ไม่เกิดความตื่นตัว ดังนั้นการที่รัฐได้ลอกเลียนแบบองค์กรทางการเมืองที่นับถือว่า "ศิวิไลซ์"
มาใช้ในการปกครองจึงไม่ประสบผลตามเป้าหมาย ทั้งนี้เพราะผู้เข้ารับหน้าที่ในองค์กรต่าง ๆ
ยังไม่มีความสามารถเหมาะสมที่จะส่งเสริมให้งานปกครองรุดหน้าไปได้ พระบาทสมเด็จพระจุล
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกับทรงเปรียบเทียบปัญหานี้ เมื่อครั้งมีพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระเจ้า

ลูกยาเซอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ขณะที่ยังศึกษาอยู่ประเทศอังกฤษว่า

ถ้าจะเปรียบมวยเรือก็เหมือนกับเมื่อก่อนเอาชิ้นทิ้งไว้ในอุ้ คงอยู่แค่รูปเรือ ทองนั้น
ผู้ว่าจวนจะลายน้ำไม่ได้ เมื่อจำเป็นต้องเซ็นลงน้ำ ก็เอาโคลนปะแทนชั้น คนพาย
ก็ไม่เป็น คนหนึ่งยกคนหนึ่งจ้วงตุ่ม ๆ ตุ่ม ๆ น้ำก็เซียวลมก็จุก เวลาว่าง ๆ ค่อย
บุยาเปลี่ยนไม้ใบที่ละแผ่น 2 แผ่น ทอหนัวยาชั้นห่อเป็นรูป แต่คนที่พายล้วนแต่
เป็นโรดไทยต่าง ๆ คาบอคม้าง หูหนวกบ้าง การที่จะหาฝีพายให้เต็มลำเป็นการ
ยากอย่างยิ่ง...¹

แต่เมื่อมองโครงการปกครองภายนอกแล้ว ก็จะพบภาพที่ไม่เคยมีมาก่อนในเมืองไทย
ซึ่งเกิดจากแนวทางการปรับตัวให้ทันสมัย เช่นสถานที่ที่รักษาราชการแผ่นดิน สถานที่ที่รักษาส่วนพระ
องค์ รัฐมนตรีสภา หรือกระทรวง 12 กระทรวง ฯลฯ อันเป็นสถาปนการเมืองแบบตะวันตก
ที่ต้องอาศัยความร่วมมือ ความคิดสติปัญญาของหลาย ๆ ฝ่ายสอดคล้องประสานกัน ในขณะที่ข้าราชการ
บางส่วนยังคงปฏิบัติงานตามลักษณะเดิมคือ ต่างคนต่างทำ โดยเฉพาะยังไม่มีนิสัยที่จำเป็น
อย่างยิ่งสำหรับการปกครองด้วยคณะบุคคล คือการโต้เถียงแสดงเหตุผลความคิดเห็นต่าง ๆ ใน
ที่ประชุม ซึ่งจะต้องใช้เวลาอันยาวนานสำหรับการฝึกหัดวิถีชีวิตใหม่นี้ แต่การที่รัฐกำลังปรับตัว
เองเพื่อให้ทันสมัยและทันกับการเปลี่ยนแปลงในสังคม จึงต้องการบุคคลที่มีบุคลิกดังกล่าวเป็น
อย่างมาก ดังจะเห็นได้จากครั้งเจ้าพระยาอภัยราชา (Rolin Jacquemyns) ที่รักษาราช
การแผ่นดินพ้นจากตำแหน่งไปแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปรารภ
กับพระยาสุรียานุวัตรว่า "เจ้าพระยาเป็นคนมีพยายาม ฤาพอใจการโต้เถียงมาก...ความต้องการ
การคนอย่างเจ้าพระยานั้น ไม่สู้มีทั่วไป มีคนแต่ในคนบางคน มีตัวเราเป็นต้น เพราะมีผู้เบื้อ

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถ์เลขาและลายพระหัตถ์สมเด็จพระ
พระปิตุจฉาเจ้าสุทธานามารศรี พระอรรคราชเทวี พิมพ์ในงานพระเมรุจถมพล สมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์กรมพระนครสวรรค์วรพินิต 10 เมษายน 2493 หน้า 25

เจ้าพระยาเสียเป็นอันมาก"¹ จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชจริยวัตรที่ก้าวล้ำกว่ากลุ่มข้าราชการ ซึ่งเปรียบเสมือนแขนขาในการดำเนินงานบริหารราชการแผ่นดินของพระองค์ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงรู้สึกขัดเคืองพระราชหฤทัยที่ไม่ทรงสามารถบริหารงานให้บรรลุตามพระบรมราโชบายได้อย่างรวดเร็ว ดังที่ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ว่า

เสนาบดีทุกวันนี้เหมือนควายที่หีบอ้อย ถ้าหยุดเคียนแซ่เคียนกรตัก ก็หยุดคดเลื่องเสียหมด จะผลัดเปลี่ยนก็ไม่มีคน พอเห็นเมืองไทยจะล้มเสียเพราะเรื่องนี้เป็นแน่แล้ว คิด ๆ ขึ้นมาแล้วเหือกแห้งใจเต็มที ถ้ามีเมืองอื่นเป็นเมืองของตัว เขาหามาเป็นเจ้าแผ่นดิน เช่น กิงอามาติโอ^{*} เมืองเลปญแล้วจะแอบตีเคต^{**} ไปบ้านเสียนานแล้ว...²

แสดงให้เห็นถึงความหนักพระทัยต่อการบริหารราชการแผ่นดินถึงขั้นมีพระราชดำริจะสละราชสมบัติหากมิใช่บ้านเมืองของพระองค์โดยตรงและบ่งว่าปัญหาการปรับตัวของรัฐนั้นไม่ใช่อยู่ที่ว่าจะจัดระบบอย่างไร ทว่า เป็นเพราะขาดบุคคลที่จะมาหมุนระบบให้ก้าวรุดหน้าต่อไป การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ จึงเป็นไปอย่างล่าช้า โดยเฉพาะในสายตาของคนภายนอกที่ไม่ได้

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมราโชวาทและพระราชหัตถเลขา สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชทานแด่มหาอำมาตย์เอกพระยาสุรียานุวัตร พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์เอก พระยาสุรียานุวัตร 11 กุมภาพันธ์ 2479 หน้า 44

^{*}เจ้าอามาติโอ แห่งราชวงศ์ซาวอย พระอนุชาพระเจ้าอุมเบอร์โตประเทศอิตาลี ได้เป็นกษัตริย์ประเทศสเปน

^{**}abdicate= การสละราชสมบัติ

²พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และลายพระหัตถ์สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทธานามารศรี พระอรรคราชเทวี พิมพ์ในงานพระเมรุ จอมพลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต 10 เมษายน 2493 หน้า 35

สัมผัสถึงสภาพที่แท้จริงโดยคิดว่ารัฐไม่เต็มใจที่จะสูญเสียอำนาจ ส่วนผู้ที่ใกล้ชิดกับวงงานรัฐบาล บ่อมประจักษ์ก็ถึงกลไกที่หย่อนยานนี้ ดังที่พระเจ้านงยาเซอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรงมีความเห็นว่าถ้ารัฐไม่สามารถแก้ปัญหาความขัดข้องคน อันเป็นหัวใจสำคัญได้ ความยากนั้นเหนียวยากที่ปากเพียรทำกันมาตั้งแต่ต้นก็ไม่อาจยืนยาวต่อไป¹ และจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีต่อการทำงานของข้าราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงย้ำถึงการไร้ความรู้ความสามารถของข้าราชการ²

ด้วยเหตุนี้การปรับตัวของรัฐจึงไปไม่ถึงขั้นการปกครองแบบรัฐสภาได้ เพราะการปกครองดังกล่าวยิ่งต้องอาศัยสติปัญญาความรอบรู้มากขึ้นอีกหลายเท่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชดำริในเรื่องประชาธิปไตยของไทยว่า "ถ้าจะมีปาสีเมนต์ก็จะมีผู้ใดซึ่งสามารถเป็นเมมเบอได้สักกี่คน แลโดยว่าจะมีเมมเบอเหล่านั้นเจรจาได้ ก็ไม่เข้าใจในราชการทั้งปวงทั่วถึง เพราะไม่มีความรู้แลการฝึกหัดอันใดแต่เดิมมาเลย ก็คงจะทำให้การปวงไม่มีอันใดสำเร็จไปได้"³ จะเห็นได้ว่าแม้แต่ในหน่วยงานของรัฐซึ่งเป็นกลไกสำคัญทางการปกครอง ข้าราชการส่วนใหญ่ก็ยังปรับตัวให้คุ้นเคยกับแบบแผนใหม่ ๆ ได้อย่างเชื่องช้า จึงเป็นปัญหาและอุปสรรคให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแนพระทัยว่าเมืองไทยยังไม่พร้อมที่จะปกครองตามแนวประชาธิปไตย จนกว่าจะได้ผลิตคนรุ่นใหม่ที่ยึดพร้อมด้วยความรู้และประสบการณ์จำนวนมากพอที่จะเป็นฐานรองรับการเปลี่ยนแปลง ซึ่งต้องอาศัยเวลาอันยาวนาน เกือบตลอดรัชกาลจึงบรรลุจุดหมายนี้

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงเสงี่ยมพระเสด็จสุเรนทราธิบดี 12 เมษายน 2504 หน้า 358

²กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 รล.6/4 พระราชบัญญัติองคมนตรี รายงานการประชุมคณะกรรมการองคมนตรี ลงวันที่ 11 เมษายน พ.ศ. 2470

³กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 รล.3/6 เรื่องสร้างบ่อนและพระราชดำรัสเรื่องแก้ไขการปกครอง ลงวันที่ 24-25 เมษายน ร.ศ. 112

4.3.2 ความแตกแยกทางความคิดภายในประเทศ อิทธิพลความคิดตะวันตกที่หลั่งไหลเข้ามาในกลุ่มผู้มีการศึกษาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมานั้น ได้ส่งผลกระทบอย่างสำคัญต่อกระแสความคิดของบุคคลระดับต่าง ๆ ในแนวทางที่ไม่เหมือนกัน ทั้งนี้เพราะภูมิหลังทางค่านิยม การศึกษา และทัศนคติได้ก่อให้เกิดปฏิกิริยาตอบรับในลักษณะที่แตกต่างกันไป จนกลายเป็นอุปสรรคต่อการปรับปรุงประเทศของรัฐบาล เนื่องด้วยไม่คุ้นเคยกับการเปลี่ยนแปลง ดังพระราชปรารภของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า "ราษฎรมากด้วยกัน ได้คิดแลพบเห็นว่าอยู่ในธรรมเนียมเท่านั้น ก็มีความสุขเจริญอยู่ ไม่ชอบการเปลี่ยนแปลงมาก แต่ในการบางสิ่งพวกโน้นบิสิตี* มากด้วยกันก็มักจะขัดขวางไม่เห็นควร แลบางทีก็ไม่เป็นที่ชอบใจ"¹ ความแตกต่างทางความคิดนี้จะเห็นได้ชัดในกลุ่มชนชั้นผู้นำของไทย เมื่อต้นสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงกับมีผู้แบ่งกลุ่มความคิดออกเป็น 3 กลุ่มด้วยกันคือ

กลุ่มที่หนึ่ง สยามหนุ่ม (Young Siam) มีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้นำ ประกอบด้วยพระเจ้าน้องยาเธอและขุนนางหนุ่ม ๆ หลายคน เป็นผู้ที่ต้องการให้มีการปฏิรูปสังคมให้ทัดเทียมกับอารยประเทศ

กลุ่มที่สอง พวกอนุรักษนิยม (Conservative Siam) มีสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้นำ กลุ่มนี้ประกอบด้วยขุนนางผู้ใหญ่ที่ไม่ต้องการเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงหรือรวดเร็ว ต้องการรักษาสภาพเดิมของประเพณีไว้ให้มากที่สุด จะเปลี่ยนแปลงก็เฉพาะสิ่งที่จำเป็นจริง ๆ เท่านั้น เรียกได้ว่าเป็นนักปฏิบัตินิยม

กลุ่มที่สาม สยามเก่า (Old Siam) เรียกได้ว่าเป็นพวกหัวโบราณ ประกอบด้วยขุนนางในระดับต่าง ๆ ที่เกรงกลัวความเปลี่ยนแปลงว่าจะมีผลกระทบถึงฐานะและตำแหน่งของตน ไม่สนับสนุนหรือเกี่ยวข้องกับฝ่ายใด กลุ่มนี้มีลักษณะต่อต้านอารยธรรมตะวันตกมากกว่ากลุ่มอนุรักษ

*nobility= พวกขุนนาง

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 สารบัญชสมุดพิเศษ เล่ม 4 จ.ศ. 1240-1241 สำเนาพระราชดำรัสตอบคำถามคณะทูตที่จะเดินทางไปยุโรป หน้า 124

นิยมเสียอีก มีกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญทรงเป็นผู้นำ¹

ความแตกต่างทางความคิดที่เองที่นำไปสู่ความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างคนรุ่นเก่าและคนรุ่นใหม่ เนื่องจากต่างฝ่ายต่างก็มีคติในความคิดของตน ดังนั้นเมื่อบ้านเมืองจำเป็นต้องปรับตัวให้ทันสมัยทั้งด้าน การเมือง เศรษฐกิจ และสังคม อันเป็นผลให้กระทบกระเทือนต่อสภาพและผลประโยชน์ของกลุ่มต่าง ๆ การปกป้องคุ้มครองกลุ่มยิ่งปรากฏชัดเจนนยิ่งขึ้น ภาวะดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นจากสำเนาคำปฏิญาณของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เมื่อปี พ.ศ. 2426 กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงน้ำใจที่จะขอสละตำแหน่งราชการและปกป้ององค์พระมหากษัตริย์และราชอาณาจักร ถึงกับยืนยันที่จะไม่ปฏิบัติราชการกับบุคคลอื่นที่ไม่ใช่องค์ที่ทรงปรารภจะให้เป็นพระมหากษัตริย์ต่อไป² เหตุที่กลุ่มสยามหนุ่ม (Young Siam) มีการรวมตัวกันอย่างแน่นแฟ้นเช่นนี้จะเป็นเพราะความตึงเครียดระหว่างวังหลวงกับวังหน้าได้ทวีความรุนแรงมากขึ้น นับแต่ได้เกิดไฟไหม้โรงเกลือในพระบรมมหาราชวัง เมื่อปี พ.ศ. 2417 อันทำให้วังหน้าเตรียมการต่อสู้และถึงกับเสด็จหนีไปประทับที่กรุงลพบุรี³ เพื่อขอความช่วยเหลือจากชาวต่างชาติ

สิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงสภาพความขัดแย้งทางความคิดในสังคมไทยได้เป็นอย่างดีก็คือ พระราชนิพนธ์เรื่องพระบรมราชาธิบายเรื่องสามคี่ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นเครื่องยืนยันว่าลักษณะดังกล่าวคงจะมีได้เกิดขึ้นกับบุคคลจำนวนเพียงเล็กน้อยเท่านั้น หาก

¹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัยติยา กรรณสูต (ผู้รวบรวม) เอกสารการเมืองการปกครองไทย หน้า 12 (อ้างอิงมาจาก Politics of Reform: Education in the Reign of King Chulalongkorn. pp. 44-55, by David Wyatt)

* ผู้ร่วมลงนามคือ กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการ เจิม สุรศักดิ์ เจ้าหมื่นไวยวรนาถ เล็ก ประเสริฐศักดิ์ เจ้าหมื่นศรีสรรักษ์ สวัสดิโสภณ

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.10/5 สำเนาคำปฏิญาณของเจ้าพระยาสุรศักดิ์ ร.ศ. 102

³ ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัยติยา กรรณสูต (ผู้รวบรวม) ล.ก. หน้า 14

ว่าได้แพร่กระจายมากขึ้นจนนำความหวั่นวิตกมาสู่รัฐบาล ซึ่งได้พยายามแก้ไขปัญหานั้นโดยพระราช
นิพนธ์ขึ้นเพื่อให้เห็นภัยของการยึดมั่นในความคิดที่แตกต่างกันไปคนละทาง เพราะจะก่อให้เกิด
ความเกลียดชังทะเลาะวิวาทใหญ่โตต่อไป ดังนั้นพระองค์จึงมีพระราชประสงค์ที่จะตั้งร้งความคิด
ของแต่ละฝ่ายให้ผ่อนคลายเข้าหากัน เพื่อความสงบเรียบร้อยและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของ
ประเทศชาติ ทั้งพระราชนิพนธ์ตอนหนึ่งที่ว่า "ทั้งสองฝ่ายควรหย่อนความคิดของตนลงมาให้
อยู่กลาง ผู้จะจัดการบ้านเมืองตามเวลาที่สมควรจะสำเร็จตลอดไปได้ให้เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน
เกิดความสามัคคีพร้อมเพรียงกันในอย่างกลางนี้แล้ว จะเป็นผลให้การทั้งปวงสำเร็จได้ดีกว่าที่
จะอยู่หัวท้ายนั้นมาก"¹

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวความแตกแยกยิ่งทวีมากขึ้น จนถึงกับใน
วงราชการมีการแบ่งกันเป็นพวกหัวเก่าและพวกหัวใหม่ ทั้งนี้เพราะได้เกิดวิกฤตการณ์ทางการเมือง
เนื่องที่กลุ่มนายทหารหนุ่มคบคิดจะทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งกระทำให้มีการรวมกลุ่ม
ของผู้ที่มีความคิดเห็นในลักษณะเดียวกันชัดเจนยิ่งกว่าที่เคยปรากฏมาก่อน กระทั่งพระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงความรู้สึกห่วงใยและมีพระราชปรารภว่า "ในคณะเสนาบดี
ของเราก็น่าจะมีแบ่งเป็น 2 จำพวกอยู่ได้เช่นนี้ ในหมู่ข้าราชการตามกระทรวงจะเป็นเช่นไร"²
ความไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในสังคมเช่นนี้ย่อมเป็นแนวทางให้บ้านเมืองปราศจากความสงบ
สุขเรียบร้อย เพราะต่างฝ่ายต่างก็ดึงกันไปตามทัศนะของตน ดังปรากฏในบทความทางหน้าหนึ่ง
สื่อพิมพ์เรื่อง "เก่ากับใหม่" ว่า

ราษฎรส่วนมากมีความรู้มากขึ้น ความใหม่ช่วยอุปการะให้รู้จักหน้าที่ของตน รู้จัก

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมราโชวาทและพระบรมราชาธิบาย
เรื่องสามัคคี พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์ตรี พระยาเทพรัตนนรินทร (เฉลิม
ศรีไชยยันตร์) 28 มกราคม 2502 หน้า 9

²กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.3.6ก/6 พระราชหัตถ์
เลขาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระยาเทพอรชุน พระยาไไทยมนตรี
และพระยาศรีธรรมสุนทร ลงวันที่ 8 มิถุนายน ร.ศ. 131

อำนาจที่ผู้อื่นควรจะได้แก่ตน เมื่อเห็นสิ่งใดเลยเอื้อมไปกินสิทธิ์ไป ก็หายอ้อมให้อีก
ฝ่าย 1 (ฝ่ายเก่า) คมยำเล่นตามชอบอย่างแต่ก่อน ๆ ไม่ ข้างฝ่ายเก่านั้นเล่า
ความจริงก็ควรอนุโลมตามกาลเทศ์ก็ไม่ยอมอนุโลมให้ ถือว่าข้ามีฤทธิ์อยู่เท่านั้น...¹

สภาพความขัดแย้งดังกล่าวย่อมเป็นอุปสรรคต่อการที่พระมหากษัตริย์จะทรงดำเนินนโยบาย
ปกครองประเทศ โดยเฉพาะสำหรับแนวทางประชาธิปไตย เนื่องด้วยการเปลี่ยนแปลงที่เร็ว
เกินไปก็จะถูกต่อต้าน จากพวกหัวเก่าที่เคยชินอยู่กับรูปแบบเดิม และเพื่อประสานความต้องการ
ของทั้งสองฝ่ายด้วยการปรับปรุงอย่างค่อยเป็นค่อยไป ก็จะถูกโจมตีจากฝ่ายหัวใหม่ว่าทรงล้าสมัย
ไม่ทันกาลสมัย ซึ่งทำให้รัฐตกอยู่ในฐานะลำบากอย่างยิ่ง ดังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงรู้สึกพระองค์ว่า "เป็นศัคนเดียว หาพวกพ้องมิได้"² และถึงกับมีพระราชดำริ
ว่าทรงถูกบีบคั้นจากกลุ่มต่าง ๆ จนไม่สามารถจะออกพระบรมราโชบายอย่างใดได้³

ด้วยเหตุนี้การพัฒนาการเมืองตามวิถีทางประชาธิปไตยจึงเป็นไปอย่างช้า ๆ ทั้ง ๆ ที่รัฐ
ได้พยายามที่จะปรับตนเองแล้วก็ตาม หากทว่าปฏิกิริยาของประชาชนที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงในสัง
คมเป็นไปคนละทิศทาง ความแตกต่างทางความคิดจึงกลายเป็นความขัดแย้งที่ไม่อาจประสานให้
กลับคืนเหมือนเดิมได้ นับเป็นอุปสรรคอย่างสำคัญยิ่งต่อรัฐบาล ซึ่งมีใช้เฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการ
เมืองการปกครองเท่านั้น แต่หมายรวมถึงทุกสิ่งที่จะต้องเปลี่ยนแปลงไปจากระเบียบเก่า ๆ
โดยที่รัฐมีอาจกระทำให้สอดคล้องกับความต้องการของแต่ละฝ่ายได้เลย เนื่องจากต้องทรงระมัดระวัง
ไม่ให้กระทบกระเทือนกับกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งมากเกินไป จะเห็นได้ว่าเป็นภาระที่หนักเพียงใดที่รัฐจะ
ต้องดำเนินนโยบายพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้า และขณะเดียวกันก็ต้องเป็นคนกลางคอยเพี่ยว

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/100 บทความ
ปัญหาสิทธิการปกครอง "เก่ากับใหม่" ลงวันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2468

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.3.6ก/6 พระราชหัตถ-
เลขาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระยาเทพอรชุน พระยาอุไทยมนตรี
และพระยาศรีธรรมสุนทร ลงวันที่ 8 มิถุนายน ร.ศ. 131

³ ด.

วังความขัดแย้งของกลุ่มคนเอาไว้ไม่ให้แตกหักกันไปอย่างเด็ดขาด อันจะนำความระส่ำระสายมาสู่บ้านเมืองยิ่งกว่านี้

4.3.3 การคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก ประเทศไทยได้ถูกมหาอำนาจตะวันตกแผ่อิทธิพลเข้าคุกคามมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และทวีมากขึ้นในรัชกาลต่อมา อันทำให้ไทยต้องสูญเสียดินแดนเมืองประเทศราชไปหลายครั้ง ซึ่งภัยอันตรายที่เผชิญหน้าดังกล่าวนี้ ใต้น้ำความหวังที่คนมาสู่รัฐบาลและประชาชนเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะหมายถึงความเป็นเอกราชของชาติจะดำรงอยู่ต่อไปได้หรือไม่ การที่ชาติเล็ก ๆ จะเป็นภัยคุกคามชาติมหาอำนาจนั้น จำเป็นจะต้องประกอบด้วยความสัมพันธ์กันภายในเป็นประการสำคัญ เพราะไม่เช่นนั้นจะเป็นช่องทางให้ศัตรูถือโอกาสเข้าแทรกแซงได้โดยง่าย ด้วยเหตุนี้รัฐจึงมีนโยบายที่จะสร้างความสามัคคีของคนในชาติให้เหนียวแน่นมากขึ้น นับตั้งแต่หม่อมพระบรมวงศานุวงศ์ลงมา ดังจะเห็นได้จากพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศว่า "ในเวลานี้การสามัคคีภายในเป็นข้อสำคัญยิ่งใหญ่ว่าจะใดก็ตามด้วยศัตรูภายนอกอันมีกำลังกล้ากว่าแต่ก่อน ถ้าหากการสามัคคีภายในไม่มีอยู่แล้วไหนเลยการต่อต้านภายนอกจะรับของอยู่ได้"¹ โดยเฉพาะทรงห่วงใยในพระราชโอรสที่ทรงมีอยู่หลายพระองค์และกำลังศึกษาอยู่ต่างประเทศ พระองค์ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี* ให้ช่วยอบรมกวาดขัน ฝึน้องให้รักใคร่กลมเกลียวต่อกัน²

นอกจากการสร้างสามัคคีภายในให้เกิดขึ้นแล้ว รัฐยังต้องรีบเร่งปฏิรูปบ้านเมืองให้เจริญไปตามแนวตะวันตก เพื่อแสดงให้เห็นว่าชาติไทยมีความทัดเทียมเสมอกับมหาอำนาจ

กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 รด.3/9 พระบรมราโชวาท
พระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ลงวันที่ 23 พฤษภาคม ร.ศ. 112

* พระอภิบาล

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี 12 เมษายน 2504 หน้า 27-28

อันจะเป็นหนทางยับยั้งทำให้การคุกคามลงไปได้บ้าง ดังนั้นการสร้างตัวเองให้ทันสมัยจึงมิได้มีเหตุผลไค้มากไปกว่าความจำเป็นที่จะป้องกันชาติให้ปลอดภัย แต่ปัญหาสำคัญที่ขัดขวางนโยบายดังกล่าวก็คือ การขาดบุคคลที่จะเข้ามาปฏิบัติงานตามแบบแผนใหม่ ๆ ที่จัดตั้งขึ้น ซึ่งถ้าหากไม่สามารถแก้ไขได้ย่อมทำให้การเผชิญหน้ากับมหาอำนาจโลกอันตรายมากยิ่งขึ้น ความเกรงกลัวต่อกับนอกประเทศนี้จะเห็นได้จากลายพระหัตถ์ของกรมหมื่นดำรงราชานุภาพที่มีไปถึงเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีว่า

ความซัดของข้อนี้ยิ่งคิดไปยิ่งเห็นเป็นการสำคัญ เป็นหัวใจของการทั้งปวงก็ว่าได้ ถ้าไม่คิดแก้ไขเห็นว่าการทั้งปวงที่ได้จัดทำมาขึ้นนั้นเหนื่อยยากพากเพียรทำมา จะไม่ถาวรไปได้ช้านานเท่าไรนัก สังเกตดูการทุกวันนี้ เพราะเหตุที่การภายนอกเป็นปัจจัยบังคับให้เราต้องรีบรัดจัดการบ้านเมืองให้เปลี่ยนแปลงดำเนินไปในทางที่ดี ถ้าเราหยุดหรือเฉยหลังเมื่อใด ก็จะมี เพราะฉะนั้นจึงอุทิศหัวชนชววยตะเกียกตะกายไปข้างหน้า...¹

ภาวะที่บีบบังคับจากภายนอกประเทศกระทำให้รัฐต้องทุ่มเทเวลาส่วนใหญ่ไปในการดำเนินนโยบายแก้ไขและป้องกันความปลอดภัยของชาติ โดยเฉพาะสภาพการปกครองราชอาณาจักรขณะนั้นยังไม่สู้จะเรียบร้อยและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เนื่องด้วยพระราชอำนาจในส่วนกลางยังแผ่ไปไม่ถึง อันเป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงปฏิรูปการปกครองหัวเมืองเสียใหม่ เพื่อให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคง โดยทรงแบ่งพระราชอาณาเขตออกเป็นมณฑลแต่ละมณฑลมีข้าหลวงซึ่งรัฐเลือกจากผู้มีสติปัญญาเป็นผู้บังคับบัญชา² ควบคุมให้เกิดความรวดเร็วในการบริหารราชการแผ่นดิน เพราะขึ้นอยู่กับส่วนกลางโดยตรง อย่างไรก็ตามงานปฏิรูปการ

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงเลี่ยมพระเสด็จสุเรนทราธิบดี 12 เมษายน 2504 หน้า 358

²กองจกหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.11/1 เรื่องประชุมเทศาภิบาลพระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 18 มกราคม ร.ศ. 114

ปกครองนี้ไม่ใช่เรื่องที่ทำให้สำเร็จได้ง่าย ๆ เนื่องจากรัฐต้องเผชิญกับความไม่พอใจของเจ้าเมืองเดิมที่เคยมีอำนาจและผลประโยชน์มาก่อน ดังเช่นการเกิด กบฏเงี้ยวเมืองแพร่เมื่อปีพ.ศ. 2445¹ และกบฏผู้มีบุญภาคอีสาน² ในปีเดียวกัน โดยเหตุที่รัฐบาลกลางที่กรุงเทพฯ ได้ดำเนินการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองเสียใหม่ให้รัดกุมในระหว่างปีพ.ศ. 2439-2445 ด้วยการยุบฐานะประเทศราชของ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ และน่าน และเข้าควบคุมการบริหารงานทางด้านกฎหมายการศาล เฉพาะอย่างยิ่งการคลัง ดังนั้นเมื่อรัฐบาลกลางต้องเผชิญหน้ากับการคุกคามของฝรั่งเศสในลุ่มน้ำโขงจึงนำไปสู่การก่อการกบฏขึ้น

เมื่อการคุกคามของมหาอำนาจทวีมากขึ้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงกับมีพระราชประสงค์ที่จะแสดงให้ต่างชาติมองเห็นถึงความมั่นคงภายในเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนมีความพอใจในแบบแผนการปกครองที่เป็นอยู่ขณะนั้น มิได้มีความปรารถนาที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด ทั้ง ๆ ที่ทรงทราบว่าพระราชดำริดังกล่าวนี้ขัดกับสภาพความเป็นจริง และย่อมจะถูกโจมตีจากกลุ่มบุคคลที่ก้ำกึ่งต่อต้านการมีพระราชอำนาจโดยสมบูรณ์ของพระเจ้าแผ่นดิน ดังพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาอมรราชว่า

...(ความขาดไป) เห็นว่าจะได้ผลดี ถึงจะปรากฏไปในคนต่างประเทศก็เป็นการแสดงความมั่นคงของเมืองไทย คือว่าราษฎรยินดีในทางการปกครอง ไม่คิดร่นเคียดร้อนเหมือน เทอร์กี่ เปอร์เซีย เป็นต้น เป็นการทำให้ศัตรูเราพอใจในทางที่จะเปียกเปียก แต่พูดคงไม่ได้ ใครเลยจะเห็นใจว่าความคิดอันนี้เกิดขึ้นด้วยความปรารถนาจะส่ำแกงความมั่นคงแห่งพระราชอาณาจักร จะพากันเข้าใจเสียว่า เป็นเปอเซอ

¹ เชน บุนนาค "ชนดเงี้ยวเมืองแพร่ ร.ศ. 121" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 2:67-78
กันยายน - พฤศจิกายน 2511

² เชน บุนนาค "ชนดผู้มีบุญภาคอีสาน ร.ศ. 121" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 1:78-84
มิถุนายน - สิงหาคม 2510

แนคแอกแกราสซิสเมนต์ ...¹

จะเห็นได้ว่ารัฐพยายามสร้างเกราะกำบังทุกวิถีทาง โดยมีความเชื่อว่าถ้าเหตุการณ์ภายในสงบสุขเรียบร้อยศัตรูก็หมดโอกาสที่จะขยายอำนาจได้ ด้วยเหตุนี้การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีคิมนำบ้านเมืองไปสู่วิถีทางประชาธิปไตยก็น่าจะเป็นเพราะทรงเกรงความแตกแยกบ้านป่วน อันเกิดจากการใช้การปกครองแบบใหม่ จึงทรงมีพระราชดำริที่เชื่อมั่นว่าการปกครองที่พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจอยู่นั้นจะเป็นผลดีต่อประเทศชาติมากกว่า

ถึงแม้ว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอันตรายจากการคุกคามต่าง ๆ จะลดน้อยลงจนหมดสิ้นไปก็ตาม แต่ทว่าไคล่ทั้งปฏิกิริยาความหวาดระแวงให้คงอยู่ต่อไป ซึ่งจะเห็นได้จากการที่ทรงตั้งกองเสือป่าขึ้นทันทีที่เสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติ เพื่อเป็นการสร้างความสามัคคีในหมู่ข้าราชการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนในภาวะปกติ สำหรับเตรียมพร้อมไว้เผชิญศึกสงครามที่อาจจะเกิดขึ้น ดังพระบรมราโชวาทที่ทรงกล่าวเตือนเสือป่าไว้ว่า "คนไทยทั้งหลาย ข้าราชการขอเตือน อย่าเผลอตัวมัวหลงว่าบ้านเมืองสงบราบคาบอยู่ จะไม่ต้องกระตือรือร้นเตรียมตัวเราต้องเตรียมตัวไว้ให้พร้อมเสมอ การไม่พร้อมเหมือนหนึ่งชวนศัตรูให้มาย่ำยี ชรบคาศัตรูที่จะคิดตีเมืองใด ต้องเลือกหาเวลาที่ระส่ำระสาย"² การที่ทรงมีพระราชดำริเช่นนี้ก็เพราะภาวะที่ไม่มีศึกสงครามจะทำให้ประชาชนหลงระเริงอยู่กับความสุขสบายปล่อยตัวจนอ่อนแอต่อไป เมื่อมีศัตรูมารุกรานก็ไม่สามารถต่อสู้ไว้ได้³ ดังนั้นเพื่อให้คนไทยตื่นตัวเตรียมพร้อมอยู่ตลอดเวลา

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สำเนาพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง เจ้าพระยาบวรราช (ปั้น สุขุม) กับประวิติเจ้าพระยาบวรราช พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยาบวรราช (ปั้น สุขุม) 10 เมษายน 2482
หน้า 147

²พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ปลุกใจเสือป่า พิมพ์ในงานฉานเป็นกิจศพ นายทองสุข นาคชน 28 มีนาคม 2508 หน้า 26

³ดู หน้า 20

จึงต้องสร้างสถานการณ์เสมือนที่ชาวบ้านเมืองอยู่ในภาวะสงคราม คือจัดการซ้อมรบอยู่เป็นประจำ ปลุกจิตใจประชาชนให้ึกคักเข้มแข็ง สมดังพระราชปณิธานที่ว่า

แมนหวังตั้งสงบ

จงเตรียมรบให้พร้อมสรรพ

ก็ตรึงล้าม้าประจัน

ก็อาจสู้รูปสลาย¹

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทุ่มเทเวลาปฏิบัติพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับเสือป่าเป็นอย่างมาก ซึ่งก็เพราะพระองค์ทรงมีประสบการณ์ตรงมาจากการสูญเสียดินแดนหลายครั้งในสมัยพระบรมชนกนาถ เมื่อถึงรัชสมัยของพระองค์ก็มีอาจทรงคาดการณ์ได้ว่าเหตุการณ์ร้ายคงกล่าวจะหมดสิ้นไป ประกอบกับอิทธิพลจากชัยชนะของญี่ปุ่นที่มีต่อรัสเซียในพ.ศ. 2448 (ค.ศ. 1905) ได้เป็นผลให้ทรงเชื่อมั่นว่าชาติเล็ก ๆ สามารถเอาชนะชาติมหาอำนาจได้ ถ้าประชาชนมีความเข้มแข็งพอ ด้วยเหตุนี้รัฐจึงมุ่งสร้างความรู้สึกราชาชาตินิยมให้เกิดขึ้น เพื่อผนึกกำลังไว้ป้องกันลักษณะบ้านเมือง ซึ่งแน่นอนย่อมหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะทรงมีพระราชดำริว่ารูปแบบการปกครองที่เหมาะสมกับภาวะการณ์ที่เป็นอยู่ขณะนี้คือ ราชาธิปไตย สำหรับเป็นศูนย์รวมของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของพลเมือง โดยเห็นว่าการปกครองประชาธิปไตยจะเป็นอันตรายในแง่ที่จะนำไปสู่ความแตกแยกทางความคิดและจะกลายเป็นสิ่งบั่นทอนความเข้มแข็งภายในให้ลดลง

4.3.4 ปัญหาชาวจีน การที่ชาวจีนได้กลายเป็นปัญหาของรัฐบาลไทย สืบเนื่องมาจากการที่ชาวจีนได้อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินเป็นจำนวนมาก โดยที่ยังมีฐานะเป็นคนต่างถิ่น และชาวจีนเองก็ยังคงมีความรู้สึกผูกพันอยู่กับประเทศของตนอย่างแน่นหนา บทบาทชาวจีนได้เริ่มปรากฏขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อมีการจัดตั้งสมาคมลับฮั้งฮี้หรือคิ้วเหี้ย² เพื่อวางแผนชิงและปกป้องผลประโยชน์ในหมู่พวกของตน สมาคมดังกล่าวได้ทวี

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ปลุกใจเสือป่า พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นายทองลูก นาคชน 28 มีนาคม 2508 หน้า 27

²พวงร้อย กล่อมเอียง พระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับปัญหาชาวจีนในพระราชอาณาเขต รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 8

มากขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีการก่อการกำเริบขึ้นทั้งในกรุงเทพฯ และตามหัวเมืองต่าง ๆ จนกระทั่งรัฐบาลต้องออกพระราชบัญญัติควบคุมอั้งยี่เมื่อปีพ.ศ. 2440¹

นอกจากจะก่อความไม่สงบเรียบร้อยแล้ว การที่ชาวจีนสามารถครอบงำเศรษฐกิจการค้าเหนือกว่าคนไทย ได้มีอิทธิพลยังความคิดของรัฐบาลที่จะนำวิถีประชาธิปไตยมาปฏิบัติ ทั้งนี้ เพราะการที่ชาวจีนประกอบอาชีพค้าขายย่อมมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของประชาชน รวมทั้งการมีฐานะมั่งคั่งทำให้เป็นบุคคลที่เชื่อถือได้และเป็นที่เกรงขามของบุคคลทั่วไป ซึ่งหากมีการเลือกตั้งเกิดขึ้น ชาวจีนต้องได้รับเลือกอย่างแน่นอน ดังความวิตกกังวลของเจ้าพระยาบวรราช (บัน สุขุม) ที่กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยกล่าวว่าสมาชิกสภาจะเป็นผู้ไว้วางใจจำนวนมาก² การที่ชาวจีนจะเข้ามามีบทบาททางการเมืองปกครองนั้นรัฐถือว่าเป็นภัยที่จะก่อให้เกิดอันตรายต่อประเทศ เนื่องจากชาวจีนยังมีคนไทย จึงอาจจะใช้การเมืองเพื่อผลประโยชน์สำหรับชาติของตนและยังเป็นเหมือนหนึ่งถูกคนต่างชาติมาปกครองอีกด้วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชดำริว่าจะต้องเป็นบุคคลที่แปลงชาติเป็นไทยแล้ว หรือไม่ก็ต้องเป็นลำดับเหลนจีน³ ซึ่งเกิดในเมืองไทยมีความผูกพันกับดินกำเนิดมากกว่าคนจีนลำดับชั้นอื่น ๆ

ปัจจัยดังกล่าวนี้ว่าเป็นอุปสรรคต่อการเปลี่ยนแปลงเป็นประชาธิปไตยมาอยู่แล้ว ทว่าในตอนปลายรัชกาลกลับมีเหตุการณ์ที่ชักชวนให้ล่าช้าไปอีก นั่นก็คือการที่ในประเทศจีนได้มีการเคลื่อนไหวที่จะเปลี่ยนการปกครองโค่นล้มราชวงศ์แมนจู โดยมี ดร.ซุนยัตเซ็นเป็นผู้นำ ซึ่งกำลังดำเนินการหาความสนับสนุนจากบรรดาจีนโพ้นทะเล และได้เดินทางมาพักในกรุงเทพฯ อันเป็น

¹ พวงร้อย กล่อมเอี้ยง พระบรมราชโองบายเกี่ยวกับปัญหาชาวจีนในพระราชอาณาเขต รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 16-19

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.8.1/27 เจ้าพระยาบวรราช หนังสือกราบบังคมทูล ลงวันที่ 11 มิถุนายน ร.ศ. 129

³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สำเนาพระราชหัตถ์เลขาชวนพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง เจ้าพระยาบวรราช (บัน สุขุม) กับประวดีเจ้าพระยาบวรราช พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยาบวรราช (บัน สุขุม) 10 เมษายน 2482 หน้า 212

ผลให้ชาวจีนตื่นตัวทางชาตินิยมมากขึ้น¹ ก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวทางการเมืองขึ้นในประเทศไทยด้วยการเรียกร้องขอตังโมสร เกรต้า เมื่อรัฐบาลยินยอมให้ตังโมสรจีนกรุงเทพฯ กลุ่มชาวจีนอื่น ๆ ก็คิดตั้งสโมสรของตนบ้าง อันทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสับพุดพิจารณาความเคลื่อนไหวนี้ และพบว่าการรวมกลุ่มเป็นสโมสรอาจจะนำไปสู่การเรียกร้องหรือขัดขวางการกระทำของรัฐบาลไทย ประจวบเป็นกงสุลจีน รวมทั้งอาจกลายเป็นเครื่องมือทางการเมืองของรัฐบาลจีน² รัฐบาลไทยจึงบายเบี่ยงการอนุญาตซึ่งก็นำไปสู่การประท้วงนัดหยุดงานขึ้นในกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2453

การแสดงอิทธิพลข่มขู่ของชาวจีนจึงเป็นปัญหาอันตรายต่อประเทศเป็นอย่างยิ่ง เพราะเหตุการณ์นี้อาจจะมีการหนุนหลังจากมหาอำนาจเพื่อให้ไทยอ่อนแอลงไปก็ได้ ดังข้อสังเกตของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถว่า "การที่จัดนั้นเหตุฝรั่งเคลือบใจว่าฝรั่งเคลือบใจให้ทำเพราะเห็นว่าไทยเรากำลังมากขึ้นทุกที ต้องให้มีอะไรยุ่ง ๆ ศัตรูองกำลังเสียบ้าง"³ และยังแสดงให้เห็นว่านโยบายการปกครองชาวจีนยังมีข้อบกพร่องที่จะต้องคำนึงการแก้ไขให้หมดสิ้นไป เพื่อจะได้ไม่เกิดเหตุการณ์ดังกล่าวอีก เช่นที่กรมหลวงดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ใช้วิธีปกครองชาวจีนเช่นเดียวกับคนไทยไม่ควรจัดแยกออกไปเหมือนที่ปฏิบัติอยู่⁴

¹ พวงร้อย กล่อมเอียง พระบรมราชโองบายเกี่ยวกับปัญหาชาวจีนในพระราชนิพนธ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า 101

² พลกุล อังกินันท์ บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นางกิมฮวย คุณวัฒน์ 23 เมษายน 2515 หน้า 102-10

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.25/2 จินกอกการกำเริบและหยุดงาน ลายพระหัตถ์ของเจ้าฟ้าจักรพงษ์ ลงวันที่ 3 มิถุนายน ร.ศ. 129

* อีสริยยศสูงสุดคือ สมเด็จพระยาเจ้าดำรงราชานุภาพ

⁴ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ต.6/2 บันทึกเรื่องจีน หนังสือกราบบังคมทูลของกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 6 กันยายน ร.ศ. 129

ปัญหาที่คิดความมาจากชัยชนะของการปฏิวัติในประเทศจีนก็คือ การกำเริบก่อการร้ายในที่ต่าง ๆ เพราะชาวจีนคิดว่าการที่ประเทศจีนเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นสาธารณรัฐนั้นย่อมมีอำนาจทัดเทียมกับชาติยุโรป ทำให้ไม่ต้องกลัวเกรงใครอีกต่อไป¹ และเริ่มปฏิบัติการแข็งขึ้นกับรัฐบาลไทย เช่นการไม่ยอมเสียเงินช่วยราชการ ไม่ยอมให้บุตรหลานถูกเกณฑ์ทหาร จนที่สุดจะขอตั้งกองสุล่งเงินสำหรับพิจารณาคดีพวกตน² นอกจากนี้รัฐบาลจีนยังได้กวาดำเข้ามายังเกี่ยวกับกิจการภายในประเทศไทย โดยการส่งหนังสือให้สโมสรพาณิชย์จีนกรุงเทพฯ จัดการคัดเลือกผู้แทนของสโมสรส่งไปเข้าร่วมประชุมผู้แทนราษฎรที่กรุงปักกิ่ง³ ซึ่งเป็นวิธีที่ขัดกับลักษณะการปกครองในอันที่จะใช้สิทธิการเมืองข้ามประเทศ ปัญหาชาวจีนที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่ปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และขยายขอบเขตมากขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นผลให้รัฐบาลของคอยสอดส่องสืบค้นพฤติกรรมของชาวจีนอยู่ตลอดเวลา เพื่อป้องกันการก่อจลาจล

เฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เกิดการแพร่ขยายของลัทธิคอมมิวนิสต์ ซึ่งมีชาวจีนนอกประเทศเข้ามาดำเนินงานอย่างจริงจัง เช่นพิมพ์หนังสือแนะนำวิธีการบอลเชวิคแจกให้คนจีนในกรุงเทพฯ⁴ คิดไปปลิวโฆษณาเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์พิมพ์ 3 ภาษา คือ ภาษาจีน ภาษาไทย และภาษาอังกฤษ กล่าวยู่ยงให้คนไทยรู้สึกถึงความกดขี่ของพวกราชวงศ์และควรทำแบบชาวจีนที่ได้จับอาวุธเข้าแย่งอำนาจการปกครอง เพื่อจะได้มีอิสระ

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.25/2 จีนก่อการกำเริบและหยกงาน หนังสือจากญวณพลาญเก็ด แจ้งเหตุเรื่องจีน ลงวันที่ 6 เมษายน ร.ศ. 131

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.25/2 จีนก่อการกำเริบและหยกงาน หนังสือของพระยาอินทราธิปคี่สีหราชรองเมือง ถึง เจ้าพระยายมราชเรื่องจีนจะปิดวันฉลองชัยชนะของเก็กเหม็ง ลงวันที่ 15 พฤศจิกายน ร.ศ. 130

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.3.6ก/9 เรื่องจีนในกรุงเทพฯ บางคณะคิดจะหยกงานเนื่องจากการที่วิวาทกับชาวต่างประเทศที่เชียงไฮ้แปะปักกิ่ง หนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยายมราช ลงวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2468

⁴ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 ม.18/1 รายงานเรื่องจีนก่อความไม่เรียบร้อย ลงวันที่ 15 เมษายน พ.ศ. 2473 - 1 สิงหาคม พ.ศ. 2474

เสรีภาพอย่างแท้จริง โดยจะนำประเทศไทยไปสู่การปกครองแบบประชาธิปไตย¹ จะเห็นได้ว่าการกระทำดังกล่าวเป็นการบ่อนทำลายความมั่นคงภายในชาติอย่างร้ายแรง เพราะเรียกร้องให้ประชาชนลุกขึ้นโค่นล้มรัฐบาล และลัทธิคอมมิวนิสต์ก็เป็นศัตรูกับระบบการปกครองทั้งราชาธิปไตยและประชาธิปไตย รัฐบาลจึงต้องรีบเร่งปราบปรามจับกุมให้หมดสิ้นไปโดยเร็ว เพื่อยุติความวุ่นวายของบ้านเมืองอันจะเกิดขึ้นจากแนวความคิดใหม่นี้

ปัญหาชาวจีนจึงสร้างความยุ่งยากให้รัฐบาลตลอดมา และมีใช่เป็นเพียงปัญหาธรรมดาแต่ทว่ามีความสำคัญหลวงต่อความปลอดภัยของชาติ ซึ่งอยู่ในภาวะที่ต้องการความมั่นคงเข้มแข็ง ซึ่งทำให้รัฐบาลต้องใช้เวลาตลอดจนกำลังสติปัญญาไปเพื่อการผ่อนคลายเหตุการณ์ต่าง ๆ ให้ดีขึ้น โดยมีลักษณะที่ไม่รุนแรงจนเกินไป อันจะทำให้เกิดความรู้สึกถึงเครียดในหมู่คนจีน ซึ่งเท่ากับเป็นการกระตุ้นให้ปัญหาขยายตัวเลวร้ายมากยิ่งขึ้น สถานะของบ้านเมืองที่ยังไม่สงบเรียบร้อยเช่นนี้ย่อมไม่เหมาะสมที่จะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เพราะในภาวะปกติปฏิบัติวิริยาจากการเปลี่ยนแปลงก็ทำให้สังคมวุ่นวายอยู่แล้ว ดังนั้นถึงแม้จะมีเสียงเรียกร้องจากปัญญาชนชาวไทยอย่างไรก็ตาม รัฐบาลจำเป็นต้องเลือกเอานโยบายปกป้องประเทศเป็นหลักสำคัญก่อน ซึ่งเป็นงานหนักและมีไคลื่นสุดลงใจง่าย ๆ ครบใจที่ชาวจีนยังมิได้มีความรู้สึกนึกคิดเป็นคนไทยโดยสมบูรณ์

4.3.5 ประชาชนยังไม่มีความพร้อม เนื่องจากการปกครองประชาธิปไตยเป็นวัฒนธรรมต่างชาติ ที่แผ่ขยายเข้ามา มีอิทธิพลเหนือความคิดของปัญญาชนชาวไทยกลุ่มหนึ่ง ในขณะที่ราษฎรส่วนใหญ่ยังมิได้รู้จักหรือเรียกร้องเกี่ยวกับรูปการปกครองใหม่นี้แต่ประการใด ซึ่งจากความจริงที่ว่า การปกครองประชาธิปไตยจะบรรลุเป้าหมายได้หรือไม่เป็นผลของความร่วมมือจากประชาชนทั้งหมด มิใช่ขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้ปกครองอย่างเดียว ดังนั้นการรู้จักแต่เพียงในทางทฤษฎีจึงยังไม่เพียงพอ ทว่าจะต้องเป็นส่วนประกอบในวิถีการดำรงชีวิตของประชาชนอีกด้วย กล่าวคือการมีลักษณะนิสัยชอบแสดงความคิดเห็นอย่างมีเหตุผล รู้จักขอบเขตของสิทธิเสรีภาพ

¹ กองจดหมายเหตุนคร กรมกิตติปาการ เอกสารรัชกาลที่ 7 ม.18/1 รายงานเรื่องจีนก่อความไม่เรียบร้อย ลงวันที่ 15 เมษายน พ.ศ. 2473 - 1 สิงหาคม พ.ศ. 2474

เชื่อมั่นในความเสมอภาคของบุคคล มีความสนใจในกิจการของบ้านเมือง ฯลฯ¹ ซึ่งสิ่งเหล่านี้คนไทยยังไม่ค่อยคุ้นเคยมากนัก การจะเปลี่ยนแปลงการปกครองจึงจำเป็นต้องเตรียมประชาชนให้พร้อมในค่านี้นี้ด้วย

ปัจจัยที่จะสร้างประชาชนให้มีคุณลักษณะของประชาธิปไตยได้นั้นก็คือการศึกษา แต่ก็เป็นที่น่าเสียดายที่จำนวนคนไทยที่อ่านออกเขียนได้ยังมีน้อย ฉะนั้นถึงแม้จะมีเสียงเรียกร้องจากบุคคลที่ได้รับการศึกษาอย่างดีให้รัฐดำเนินการแก้ไขการปกครองก็ตาม ทว่าเมื่อคำนึงถึงสภาพการณ์โดยส่วนรวมแล้ว ฝ่ายผู้ปกครองมีความเห็นว่ายังไม่ถึงเวลาที่จะนำมาปฏิบัติ ดังพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเห็นว่า ประชาชนยังไม่พร้อมที่จะรู้จักใช้อำนาจเลือกผู้แทนของตน² และจากพระดำริของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่คลุกคลีกับงานปฏิรูปมาหลายสมัย ก็ให้ความเห็นว่า เมืองไทยยังนำระบบรัฐสภามาปฏิบัติไม่ได้ จนกว่าประชาชนจะได้รับการศึกษาอย่างเพียงพอที่จะเข้าใจถึงความรับผิดชอบในการออกเสียงเลือกตั้ง³ ซึ่งแสดงว่าสิ่งที่รัฐมีความห่วงใยเป็นอย่างมาก และเห็นว่าประชาชนยังไม่มีความรู้ก็คือเรื่องการใช้สิทธิการเลือกตั้ง เพราะหากประชาชนรู้เท่าไม่ถึงการณ์ก็จะเปิดโอกาสให้บุคคลที่ไม่เหมาะสมเข้ามาเป็นผู้ปกครอง

รัฐบาลมิได้นิ่งดูดายกับปัญหาดังกล่าวนี้ แต่ได้เริ่มดำเนินการปฏิรูปการศึกษาอย่างจริงจังในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีพระราชประสงค์จะให้การศึกษาขยาย

¹ ทัศนีย์ นาคะตะ "ประชาธิปไตย ความหมาย : ปัจจัยเอื้ออำนวยและการสร้างจิตใจ" วารสารธรรมศาสตร์ . 2 : 8-21 กุมภาพันธ์ 2517

² กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สบ.001/6 ส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ พระราชหัตถเลขาตอบความเห็นเรื่องควรจัดให้สมาชิกรัฐมนตรีได้มีการทำและออกพระราชบัญญัติกำหนดหน้าที่ของสภาใหม่ ลงวันที่ 30 เมษายน พ.ศ. 2460

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร สบ.2.47/32 ส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ บันทึกการปกครอง แผนกอธิบดีรัฐมนตรี Memorandum บันทึกความเห็นของกรมหลวงดำรงราชานุภาพตอบพระยาศรีธรรมาธิบดี ลงวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2469

ไปถึงประชาชนทั่วประเทศ คือ "ทำพื้นที่กว้างจึงจะได้ยอที่งาม"¹ การทำงานปฏิรูปการศึกษา ยังได้ผลไม่เต็มที่นั้น นอกจากจะเป็นงานที่ต้องอาศัยระยะเวลาจึงจะเห็นผลแล้วยังเป็นเพราะขาดเงินงบประมาณ เนื่องจากที่ประชุมไม่ค่อยเห็นความสำคัญ ประกอบกับบ้านเมืองอยู่ในภาวะที่ต้องเตรียมต่อต้านการคุกคามของมหาอำนาจ อันเป็นงานที่จำเป็นจะต้องใช้เงินมากกว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีความห่วงใยในงานการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี

กระทรวงธรรมการนี้สังเกตดูตรวจงบประมาณครั้งใด เป็นกระทรวงที่ถูกตัดยับเป็นทุกครั้ง ทั้งที่รู้ว่าการเล่าเรียนเป็นสิ่งสำคัญอยู่ - ดังนั้นการที่เป็นเช่นนั้นเพราะเหตุที่ตัวเสนาบดีโดยมากไม่มีเวลาพอที่จะอธิบายไต่ถาม และความจริงการเปลี่ยนแปลงอันใดซึ่งจะทำให้เห็นว่าขึ้นสู่ทางเจริญเป็นพยานก็ไม่มีด้วย การศึกษาของเราจึงเลวทรามยิ่งนัก...²

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำริที่จะแก้ไขความไม่พร้อมของประชาชน โดยจะให้จัดการศึกษาไปในแนวทางที่จะเป็นประชาธิปไตย³ ทั้งนี้เพราะทรงเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องแก้ไขการปกครอง ซึ่งก่อนที่จะถึงเวลานั้นรัฐบาลควรปูพื้นฐานความรู้และฝึกทดลองแก่ประชาชนเพื่อจะได้บรรลุผลตามเป้าหมาย เมื่อพิจารณาถึงระยะเวลาของการเริ่มต้นปฏิรูปการศึกษามาก็นับว่านานมาก แต่การที่ประชาชนยังไม่มีความพร้อมนั้นสืบเนื่องมาจากวิกฤตประสงค์ในการจัดการศึกษาระยะแรกเป็นไปเพื่อสร้างคนสำหรับรองรับการปฏิรูปบ้าน

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 ศส.50.5/20 พระราชหัตถเลขาถึงพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ลงวันที่ 11 สิงหาคม ร.ศ. 129

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี 12 เมษายน 2504 หน้า 262

³ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 บ.15/70 พระราชนิยม เรื่องคิดจะเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน หนังสือฉบับ ลงวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2475

เมืองให้ทันสมัยตามแนวตะวันตก และกว่าที่รัฐจะประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษาแล้วมาถึงปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยยังมีใครไม่เข้าใจเพื่อเตรียมแนวทางไปสู่ประชาธิปไตยเช่นกัน ครั้นเมื่อรัฐบาลมีนโยบายที่จะดำเนินการให้ประชาชนได้เรียนรู้ก็ต้องประสบกับปัญหาการเงินอีกเพราะผลจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ จนถึงกับมีการคุ้ยเขี่ยราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว การพิจารณางบประมาณของกระทรวงต่าง ๆ ย่อมหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่กระทรวงศึกษาจะถูกตัดเงินอีก ด้วยเหตุผล เช่น เดิมคือ "การศึกษาเห็นคุณค่าเห็นโทษช้า ความเสียหายจากการศึกษาไม่รู้ลึกซึ้งจนเหมือนกระทรวงอื่น ๆ"¹

ฉะนั้นความก้าวหน้าทางการจัดการศึกษาในประเทศจึงมีได้หมายความว่าประชาชนจะมีความรู้ความเข้าใจในรูปการปกครองประชาธิปไตยอย่างเพียงพอ ดุยสรคคงกล่าวนี้ทำให้รู้สึกสนใจในเวลาการเปลี่ยนแปลงออกเปือก จนนำไปสู่การปฏิวัติในปีพ.ศ. 2475 ซึ่งแม้คณะราษฎรจะดำเนินการเปลี่ยนแปลงรูปการปกครองได้สำเร็จก็ตาม แต่โดยความเป็นจริงแล้วประชาชนก็ยังมีได้คำนึงถึงสิทธิและหน้าที่ของตนตามระบอบประชาธิปไตยแต่อย่างใด ซึ่งจะได้เห็นได้จากบันทึกของพระยาทรงสุรเดชที่กล่าวถึงเหตุการณ์ในวันประกาศรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราวว่า

ความไม่เข้าใจและความไม่เอาใจใส่ของราษฎรเรา เห็นได้ถนัดเมื่อวันประกาศรัฐธรรมนูญที่พระที่นั่งอนันตนา เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ก่อนที่ราษฎรให้เข้าไปนั่งในพระที่นั่งเสียแพะแบ และก็ได้ราษฎรจำนวนสักหมื่นมือเดียวไปนั่งโดยไม่รู้เรื่องอะไร หากจะมีละครให้ดู และมีแจกขากวญเหี้ยวด้วยแล้ว คนจะไปมากกว่านั้นมาก นั่นไม่หมายความว่าเพราะเข้าใจและเลื่อมใสการเปลี่ยนแปลงต้องการเห็นสนุกสนานเท่านั้น ไม่ต้องการรู้อะไรมากไปกว่ามีการมหรสพอะไรที่โหดวันใดเท่านั้น...²

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 รล.6/1 ประชุมองคมนตรี หนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ลงวันที่ 21 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2468

² สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย (ผู้รวบรวม) เบื้องแรกประชาธิปไตย หน้า 100

ความพยายามของรัฐในการปรับตัวให้ รมกับสภาพและแนวความคิดใหม่นั้น เป็นที่แน่
 ชัดว่าผู้รับผิดชอบต่อความเป็นไปของรัฐในขณะนั้นได้เพียรพยายามทุกวิถีทางที่จะดำเนินการให้บรรลุ
 เป้าหมายอย่างรอบคอบโดยศึกษาวิเคราะห์ทุกชั้นตอนที่จะส่งผลกระทบต่อรัฐอย่างลึกซึ้ง อย่างไรก็ตาม
 ก็ตามข้อจำกัดต่าง ๆ ซึ่งมีผลสำคัญต่อประสิทธิภาพในการปรับตัวของรัฐหลายประการเป็นสิ่งที่ต้อง
 คำนึงถึงด้วย เช่นการขาดกำลังคนซึ่งมีความพร้อมสำหรับรากฐานในการเปลี่ยนแปลง นับได้ว่า
 เป็นปัญหาสำคัญยิ่งประการหนึ่ง ขณะเดียวกันความไม่ปลอดภัยของรัฐอันสืบเนื่องมาจากการคุก
 ความของมหาอำนาจตะวันตก เป็นปัญหาเฉพาะหน้าที่วิกฤตและต้องอาศัยการดำเนินนโยบายที่
 ระมัดระวังอย่างยิ่งสำหรับความอยู่รอดของรัฐ ผสมเข้ากับปัญหาความขัดแย้งภายในเกี่ยวกับ
 แนวคิดต่าง ๆ ล้วนอยู่ในช่วงที่ส่งผลให้การเป็นเอกราชของรัฐหมิ่นเหม่ต่ออันตราย อนึ่งความตื่น
 ตระในเรื่องชาตินิยมของชาวจีนในช่วงถัดมา ล้วนมีผลกระทบสำคัญที่ทำให้อัตราการปรับตัวของรัฐ
 ไม่อาจจะเร่งเร็วได้ ฉะนั้นในสายตาของคนภายนอกจึงดูเหมือนว่ารัฐมิได้เคลื่อนไหวไปสู่วิถีทาง
 ประชาธิปไตยเท่าที่ควร หากโดยสภาพที่แท้จริงแล้วรัฐต้องเผชิญกับอุปสรรคดังกล่าว จึงมีผลให้
 การปรับตัวไปในแนวทางที่ต้องการเป็นไปได้ช้าลงอย่างระมัดระวังมากขึ้น

ผลอันเกิดจากการรับแนวความคิดประชาธิปไตยและการปรับตัวของรัฐ

อิทธิพลของความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยที่แผ่ขยายเข้ามาสู่ประเทศไทยตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของประชาชนกลุ่มที่มีการศึกษาดี เป็นอย่างมาก โดยมีส่วนกระตุ้นความคิดเปรียบเทียบและวิเคราะห์วิจารณ์ลักษณะการปกครองภายในชาติตนเองขึ้น อันเป็นปรากฏการณ์ใหม่ทางด้านการเมืองการปกครองของไทย ที่เคยราบเรียบเป็นหนึ่งในเดียวมาตลอดให้ผันแปรไปในทางตรงกันข้าม นับว่าเป็นระยะเริ่มต้นของการก้าวจากแบบแผนเก่า ๆ ไปสู่ความทันสมัย ซึ่งย่อมจะมีผลกระทบต่อสังคมหลายประการ ทั้งก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ดังต่อไปนี้คือ

1. ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

1.1 เกิดความแตกแยกทางความคิด เมื่อคนไทยกลุ่มที่มีการศึกษาดีได้เรียนรู้แนวความคิดการเมืองของตะวันตก ต่างก็มีได้ปฏิเสธถึงหลักการที่ดีของวิถีทางประชาธิปไตย แม้กระทั่งองค์พระมหากษัตริย์ในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นชมต่อการเลือกตั้งประธานาธิบดีของสหรัฐอเมริกา¹ แต่สิ่งทีก่อให้เกิดความแตกแยกทางความคิดการเมืองขึ้นก็คือ ปัญหาว่าเมื่อไรจึงจะเหมาะสมที่จะนำระบบประชาธิปไตยมาปฏิบัติ โดยแบ่งออกเป็นฝ่ายที่เห็นว่ายังไม่ถึงเวลาที่จะเปลี่ยนแปลง และฝ่ายที่ต้องการให้แก้ไขอย่างรวดเร็ว

กลุ่มที่เห็นว่าเมืองไทยยังไม่พร้อมนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นบุคคลชั้นนำที่ใกล้ชิดกับวงราชการ ซึ่งเห็นว่าความรับผิดชอบกระทำให้องค์การนี้ยาวไกลไปข้างหน้าถึงความสงบสุขภายในประเทศเป็น

* หมายถึงบุคคลที่ได้รับการศึกษาตามแนวตะวันตกทั้งจากภายในและภายนอกประเทศ

¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3 หน้า 238-239

สำคัญ เพราะการเปลี่ยนระบบการปกครองที่เป็นประเพณีสืบทอดมาช้านานนั้นอาจจะก่อให้เกิดความระส่ำระสายขึ้นได้ จึงต่างเกรงว่าจะเป็นช่องทางให้เกิดอันตรายต่อชาติ และบุคคลกลุ่มนี้ยังห่วงใยประชาชนจำนวนมากที่ขาดความรู้ในระบบการเมืองดังกล่าว ถ้าหากต้องการให้วิถีทางประชาธิปไตยบังเกิดผลได้อย่างจริงจังแล้ว จำเป็นจะต้องใช้เวลาในการถ่ายทอดความรู้ ตลอดจนการทดลองให้เกิดความเคยชินเสียก่อน

ส่วนกลุ่มที่เห็นว่าถึงเวลาแล้วนั้น ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนหนุ่มที่เพิ่งจบการศึกษาระดับสูงทั้งจากภายในและภายนอกประเทศ โดยมีความคิดว่าบ้านเมืองจะเจริญรุ่งเรืองเช่นเดียวกับชาติอื่น ๆ ได้ขึ้นอยู่กับ การเปลี่ยนระเบียบการปกครองเป็นสำคัญ ดังเช่นความคิดของกลุ่มนายทหารที่วางแผนจะปฏิวัติในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว¹ ด้วยเหตุนี้กลุ่มคนหนุ่มจึงปรารถนาให้รัฐบาลเร่งรัดดำเนินการโดยเร็ว เพื่อแสดงถึงสถานะที่ทัดเทียมกับมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งหากยิ่งนานช้าไปก็กลับจะเป็นอันตรายต่อความมั่นคงปลอดภัยของชาติมากขึ้นเท่านั้น การที่กลุ่มคนหนุ่มมีทัศนะที่ผิดแผกออกไป นอกเหนือจากวิสัยที่กำสรวล เลือคร้อน ใจเร็วแล้ว ยังขาดประสบการณ์อย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ ของบ้านเมือง และประเด็นที่สำคัญที่สุดก็คือ การที่ไม่ได้มีหน้าที่รับผิดชอบในการบริหารราชการแผ่นดิน จึงทำให้ไม่ต้องวิตกกังวลต่อสภาพการณ์ที่จะเกิดขึ้นภายหลังการเปลี่ยนแปลง ทว่ากลับมองข้ามไปถึงผลสัมฤทธิ์อันสูงส่งในอันปลายทีเดียว

ความขัดแย้งระหว่างบุคคลสองกลุ่มจะเห็นได้ชัดจากจดหมายของเจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) ที่เขียนเล่าเหตุการณ์ไปให้บุตรชายซึ่งศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษว่า "ฝ่ายผู้ใหญ่ว่ายังแต่ควรเตรียมรับแล้ว ฝ่ายนักเรียนเห็นถึงยิ่งกว่าถึงเพราะอังกฤษเขาถึง"² ซึ่งอันที่จริงความแตกแยกทางความคิดไม่น่าจะเกิดขึ้น ทั้งนี้เพราะบุคคลเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นผู้ที่มีการศึกษาค้นคว้าแบบตะวันตกเช่นเดียวกัน แต่ระยะเวลาที่ผ่านมาไปช่วยให้กลุ่มผู้ใหญ่ซึ่งเคยเป็นกลุ่มพันธมิตรในอดีต

¹ร.ต.เหรียญ ศรีจันทร์ และ ร.ต.เนตร พูนวิวัฒน์ ปฏิวัติครั้งแรกของไทย พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ร.ต.เหรียญ ศรีจันทร์ 6 พฤศจิกายน 2514 หน้า 6

²หลวงจักรปาณิศร์ศลิวะสิทธิ์ เรื่องของเจ้าพระยามหิธร พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) 15 พฤศจิกายน 2499 หน้า 292

เข้ามารับหน้าที่ทางราชการ มีประสบการณ์ถูกต้องและรอบคอบมากขึ้น ในขณะที่ความรู้ทาง
ทฤษฎีต่าง ๆ จากสถาบันการศึกษายับยั้งความคิดคนหนุ่มให้ทวีความรุนแรง เมื่อพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลง
ทางการเมืองที่ดำเนินไปอย่างช้า ๆ

ปรากฏการณ์เช่นนี้แสดงว่าสภาพสังคมเดิมของไทยกำลังเปลี่ยนไป เนื่องจากกลุ่มต่าง ๆ
ในสังคมมีมากขึ้น และต่างฝ่ายต่างก็พยายามเรียกร้องในสิ่งที่ตนต้องการ¹ ซึ่งเป็นเรื่องแน่นอน
ที่ย่อมจะขัดแย้งต่อกันจนกลายเป็นความตึงเครียดขึ้น ในลักษณะดังกล่าวถ้ารัฐไม่สามารถหาทาง
ประนีประนอมให้ทั้งสองฝ่ายโอนอ่อนความคิดของตนลงได้ ก็มีโอกาสนำไปสู่ความวุ่นวายในสังคม
แต่สำหรับประเทศไทยความแตกแยกของกลุ่มชนมิได้ก่ออุบัติเหตุการณ์เช่นนั้น เนื่องจากประชาชนยัง
มีความเคารพศรัทธาต่อองค์พระเจ้าอยู่หัวร่วมกันอยู่ เพราะฉะนั้นพระบรมราชาธิราชได้เป็นเครื่อง
หล่อหลอมหัวใจทุก ๆ ฝ่ายให้ลบลัทธิมานะของตนลงได้ ดังจะเห็นได้เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุล-
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชาธิบายว่าด้วยเรื่องสามัคคี ชักนำประชาชนมิให้มีความคิด
ลุดโล่งไปข้างใดข้างหนึ่ง² แต่ควรหันมาเดินสายกลางเพื่อความสงบสุขตลอดภัยของประเทศชาติ

ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงย่อมจะปรากฏความขัดแย้งทางความคิดขึ้นใน
สังคม ทว่าความระส่ำระสายอันเป็นผลกระทบจากภาวะดังกล่าว ก็มีได้เป็นผลถึงขั้นร้ายแรงจน
สั่นคลอนเสถียรภาพภายในประเทศ เหมือนเช่นที่เคยเกิดขึ้นในประเทศต่าง ๆ ซึ่งนอกเหนือจาก
ชนบประเพณีที่ยึดมั่นต่อสถาบันพระมหากษัตริย์แล้ว ยังเป็นเพราะพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์
ในช่วงยุคสมัยนี้มีความสามารถรอบรู้ทันสมัยขณะเดียวกันก็ทรงอนุรักษ์ส่วนที่ดีของชาติไว้ จึงยัง
ทรงเป็นที่ยอมรับของกลุ่มต่าง ๆ สันถอให้เกิดผลในทางช่วยสมานรักษาความเป็นเอกภาพและความ
เป็นปึกคึกในสังคมให้ดำรงอยู่ต่อมาได้ ทั้ง ๆ ที่ถ้าพิจารณาอย่างถ่องแท้แล้วความขัดแย้งระหว่าง
แนวความคิดในช่วงเวลาดังกล่าว น่าจะยังความวุ่นวายให้เกิดมีขึ้นได้มากกว่าที่ปรากฏเสียอีก

¹ สุจิต บุญบงการ "การเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่กับเสถียรภาพทางการเมือง" ใน
รัฐศาสตร์ - การเมือง หน้า 16

² ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัยติยา กรรณสูต (ผู้รวบรวม) เอกสารการเมืองการปก
ครองไทย หน้า 95

1.2 การเปลี่ยนแปลงแนวความคิดทางการเมือง ก่อนที่อิทธิพลของความคิดการเมืองจากภายนอกจะขยายเข้ามาในนั้น คนไทยยังคงศรัทธายึดมั่นกับความคิดที่ว่า พระมหากษัตริย์คือบุคคลพิเศษที่ได้รับมอบอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองพระราชอาณาจักร โดยมิได้มีความเคลื่อนไหวคล่องตัวต่อกันชนกรรมขององค์พระประมุขและพระราชกรณียกิจที่ทรงรับผิดชอบในการบริหารราชการแผ่นดินแต่ประการใด ทว่าเมื่ออำนาจของชาติตะวันตกซึ่งแผ่เข้ามาพร้อมกับแนวความคิดใหม่ ๆ ได้กระตุ้นเตือนให้คนไทยตระหนักถึงอันตรายที่จะเกิดขึ้นกับประเทศชาติ ด้วยเหตุนี้การวิเคราะห์วิจารณ์เปรียบเทียบตนเองกับมหาอำนาจจึงเริ่มต้นอย่างจริงจังในหมู่นักที่มีการศึกษาคดี และพบว่าความแตกต่างทางการเมืองการปกครองเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่ความแตกต่างด้านความเจริญก้าวหน้ารวมทั้งพลังอำนาจทางการเมือง เพื่อความปลอดภัยและหักเหยกันเมืองไทยจะต้องดำเนินรอยตามการปกครองแบบประชาธิปไตย เช่นเดียวกับชาติตะวันตกด้วย

เมื่อการเรียนรู้แบบแผนวัฒนธรรมต่างชาติก้าวหน้าลึกซึ้งมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงแนวความคิดการเมืองก็ทวีเป็นเงาตามตัว จากความแตกต่างของรูปแบบการปกครองก็ได้ขยายไปถึงบทบาทของประชาชนในฐานะที่มีส่วนร่วมเป็นเจ้าของประเทศด้วยเช่นกัน เกิดมีทัศนะว่า "ถ้าไม่มีพลเมืองที่เป็นปึกแผ่นประเทศหรือรัฐบาลจะอยู่ได้อย่างไร"¹ และในที่สุดก็คิดถึงสิทธิทางการเมืองของประชาชนซึ่งเป็นหัวใจของวิถีทางประชาธิปไตย การเปลี่ยนแปลงแนวความคิดใหม่เช่นนี้ย่อมเป็นธรรมดาที่จะต้องดำเนินไปในลักษณะของการต่อสู้กับระบบการปกครองเดิมเพื่อแสดงถึงพลังอำนาจของกลุ่มตน ดังเช่นการเขียนบทความชมเชยรัฐบาลที่จะใช้ "เลือดกับเหล็ก"² หากรัฐบาลไม่รีบแก้ไขการปกครอง

ความคิดทางการเมืองของกลุ่มคนไทยที่มีการศึกษาคดีส่วนใหญ่จึงเปลี่ยนจากระบบราชาธิปไตยมาเป็นประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ทว่าในขณะเดียวกันก็เกิดการแตกแขนงความคิดออกไปอีก โดยที่บุคคลกลุ่มเล็ก ๆ ต้องการเปลี่ยนไปถึงขั้นสาธารณรัฐประชาธิปไตย ซึ่งนับเป็นความคิดที่รุนแรงเกินกว่าที่รัฐบาลและคนไทยกลุ่มอื่นจะยอมรับได้ จึงยังคงเป็นกลุ่ม

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/102 บทความปัญหาสิทธิการปกครองประเทศสยาม การปฏิบัติต่อกันระหว่างรัฐบาลกับพลเมือง ม.ป.บ.

² "ราษฎรตื่นแล้ว" อนุสารวิวิธ วันที่ 10 กรกฎาคม พ.ศ. 2471 หน้า 1

ความคิดที่ขยายตัวอย่างเชื่องช้าแต่กระทั่งทุกวันนี้

จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางความคิดการเมืองของไทยมีพัฒนาไปที่ละขั้นตอน มิได้คำนึงไปอย่างกระตือรือร้นที่จะเกิดการเรียกร้องสิทธิทางการเมืองขึ้นก่อน ประการสำคัญก็คือกลุ่มคนที่เปลี่ยนความคิดเริ่มต้นจากบุคคลระดับสูงในสังคมอันได้แก่ พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางหนุ่ม ๆ แล้วจึงกระจายมาถึงประชาชนที่มีการศึกษาดี ปัจจุบันคงกล่าวได้ว่ามีส่วนช่วยเสริมสร้างประสบการณ์ทางการเมืองให้กับสมาชิกในสังคม ในอันที่จะมีช่วงเวลารับสภาวะจิตใจให้ค่อย ๆ กุ่นชินกับแนวความคิดใหม่ ตลอดจนเตรียมพร้อมที่จะเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ดังนั้นปฏิกริยาต่าง ๆ อันเป็นผลกระทบจากทัศนะที่เปลี่ยนไปนี้ จึงมิได้เป็นไปอย่างรุนแรงเท่ากับมีลักษณะของการผ่อนปรนโอนอ่อนเข้าหากันมากกว่า โดยเฉพาะการตื่นตัวทางความคิดที่ไม่ได้เริ่มต้นจากรายการส่วนใหญ่ก่อนนั้นมีส่วนช่วยให้การเปลี่ยนแปลงดำเนินไปอย่างราบรื่น เพราะคนไทยยังมีค่านิยมที่ศรัทธายึดมั่นต่อผู้ใหญ่อยู่มาก การลอกเลียนแบบกันจึงเป็นไปได้โดยง่าย

อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแนวความคิดทางการเมืองของสังคมไทย เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีได้สืบเนื่องมาจากรากฐานชนบะประเพณีดั้งเดิมของตน แต่ได้ตัดตอนลอกเลียนวัฒนธรรมต่างชาติซึ่งมีวิถีทางประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ด้วยเหตุนี้ความรู้สึกเคลือบแคลงสงสัยต่อแนวความคิดใหม่ว่าจะเหมาะสมและบังเกิดผลดีหรือไม่จึงปรากฏอยู่เสมอ และการดำเนินชีวิตของคนไทยก็ยังไปกันไม่ได้กับวิถีทางประชาธิปไตย ดังนั้นถึงแม้จะเกิดการเปลี่ยนแนวความคิดแล้วก็ตาม หากในทางปฏิบัติไม่อาจบรรลุเป้าหมายได้อย่างสมบูรณ์

1.3 ความตื่นตัวทางการเมืองของประชาชน ลักษณะที่ปรากฏให้เห็นอยู่โดยทั่วไปเกี่ยวกับพฤติกรรมทางการเมืองของคนไทยก่อนยุคการรับประเทศให้ทันสมัยก็คือ ประชาชนส่วนใหญ่ยังมิได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครอง ทั้งนี้ก็เพราะเป็นช่วงที่คนไทยผูกพันอยู่กับแนวความคิดราชาธิปไตย ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงได้รับมอบพระราชอำนาจอย่างสมบูรณ์ในการปกครองพระราชอาณาจักร ปรากฏว่ากล่าวได้เป็นข้อยุติให้ประชาชนหมดภาระหน้าที่ที่จะต้องเข้าไปแสดงบทบาท และไม่เกิดความรู้สึกสับสนข้องใจต่อภาวะนี้แต่ประการใด ดังนั้นจึงดูเหมือนว่าคนไทยสมัยก่อนปราศจากความตื่นตัวทางการเมือง และยินยอมให้กลุ่มการเมืองอื่นประกอบด้วย

พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ รวมทั้งขุนนางชั้นผู้ใหญ่ผูกขาดการปกครองแต่เพียงกลุ่มเดียวจนกลายเป็นความเคยชินสืบเนื่องกันเรื่อยมา

เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิดขึ้นในสังคม ก็ย่อมมีผลกระทบต่อพฤติกรรมทางการเมืองของประชาชนตามไปด้วย เพราะทัศนคติส่วนใหญ่ได้กระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวในลักษณะที่ต้องการจะเข้าไปมีส่วนร่วมรับผิดชอบการปกครองประเทศ การเคลื่อนไหวดังกล่าวมิได้เกิดขึ้นกับประชาชนทั้งหมดหรือส่วนใหญ่ของประเทศ แต่เริ่มจากประชาชนกลุ่มที่มีการศึกษาซึ่งมีโอกาสดูสัมผัสใกล้ชิดกับวัฒนธรรมต่างชาติมากกว่าเท่านั้น จึงเป็นเรื่องของกลุ่มชนจำนวนน้อยในสังคมซึ่งปรารถนาจะให้มีการเปลี่ยนโครงสร้างทางการเมือง โดยโอนหน้าที่รับผิดชอบที่เคยเป็นของพระมหากษัตริย์มายังประชาชนตามวิถีทางประชาธิปไตย

การตื่นตัวทางการเมืองในระยะแรกมิได้มีลักษณะที่ต้องการแย่งชิงอำนาจจากกลุ่มการเมืองเดิมแต่อย่างใด เพราะการแสดงออกถึงความรู้สึกนึกคิดนั้นกระทำขึ้นด้วยการเรียกร้องกับรัฐอย่างตรงไปตรงมา ทำให้ความพยายามที่จะต่อสู้กับอำนาจรัฐโดยอาศัยรูปแบบของพลังมวลชนเข้าครอบงำ ซึ่งในกรณีนั้นจะต้องเป็นกระบวนการที่สลับซับซ้อนและจัดตั้งอย่างมีระบบ การตื่นตัวปรากฏให้เห็นอย่างง่าย ๆ จากการเขียนบทความลงหนังสือพิมพ์ บรรยายถึงความปรารถนาที่จะให้รัฐบาลเป็นฝ่ายริเริ่มแก้ไข บทความเหล่านี้ได้ทวีจำนวนมากขึ้นตลอดจนขยายวงกว้างออกไปถึงชั้นการโจมตีสถาบันพระมหากษัตริย์ในปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จนกระทั่งต้องเสนอให้มีการตราพระราชบัญญัติหนังสือพิมพ์ เพื่อควบคุมการแสดงความคิดเห็นให้รุนแรงเกินไป¹ แต่ทว่าไม่อาจยับยั้งความตื่นตัวของกลุ่มชนให้ลดลงได้ ดังนั้นในระยะต่อมาจึงพัฒนาขึ้นเป็นการจัดตั้งกลุ่มการเมืองของตนขึ้นขึ้นอันได้แก่ พรรคราษฎร (People's Party)* โดยมีข้อนำสงเคราะห์สมาชิกของกลุ่มการเมืองนี้ก็ยังประกอบไปด้วยผู้ทรงคุณความรู้เช่นเดิม

ถึงแม้ว่าการตื่นตัวทางการเมืองในสังคมไทยจะเกิดขึ้นกับชนส่วนน้อยก็ตาม แต่ก็นับว่ามีความสำคัญต่อการเปลี่ยนโครงสร้างทางการเมืองการปกครองเป็นอย่างยิ่ง เพราะชนกลุ่มนี้

¹ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.13/8 พระราชบัญญัติหนังสือพิมพ์และสมุดเอกสาร ลงวันที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2465

* จัดตั้งเมื่อ วันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2469 โดยมีนายปรีดี พนมยงค์ เป็นหัวหน้า

กล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มผู้นำประชาชนที่ปรากฏขึ้นใหม่ซึ่งเต็มไปด้วยความกระตือรือร้นและความตั้งใจจริงที่จะแก้ไขบ้านเมืองให้เจริญขึ้นในทุก ๆ ด้าน จึงเป็นปัจจัยเร่งเร้าให้รัฐต้องปรับปรุงแก้ไขเร็วขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับข้อเรียกร้อง ถ้าหากสังคมไทยชาชนกลุ่มนี้ก็อาจเป็นไปได้ที่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจะยังไม่เกิดขึ้น เนื่องด้วยวิถีทางประชาธิปไตยจำเป็นต้องอาศัยประชาชนที่มีความรู้ ประสบการณ์ ตลอดจนความสำนึกในความสำคัญของตนเองในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของประเทศชาติ

1.4 เกิดความอ่อนคลายทางสังคม เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยเกิดขึ้นในสังคม ไม่ว่าจะเป็นในด้านใด ๆ ก็ตามย่อมมีผลให้ประชาชนมีความหวังในสิ่งต่าง ๆ เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และจะเรียกร้องในสิ่งที่คนในสังคมเดิมไม่เคยเรียกร้อง เช่นการอยู่ดีกินดี สิทธิเสรีภาพทางการเมือง ความเท่าเทียมกันในสังคม เป็นต้น¹ อันจะก่อให้เกิดความปั่นป่วนวุ่นวายขึ้นได้ ถ้าหากรัฐไม่สามารถตอบสนองความต้องการนั้น

สำหรับประเทศไทยก็เช่นเดียวกัน การแผ่ขยายของความคิดการเมืองจากภายนอกได้กระตุ้นให้ประชาชนกลุ่มหนึ่งเริ่มเรียกร้องให้รัฐแก้ไขการปกครองให้สอดคล้องกับชาติตะวันตก ซึ่งนับว่าเป็นโชคดีที่พระมหากษัตริย์ไทยทรงมีพระราชดำริที่ทันสมัย และทรงเห็นความจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงสถาบันการปกครองให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น โดยอาศัยแบบอย่างของระบบประชาธิปไตยเป็นแนวทาง นอกจากนั้นยังเปิดโอกาสให้ประชาชนได้แสดงความคิดเห็นทางหน้าหนังสือพิมพ์อีกด้วย แต่ถ้ามองถึงระยะเวลาที่เริ่มรับความคิดใหม่จนกระทั่งถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 จะพบว่าการปรับตัวของรัฐที่มีเป้าหมายไปสู่วิถีทางประชาธิปไตยนั้นดำเนินไปอย่างเชื่องช้ามาก ทั้งนี้ก็เพราะรัฐมีขีดจำกัดหลายประการในการปรับตัว นอกจากจะต้องรีบเร่งพัฒนาสภาพบ้านเมืองให้เจริญตามแบบชาติยุโรปแล้ว ยังต้องระมัดระวังถึงความมั่นคงปลอดภัยของบ้านเมืองควบคู่กันไปด้วย

อย่างไรก็ตามการที่รัฐพยายามปรับตัวเองตามกระแสความต้องการของประชาชนกลุ่มที่มี

¹สุจิต บุญบงการ "การเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่กับเสรีภาพทางการเมือง" ใน รัฐศาสตร์ - การเมือง หน้า 15

การศึกษาชิ้นนี้ได้ช่วยผ่อนคลายความไม่พึงพอใจต่อสภาพการปกครองเดิมให้ลดน้อยลง เพราะ
แสดงว่าสถาบันพระมหากษัตริย์มิได้มีทัศนคติที่จะตั้งรังหรือผูกขาดพระราชอำนาจทางการเมืองไว้แต่
พระองค์เดียว ความรุนแรงทางการเมืองที่ควรจะเกิดขึ้นในสังคมที่อยู่ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อ
ระหว่างเก่ากับใหม่จึงมิได้ปรากฏออกมา จนกระทั่งให้รัฐบาลกล่าวหาการปกครองประเทศ ถึง
แม้ว่าจะมีเหตุการณ์ที่น่าร้ายแรงในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จากแผน
การที่กลุ่มทหารคดียุทธนาวีการปกครองก็ตาม แต่การตัดสินใจที่เป็นไปอย่างยุติธรรมโดยไม่มี
ความอาฆาตแค้นส่วนตัวเข้าไปผสม กล่าวคือจำเลยได้รับโทษสูงสุดเป็นจำคุกตลอดชีวิต¹ ก็ได้
ช่วยคลี่คลายวิกฤตการณ์ที่น่าจะยุ่งยากให้ผ่านพ้นไปด้วยดี

การที่สังคมไทยไม่ถึงขีดสุดเกินไปเช่นนี้ น่าจะมีส่วนให้การเปลี่ยนแปลงการปกครอง
ในพ.ศ. 2475 ดำเนินไปอย่างอะลุ่มอล่วยทั้งฝ่ายคณะปฏิวัติและรัฐบาลเดิม โดยไม่เกิดเหตุ-
การณ์นองเลือดและลุกลามไปถึงการโค่นล้มสถาบันพระมหากษัตริย์ให้หมดสิ้นไป เหมือนดังที่เกิด
ขึ้นในประเทศจีนเมื่อ พ.ศ. 2454² ซึ่งถ้าพิจารณาเปรียบเทียบภาวะการณีก่อนเกิดการปฏิวัติ
แล้วจะพบว่าสังคมจีนเต็มไปด้วยความกดดันขัดแย้ง ทั้งนี้เพราะฝ่ายปกครองหัวเก่าพยายามต่อ
ต้านการเปลี่ยนแปลงไว้อย่างเหนียวแน่น³ อันเป็นจุดที่สร้างความเคียดแค้นชิงชังให้กับกลุ่มคนหัว
ใหม่ที่ต้องการเห็นความเจริญของบ้านเมือง เป็นผลให้การเปลี่ยนแปลงมิได้กระทำกันอย่างผ่อน
ปรนหากทว่าเป็นแบบพลิกหน้ามือเป็นหลังมือทันที ความระส่ำระสายจึงเป็นคลื่นกระทบที่ปรากฏ
อยู่ต่อมาอีกนาน แต่สำหรับประเทศไทยการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองมิได้มีผลกระทบต่อสภาพ
สังคมเดิมมากนัก เพราะนอกจากจะเป็นภาวะที่ประชาชนคาดคิดไว้ล่วงหน้าแล้วว่าจะต้องเกิดขึ้น
ในวันหนึ่งแล้ว ยังเป็นเพราะตลอดเวลาที่ผ่านมามีทั้งรัฐบาลและประชาชนได้พยายามที่จะผ่อนปรน
เข้าหากัน เพื่อมิให้เกิดความยุ่งยากขึ้นในบ้านเมือง จนเปิดโอกาสให้ศัตรูเข้ามาแทรกแซง
ซึ่งปัจจุบันนับเป็นหัวใจสำคัญที่สุดที่กระตุ้นสำนึกของคนไทยให้โอบอ้อมต่อกันได้ตลอดมา

¹ แกมสุข นุ่มนนท์ พินอติศ หน้า 44

² เพ็ชร สุมิตร ประวัติศาสตร์ขบวนการจีน หน้า 218

³ ก. หน้า 214-215

2. ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

2.1 การเปลี่ยนฐานอำนาจทางการเมือง แนวความคิดแบบประชาธิปไตยได้มีอิทธิพลให้ทัศนคติต่อระบบราชาธิปไตยเปลี่ยนแปลงไป โดยเห็นว่าอำนาจสูงสุดในการปกครองไม่ควรขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียว หากควรมอบให้เป็นความรับผิดชอบของคนจำนวนมาก ซึ่งจะช่วยให้การพิจารณาคัดเลือกกิจการต่าง ๆ อย่างรอบคอบ ฉะนั้น เมื่อเกิดการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 จึงนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมืองครั้งสำคัญ นั่นก็คืออำนาจทางการเมืองที่เคยเป็นของพระมหากษัตริย์ได้เปลี่ยนมือไปเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ไทย และการใช้อำนาจซึ่งแต่เดิมในภาวะปกติจะทำได้โดยการสืบสายโลหิต¹ ก็จะไม่เป็นแบบแผนดังกล่าวอีกต่อไป

ตามทฤษฎีใหม่อำนาจทางการเมืองจะต้องเป็นของประชาชนชาวไทยทุกคนแต่ในทางปฏิบัติแล้ว กลับตกไปอยู่ในมือของชนเพียงกลุ่มเดียว ที่จัดเป็นกลุ่มผู้นำ (Elite) อันได้แก่ทหารและพลเรือนซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้าราชการ² ซึ่งเคยมีบทบาทในการยึดอำนาจมาก่อน แสดงว่าการปฏิวัติเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองยังไม่บรรลุเป้าหมายถึงความ เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง อำนาจการเมืองเพียงแค่นำจากพระมหากษัตริย์มาหยุดลงที่กลุ่มการเมืองใหม่เท่านั้น โดยมีลักษณะแตกต่างปรากฏอย่างสำคัญคือ กลุ่มการเมืองใหม่นี้จะไม่มีอำนาจอันมั่นคงเหมือนเช่นครั้งก่อนการปฏิวัติ เพราะจะเต็มไปด้วยการปฏิวัติรัฐประหารอยู่เสมอเพื่อเปลี่ยนผู้กุมอำนาจทางการเมือง อันเป็นกระบวนการเมืองที่ยังคงดำเนินอยู่แต่ในระดับบนอีกนานเท่าใดก็ตามที่ประชาชนยังไม่บังเกิดความผูกพันกับระบอบประชาธิปไตย³

การที่โครงสร้างทางการเมืองต้องแปรสภาพไปในลักษณะนี้ ก็เนื่องด้วยฐานอำนาจใหม่ไม่ดำรงอยู่ในฐานะศักดิ์สิทธิ์เช่นเดียวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เคยได้รับศรัทธาจากประชาชน และความเชื่อมั่นอย่างปราศจากข้อสงสัยในความบริสุทธิ์ยุติธรรม อีกประการหนึ่งเป็นเพราะลัทธิที่นำมาใช้เป็นรากฐานของอำนาจใหม่ได้แก่วิทยานิยมประชาธิปไตยของปวงชนนั้น เป็นลัทธิที่ยังมิได้เข้าถึงจิตใจประชาชนมากเพียงพอ⁴ ด้วยเหตุนี้ประชาชนส่วนใหญ่จึงยังไม่กระตือรือร้นที่จะเรียก

¹ณรงค์ สินสวัสดิ์ และ รอส พรินเซีย อุปสรรคของระบอบประชาธิปไตย หน้า 9

²เฉลิม มลิลลา รัฐประหาร พ.ศ. 2500 ในประเทศไทย หน้า 26

³พงศ์เพ็ญ สกุนตารักษ์ ประชาธิปไตยกับระบอบการเมืองในประเทศไทย หน้า 4

⁴ดู หน้า 13

ร้องขอมีสิทธิร่วมทางการเมืองเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของตนตามสิทธิหน้าที่ของระบบประชาธิปไตย โดยปล่อยให้บุคคลกลุ่มหนึ่งเข้ายึดอำนาจไว้เหมือนเช่นที่ปรากฏภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นต้นมา

จะเห็นได้ว่าผลจากการแผ่ขยายความคิดประชาธิปไตยได้นำความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงมาสู่ประเทศเป็นอย่างยิ่ง สถาบันพระมหากษัตริย์ที่เคยได้รับมอบอำนาจในการปกครองควบคู่กับพระราชอำนาจจักรมาโดยตลอดต้องยุติลงนับตั้งแต่วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 และจะมีอาจหวนกลับคืนไปสู่ลักษณะเดิมได้อีก ไม่ว่ากลุ่มบุคคลที่มารับมอบอำนาจไปนั้นจะประสบกับผลสำเร็จหรือล้มเหลวอย่างไรก็ตาม ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์ได้เต็มใจสละพระราชอำนาจให้กับประชาชนเพื่อประเทศไทยจะได้ก้าวสู่วิถีทางประชาธิปไตยอย่างแท้จริง สมดังพระราชดำริที่ได้ทรงวางโครงการไว้ตั้งแต่ต้นรัชกาล

2.2 ความขัดแย้งระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และกลุ่มการเมืองใหม่ ถึงแม้ว่าการยึดอำนาจการปกครองจากสถาบันพระมหากษัตริย์เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 จะผ่านไปอย่างเรียบร้อยโดยไม่เกิดการปะทะระหว่างกลุ่มการเมืองเก่าและกลุ่มการเมืองใหม่ก็ตาม ทั้งยังคงรักษาสถาบันพระมหากษัตริย์ไว้ในฐานะเป็นองค์พระประมุขอีกด้วย ก็ใช่ว่าจะนำไปสู่การมีสัมพันธไมตรีที่ดีต่อกัน เพราะในไม่ช้าความขัดแย้งก็ปรากฏขึ้นอย่างมีอาจปกปิดไว้ได้และรุนแรงขึ้นตามลำดับ จนถึงขั้นแตกหักนั้นก็คือพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศสละราชสมบัติ

กรณีราวฉนวนนี้ น่าจะมีปัจจัยสืบเนื่องมาจากคณะปฏิวัติต้องการทำลายศรัทธาของประชาชนที่เคยมีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ให้หมดสิ้นไป และสร้างศรัทธาใหม่ให้เกิดขึ้นกับฝ่ายตน เพราะการปฏิวัติทางการเมืองที่เกิดขึ้นมิได้หมายความว่าประชาชนทั้งมวลจะเบื่อหน่ายแบบแผนการปกครองเดิม ทว่ายังคงมีความจงรักภักดีในองค์พระประมุขอย่างมิเสื่อมคลาย ด้วยเหตุนี้คณะปฏิวัติจึงต้องพยายามโน้มน้าวประชาชนให้เป็นปฏิปักษ์ต่อสถาบันพระมหากษัตริย์และหันมาสนับสนุนรัฐบาลชุดใหม่ โดยการออกประกาศฉบับที่ 1 โจมตีประณามถึงความเลวร้ายต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระ

พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระราชวงศ์จักรีที่ซัดครีคเอารักเอาเปรียบราษฎรมาเป็นเวลานาน¹ ซึ่งข้อความดังกล่าวได้จุกจกจนความแค้นเคืองให้กับพระบรมวงศานุวงศ์เป็นอย่างมาก พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงตอบเมื่อคณะปฏิวัติได้มาขอมาต่อพระองค์หลังจากการปฏิวัติสำเร็จลงไปแล้ว ได้แสดงให้เห็นถึงภาวะตึงเครียดนี้เป็นอย่างดี คือ "ข้อความนั้นทำให้สมาชิกในพระราชวงศ์จักรีทั่วไป โสมนัสน้อยใจและแค้นเคืองมาก เมื่อท่านได้กล่าวแก้ไขในวันนี้แล้ว ข้าพเจ้าหวังว่าจะเป็นผลสมานไมตรีระหว่างพระราชวงศ์จักรีกับพวกท่านและราษฎรทั่วไปให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้"²

นอกจากนี้คณะปฏิวัติยังไม่มีความไว้วางใจต่อการสละพระราชอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์ ด้วยเหตุนี้นเกรงว่าเมืองไทยจะหวนกลับไปสู่การปกครองแบบเดิมอีก จึงพยายามริบถอนอำนาจของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์³ ให้อยู่นอกวงการเมือง โดยตราบทกำหนดในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม หมวด 1 มาตรา 11 ความว่า "พระบรมวงศานุวงศ์ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไปโดยกำหนดหรือโดยแต่งตั้งก็ตาม ย่อมดำรงอยู่ในฐานะเหนือการเมือง"⁴ แสดงว่าคณะปฏิวัติมิได้มั่นใจในอำนาจการเมืองของคนที่เพิ่งยึดถือมาได้ทั้งยังปรารถนาที่จะรักษาให้ดำรงอยู่ต่อไปอีกด้วย ดังนั้นเหตุการณ์ทำลายคุณงามความดีของสถาบันพระมหากษัตริย์จึงคงปรากฏอีกต่อไป ถึงกับรัฐบาลปล่อยให้มิชชันนารีผู้เป็นพ้ององค์พระประมุขเป็นจำเลยต่อศาล ความไม่พึงพอใจต่อคณะปฏิวัติจึงเกิดขึ้นกับบุคคลกลุ่มหนึ่ง และนำไปสู่การก่อการกบฏเมื่อวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2476 โดยมีพระองค์เจ้าบวรเดชกษัตรากรเป็นหัวหน้า แม้ว่าคณะกบฏจะถูกปราบปรามไปได้ก็ตามแต่ก็มีผลที่ทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์ยิ่งมีวิหิงมองมากยิ่งขึ้น เนื่องจากหัวหน้ากบฏเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูง

¹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัดศิยา กรรณสูต (ผู้รวบรวม) เอกสารการเมืองการปกครองไทย หน้า 209-211

² สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย (ผู้รวบรวม) เบื้องแรกประชาธิปไตย หน้า 6

³ รพีมา มโนทิโมกข์ ความขัดแย้งภายในคณะราษฎร หน้า 46

⁴ ชัยอนันต์ สมุทวณิช และ ชัดศิยา กรรณสูต ล.ก. หน้า 224

* คือ นายถวดี ฤทธิเดช

เมื่อการละเมิดล่วงเกินยิ่งทวีมากขึ้นพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระราชบัญญัติถึงคณะรัฐบาล ให้เลิกกล่าวร้ายหยาบถ่มคำของพระราชวงศ์จักรีและรัฐบาลเก่า และให้ปราบปรามผู้ถูกพระราชวงศ์จักรีอย่างเค็ดขาดด้วย¹ นอกจากนี้รัฐบาลยังเห็นชอบต่อพระราชดำริที่ทรงคัดค้านการดำเนินงานต่าง ๆ อันขัดกับหลักประชาธิปไตย เช่นการออกพระราชบัญญัติป้องกันรัฐธรรมนูญในปี พ.ศ. 2476 อันเป็นพระราชบัญญัติที่ทรงเห็นว่าขัดกับหลักเสรีภาพของบุคคล ความขัดแย้งต่อกันยิ่งปรากฏเด่นชัดและไม่สามารถจะหันกลับมาปรองดองกันได้ ดังจะเห็นได้จากหนังสือของสมเด็จพระยานริตรานุวัตวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ที่ทรงมีถึงพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา กล่าวถึงพระราชปราชญ์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

ทรงสังเกตเห็นปรากฏแน่ในพระราชหฤทัยว่ารัฐบาลและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร โดยมากรู้สึกแน่ใจว่าไม่จำเป็นจะต้องประนีประนอมต่อพระองค์ท่านไม่ว่าในเรื่องใด ๆ หอใจที่จะขัดพระราชดำริเสียทุกอย่าง ถ้าหากรัฐบาลมีประสงค์จะประสานงานต่อพระองค์ด้วยแล้ว คงจะกราบบังคมทูลปรึกษาก่อนที่จะดำเนินการอันสำคัญไป...แต่รัฐบาลมิได้ทำดังนั้น การใด ๆ ที่รัฐบาลทำไปจนถึงที่สุดเสร็จเสียแล้วจึงกราบบังคมทูลพระกรุณา ไม่มีทางที่จะทรงหักท้วงให้แก้ไขโดยกระแสพระราชดำริอย่างใดอย่างหนึ่งได้ เมื่อเป็นเช่นนั้นก็มีอะไรเหลือ นอกจากความซึ่งเคียดแค้นอันธรรมดา ที่มีพระมหากษัตริย์ขัดกับรัฐบาลและสภาผู้แทนราษฎรอยู่เช่นนี้...²

ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงตัดสินพระราชหฤทัยสละราชสมบัติขณะที่เสด็จไปทรงพักรักษาพระเนตรอยู่ที่ประเทศอังกฤษ เพราะไม่ทรงเห็นประโยชน์ที่จะดำรงฐานันดรอยู่โดยปราศจากความเคารพนับถืออย่างแท้จริงจากรัฐบาลปฎิวัติ หรืออีกนัยหนึ่งสถาบันพระมหากษัตริย์ได้ถูกเหยียบย่ำเหยียดหยามให้อยู่ในฐานะตกต่ำชนิดที่ไม่เคยปรากฏในยุคใดมาก่อน จนเกินกว่าที่จะทรงออกถ้อยคำต่อไปได้ การที่ครั้งแรกทรงยินยอมเป็นกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ

¹ ตามคณิกชาวแห่งประเทศไทย (ผู้รวบรวม) เบื้องแรกประชาธิปไตย หน้า 17

² ก. หน้า 16

ก็เนื่องจากการกระทำที่ตรงกันพระราชาภิเษกการเมืองของพระองค์ และทรงปรารถนาให้บ้านเมืองอยู่ในสภาพเรียบร้อย แต่เมื่อการณภัยหลังแปรเปลี่ยนเป็นการรักษาอำนาจไว้เฉพาะกลุ่มโดยอาศัยชื่อพระองค์บังหน้า ทั้ง ๆ ที่ได้ทรงพยายามชี้แจงตลอดจนขอรับรองรัฐบาลหลายครั้ง ซึ่งก็มีได้บังเกิดผลคือแต่ประการใด เหตุการณ์ที่ปรากฏขึ้นนี้ถือว่าเป็นผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมือง ซึ่งย่อมเป็นธรรมดาที่จะต้องเกิดการปะทะกันระหว่างกลุ่มการเมืองเก่าและใหม่ ดังนั้นการสละราชสมบัติจึงเป็นจุดสอยดอกของความขัดแย้งที่คุกรุ่นมานาน โดยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงหลีกเลี่ยงให้กับกลุ่มการเมืองใหม่เพื่อยุติความไม่ลงรอยต่อกัน และเริ่มรัชกาลที่ปราศจากข้อกั้นแห่งแกลงใจอันจะช่วยให้สัมพันธภาพเป็นไปในทางที่ดีขึ้น

2.3 เกิดความแตกแยกในคณะรัฐบาล โดยความเป็นจริงแล้วความแตกแยกของคณะปฏิวัติได้ปรากฏขึ้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทว่าเริ่มมีเค้าเนื้ตั้งแต่การก่อตัวของพรรคราษฎรแล้ว ทั้งนี้เพราะถ้าพิจารณาถึงตัวบุคคลที่เป็นสมาชิกพรรค ก็就会发现ความแตกต่างทางความคิดแยกออกเป็น 2 กลุ่ม กล่าวคือ กลุ่มแรกเป็นกลุ่มนักเรียนไทยในยุโรปซึ่งศึกษาเล่าเรียนอยู่เป็นเวลานาน จนมีความต้องการให้ประเทศมีความเจริญก้าวหน้าตามแบบตะวันตกอย่างรวดเร็ว ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งเป็นกลุ่มนายทหารที่กำลังไม่พอใจนโยบายคุณภาพในการแก้ไขปัญหาภาวะเศรษฐกิจของรัฐบาล จึงต้องการลดพระราชอำนาจสถาบันพระมหากษัตริย์และกีดกันพระบรมวงศานุวงศ์ออกจากเวทีการเมือง¹ นอกจากนี้จุดมุ่งหมายในการเข้าร่วมงานปฏิวัติก็มีได้เป็นจุดมุ่งหมายเดียวกันคือ ความปรารถนาอย่างจริงใจที่จะเห็นประชาชนมีสิทธิมีเสียงทางการเมือง หากแต่แต่ละคนก็มีความต้องการต่างกันไปดังที่พระยาทรงสุรเดชได้กล่าวไว้ว่า

ความคิดที่จะกู้ชาติโดยสุจริตใจ จะมีอยู่ในตัวบุคคลใดบ้างในจำนวนนี้ ข้าพเจ้าไม่สามารถจะหยั่งรู้ได้ แต่เท่าที่ได้ยินพูดและแสดงความรู้สึกออกมา และเท่าที่สังเกตเห็นความเป็นไป อากัปกิริยาของเขาแล้ว ก็รู้ได้ทีเดียวว่าส่วนหนึ่งต้องการ

¹ วิชา มโนทิโมกษ์ ความขัดแย้งภายในคณะราษฎร หน้า 26

บริหารงานตำแหน่งสำคัญ ๆ ทั้ง ๆ ที่ตัวไม่มีความรู้และไม่เคยผ่านงานตำแหน่ง ๆ มาเลย...¹

จะเห็นได้ว่ารากฐานความคิดที่จะดำเนินการปฏิวัติทางไกลกันมาก เฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเปรียบเทียบกับ นายปรีดี พนมยงค์ ผู้ได้รับยกย่องเป็นมันสมองของคณะปฏิวัติ เนื่องจากนายปรีดีมีความคิดที่ก้าวหน้ากว่าบุคคลอื่น ในขณะที่มวลสมาชิกเพิ่งกล่าวถึงแต่เพียงการเปลี่ยนโครงสร้างทางการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตยเท่านั้น ด้วยเหตุนี้เมื่อนายปรีดีชักชวน ร.ท. ประยูร ภมรมนตรี* เข้าไปยุ่งเกี่ยวในขบวนการคอมมิวนิสต์จนถูกตำรวจฝรั่งเศสติดตามพฤติกรรม จึงถูก ร.ท. ประยูรคาดคั้นให้ยุติการติดต่อกับองค์การคอมมิวนิสต์โดยเด็ดขาด และขอให้ยึดหลักประชาธิปไตยที่ถือความเห็นส่วนมากเป็นใหญ่²

อย่างไรก็ตามนายปรีดีก็มีเล่ห์เหลี่ยมเล็กความคิดถึงกล่าวของตนแต่ประการใด ทว่ายังคงพยายามนำมาปฏิบัติในประเทศไทยภายหลังที่ได้เปลี่ยนแปลงการปกครองไปแล้ว ดังเช่นใช้คำว่า "เสรีอารยะ" ในท้ายคำประกาศฉบับที่ ๑ ซึ่ง ร.ท. ประยูรทราบดีว่าเป็นคำแฝงที่นายปรีดีใช้แทนคำว่า "คอมมิวนิสต์"³ นอกจากนี้ในร่างรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว นายปรีดีใช้คำว่า "คณะกรรมการราษฎร" แบบрусเซียแทนคำว่า "เสนาบดี" จนเป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงยินยอม และกระทำให้พระยาทรงสุรเดชโกรธแค้นนายปรีดีมาก นับแต่นั้นความสัมพันธ์ระหว่างพระยาทรงสุรเดชกับนายปรีดีก็ได้แตกร้างอย่างไม่มีทางประสานกันได้อีก⁴ ประการสำคัญที่สุดที่ต่อมาจะเป็นจุดระเบิดของความวุ่นวายในคณะรัฐบาลปฏิวัติก็คือการที่นายปรีดีได้เสนอ

¹ นรนิติ เศรษฐบุตร และ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บันทึกพระยาทรงสุรเดชเมื่อวันปฏิวัติ 24 มิถุนายน 2475 หน้า 23

* กำลังศึกษาอยู่ในประเทศฝรั่งเศส

² สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย (ผู้รวบรวม) เบื้องแรกประชาธิปไตย หน้า 84

³ ค. หน้า 93

⁴ ค. หน้า 95-96

เค้าโครงเศรษฐกิจของคนเขาคือที่ประชุมรัฐสภาอันเป็นผลให้เกิดการแตกแยกทางความคิดออกมาอย่างชัดเจน* โดยต่างฝ่ายก็สนับสนุนพรรคพวกของตนจนกลายเป็นความไม่ไว้วางใจต่อกัน

สภาพการณ์เช่นนี้ย่อมบังรั้วรัฐสภาไม่อาจดำเนินงานต่อไปได้ พระยามโนปกรณนิติธาดา นายกรัฐมนตรีจึงประกาศยุบสภาเมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2476 หลังจากที่เพิ่งเปลี่ยนแปลงการปกครองมาได้ประมาณ 10 เดือนเท่านั้น พร้อมกับได้ออกพระราชบัญญัติคอมมิวนิสต์ อันเป็นผลให้นายปรีดีต้องเดินทางออกนอกประเทศ ความขัดแย้งภายในคณะราษฎรจึงยิ่งรุนแรงมากขึ้น ซึ่งจะเห็นได้จากปฏิกิริยาของนายทหารชั้นผู้ใหญ่ที่เคยเป็นผู้นำในการปฏิวัติ 4 ท่านขอลาออกจากราชการ คือ พันเอกพระยาพลพลพยุหเสนา พันเอกพระยาทรงสุรเดช พันเอกพระยาฤทธิ์อัคเนย์ พันโทพระประศาสน์พิทยายุทธ และเพียงเวลาไม่ถึง 3 เดือน** พระยาพลพลพยุหเสนา หลวงพิบูลสงคราม และหลวงศุภชลาศัย ก็เป็นหัวหน้าทำการรัฐประหารพร้อมทั้งจัดตั้งรัฐบาลชุดใหม่ขึ้น โดยมีนายปรีดีเข้าร่วมรัฐบาลด้วย¹ กรณีดังกล่าวจึงเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงการแบ่งพรรคแบ่งพวกทางการเมืองได้เป็นอย่างดี

ดังนั้นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งในคณะปฏิวัติจึงเป็นเรื่องของอุดมการณ์ที่แตกต่างกัน ซึ่งเมื่อประกอบกับลักษณะของคนไทยที่ยึดมั่นในตัวบุคคลมากกว่าหลักการแล้ว² ก็ยิ่งกระทำให้การยึดถือในความคิดของตนเหนียวแน่นมากยิ่งขึ้น จนไม่คำนึงถึงผลเสียที่จะเกิดต่อประเทศชาติ

*วิภา มโนโหมกษ์ กล่าวว่า แยกแยกออกเป็น 3 กลุ่ม

1. กลุ่มขุนนางเก่า ที่คณะราษฎรเชิญเข้าร่วมรัฐบาล ได้แก่ พระยามโนปกรณนิติธาดา พระยาราชวังสัน พระยาศรีวิศาลวงษา เจ้าพระยาวงศาานุประพันธ์ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี รวมทั้งผู้ร่วมก่อการคือ พระยาทรงสุรเดช พระประศาสน์พิทยายุทธ ร.ท. ประยูร ภมรมนตรี เป็นกลุ่มศักคาน

2. กลุ่มสนับสนุน ได้แก่ พระยาประมวฒวิชาพูค นายเนน พหลโยธิน

3. กลุ่มไม่ออกความเห็น ได้แก่ พระยาฤทธิ์อัคเนย์ หลวงพิบูลสงคราม นายตำรวจหลวง

** วันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476

¹วิภา มโนโหมกษ์ ความขัดแย้งภายในคณะราษฎร หน้า 87-92

²ชัยอนันต์ ลุ่มทวนิช อุดมการณ์ทางการเมือง หน้า 151

การแตกแยกของกลุ่มคนไทยในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจึงมีสภาพรุนแรงกว่าสมัยราชวชิรไทย ทั้งนี้ก็เพราะสถาบันพระมหากษัตริย์ได้เคยอาศัยอำนาจการปกครองที่ศักดิ์สิทธิ์และความเคารพศรัทธาตั้งรับความคิดของบุคคลให้ถอนปรนลงได้ แต่ทว่าเมื่ออำนาจการปกครองเป็นของกลุ่มการเมืองใหม่ บัณฑิตต่าง ๆ ก็หันคล้อยตามไปด้วย สังคมที่มีลักษณะประนีประนอมก็กลายเป็นสังคมที่ขัดแย้ง ต่อสู้ และแย่งชิงกัน อันเป็นภาวะที่ปรากฏอย่างเกิดขัดตลอดมานับแต่เข้าสู่ยุคสมัยที่เรียกว่าประชาธิปไตย และผลกระทบประการสำคัญอันสืบเนื่องมาจากความแตกแยกก็คือการรัฐประหารเพื่อแย่งชิงอำนาจทางการเมือง โดยเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งในระยะเวลาใกล้เคียงกัน สภาพดังกล่าวย่อมทำให้เมืองไทยตกอยู่ในภาวะที่ไม่มีเสถียรภาพทางการเมือง กล่าวคือรัฐบาลไม่มีความมั่นคงเพียงพอที่จะดำเนินการพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าไปได้อย่างเต็มที่ ทั้งยังเป็นปัจจัยตั้งรับให้การก้าวสู่วิถีทางประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ต้องชะงักงันไปด้วย เพราะรัฐต้องคอยห่วงใยระแวดระวังอำนาจทางการเมืองของตน ซึ่งรวมไปถึงการปกป้องปรานปรามกลุ่มการเมืองฝ่ายตรงข้ามอีกด้วย จึงเท่ากับกีดกันมิให้ความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยของคนไทยที่อุบัติขึ้นหลายรัชกาลได้บรรลุผลตามเป้าหมาย แม้จะได้ชื่อว่าเกิดการปฏิวัติทางการเมืองแล้วก็ตาม

จะเห็นได้ว่าอิทธิพลของแนวความคิดแบบประชาธิปไตยได้ส่งผลหลายประการต่อสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นก่อนหรือหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทั้งนี้เพราะกระแสความคิดเป็นต้นกำเนิดของพฤติกรรมมนุษย์ให้ปรากฏออกมาในลักษณะต่าง ๆ โดยคาดหมายล่วงหน้าไม่ได้ เฉพาะอย่างยิ่งความคิดนั้นมีรากฐานมาจากชนบะประเพณีที่แตกต่างออกไปอย่างสิ้นเชิง ย่อมกระทำให้การยอมรับทัศนคติใหม่ของคนดำเนินไปไม่ลุล่วงลงกัน ซึ่งมีทั้งเสียงเรียกร้องและคัดค้านให้รัฐปฏิบัติตามมติของฝ่ายตน ดังนั้นการเปลี่ยนความคิดทางการเมืองของไทยจึงมีอาจทำให้การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมืองการปกครองเป็นไปโดยราบรื่นภายในระยะอันสั้น การรัฐประหารบ่อยครั้งหลังจากการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2475 แสดงถึงปฏิกิริยาของกลุ่มบุคคลที่สืบเนื่องมาจากการก้าวข้ามประวัติศาสตร์ยุคหนึ่งไปสู่อีกยุคหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะแตกต่างไปจากวิถีชีวิตที่คุ้นชินกันมา

ความคิดทางการเมืองของคนไทยในเบื้องต้นเป็นลักษณะของสังคมโบราณโดยทั่วไปที่
ยอมรับพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำสูงสุดในการปกครองเพียงพระองค์เดียว ทว่าสิ่งที่ผิดแผก
ไปจากราชชาติไทยอื่น ๆ คือพระมหากษัตริย์ยังมีความใกล้ชิดกับประชาชน ในฐานะที่คล้ายกับเป็น
หัวหน้าครอบครัว และประกอบกับอิทธิพลจากศาสนาพุทธได้ส่งผลให้ทรงตั้งมั่นอยู่ในทศพิธราช-
ธรรม การที่คนไทยมีความศรัทธาเชื่อมั่นในพระพุทธศาสนาอย่างสูง ได้มีผลให้หลักธรรมะกลายเป็น
เป็นส่วนหนึ่งของสถาบันพระมหากษัตริย์ และช่วยป้องกันมิให้ทรงใช้พระราชอำนาจไปในทางที่ผิด ๆ
ด้วยเหตุนี้ประชาชนจะยอมรับหรือปฏิเสธผู้ปกครองขึ้นอยู่กับว่าทรงประกอบพระราชกรณียกิจที่ล่วง-
ละเมิดไปจากทัศนคติของพระพุทธศาสนาหรือไม่

การเปลี่ยนแปลงแนวความคิดที่เกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ได้เกิดขึ้นในสมัยอยุธยา
เมื่อมีการรับถ่ายทอดวัฒนธรรมเขมรเข้ามาผสมผสานด้วย เป็นผลให้ระบบราชชาติไทยมีลักษณะ
ใหม่ คือ พระมหากษัตริย์ได้กลายเป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์เสมอเทพเจ้า มีกฎหมายและราชประเพณีที่
ยึดมั่นพระองค์ให้อยู่ห่างไกลประชาชน ดังนั้นความสัมพันธ์กับผู้อยู่ใต้การปกครองจึงเป็นรูปนายกับ
บ่าว แทนที่พ่อกับลูก เช่นที่เคยปฏิบัติกันมาในสมัยสุโขทัย อย่างไรก็ตามการสืบทอดความเชื่อ
ทางศาสนาได้ช่วยให้การใช้พระราชอำนาจยังคงอยู่ใต้ขอบเขตของหลักธรรมะ จึงทำให้ความรู้
สึกเคารพศรัทธาซึ่งประชาชนมอบให้ดำรงอยู่ในจิตใจตลอดมา และเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวผูกพันคน
ไทยให้รวมเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน โดยมิได้เกิดความรู้สึกที่ไม่พึงพอใจต่อสถาบันนี้แต่ประการใด

คนไทยได้สืบทอดความคิดทางการเมืองของชนเร่ร่อนมาเป็นเวลายาวนาน ก็เพราะมี
ปัจจัยมาจากสภาพสังคมเกษตรกรรมซึ่งประชาชนส่วนใหญ่อยู่กระจัดกระจายตามชนบท จึงไม่ค่อย
มีโอกาสเข้าเกี่ยวข้องกับรัฐบาลมากนัก รวมทั้งความยึดมั่นในชนบประเพณีตามลักษณะสังคมเกษตร
กรรมอีกด้วย การจัดระเบียบสังคมสมัยก่อนก็ได้มีอิทธิพลอย่างมากต่อการตั้งตัวทางความคิด โดย
เหตุที่ประชาชนต้องมีสังกัดมุนาย มิได้มีอิสระพอที่จะก่อให้เกิดพัฒนาการทางความคิดที่แตกต่าง
ไปจากเดิมได้ และนอกจากนี้ยังเนื่องมาจากความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาทำให้ประชาชนคาด

หวังถึงชีวิตหน้าที่ดีกว่า รวมทั้งหลักธรรมที่เน้นการครองชีวิตอย่างสันโดษ ประการสุดท้ายเป็น เพราะค่านิยมในสังคมไทยที่โศกเสริมิให้ประชาชนผูกพันอยู่กับความคิดเดิม

มูลเหตุที่กระตุ้นให้คนไทยเปลี่ยนแปลงความคิดทางการเมืองนั้น มีทั้งปัจจัยภายในประเทศและปัจจัยภายนอกประเทศ อันได้แก่การแผ่ขยายของลัทธิจักรวรรดินิยม ซึ่งกำลังคุกคามเอกราชชาติต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พระบรมราโชบายในการเปิดความสัมพันธ์กับนานาประเทศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เปิดทางให้ชาวตะวันตกหลั่งไหลเข้ามาดำเนินธุรกิจเพิ่มจำนวนมากขึ้น เฉพาะอย่างยิ่งการเผยแพร่วิทยาการตะวันตกที่กว้างขวางนั้นก็นำไปสู่การเปรียบเทียบถึงเหตุที่ก่อให้เกิดความแตกต่างกัน โดยสรุปว่าลักษณะการปกครองเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้มหาอำนาจมีความเจริญสูงกว่า การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของประเทศใกล้เคียง เช่น ประเทศจีน ได้สร้างความรู้สึกของคนไทยที่มีการศึกษาให้ต้องการประชาธิปไตยมากขึ้น

นอกจากนี้ยังเนื่องมาจากปัจจัยภายในประเทศ กล่าวคือความไม่ทันสมัยของระบบการปกครองที่ไ้สืบมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ซึ่งไม่เหมาะสมกับสถานการณ์ที่ประเทศไทยกำลังเผชิญหน้ากับการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก ประกอบกับการที่ประชาชนได้รับการศึกษาตามแนวใหม่ จึงสามารถพิจารณาถึงข้อดีข้อเสียทางการเมืองของตน การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภายในประเทศก่อให้เกิดกลุ่มชนชั้นกลางที่ประกอบอาชีพการค้า มีฐานะมั่งคั่งขึ้น ย่อมปรารถนาจะปกป้องผลประโยชน์ของตน และประการสุดท้ายก็คือ ความรู้สึกชาตินิยมที่ใดกระตุ้นให้คนไทยตระหนักถึงอันตรายจากการที่มหาอำนาจพยายามจะเข้ามามีอิทธิพลเหนือดินแดนต่าง ๆ จึงพยายามแสวงหาหนทางป้องกันแก้ไข

โดยทั่วไปประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่มีความตื่นตัวที่จะเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ การสร้างรากฐานทางความคิดการเมืองในสังคมไทยได้เริ่มต้นจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงพยายามเปลี่ยนแปลงระเบียบประเพณีให้มีลักษณะเป็นตะวันตกมากขึ้น และเมื่อถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงแก้ไขโครงสร้างทางสังคมให้พร้อมที่จะรองรับการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย และเป็นต้นกำเนิดของพลเมืองที่มีอิสระเสรีนั่นก็คือการเลิกทาส และการยกเลิกระบบไพร่ พร้อมกันนั้นก็ทรงจัดการศึกษาให้ประชาชน นอกจากนี้ยังได้ทรงปรับปรุงงานด้านการปกครอง โดยจัดตั้งสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินและสภาที่

ปรึกษาในพระองค์ ตลอดจนวิธีการฝึกประชุมขุนนางข้าราชการให้รู้จักการโต้เถียงแสดงความคิดเห็น เหล่านี้ล้วนเป็นแนวความคิดใหม่ที่ทรงพยายามนำมาปรับปรุงใช้กับตนบประเพณีของชาติและกล่าวได้ว่าเป็นพระราชกรณียกิจในการวางรากฐานความคิดประชาธิปไตยให้กับประชาชน

สำหรับความคิดทางการเมืองของคนไทยภายหลังจากเปิดความสัมพันธ์กับชาติตะวันตกนั้น แบ่งออกเป็น 3 กลุ่มคือ กลุ่มที่หนึ่ง เป็นพระราชดำริของพระมหากษัตริย์ อันได้แก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงมีพระราชดำริทางการเมืองที่ก้าวหน้า แต่ขณะเดียวกันก็ดำเนินไปในลักษณะทางสายกลาง คือ ไม่ล้ำหน้าหรืออนุรักษ์จนเกินไป พระองค์ทรงยอมรับว่าระบบประชาธิปไตยมีรัฐบาลและพรรคการเมืองช่วยให้การปกครองมีความยุติธรรมมากขึ้น แต่ยังไม่ทรงเห็นด้วยที่จะนำมาใช้กับบ้านเมืองในเวลานั้น ทว่าก็ทรงคาดการณ์ว่าต่อไปภายหน้า

เมืองไทยจะต้องเปลี่ยนแปลงการปกครองอย่างแน่นอน ส่วนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงแม้จะทรงมีพระราชดำริเช่นเดียวกับพระราชบิดา แต่วิถิตกาททางการเมืองที่ทรงประสบมานับตั้งแต่การเสียดินแดนใหม่ห่ออำนาจตะวันตก การปฏิวัติในประเทศจีน และที่สำคัญการกบฏ ร.ศ. 130 ได้ผลักดันพระราชดำริทางการเมืองให้กลับไปสู่การยกย่องเชิดชูระบบราชาธิปไตย * สำหรับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นกษัตริย์พระองค์แรกที่มีพระราชดำริอย่างแน่นอนที่จะพระราชทานรัฐธรรมนูญให้กับประชาชน แต่พระองค์ไม่ทรงคาดการณ์ได้ว่าเมื่อใดจึงจะเหมาะสมที่จะดำเนินการเพื่อให้เกิดประโยชน์และข้อผิดพลาดน้อยที่สุด พระราชดำริทางการเมืองของกลุ่มพระมหากษัตริย์จึงมิได้เป็นแบบอนุรักษ์นิยม ทว่าข้อจำกัดหลายประการกระทำให้อุเล่เหมือนไม่ค่อยจะก้าวหน้าเท่าที่ควร

กลุ่มที่สองคือกลุ่มขุนนางข้าราชการ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีลักษณะที่ก้าวหน้ามากเพราะได้เรียกร้องให้รัฐบาลเปลี่ยนแปลงการปกครองไปเป็นประชาธิปไตยด้วยการกราบบังคมทูลโดยตรง สำหรับในรัชกาลต่อมากลับตรงกันข้าม เนื่องจากเกิดความไม่พอใจต่อการปกครอง จนทำให้ข้าราชการทหารหนุ่ม ๆ คบคิดกันก่อการปฏิวัติ ภายหลังเหตุการณ์นี้การแสดงความคิดเห็นจึงเป็นของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งมีความระมัดระวังในการแสดงความคิดมิให้เป็นไปในทางขัดกับพระราชดำริที่ทรงสนับสนุนระบบราชาธิปไตย และในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวขุนนางข้าราชการมักจะเป็นผู้มีอาวุโส เพราะฉะนั้นแนวความคิดจึง

คล้ายคลึงกัน กล่าวคือเห็นว่ายังไม่เหมาะสมที่จะนำประชาธิปไตยมาใช้ปฏิบัติในประเทศไทย

กลุ่มที่สาม เป็นกลุ่มประชาชนที่มีการศึกษาคือ กลุ่มนี้จะแบ่งความคิดออกไปอย่างชัดเจน คือ กลุ่มหนึ่งเห็นว่ารัฐควรริบเร่งดำเนินการแก้ไขการปกครอง ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งยังไม่เห็นด้วยที่จะเปลี่ยนแปลงไปถึงขั้นประชาธิปไตย หากควรแก้ไขความล้มเหลวของหน่วยงานต่าง ๆ ให้ดีขึ้น โดยการให้บุคคลที่มีความรู้และประสบการณ์ใหม่ ๆ เข้ามารับหน้าที่แทน และนับตั้งแต่ปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นไป ลักษณะความคิดของประชาชนกลุ่มที่มีการศึกษาคือจะแปรเปลี่ยนเป็นความรุนแรงมากขึ้น ด้วยการเริ่มโจมตีสถาบันพระมหากษัตริย์และขุนนางข้าราชการซึ่งเป็นกลไกของรัฐอย่างเปิดเผย ในที่สุดก็เรียกร้องสิทธิทางการเมืองของประชาชนที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครอง อันเป็นรากฐานความคิดที่สำคัญสำหรับวิถีทางประชาธิปไตย

การเปลี่ยนแปลงทางความคิดการเมืองในสังคมไทย กระทำให้รัฐต้องปรับตัวเองเพื่อให้ทันต่อเสียงเรียกร้องที่ขยายตัวมากขึ้น ซึ่งลักษณะการปรับตัวของรัฐดำเนินไปหลายรูปแบบนับตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึง รัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นว่า รัฐมนตรีสภา ให้มีหน้าที่ประชุมปรึกษาเกี่ยวกับพระราชกำหนดกฎหมาย พร้อมทั้งเป็นพระราชดำริที่จะให้รัฐมนตรีสภาเป็นก้าวแรกที่จะนำไปสู่การปกครองแบบประชาธิปไตย การจัดตั้งองคมนตรีสภาสำหรับเป็นที่ทดลองและให้การศึกษาวិธีการอภิปรายแบบรัฐสภา นอกจากนี้รัฐยังได้พยายามที่จะฝึกทดลองประชาธิปไตยให้กับประชาชนด้วยการจัดตั้งสุขาภิบาล เพื่อให้ประชาชนในท้องถิ่นรู้จักรับผิดชอบตนเองเกี่ยวกับการรักษาความสะอาด โรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ การฝึกขุนนางข้าราชการให้คุ้นเคยกับการปกครองแบบใหม่โดยสร้างเมืองจำลองที่มีชื่อว่า คูสิดขานี และในที่สุดรัฐก็มีโครงการที่จะให้มีการปกครองตนเองในรูปของเทศบาล ซึ่งรัฐยังมิได้ดำเนินการให้เสร็จเรียบร้อยก็เกิดการปฏิวัติเสียก่อน การปรับตัวของรัฐที่ตรงเป้าหมายก็คือ การร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริให้จัดทำขึ้น เพื่อพระองค์จะได้พระราชทานให้กับปวงชนชาวไทยในรัชกาลของพระองค์เอง

ถึงแม้ว่ารัฐจะพยายามปรับตัวเองแต่ก็ไม่สามารถบรรลุเป้าหมายได้ ทั้งนี้ก็เพราะรัฐต้องพบกับอุปสรรคและปัญหาหลายประการที่ขัดขวางมิให้รัฐตัดสินใจเปลี่ยนแปลงการปกครองอันได้แก่การที่ขุนนางข้าราชการซึ่งเป็นกลไกของรัฐขาดประสิทธิภาพ ไม่สามารถรองรับงานที่กำลัง

พัฒนาได้ เมื่อประกอบกับเกิดความแตกแยกทางความคิดภายหลังจากการรับอิทธิพลแนวความคิดจากตะวันตกยิ่งทำให้เป็นอุปสรรคต่อรัฐเป็นอย่างมาก เพราะจะต้องปรับตัวโดยมิให้กระทบกระเทือนถึงกลุ่มคนที่ต้องการเปลี่ยนแปลงและกลุ่มที่อนุรักษ์นิยม นอกจากนี้การคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เป็นปัจจัยตึงรั้งวิถีทางประชาธิปไตยให้เน้นช้าออกไป เพราะรัฐต้องทุ่มเทเวลาให้กับการระมัดระวังรักษาเอกราชของชาติขณะเดียวกันก็ต้องปรับปรุงบ้านเมืองให้เจริญไปตามแนวตะวันตก เพื่อแสดงถึงความทัดเทียมกัน โดยที่รัฐต้องเผชิญหน้ากับการก่อความไม่สงบของชาวจีนควบคู่กันไปด้วย อันเป็นภาวะที่รัฐหันเหร่งกับการถือโอกาสเข้าแทรกแซงของศัตรูภายนอกเป็นอย่างมาก ประการสุดท้ายมีสาเหตุมาจากความไม่พร้อมของประชาชนส่วนใหญ่ ซึ่งยังขาดความรู้และประสบการณ์ของการปกครองแบบประชาธิปไตย ดังนั้นถ้าหากรัฐดำเนินการเปลี่ยนแปลงไปก็จะนำประเทศไปสู่ภาวะยุ่งยาก เพราะประชาชนยังไม่พร้อมที่จะรู้จักใช้อำนาจเลือกผู้แทนของตน ด้วยปัจจัยดังกล่าวจึงเป็นอุปสรรคและปัญหาสำคัญที่รัฐมีอาจมองข้ามไปได้ ทว่าเป็นจุดที่รัฐได้พยายามแก้ไขอยู่ตลอดเวลา

ผลอันเกิดจากการรับแนวคิดประชาธิปไตยและการปรับตัวของรัฐก็คือ ในระยะก่อนที่จะมีการปฏิวัติพ.ศ. 2475 ได้มีผลให้เกิดความแตกแยกทางความคิดขึ้นในกลุ่มผู้ที่มีการศึกษาดี เกี่ยวกับระยะเวลาที่เหมาะสมในการนำประชาธิปไตยมาปฏิบัติในสังคมไทย ทำให้แนวคิดทางการเมืองไทยต้องเปลี่ยนไปจากรูปแบบเดิมที่เคยมอบอำนาจสิทธิขาดในการปกครองให้กับพระมหากษัตริย์มาเป็นการปกครองโดยอาศัยคนส่วนมาก และได้กระตุ้นให้ประชาชนมีความตื่นตัวทางการเมืองโดยเริ่มจากประชาชนกลุ่มที่มีการศึกษาดีก่อน ตลอดจนมีผลให้สังคมไทยมีลักษณะอ่อนคลายประนีประนอมกันเนื่องจากรัฐพยายามปรับตัวให้ทันต่อเหตุการณ์อยู่เสมอ สำหรับผลภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนฐานอำนาจทางการเมือง จากสถาบันพระมหากษัตริย์ไปสู่กลุ่มการเมืองซึ่งส่วนใหญ่เป็นทหารและข้าราชการพลเรือน และนำไปสู่การขัดแย้งต่อกันโดยกลุ่มการเมืองใหม่พยายามทำลายกษัตริย์ของประชาชนที่เคยมีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ให้หมดสิ้นไปเพื่ออำนาจอันมั่นคงของตน ประการสุดท้าย เป็นผลให้เกิดความแตกแยกในคณะรัฐบาล เนื่องจากด้วยสมาชิกมีแนวความคิดที่แตกต่างกันอย่างมาก และต่างฝ่ายต่างก็ยึดถือความคิดของตนเป็นใหญ่ ในที่สุดรัฐบาลก็มิได้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอีกต่อไป เพราะจบลงด้วยการรัฐประหารเพื่อแย่งชิงอำนาจของกลุ่มการเมือง ดังนั้นประชาธิปไตยอันแท้จริงจึงมิเคยปรากฏขึ้นแม้ว่าประเทศ

ไทยจะเปลี่ยนแปลงการปกครองไปแล้วก็ตาม

จะเห็นได้ว่าความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยของไทยเกิดขึ้นเพราะการรับอิทธิพลจากต่างประเทศเป็นสำคัญ ซึ่งมีแรงกระตุ้นมาจากความรู้สึกที่ต้องการให้บ้านเมืองเจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับมหาอำนาจตะวันตก โดยมีโคเปนเฮเกนอันสืบเนื่องทางประวัติศาสตร์ที่ประชาชนค่อย ๆ พัฒนาความคิดทางการเมืองไปตามภาวะแวดล้อมของสังคมและรากฐานชนบะประเพณีของตน ดังนั้นความคิดใหม่ทางการเมืองจึงอุบัติขึ้นในลักษณะที่ไม่มีความมั่นคงเป็นเครื่องรองรับ ที่จะช่วยให้ดำเนินไปจนบรรลุเป้าหมายอย่างเรียบร้อยและรวดเร็ว การล้มลุกคลุกคลานของระบบประชาธิปไตยภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จึงนับสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ จนกว่าคนไทยทั้งมวลจะยอมรับความคิดดังกล่าวเข้าเป็นส่วนหนึ่งของวิถีการดำเนินชีวิตและมีประสบการณ์ที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบบประชาธิปไตยอย่างเพียงพอ

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

1. ประเภทเอกสารต้นก. เอกสารที่ยังไม่ได้พิมพ์

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 4 1ก/1 พระราชหัตถเลขา
รัชกาลที่ 4 ถึง Mr. and Mrs. G.W. Eddy of Waterford ลงวันที่ 27 ธันวาคม
ค.ศ. 1849

_____ เอกสารรัชกาลที่ 4 1ก/8 พระราชหัตถเลขาและประกาศต่าง ๆ ในรัชกาลที่ 4
ปี จ.ศ. 1223-1241

_____ เอกสารรัชกาลที่ 4 99/3 พระบรมราโชวาทรัชกาลที่ 4 ในวันเฉลิมพระชนม-
พรรษาครบ 60 ชันษา ม.ป.ป.

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ก.6/2 บันทึกเรื่องจีน หนังสือกราบบังคมทูลของกรมหลวง
ดำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 6 กันยายน ร.ศ. 129

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.1.4/1 เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็น
จัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 ลงวันที่ 9 มกราคม ค.ศ. 1885

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.1.4/2 เจ้านายทูลถวายความเห็นเพื่ออัญเชิญเสด็จ
ประพาสยุโรปทูลพระเนตรกิจการ ลงวันที่ 8 มกราคม ร.ศ. 103

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.1.4/3 เจ้านายทูลถวายความเห็นเรื่อง
จัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน จ.ศ. 1247

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.1.4/4 พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้จะให้เปลี่ยน
แปลงการปกครอง จ.ศ. 1247 วันพุธ แรม 1 ค่ำ เดือน 6 ปีระกา สัปตศก

ศักราช 1247

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.1.4/5 พระราชดำรัส
รัชกาลที่ 5 เรื่องจะเปลี่ยนประเพณีปกครองราชอาณาจักรแผ่นดิน ม.ป.ป.

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.1.10/1 สำเนาพระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ 4 ซึ่งมีถึง
มารคามิสเตอร์หลุยส์โนเวนส์ ลงวันที่ 12 พฤษภาคม ค.ศ. 1864

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.8.1/27 เจ้าพระยามรราช หนึ่งสี่กราบบังคมทูลพระ
บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 11 มิถุนายน ร.ศ. 129

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.10/5 สำเนาคำปรึกษาของเจ้าพระยาสุรศักดิ์ ร.ศ.

107

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.11/1 เรื่องประชุมเทศบาล พระราชหัตถเลขา
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงกรมพระยาคำรงราชานุภาพ ลงวันที่ 18
มกราคม ร.ศ. 114

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.12.2/6 ความเห็นที่จะจัดการสุขาภิบาลหัวเมือง
ร.ศ. 127

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 รล.3/6 เรื่องสร้างป้อมและพระราชดำรัสเรื่องแก้ไขการ
ปกครอง ลงวันที่ 24-25 เมษายน ร.ศ. 112

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 รล.3/9 พระบรมราโชวาทพระราชทานสมเด็จพระบรม
โอรสธิราช ลงวันที่ 23 พฤษภาคม ร.ศ. 112

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 ศธ.50.5/20 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุล
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระยาศรีสุริยวงศ์ ลงวันที่ 11 สิงหาคม ร.ศ. 129

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 อ.5.4/1 เรื่องตั้งรัฐมนตรีสภา พระราชดำรัสพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เปิดการประชุมรัฐมนตรีสภา ลงวันที่ 24 มกราคม
ร.ศ. 113

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 อ.5.4/1 เรื่องตั้งรัฐมนตรีและพระราชหัตถเลขาพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง หม่อมเจ้าอดิงการ ลงวันที่ 7 มีนาคม ร.ศ.

117

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 5 อ.5.4/1 เรื่องตั้งรัฐมนตรี

สภา พระราชบัญญัติรัฐมนตรีเพิ่มเติมรัตนโกสินทร์ศก 118

_____ เอกสารรัชกาลที่ 5 สารบาณสมุคพิเศษ เล่ม 4 จ.ศ. 1240-1241 สำเนา
พระราชดำรัสตอบคำถามคณะทูตที่จะเดินทางไปยุโรป หน้า 124

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ก.1/12 ความเห็นเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลก เรื่องจัดการ
เปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ลงวันที่ 8 มิถุนายน พ.ศ. 2455

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.3.1/64 เจ้าพระยาบวรราช จดหมายกราบบังคมทูล
เกี่ยวกับกบฏ ร.ศ. 130 ลงวันที่ 7 มิถุนายน ร.ศ. 131

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.3.1/64 เจ้าพระยาบวรราช พระราชหัตถเลขาพระ
บาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง เจ้าพระยาบวรราช ลงวันที่ 4 มิถุนายน ร.ศ.
130

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.3.1/64 เจ้าพระยาบวรราช หนังสือกราบบังคมทูลพระ
บาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 4 กรกฎาคม ร.ศ. 131

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.3.1/71 พระเจี๊ยะวังกับแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับผู้
เขียนบทความค้านประชาธิปไตยที่ลงในหนังสือพิมพ์ ลงวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2463

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.3.1/103 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ความเห็นของเจ้า
พระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ตอบความเห็นเจ้าพระยาสุรศักดิ์
มนตรี ลงวันที่ 10 กรกฎาคม พ.ศ. 2462

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.3.1/103 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี หนังสือกราบบังคม
ทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2462

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.3.6ก/6 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ
เกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระยาสุรบัณฑิต ลงวันที่ 27 สิงหาคม ร.ศ. 131

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.13/8 พระราชบัญญัติหนังสือพิมพ์และสมุดเอกสาร
ลงวันที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2465

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.17/6 คำชี้แจงและคำให้การขึ้นไต่สวน คำให้การของ ร.ท.จื่อ ลงวันที่ 4 มีนาคม ร.ศ.130

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.17/6 คำชี้แจงและคำให้การขึ้นไต่สวน คำให้การของ ร.อ.ขุนทวยหาญพิทักษ์ ลงวันที่ 1 มีนาคม ร.ศ. 130

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.17/7 คำพยานขึ้นไต่สวน คำให้การของ ร.ท.ช่วง ลงวันที่ 8 มีนาคม ร.ศ. 130

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.17/10 ลายพระหัตถ์กรมหลวงพิษณุโลกนำส่งระเบียบการความเห็นและข้อบังคับ, รายงาน, ของเจ้าพระยาอภัยภูธร ร.ศ. 130 คำเนาว่า ้วยความเลื่อมพรามแลความเจริญของประเทศ ลงวันที่ 2 มีนาคม ร.ศ. 130

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.17/12 ลายพระหัตถ์ทูลกระหม่อมเล็กกับพระราชหัตถเลขา มีไปมาเรื่องทหารกำเริบ ลงวันที่ 6 มีนาคม ร.ศ. 130

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.20.6/3 บทความปัญหาสิทธิการปกครองประเทศสยาม ความเห็นเอกชนเรื่องความเจริญของประเทศสยาม ลงวันที่ 16 ตุลาคม-16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2455

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.20.6/8 บทความปัญหาสิทธิการปกครองประเทศสยาม ความเห็นหนังสือพิมพ์ต่างๆ ปาติเมนต์ในตะวันออก ออกความเห็นเรื่องตั้งปาติเมนต์ ลงวันที่ 1 กรกฎาคม-29 มีนาคม พ.ศ. 2456

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.20.6/28 บทความปัญหาสิทธิการปกครองประเทศสยาม ความเห็นหนังสือพิมพ์ต่างๆ ความเห็นเรื่องแนะนำรัฐบาลรับจัดการปกครองเพื่อให้พลเมืองมีความฉลาด ลงวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2459

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.20.6/29 บทความปัญหาสิทธิการปกครองประเทศสยาม บทความปริศนเทห์เรื่องจัดการปกครอง ม.ป.ป.

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/41 บทความปัญหาสิทธิ
การปกครองประเทศสยาม ความเห็นหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ พระราชาธิบดีของอินทรีชน ลงวันที่
27 พฤษภาคม พ.ศ. 2458

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/66 บทความปัญหาสิทธิการปกครองประเทศสยาม
ความเห็นหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ความเห็นการเมืองแนะนำให้รัฐบาลคิดจัดตั้งนายอำเภอโดยวิธี
ให้ราษฎรโหวต ตั้งคนในหน้าที่เป็นนายอำเภอ ลงวันที่ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2459

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/88 บทความปัญหาสิทธิการปกครองประเทศสยาม
ความเห็นคณะหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ กฎหมายธรรมนูญประเพณี ลงวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2466

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/88 บทความปัญหาสิทธิการปกครองประเทศสยาม
ความเห็นคณะหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ สมัยการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศในโลก ม.ป.ป.

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/88 บทความปัญหาสิทธิการปกครองประเทศสยาม
ความเห็นคณะหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ม.ป.ป.

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/94 บทความปัญหาสิทธิการปกครองประเทศสยาม
ความเห็นหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ความเห็นคนโดยที่ประชุมสำหรับปรีกษาราชการแลอรรถมหา
เสนาบดี ลงวันที่ 31 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2466

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/94 บทความปัญหาสิทธิการปกครองประเทศสยาม
ความเห็นหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ คามสวัสดิภาพแห่งประเทศสยาม ลงวันที่ 14 มีนาคม พ.ศ. 2466

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/94 บทความปัญหาสิทธิการปกครองประเทศสยาม
ความเห็นหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ความก้าวหน้าของประเทศสยาม ลงวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2466

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/100 บทความปัญหาสิทธิการปกครองประเทศสยาม
ประเทศสยามอยู่ไควยอะไร ลงวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2467

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/100 บทความปัญหาสิทธิการปกครองประเทศสยาม
ความเห็นเอกชนเรื่องตำแหน่งอรรถมหาเสนาบดี ลงวันที่ 21 มกราคม พ.ศ. 2468

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/100 บทความปัญหาสิทธิการปกครอง "เก่ากับใหม่"
ลงวันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2468

_____ เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/100 บทความปัญหาสิทธิการปกครองประเทศสยาม
ความเรียบร้อยของจังหวัดชัยนาท ม.ป.ป.

- จดหมาย เหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/102 บทความปัญหาสิทธิ
การปกครองประเทศสยาม การปฏิบัติต่อกันระหว่างรัฐบาลกับพลเมือง ม.ป.ป.
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.6/102 บทความปัญหาสิทธิการปกครองประเทศสยาม
 ตำแหน่งราชการ ม.ป.ป.
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.11/15 พระราชนิพนธ์เรื่องความเป็นชาติไทยโดยแท้จริง
ของอัครพาท 25-31 พฤษภาคม 2458
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.12/10 หนังสือพิมพ์ เรื่องรับบิลจีน ลงวันที่ 7
 พฤษภาคม - 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2456
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 6 น.20.12/15 เหตุการณ์ขบถในประเทศจีน เปลี่ยนแปลงราชา
ธิปไตยเป็นรับบิลจีน ลงวันที่ 7 พฤษภาคม - 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2456
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 6 น.25/2 จีนก่อการกำเริบและหยุดงาน ลายพระหัตถ์ของ
เจ้าฟ้าจักรพงษ์ ลงวันที่ 3 มิถุนายน ร.ศ. 129
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 6 น.25/2 จีนก่อการกำเริบและหยุดงาน หนังสือพองพระยา
อินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ถึง เจ้าพระยาบรมราช เรื่องจีนจะปิดวันฉลองชัยชนะของ เก็กเหม็ง
ลงวันที่ 15 พฤศจิกายน ร.ศ. 130
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 6 น.25/2 จีนก่อการกำเริบและหยุดงาน หนังสือจากญวณพล
ญเก็คแจ้งเหตุเรื่องจีน ลงวันที่ 6 เมษายน ร.ศ. 131
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.3.6ก/6 พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ
เกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยาเพ็ชรชน พระอุไทยมนตรี และพระยาศรีธรรมสุกราช ลงวันที่
 8 มิถุนายน ร.ศ. 131
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.3.6ก/9 เรื่องจีนในกรุงเทพฯ บางคณะคิดจะหยุดงานเนื่อง
จากการที่วิวาทกับทางต่างประเทศที่เชียงไฮ้และปักกิ่ง หนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยา
บรมราช ลงวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2468
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 6 รล.5/4 พระบรมราโชวาททรงอธิบายถึงคุณวิเศษ 10 ประการ
ลงวันที่ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2457

- จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 บ.1.5/70 พระราชนิยมเรื่อง
คิดจะเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน หนังสือฉบับ ลงวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2475
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 7 บ.2.1/7 เรื่องนายภักดี, นายไทย เห็นควรตั้งกฎหมายคอน
สฤทธิชน ลงวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2468
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 7 บ.2.1/15 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ถวายความเห็นให้ตั้ง
 อภิรัฐมนตรีสภา, รัฐมนตรี และองคมนตรีเข้าร่วมเป็นสภาเดียวกันเรียกว่า สภารัฐมนตรี
 ลงวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2469
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 7 บ.2.1/15 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี พระราชกระแสของ
 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2469
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 7 บ.7.5/1 เรื่องจัดการประชาธิปไตย (เทศบาล) พระราช
 หัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2469
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 7 บ.7.5/1 เรื่องจัดการประชาธิปไตย (เทศบาล) ตั้งคณะ
 กรรมการศึกษาพิจารณาลักษณะการประชาธิปไตย ลงวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2470
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 7 บ.7.5/1 เรื่องจัดการประชาธิปไตย (เทศบาล) สมเด็จพระ
 พระยาคำรงราชานุภาพแถลงถึงการจัดประชาธิปไตยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ลงวันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2471
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 7 บ.7.5/1 เรื่องจัดการประชาธิปไตย (เทศบาล) รายงาน
 การประชุมเสนาบดีสภา ลงวันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2471
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 7 บ.7.5/1 พระราชบัญญัติเทศบาล ร่างพระราชบัญญัติเทศบาล
 พุทธศักราช 247...
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 7 บ.7.5/2 พระราชบัญญัติเทศบาล ความเห็นเสนาบดีกระทรวง
 ท่างประเทศ ลงวันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2473
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 7 บ.7.5/2 พระราชบัญญัติเทศบาล หนังสือตอบจากกระทรวง
 ยุติธรรม ลงวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2474
- _____ เอกสารรัชกาลที่ 7 บ.18/1 รายงานเรื่องเงินกู้ความไม่เรียบร้อย ลงวันที่
 15 เมษายน พ.ศ. 2473 - 1 สิงหาคม พ.ศ. 2474

จดหมายเหตุนั้นชาติ, กอง กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 ม.26.4/13 หนังสือพิมพ์บทความ
ต่าง ๆ ไครวัง - ไครวัง ม.ป.ป.

_____ เอกสารรัชกาลที่ 7 รด.6/1 ประชุมองคมนตรี หนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระ
 ยาศรมศักดิ์มนตรี ลงวันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2468

_____ เอกสารรัชกาลที่ 7 รด.6/4 พระราชบัญญัติองคมนตรี รายงานการชุมนุมกรมการ
 องคมนตรี ลงวันที่ 11 เมษายน พ.ศ. 2470

_____ เอกสารรัชกาลที่ 7 รด.6/4 พระราชบัญญัติองคมนตรีสภา รายงานการชุมนุม
 กรรมการองคมนตรี ลงวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2470

_____ เอกสารรัชกาลที่ 7 รด.6/4 พระราชบัญญัติองคมนตรี พระราชดำรัสเปิดประชุม
 กรรมการองคมนตรี ลงวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2470

_____ เอกสารรัชกาลที่ 7 รด.6/8 กรรมการองคมนตรี รายงานการประชุมกรรมการ
 องคมนตรี ลงวันที่ 14 ธันวาคม พ.ศ. 2470

_____ สบ.001/6 ส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ พระราช
 หัตถเลขาตอบความเห็นเรื่องควรจัดให้สมาชิกวุฒิสภาได้มีการกระทำและออกพระราชบัญญัติ
 กำหนดหน้าที่ของสภาใหม่ ลงวันที่ 21 เมษายน ร.ศ. 2460

_____ สบ.2.47/32 ส่วนพระองค์สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ บันทึกการปกครอง
 แผนกอธิรัฐมนตรี Memorandum บันทึกความเห็นของกรมพระยาคำรงราชานุภาพตอบ
 พระยากลัยานไมตรี ลงวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2469

_____ สบ.2.47/32 ส่วนพระองค์สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ บันทึกการปกครอง
 แผนกอธิรัฐมนตรี พระราชบันทึก Problem of Siam ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 23 กรกฎาคม พ.ศ. 2469

_____ สบ.2.47/242 ส่วนพระองค์สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ บันทึกการปกครอง
 แผนกอธิรัฐมนตรี An outline of Chances in the form of the government
 ลงวันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2474

หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร เลขที่ 147 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1219

_____ เลขที่ 68 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1221

_____ เลขที่ 117 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1223

_____ เลขที่ 120 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1223

_____ เลขที่ 2470 จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 จ.ศ. 1231

ข. เอกสารที่ตีพิมพ์แล้ว

กฎหมายตราสามดวง กรมศิลปากร 2513, 775 หน้า

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 - 2400

องค์การคำคุณฐา 2503, 305 หน้า

_____ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3 องค์การคำคุณฐา
2506, 256 หน้า

_____ สำเนาและคำแปลพระราชหัตถเลขาภาษาอังกฤษในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงประกอบ นิตสาร (ประกอบ มณีนิจิ)

4 กุมภาพันธ์ 2514, 63 หน้า

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระ พระบรมราโชวาทและพระบรมราชาธิบายเรื่อง

สามัคคี พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์ตรี พระยาเทพรัตนนรินทร์
(เคลิ้ม ศรีไชยยันตร์) 28 มกราคม 2502 โรงพิมพ์พระจันทร์ 47 หน้า

_____ พระบรมราโชวาทและพระราชหัตถเลขาสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ์

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชทานแก่มหาอำมาตย์เอก พระยาสุริยานุวัตร พิมพ์ใน

งานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์เอก พระยาสุริยานุวัตร 11 กุมภาพันธ์ 2479, 56 หน้า

_____ พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2417 - 2453)

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.ร.ว.ทองเถา ทองแถม 18 ธันวาคม 2510,

251 หน้า

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระ พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของ
เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงเสงี่ยม
 พระเสด็จสุเรนทราธิบดี 12 เมษายน 2504 โรงพิมพ์คิวพร 2504, 364 หน้า

พระราชหัตถเลขาและลายพระหัตถ์สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมมาลมารศรี พระอรรค
ราชเทวี พิมพ์ในงานพระเมรุจวมพล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์
 กรมพระนครสวรรค์วรพินิต 10 เมษายน 2493, 202 หน้า

สำเนาพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง
เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) กับประวัติเจ้าพระยายมราช พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิง
 ศพเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) 10 เมษายน 2482, 274 หน้า

คือ บี บริดเจ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31 จดหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาประเทศ
สยาม แปลโดย นายป่วน อินทวงศ์ เปรียญ พิมพ์ในงานศพ พระยาสารสินสวามิภักดิ์
 (เทียนฮี้ สารสิน) ตุลาคม 2468, 68 หน้า

พิพากรวงศ์ เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2 องค์การคำคุณุสภา
 2504, 206 หน้า

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 เล่ม 1 องค์การคำคุณุสภา
 2504, 192 หน้า

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 องค์การคำคุณุสภา
 2504, 192 หน้า

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4 องค์การคำคุณุสภา 2521, 522 หน้า
 "ประกาศการในที่ปลุณการราชการแผ่นดิน" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1 วันอาทิตย์ เดือน 9
 จ.ศ. 1236

"ประกาศเปลี่ยนธรรมเนียมใหม่" ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 1 วันจันทร์ เดือน 8 จ.ศ. 1232
ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนัก
 นายกรัฐมนตรี 2521, 178 หน้า

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม 11 กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ 2518,
 356 หน้า

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 14 กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ 2518,
356 หน้า

"พระราชบัญญัติจัดการสุขภาพอนามัยหัวเมือง ร.ศ. 127" ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 25
ลงวันที่ 13 กันยายน ร.ศ. 127

"พระราชบัญญัติหาบรันทนโกสินทร์ศก 124" ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 21 ลงวันที่ 9 เมษายน
ร.ศ. 124

"พระราชบัญญัติรัฐมนตรีสภา" ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 11 ลงวันที่ 13 มกราคม ร.ศ. 113

"พระราชบัญญัติรัฐมนตรีเพิ่มเติม ร.ศ. 114" ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 12 ลงวันที่ 12
มกราคม ร.ศ. 114

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระ ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นายทองสุข
นาครชน 28 มีนาคม 2508, 78 หน้า

_____ ปณิณกคดีของอัครพาท ศิลปบรรณาการ 2515, 232 หน้า

ราชบัณฑิตยสภา ประชุมพงศาวดารภาคที่ 12 พิมพ์ในงานศพมหาเสวกตรี พระยาประคิษฐสัญญาการ
(เทียน จันทโรที่ประ) พ.ศ. 2474, 83 หน้า

ลิไทย พระญา ไตรภมมิพระร่วง สำนักพิมพ์คตังวิทยา พิมพ์ครั้งที่ 8 2515, 327 หน้า

"ว่าด้วยการปริวรรตคานธีล" ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 1 วันอาทิตย์ เดือน 7 จ.ศ. 1236

ศิลปากร กรม ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 18 ภาคที่ 31 องค์การคำครุสภา 2508, 280 หน้า

_____ พระราชพงศาวดารกรุงสยาม สำนักพิมพ์ภาวหน้า 2507, 743 หน้า

เสถียร ลายลักษณ์ ร.ศ.ท.บุญเรือง นาคินพคุณ และ บุญธรรม ศิริฤทธิ์ "ประกาศการเรียน

หนังสือ" ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 10 หน้า 242-246 โรงพิมพ์เคลิเมด

พ.ศ. 2478

_____ "พระราชบัญญัติองคมนตรี พุทธศักราช 2470" ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 40
หน้า 172-179 โรงพิมพ์เคลิเมด พ.ศ. 2478

2. เอกสารชั้นสอง

ก. ประเภทหนังสือทั่วไปและวิทยานิพนธ์

กรมศิลปากร "ประชาติไทย" ใน การเมืองและการปกครอง หน้า 75-106

แผนกวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2513

การฝึกหัดครู กรม ประวัติศาสตร์ หน่วยศึกษานิเทศก์ 2520, 247 หน้า

_____ วรรณคดีบางเรื่อง หน่วยศึกษานิเทศก์ 2504, 165 หน้า

กองคดีเรียนศึกษา หมอเฮลล์ในรัชกาลที่ 4 แปลและเรียบเรียงจาก Samuel Reynolds

Mause of Siam โดย George Maws Feltus สภาคริสตจักรในประเทศไทย

2504, 165 หน้า

กิ่งแก้ว อัคราทร คติชนวิทยา เอกสารการนิเทศการศึกษานับที่ 184 หน่วยศึกษานิเทศก์

กรมการฝึกหัดครู 2519, 366 หน้า

เกษม ศิริสัมพันธ์ และนิออน สนิทวงศ์ "แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง หน้า 187-210 โรงพิมพ์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2518

ขจร สุขพานิช ฐานันดรไพร พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นายแพทย์ธมมา หทยาคม(หทยิช) และ

นายถนอมวิธ หทยาคม 16 ธันวาคม 2505 โรงพิมพ์ไทยเกษม 2505, 148 หน้า

คณะอาจารย์กองวิชาการศิลปวัฒนธรรมการ สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม 2515, 540 หน้า

คึกฤทธิ์ ปราโมช ม.ร.ว. "การปกครองสุโขทัย" ใน คำบรรยายสัมมนาโบราณคดีสมัยสุโขทัย

2503 หน้า 161-167 กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในงานเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิด

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย 25 มกราคม 2507

_____ สถาปนาพระมหากษัตริย์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2518, 30 หน้า

_____ "สังคมอยุธยา" ใน รวมปรากฏงานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี เล่ม 1 หน้า 276-315

องค์การคำคุณสุภา 2510

จอห์น แบรดตัน และแอรี เจ. เบ็นคา ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่

แปลโดย ภรณี กาญจนวัชรี และชื่นจิตต์ อำไพพรรณ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์

และมนุษยศาสตร์ 2521, 390 หน้า

- จักรปวณิศรศรีวิสุทธิ หลวง เรื่องของเจ้าพระยามหิธร พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
เจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) 15 พฤศจิกายน 2499, 357 หน้า
- จารุวรรณ ไวยเจตน์ ดารศึกษามาศาบัคของไทย พ.ศ. 2464 - 2474 หน่วยศึกษานิเทศก์
กรมการฝึกหัดครู 2517, 160 หน้า
- จุลจักรพงษ์ พระองค์เจ้า เจ้าชีวิต พิมพ์ครั้งที่ 2 คลังวิทยา 2505, 753 หน้า
- จรรยา สุภาพ "การวิเคราะห์กลุ่มผลประโยชน์ในฐานะกลุ่มอิทธิพลทางการเมือง" ใน การเมือง
และสังคม หน้า 123-150 คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2519
- เฉลิม มลิลลา รัฐประหาร พ.ศ. 2500 ในประเทศไทย วิทยานิพนธ์ อม. จุฬาลงกรณ์มหา-
วิทยาลัย 2518, 365 หน้า อักสำเนา
- ชลธิรา กลัดอู๋ วรรณคดีปวงชน พิมพ์ครั้งที่ 2 สำนักพิมพ์เคสส์ไทย 2519, 362 หน้า
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช อุดมการณ์ทางการเมืองไทย สำนักพิมพ์เคสส์ไทย 2517, 180 หน้า
_____ "การเคลื่อนไหวทางความคิดประชาธิปไตยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.
2475" ใน การเมือง - การปกครองไทยสมัยใหม่ หน้า 218-292 สมาคมสังคมศาสตร์
แห่งประเทศไทย 2522
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัชติยา กรรณสูต (ผู้รวบรวม) เอกสารการเมืองการปกครองไทย
พ.ศ. 2417 - 2477 ไทยวัฒนาพานิช 2518, 406 หน้า
- ✓ ชาญชัย รัตนวิบูลย์ บทบาทอภิรัฐมนตรีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปริญญานิพนธ์ กค.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ 2519, 309 หน้า อักสำเนา
- ณรงค์ สินสวัสดิ์ จิตวิทยาการเมือง โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2518, 142 หน้า
_____ สังคมกับการปกครอง สำนักพิมพ์แพรววิทยา 2511, 173 หน้า
- ณรงค์ สินสวัสดิ์ และรอธ พริสเซีย อุปสรรคของระบอบประชาธิปไตย โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์ 2517, 136 หน้า
- คำรณราชานุภาพ สมเด็จพระกระยา ความทรงจำ สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
ไทย 2505, 276 หน้า
_____ ไทยรบพม่า พิมพ์ครั้งที่ 4 คลังวิทยา 2505, 807 หน้า

คำทรงราชานุญาต พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา ตำนานการเลียบอนเบี้ยและเลิกลหว

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานสถาปนากิจศพ นายพยุ่ง โสคติทัต 23 กันยายน 2504

โรงพิมพ์พัฒนาการออมสิน 2504, 97 หน้า

คำทรงราชานุญาต สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา "เรื่องคดีของฝรั่งเข้ามาเมืองไทย"

ใน อนุสรณ์นางประพิศกรณี (ยวง หิญจรัระนันท์) หน้า 1-40 พิมพ์แจกในงานสถาปนากิจ

22 มีนาคม 2510

_____ ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิง

ศพนายแสวง พิมพ์ทอง 9 เมษายน 2502 โรงพิมพ์มหาดไทย 2502, 64 หน้า

ตราฐ สุวรรณานนท์ ปัญหาเศรษฐกิจและการเมืองของไทยหลังจากทำสนธิสัญญาเบาว์ริง

ปริญญาณิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2519, 135 หน้า

อัครสำเนา

แถมสุข นุ่มนนท์ พื้นอดีต สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์ 2522, 216 หน้า

ทวี มุขธระโกษา พระมหาธีรราชเจ้า แพร่พิทยา 2506, 844 หน้า

ที. คัมภีร์. วิส เครวิคส์ พระพุทธศาสนาในชมพูทวีป แปลโดย สมัย สิงห์ศิริ สภาการศึกษา

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาสัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาจัดพิมพ์ 2515, 476 หน้า

นรนิติ เศรษฐบุตร และชาญวิทย์ เกษตรศิริ บันทึกพระยาทรงสุรเลขเมื่อวันปฏิวัติ 24 มิถุนายน

2475 โรงพิมพ์อักษรไทย 2514, 79 หน้า

นันทา โชติกะพุกกะ ประวัติศาสตร์ยุโรปคริสต์ศตวรรษ 19-20 แผนกประวัติศาสตร์

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ 2519, 272 หน้า

นิโกลาส แทร์แวลด์ ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม แปลโดย

สันต์ ท.โกมลบุตร สำนักพิมพ์ก้าวหน้า 2506, 308 หน้า

จี. อาร์. เฟิร์น ประวัติศาสตร์อาเซียอาคเนย์ พิมพ์ครั้งที่ 2 แปลโดย ม.ร.ว.จิรวรรณ

จักรพันธ์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2515, 236 หน้า

บุญยงค์ เกศเทศ วรรณกรรมประวัติศาสตร์ อักษรบัณฑิต 2520, 303 หน้า

ปาลเลกซ์ สังขราช เล่าเรื่องเมืองไทย แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร สำนักพิมพ์ก้าวหน้า

2506, 555 หน้า

ประเสริฐ ผนคร "การชำระประวัติศาสตร์สุโขทัย" ใน สังคมศาสตร์ปริทัศน์ฉบับประวัติ-
ศาสตร์ไทยสามทศวรรษคตินัยปัจจุบัน หน้า 43-51 ฉบับพิเศษ 3 สมาคมสังคมศาสตร์แห่ง
ประเทศไทย 2509

✓ ปรีดา ธีรราชกูร พระปกเกล้ากับระบอบประชาธิปไตย การพิมพ์พระนคร 2520, 414 หน้า
พงศ์เพ็ญ ศกุนตาทย์ ประชาธิปไตยกับกระบวนการเมืองในประเทศไทย แผนกวิชาการปกครอง
คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พิมพ์ครั้งที่ 2 2516, 84 หน้า

พฤทธิสถาน ชุมพล ม.ร.ว. "สังคมไทยกับการเมืองไทย : สับสนหรือขัดแย้ง?" ใน รัฐศาสตร์
การเมือง หน้า 20-28 คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง 2518.

พลกุด อังกินันท์ บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นางกิมฮวย คุณรัตน์ 23 เมษายน 2515 โรงพิมพ์ประจักษ์
การพิมพ์ 2513, 213 หน้า

พวงร้อย กล่อมเอี้ยง พระบรมราโชบายเกี่ยวกับปัญหาชาวจีนในพระราชอาณาเขตรัชสมัยพระ
บาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรินิพนธ์ กศ.ม. วิทยาลัยวิชาการศึกษา
ประสานมิตร 2516, 345 หน้า อักสำเนา

พิทยลาภพฤฒิชัยกร พระวรวงศ์เชอกรมหมื่น เรื่องบรมราชาภิเษกและเรื่องพระราชวังบางปะอิน
พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าประสมลงค์ ชุมพล 29 สิงหาคม
2509 โรงพิมพ์อักษรประเสริฐ 2509, 62 หน้า

อัครธีวประวัติ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระวรวงศ์เชอกรมหมื่นพิทยลาภ-
พฤฒิชัยกร 15 ธันวาคม 2517 โรงพิมพ์ที่รมสาร 2517, 175 หน้า

พิไลวรรณ แสงท้าว บทบาทชาวต่างประเทศที่มีต่อการจัดการศึกษาในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5
ระหว่าง พ.ศ. 2411 - 2453 ปรินิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
2523, 230 หน้า อักสำเนา

พิสิฐ เจริญวงศ์ "การปกครองสมัยอยุธยา" ใน รวมปกรณงานอนุสรณ์อยุธยา 200 ปี เล่ม 1
หน้า 281-250 องค์การคาคูสภา 2510

เพ่ง ผ.บ. บุณนาค หนังสือเรื่องเชอริยอนโบว์ริงเข้ามาเมืองไทย พิมพ์ในงานพระราชทาน
เพลิงศพ หม่อมมุน วัฒนวงศ์ ณ อยุธยา 5 กันยายน 2509, 100 หน้า

- เพ็ชร สุมิตร ประวัติอารยธรรมจีน โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2518, 266 หน้า
- ไพฑูรย์ เครือแก้ว ลักษณะสังคมไทย พิมพ์ครั้งที่ 3 บริษัทพิช 2518, 373 หน้า
- ไพฑูรย์ ช่างเรือน สารานุกรมศัพท์ทางสังคมวิทยา แพรววิทยา 2516, 200 หน้า
- มร. เคอะ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร สำนักพิมพ์ก้าวหน้า 2510, 639 หน้า
- เฟรด คับลิว. ริกส์ การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า แปลโดย อมร โสภณวิเชษฐวงศ์ และ เอกวิทย์ ณ ถลาง ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2519, 105 หน้า
- มหามกุฏราชวิทยาลัย คณะกรรมการตำรา พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 2 พิมพ์ครั้งที่ 16 มหามกุฏราชวิทยาลัย 2516, 68 หน้า
- มณีรัตน์ แยมประเสริฐ บทบาททางด้านการบริหารราชการแผ่นดินของเจ้าพระยาบวรราช (ปิ่น สุชุม) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ปริญญาณิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2520, 316 หน้า อักสำเนา
- มัทนา เกษมกล การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เรื่องการเมืองและการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453 - 2468) ปริญญาณิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2517, 213 หน้า อักสำเนา
- รอง ศยามานนท์ ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ ไทยวัฒนาพานิช 2520, 439 หน้า
- รัชณี กัลยาณคุณาวุฒิ ที่มาของรัฐธรรมนูญไทย ปริญญาณิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2521, 277 หน้า อักสำเนา
- ✓ว.ช. ประสงค์ แผ่นดินพระปกเกล้า โรงพิมพ์คุ้งชากติ 2515, 602 หน้า
- วชิรญาณวโรรส สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม 1 พิมพ์ครั้งที่ 26 มหามกุฏราชวิทยาลัย 2516, 82 หน้า
- วิจิตรมาตรา อุน สำนวนไทย โดย กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง) ห้างหุ้นส่วนจำกัดบำรุงสาส์น 2515, 651 หน้า
- วัลย์วิภา จรุงโรจน์ ม.ล. แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ ปริญญาณิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2520, 325 หน้า อักสำเนา

วุฒิชัย มูลศิลป์ การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
2516, 240 หน้า

_____ จีน : การต่อสู้เพื่อมหาอำนาจ พิมพ์ครั้งที่ 2 สำนักพิมพ์เคล็คไทย 2521, 286 หน้า
วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา แผ่นดินพระนั่งเกล้า แปลโดย นิจ ทองโสภิต สมาคมสังคมศาสตร์
แห่งประเทศไทย 2514, 299 หน้า

เวลส์, ครอริช การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ แปลโดย กาญจน์ สมเกียรติกุล
และ ยุพา ชุมจันทร์ โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์
แห่งประเทศไทย 2519, 404 หน้า

กิลปากร กรม ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 18 ภาคที่ 31 องค์การคำครุสภา 2508, 280 หน้า

_____ สถาปิตพระร่วงและสถาปิตอิศรญาณ บรรณกิจ 2520, 47 หน้า

_____ สถาปิตพระร่วง สถาปิตสอนจิต และประเพณีประจำชีวิต พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ
นายชื่น โทณะวนิก 28 พฤศจิกายน 2508, 89 หน้า

ศรีสุนทรโวหาร อยุธยา พระอภัยมณี เล่ม 1 พิมพ์ครั้งที่ 12 โดย สุนทรภู่ (นามแฝง)
แพรวพินทยา 2513, 627 หน้า

_____ วรรณกรรมสุนทรภู่ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพูน บุญศิริ วันที่ 14
พฤษภาคม 2516, 329 หน้า

ศรีนวล ศิริวิสินท์ การปรับปรุงเศรษฐกิจของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว (พ.ศ. 2411 - 2453) วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2519,
229 หน้า อักษรานา

ศึกษาธิการ กระทรวง ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435 - 2507 พิมพ์เป็นที่ระลึกในวัน
ครบรอบเจ็ดสิบสองปีของกระทรวง 1 เมษายน 2507, 1134 หน้า

สตอร์รี่, ริชาร์ด ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นสมัยใหม่ แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข และ
พรณี สรุงบุญมี โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่ง
ประเทศไทย 2520, 271 หน้า

✓สมาคมข้าราชการแห่งประเทศไทย (ผู้รวบรวม) เบื้องแรกประชาธิปไตย มิตรนราการพิมพ์
2516, 580 หน้า

- ศิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. 2398 - 2453)
 วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2522, 130 หน้า อัครสำเนา
- ✓ สุจิต บุญบงการ "การเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่กับเสถียรภาพทางการเมือง" ใน รัฐศาสตร์การเมือง หน้า 13-19 คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง 2518
- _____ "แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาทางการเมือง" ใน การเมืองและการปกครอง
 หน้า 177-214 คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2513
- สุพรรณิ กาญจนวิจิติ บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2517, 266 หน้า อัครสำเนา
- ✓ สุวดี เจริญพงศ์ ปฏิริยาของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อการเคลื่อนไหวตามแนวความคิดประชาธิปไตยและสังคมนิยมก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475
 วิทยานิพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2519, 349 หน้า อัครสำเนา
- ✓ เจริญ ศรีจันทร์ ร.ศ. และ ร.ศ.เนตร พูนวิวัฒน์ ประวัติครั้งแรกของไทย พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ร.ศ.เจริญ ศรีจันทร์ 6 พฤศจิกายน 2514, 120 หน้า
- อมรรุณารักษ์ จมื่น ดุสิตธานีเมืองประชาธิปไตย พิมพ์ในงานพระบรมราชานุสรณ์ 10-12 พฤศจิกายน 2513 หอสมุดแห่งชาติ 2513, 334 หน้า
- อคิน รพีพัฒน์ ม.ร.ว. สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. 2325 - 2416 แปลโดย ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข และ พรณี สรุงบุญมี โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2521, 502 หน้า
- อานนท์ อาภาภิรม มนุษย์สังคม : สังคมและวัฒนธรรมไทย โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ 2514, 157 หน้า
- เอ. บี. กริสโวลด์ "พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ใน หนังสือที่ระลึกถึงรอบ 100 ปี วันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและวันเสวยราชย์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แปลโดย ม.จ.สุภัทรดิศ คีตกุล หน้า 1-95 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทาน 1 ตุลาคม 2511 โรงพิมพ์พระจันทร์

เอ็ดเวิร์ด โคนท์ พุทธศาสนประวัติสังเขป สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
พระพุทธรูปและจัดพิมพ์ 2516, 211 หน้า
เอ็ม. เจ. ฮาร์มอน ความคิดทางการเมืองจากเพลโตถึงปัจจุบัน แปลโดย เสน่ห์ จามริก
พิมพ์ครั้งที่ 2 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2515, 647 หน้า
แอ็บบ็อต โลว์ มอซเฟ้ท แผนกพระจอมเกล้า แปลโดย นิจ ทองโสภิต สมาคมสังคม
ศาสตร์แห่งประเทศไทย 2520, 315 หน้า

ข. ประเภถวารสาร

"กระษัตริย์เมืองยูในติสเคส" The Bangkok Recorder 1:137-139, 19 ตุลาคม
จ.ศ. 1227 ไมโครฟิล์ม
ก.ศ.ร.กุหลาบ "ความวิจิตรเจริญทวีขึ้นในรัชกาลที่ 5" สยามประเภถสนทโรวาทพิเศษ
2 : 903, 1 สิงหาคม ร.ศ. 118 ไมโครฟิล์ม
"การจลาจลไฉมในกรุงฝรั่งเศส" ธรรมสาครวิจิตร 2 : 17-18 ร.ศ. 112 ไมโครฟิล์ม
"ความเจริญ" ครูโฆวาท 1 : 71 อังคาร เดือน 6 สัปตศก 1237 ไมโครฟิล์ม
"ความเห็นต่าง ๆ ของนายประคิม" อัมพวาสมัย 22 : 1115-1120, 17 กันยายน ร.ศ. 122
_____ อัมพวาสมัย 23 : 1852-1859, 21 กันยายน ร.ศ. 122 ไมโครฟิล์ม
"เจ้านายกับขุนนาง" บางกอกการเมือง วันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2470 หน้า 2,4
ชัยอนันต์ สมุทวณิช "ลักษณะสำคัญของความคิดทางการเมืองไทย : ข้อสรุปชั่วคราวในการ
ศึกษาเบื้องต้น" สังคมศาสตร์ 4 : 18-39 ตุลาคม 2520
เดช มุนนาค "ขบถผู้มีบุญภาคอีสาน ร.ศ. 121" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 1 : 78-84
มิถุนายน - สิงหาคม 2510
_____ "ขบถเงี้ยวเมืองแพร่ ร.ศ. 121" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 2 : 67-78 กันยายน-
พฤศจิกายน 2511
ทินพันธุ์ นาคะตะ "ประชาธิปไตย : ความหมาย ปัจจัยเอื้ออำนวย และการสร้างจิตใจ"
วารสารธรรมศาสตร์ 2 : 3-21 กุมภาพันธ์ 2517

เทียบวรรณ "ตลิวภาคพจนกิจคำกลอน" ตลิวภาคพจนกิจ 6 : 1702-1707, 1 มกราคม
ร.ศ. 124 ไม่โครฟิล์ม

_____ "โลกานุมิตีคำกลอน" ตลิวภาคพจนกิจ 6 : 1852-1859, 16 มิถุนายน ร.ศ. 125
ไม่โครฟิล์ม

"ปาลิเมนต์" ทวีปัญญา 2 : 1-20 ตุลาคม ร.ศ. 123 ไม่โครฟิล์ม

ยุพา ชมจันทร์ "พระบรมราโชบายในการใช้สิทธิชาตินิยมของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว" จุดสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 3 : 27-55 เมษายน-
มิถุนายน 2519

"ราษฎรตื่นแล้ว" สยามรีวิว วันที่ 10 กรกฎาคม พ.ศ. 2470 หน้า 1

"รัสเซียกับญี่ปุ่น" ลัทธิวิทยา 1 : 129-141 กรกฎาคม พ.ศ. 2443 ไม่โครฟิล์ม

"เรื่องฝรั่งเศส" The Bangkok Recorder 1 : 16-17, 15 เมษายน จ.ศ. 1227
ไม่โครฟิล์ม

วัลยา ปิยะรัตน์ "วรรณคดีไทยในสมัยอยุธยากับการเมือง" วารสารธรรมศาสตร์ 3 : 47-59
กุมภาพันธ์ - พฤษภาคม 2519

สมบัติ จันทรวงศ์ "พระยาจักรพรรดิราชในไตรภูมิพระร่วง : ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับ
ความหมายทางการเมือง" วารสารประวัติศาสตร์ 1 : 1-17 มกราคม - เมษายน 2522

สุภัทรทิศ คีตกุล ม.ค. "ระบบกษัตริย์สมัยโบราณบนภาคพื้นแผ่นดินเอเชียอาคเนย์" วารสาร
มหาวิทยาลัยศิลปากร 1 : 1-19 ตุลาคม - ธันวาคม 2520

"เหตุการณ์ในตุรกี" ลัทธิวิทยา 1 : 79-80 กรกฎาคม พ.ศ. 2443 ไม่โครฟิล์ม

"เห็นว่าเจ้าเป็นลูกคุ่มดวงความเจริญ" ราษฎร วันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2471 หน้า

"เอกยุคเคเซน" มิวเซียม (รัตนโกสินทร์) 1 : 133-134 พ.ศ. 2420 - 2421 ไม่โครฟิล์ม

: The Bangkok Recorder 1 : 1 มีนาคม จ.ศ. 1227 ไม่โครฟิล์ม

ค. ภาษาอังกฤษ

- Cooedes, G. The Indianized State of Southeast Asia. East-West Center Press, 1968. 403 p.
- Harrison, Brian. South East Asia. London Macmillan Co LTD. New York, St. Martin's Press, 1954. 268 p.
- Lewis, Diane. Cultural Change and Modernization in Thailand. Cornell Southeast Asia Program, 1955. 10 p.
- Phya Srivisarn Vacha. "Kingship in Siam" in Early history and Ayudhya Period. p. 237-246. Bangkok, The Siam Society, n.d.
- Pluvier, Jan. South-East Asia from Colonialism to Independence. Oxford University Press, 1974. 571 p.
- Prince Dhani. "The Old Siam Conception of the Monarchy" in Modern Thai Politics from Village to Nation. p. 25-38. Schenkman Company, Inc., 1976.
- Vella, Walter F. The Impact of the West on Government in Thailand. Berkeley and Los Angeles:University of California Press, 1955. 430 p.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก.

พระที่นั่งอัมพรสถาน

วันที่ 4 มิถุนายน รศ. ๖๖ (๒๕๐๖) ๑๓๐

ร่างจดหมายถึงเจ้าพระยามรราช

จดหมายว่าด้วยเรื่องจับพวกจีนประชุม และปรารภความนำที่ของเจ้าพระยามรราชได้รับ
และอ่านทราบความทุกประการแล้ว

ฉันยอมและเห็นใจอยู่ว่า เจ้าพระยามรราชอยู่ในตำแหน่งอันยากปานใด และเต็มไปด้วย
ความยุ่งยากอันจะพึงมีมาเพื่อความเกลี้ยกล่อมของชนรายอันมีแต่ผู้ที่เปิ่นเจ้านาที่คงปรามปรามอยู่
อันตรายอันนี้ ยิ่งความ "เจริญ" ของบ้านเมืองมีมากขึ้นก็จะมีคนที่มีความรู้ความคิดดีขึ้นเป็นลำดับ
คนจำพวกที่ร้ายกาจยิ่งกว่าจำพวกอื่นนั้น คือจำพวกที่อ้างเอาความรักชาติขึ้นเป็นสาเหตุเพื่อ
คิดหาโอกาสถึงแก่งมือประทุษร้ายต่อผู้ปกครอง ที่ฉันว่าร้ายกาจยิ่งกว่าคนร้ายจำพวกอื่นนั้น
เพราะฝ่ายเราจะทำอะไรกับมันก็ต้องระวังเป็นอย่างยิ่ง ที่จะไม่ให้กลายเป็นการชักชวน "อย่าง
เม่งจู" ไป ในเวลานี้ฉันลางภาพว่า ฉันมีความวิตกและไม่สบายใจอย่างยิ่ง เพราะรู้สึกว่
เมืองเรากำลังจะเดินเร็วเต็มที่ยังมีทันจะเดินแข่งก็จะวิ่งเสียแล้ว ทั้ง "โปลิติค" ก็เป็นคำที่ได้
ยินหนาหูขึ้นทุก ๆ วัน คนไทยโดยมากที่พูดถึงโปลิติคนั้น ฉันไม่เชื่อว่าเขารู้เข้าใจทางเหนือ
ทางใต้อะไรนัก เป็นแต่เรื่อง "กันเอาอัน" เป็นที่ดัง แต่ฝรั่งได้ยินพวกไทยใช้พูดจาอวดดี
ก็สำคัญไปว่าเขารู้เข้าใจเรื่อง "โปลิติค" จริง ๆ เลยหนุ่ยใหญ่ อ้ายของเราที่กำเริบกันใหญ่
เท่านั้นเอง ทั้งผู้ใหญ่ ๆ ในหมู่ไทยเราเองบางคนก็ออกจะพากันหวาดหวั่นด้วยเสียงคนที่พูดโปลิติค
นั้นเสียด้วย ในพวกคนในราชการของเราก็แบ่งเป็น 2 พวกอยู่ พวก ๑ ซึ่งในที่นี้จะขอเรียกว่า
พวกเก่า ยืนยงอยู่ไม่เชื่อเลยว่าคนไทยเราเริ่มจะมีความคิดความเห็นอะไรในทาง "โปลิติค"
อีกพวก ๑ ซึ่งในที่นี้จะขอเรียกว่าพวกใหม่ ก็ยืนยงเชื่อมั่นว่าคนไทยในเวลานี้มีความคิดความเห็น
ในทางโปลิติคมากขึ้นแล้ว จึงไม่ควรประมาท พวกใหม่ก็คอยเร่งเร้าอยู่แต่จะให้เปลี่ยนนั้นแปลงนี้
เล็กถอนของเก่าอย่างนั้นอย่างนี้ ฝ่ายพวกเก่าก็ร้องอยู่ว่า ถ้าขึ้นจะจัดการเปลี่ยนแปลงไปอย่าง

1 อย่างใดให้ผิดแยกไปจากทางที่เคยพ่วงกันมาแต่ก่อนแล้ว ก็เห็นอยู่แต่ทางที่การจะไม่เดินสะดวกเท่านั้น ฝ่ายฉันตกอยู่ในระหว่างกลาง จะหึ่งเก่าเสียก็ยังไม่ได้ เพราะคนใหม่ก็หาขึ้นแทนไม่ทัน แต่ฉันคงใช้คนพวกเก่าอยู่ พวกใหม่ก็ไม่พอใจ ความตั้งใจของฉันก็มีอยู่คือจะเชื่อมหัวต่อระหว่างการเก่ากับใหม่ให้สนิทที่สุดที่จะทำได้ การที่จะเปลี่ยนแปลงใด ๆ ฉันตั้งใจที่จะค่อยทำค่อยไปเพื่อมิให้การเสียใจ แต่ก็ไม่อยากให้การคงที่อยู่ สิ่งไรควรเปลี่ยนก็ต้องเปลี่ยนไป สิ่งไรที่ควรคงไว้ก็ต้องคงไว้จนกว่าจะหาสิ่งที่ดีกว่ามาแทนที่ได้ ความตั้งใจที่จะเดินทางกลางเช่นนี้มีผลแก่ตัวฉันอย่างไร ย่อมมีผลดังนี้คือ

(1) พวกเก่า เห็นว่าฉันเป็น "แรกิส" เกินไปเป็นอย่าง "ใหม่"

(2) พวกใหม่ เห็นว่าฉันเป็น "รีแอคชั่นนารี" เป็นอย่าง "เก่า"

(3) ทั้งพวกเก่าและพวกใหม่ สักลั่นว่าฉันเป็นคนที่ไม่มีความคิดถาวรหลักฐานอันใด สุกแต่ใครจะปั่นหัวไปทางไหน ไม่มีความกล้าหาญกล้าแสดงตัวให้ปรากฏออกมาว่าเป็น "เก่า" ฤ "ใหม่" แน่ เพราะฉะนั้น

(4) ฉันจึงเป็นผู้ที่หาพวกพ้องมิได้เลย ยืนอยู่คนเดียว ข้อนี้ปรากฏชัดเจนนัยเมื่อแรกเราอายุพวกทหารศึกการกำเริบกันขึ้น ไม่มีใครที่จะแสดงความเคียดแค้นเลย โดยมากพากันร้องอยู่ในใจว่า "ไม่ใช่ของการอะไรของข้า" เหมือนในเรื่องนิทานยายกับตาปลุกถั่วปลุกงาฉันเอง ต่อเมื่อแค้นใจกันขึ้นบ้างแล้วว่าชะตาฉันยังไม่ขาด ยังไม่ถึงคราวจะพินาศล่มจม จึงได้เกิดมีเสียงแสดงความนิยมในตัวฉัน และเกิดรู้สึกความระยำของอายุพวกซบถขึ้นมาเริ่มคำกันต่าง ๆ นา ๆ ฉันเห็นว่าการที่ประพฤตินี้ก็ไม่ได้ทำอะไรกันกับการเล่นละครเท่านั้น ถ้ามีความนิยมในตัวฉันจริงอย่างปากว่าในชั้นหลังนี้แล้ว เมื่อเกิดเรื่องขึ้นก็ควรจะช่วยกันโกรธแค้น ฤอย่างน้อยถามชาวคราวและแสดงอาการเอื้อเฟื้ออย่างใดบ้างสิ นี่หาเป็นเช่นนั้นไม่ ในชั้นต้น ๆ ไม่ปรากฏว่าใครได้แสดงน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อฉันเลย นอกจากคนที่ชอบพอกันในส่วนตัว โดยมากรักษาตัวไว้โดยสงบวจา แต่บางคนก็กล้าหนอยก็ร้องตีเตียนฉันทต่าง ๆ ตีตรง ๆ บ้าง ทางอ้อมบ้าง ทั้งนี้พากันเล่นงานเตะฉันททางเลื้อยาก็มี เรื่องเหล่านี้จะต้องเล่าซ้ำทำไม รู้กันอยู่แล้ว เรื่องเหล่านี้ฉันไม่อยากจะกำหนดจดจำไว้ในใจเลย แต่มันตัดไม่ให้ึกไม่ได้ และนึก ๆ ไปแล้ว ก็อดรู้สึกแค้นไม่ได้ จนมิรู้จะทำอย่างไรก็ต้องเอาธรรมมาข่มใจ ต้องนั่งถองอยู่เสมอว่า "สันติ จอวิโรชน" เป็นกัมมฐานอยู่เช่นนี้เป็นพื้น จึงค่อยสงบใจได้บ้างเป็นครั้งคราว

ส่วนการที่คนมีความปรารถนาทาง "โพลิติก" ที่เที่ยวตะโกนเป็นบ้าอยู่กลางถนนก็ดี อาจจะคบคิดกันในที่ลับก็ได้ ฉันไม่กลัวเลยเพราะฉันไม่เชื่อว่า คนชนิดนี้จะทำการไปให้สำเร็จสมปรารถนาเขาได้ จนกว่าราษฎรโดยมากจะลงมือเห็นว่าควรเปลี่ยนแปลงและต้องการให้เปลี่ยนแปลงจักระบบปกครองนั้นแหละ . เมื่อนั้นเพราะบันดาลให้การเปลี่ยนแปลงเป็นไปได้จริง ๆ แค่วิตกของฉันมีอยู่อย่าง 1 คือวิตกว่าถ้าแม่มีคนเดียวครอบงำอาจคิดการอย่างเช่นที่ทำมาแล้วครั้ง 1 นั้น ข้าราชการไทยก็จะพากันตั้งตัว "เป็นกลาง" อย่างเช่นครั้งก่อนอีก ซึ่งจะส่งผลให้บังเกิดเหตุร้ายได้ คือถ้าฉันว่ามันคนผิวดำเข้ามาถึงตัวฉันได้ ฉันก็อาจที่จะต้องถึงเสียชีวิต ถ้าจบอยู่เพียงเท่านี้ก็ร้ายพออยู่แล้ว แต่เชื่อว่าคงไม่จบอยู่แค่นี้ คงจะต้องมีผู้จัดการปราบพวกขบถอีกที่ 1 ปราบแล้วก็คงยังยุ่งอยู่นานกว่าจะลงรอย ทั้งปัญหาในส่วนบุคคลที่จะปกครองต่อไปก็คงจะมีอยู่อีกด้วย เรื่องนี้ไม่อยากพูดมากต่อไป เจ้าพระยาบวรราชนายกเขาเองก็ได้ แต่อย่างไร ๆ ก็ดี การที่จะต้องรบราฆ่าฟันกัน ปราบปรามกัน ชาวต่างประเทศคงไม่เสียใจเลยเป็นแน่ และที่ข้าราชการไทยเราพากันโน้มน้าว คอยแต่ "เป็นกลาง" อยู่เช่นนั้นไม่ว่าก็จะเป็นชี้ช้าชาวต่างประเทศ โดยไม่รู้สำนึกตัวเลย แต่เสียใจที่ในเมืองเรามีคนบางคนที่ปราศจากความอาย ถึงจะเป็นชี้ช้าก็ไม่ว่า ขอแต่อย่าให้ "อินเตอร์เพียร์" ในส่วนบ้านของคนเท่านั้นก็พอแล้ว คนไทยรอบคองนี้จึงพอใจในคำภาวนาว่า "รักษาศีลรอกเป็นยอคดี"

แต่นอกจากการที่ฉันอาจจะตายโดยการเกิดขบถที่เข้ามาแล้วนั้นยังอาจจะมีทางตายได้อีก คือถูกคนบ้าเป็น "อนาคิสต์" มาฆ่าตายเสียก็ได้ ข้อนี้จะป้องกันอย่างไรก็ยาก ได้แต่เสี่ยงบารมีเท่านั้น ถ้าจะมัวนั่งระวังกลัวอยู่แล้ว ก็ไม่เป็นผลอันใดเลย ความตายเป็นธรรมดาของสัตว์ฉันจึงไม่หวาดหวั่นอันใด ข้อนี้เจ้าพระยาบวรราชกับฉันเห็นตรงกันอยู่แล้ว

ส่วนในจดหมายเจ้าพระยาบวรราชที่ว่า ถ้าเป็นอันตรายลงอย่างใดแล้ว ขอฝากครอบครัวนั้น ฉันรับรองได้ว่า ถ้าฉันยังมีอำนาจอยู่ตราบใด จะรับฝากครอบครัวของเจ้าพระยาบวรราชไว้ตราบนั้น ถ้าถึงแม่ไม่มีอำนาจ มีทุนทรัพย์และบ้านเรือนอยู่ตราบใดก็จะรับฝากไปได้ตราบนั้น แต่ในส่วนตัวฉันเองก็มีความวิตกกังวลอย่างคล้าย ๆ กัน ในส่วนเสด็จแม่ถ้าครอบครัวฉันไม่สู้จะวิตก เพราะเป็นเจ้าเป็นนายคงไม่มีใครหึงใครขวางเสียได้ แต่นั่นสารภาพว่า ฉันมีความวิตกอยู่ด้วยพวกบริษัทรบวิวารของฉันบ้าง เพราะถ้าสิ้นฉันไปแล้วไม่มีสิ่งไรที่จะเป็นเครื่องบังคับให้ท่านผู้ที่จะเป็นเจ้าแผ่นดินต่อตัวฉันเลี้ยงดูครอบครัวของพวกบริวารของฉันต่อไปเลย และพวกบริวารฉันนี้ก็ไม่

เหมือนคนอื่น ๆ เพราะเขาต้องมาประจำรับใช้ฉันอยู่ ไม่มีเวลาจะได้ศึกษาให้รู้การงานใด ๆ นอกจากปฏิบัติส่วนตัว เพราะฉะนั้นจะเข้าไปรับราชการในที่อื่น ๆ ก็คงจะไม่สะดวกนัก ที่จะหวังให้พระเจ้าแผ่นดินใหม่เขาเอาไว้อยู่ในพระราชสำนักของเขานั้น ดูเหลือเกินที่จะมุ่งหมายอยู่หน่อย เพราะคนใช้พวกเขาเองเขาก็คงมีมา ถ้าแม้จะอ้างว่า ฉันเองก็ยังใช้สอยมหาดเล็กหูลกระหม่อมของฉันอยู่ฉันนี่ ฉันต้องขอตอบว่าผิดกัน มหาดเล็กหูลกระหม่อมท่านทรงใช้อย่างข้าราชการนอก ๆ เพราะฉะนั้นใครมาเป็นเจ้าแผ่นดินก็พอจะใช้ต่อไปได้โดยให้ทำ น้ำที่อย่างที่เคยมา แต่มหาดเล็กฉันไม่เป็นเช่นนั้น มหาดเล็กฉันเหมือนนายขุนนางมากกว่า เพราะฉันไม่ได้ใช้หญิงอย่างหูลกระหม่อม มหาดเล็กฉันจึงมีอยู่บางคนซึ่งมีน้ำที่รับใช้อย่างสนิทสนม และเป็นของฉันแท้ ๆ เหลือที่จะหวังได้ว่าจะนิยมบุคคลอื่นยิ่งกว่าฉัน เหลือที่จะหวังได้ว่าจะยอมปฏิบัติคนอื่นอย่างการปฏิบัติฉัน คนจำพวกนี้ ถ้าฉันฉันแล้วเมื่อใดก็หมดทางหาเลี้ยงชีพเมื่อนั้น เพราะถึงแม้ว่าเจ้าแผ่นดินใหม่จะทรงพระเมตตาให้คงรับใช้ต่อไป พวกนี้เองก็คงจะไม่ยอมอยู่ แต่ฉันไม่หวังเลยว่าเจ้าแผ่นดินใหม่จะเอาไว้ใช้ เพราะอายุพวกนี้คือพวกที่ถูกกล่าวว่ายู่ทุกวัน ใครเลยจะกล้าเลี้ยงมันไว้ได้ จะไล่พาเขาหนีหายไปด้วยอีกคน. 1 เป็นไรเล่า คนพวกนี้แหละ ถ้าเมื่อฉันฉันไปแล้ว ฉันขอให้เจ้าพระยาบวรราชช่วยอนุเคราะห์บ้างตามที่ควรจะกระทำได้ ไม่ใช่จะขอให้ช่วยเหลือในทางทุนทรัพย์ เพราะในส่วนทุนทรัพย์ฉันจะได้จัดเตรียมไว้เมื่อเขาทั้งหลายแล้ว ขอแต่ว่าให้ได้รับความอุกหนุนเพียงให้ได้มีอำนาจอันชอบธรรมเสมอพลเมืองไทยทั้งหลายเท่านั้น ขออย่าให้เขาต้องได้รับความลำบากจากความขมเหงเพราะเขาทั้งหลายมีความจงรักภักดีที่ฉันอยู่เป็นเจ้า เป็นนาย และเป็นมิตรของเขานั้นเลย ฉันรู้สึกว่าเขาพระยาบวรราชเป็นมิตรของฉันผู้ 1 จึงกล้าขอมาเช่นนี้ หวังใจว่าคงจะพอรับรองได้ เพื่อให้ฉันมีความเบาใจไปบ้างเล็กน้อย

ที่มา กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 บ.3.1/64 ร่างพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง เจ้าพระยาบวรราช ลงวันที่ 4 มิถุนายน ร.ศ. 130

ภาคผนวก ข.

กรมทหารบก

วันที่ 8 มิถุนายน รศ. ๖๖ (๒๕๓๙) ๑๓๑

ขอเคาะฝาละออของชุดีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบบังคมทูลความเห็นส่วนตัว
ในหน้าที่องคมนตรีและโดยน้ำใจซื่อตรงจงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ชักนำไปบังอาจกล่าว
ดังต่อไปนี้

พระราชอาณาจักรสยามนี้เป็นอิสระและอยู่เย็นเป็นสุขมาได้แต่โบราณกาลจนบัดนี้ ก็ด้วย
อาไศรยพระราโชบายของพระมหากษัตริย์ทรงปกครองไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินมา แลพระราโชบายนั้น
ดำเนินไปโดยวิธีทรงเห็นควรจัดการอย่างใดจะเป็นประโยชน์ ก็ทรงจัดไป โดยมีท้องประวิงถึง
ความเห็นของราษฎรว่าจะเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย เพราะราษฎรนับว่าโง่เขลาไม่มีความรู้ความ
เห็นในการปกครองบ้านเมือง ทั้งมีความจงรักภักดีเชื่อมั่นในพระปรีชาญาณของพระมหากษัตริย์
เมื่อทรงจัดการอย่างใดแล้ว ก็ทรงนับว่าเป็นการที่เป็นประโยชน์จึงทรงจัดมิฉะนั้นจะทรงจัดทำไม
ข้าราชการซึ่งฉลองพระเดชพระคุณในตำแหน่งน้อยใหญ่ เพื่อดำเนินพระราโชบายให้บรรลุสำเร็จ
ไปนั้นก็ไต่อาไศรยพระเกียรติยศเกียรติคุณ เป็นเครื่องบังคับจะทำอะไรไปก็อยู่ในที่ถูกต้องนั้น เพราะ
นับว่าตามกระแสพระบรมราชโองการไม่ต้องมีกังวลถึงการที่ราษฎรจะชอบหรือไม่ชอบนั้น เหมือนกัน
และมีท้องนึกที่จะอธิบายชี้แจงว่าการที่ทำไปนั้น เพราะหวังประโยชน์อย่างใดเลย

มาภายหลังนี้นับแต่ตอนปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ข้าพระพุทธเจ้า
จึงเคยเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าความเชื่อมั่นของราษฎรในพระราโชบายตั้งว่ามาข้างต้นนั้นดูเบาบางลง
มาก เกิดมีความคิดเห็นว่าทำอย่างนั้นจะดีกว่าอย่างนี้จะดีกว่า ทำอย่างนั้นเป็นการเดือดร้อนแก่
ราษฎร ทำอย่างนี้เป็นประโยชน์จริงแก่ราษฎร ความคิดดังนี้แพร่หลายมากแล้ว แลการที่เกิดขึ้น
มีความคิดเช่นนี้ขึ้นนับด้วยเหตุผลหลายประการ จะได้รับพระราชทานนำมากราบบังคมทูลแต่บาง
อย่างที่สำคัญคือ

1) ราษฎรมีความรู้มากขึ้น โดยที่ได้ทรงพระมหากรุณาจัดการศึกษาให้เจริญขึ้นโดยเร็วพลัน นึกว่าแต่ก่อนมาก

2) มีคนภายนอกซึ่งเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารมากขึ้นทุกที เข้ามาปะปนอยู่กับราษฎรไทยแท้ แลคนภายนอกนี้มาจากบ้านเมืองซึ่งการปกครองไม่ดี จึงแยกแ่การไม่เชื่อถือในพระมหากษัตริย์นั้นมาเสียแล้ว เข้ามาอยู่ในพระราชอาณาจักรก็มีความคิดกันว่าหาสิ่งที่ดีที่ชั่วในทางปกครองอยู่ตามนิสัยเดิม เลยพาให้คนไทยแท้เกิดไปก๊วย

3) ข้าราชการ แต่เดิมเคยมีจำนวนน้อย บัดนี้มีจำนวนมากมายเหลือประมาณ ทำให้ขาดความรู้ลึกว่า ตนเป็นผู้ดำเนินพระราโชบายของพระมหากษัตริย์ เห็นเป็นตนของตนเป็นนายของราษฎรขึ้นเอง โดยความชอบธรรมของตนเฉย ๆ แล้วก็ประพฤติตนดั่งนั้น นึกถึงประโยชน์แลความสวทของคนที่ตั้ง เพราะเห็นว่าตนมีอำนาจ ทำให้ราษฎรเกิดความเคืองแ่รอน เพราะราษฎรไม่ได้เคยนับถือพวกเหล่านี้ นอกจากเพราะเป็นผู้ดำเนินพระราโชบายของพระมหากษัตริย์เลย เมื่อรู้สึกว่มาเกิดเป็นนายขึ้นเองก็ต้องเคืองแ่รอนเป็นธรรมดา ฝ่ายพวกข้าราชการเองเห็นตัวเป็นนายเองดั่งนั้นแล้ว เกิดเป็นอิสระใหญ่ ลืมเสียว่าตนเป็นแค่ข้า ถ้ามีสิ่งใดที่ไม่พอใจของตน กลับจะออกความเห็นติเตียนพระราโชบายเองแลชักนำให้ราษฎรคิดผิดไปเสียชั่วดั่งนี้

4) หนังสือพิมพ์รายวันที่เกิดขึ้นโดยชาวต่างประเทศเป็นผู้ตั้ง หรือบุคคลที่ไม่มีความรู้ชอบดั่งขึ้น คอยแ่พ่ดให้คนมีความคิดในทางผิดเพี้ยนเสมอ

5) พวกทนายความต่าง ๆ ซึ่งหาถิ่นในทางหลีกกฎหมายทำให้ราษฎรเห็นชั้ว่าพระราชกำหนดกฎหมาย ไม่ใช่สิ่งที่จะต้องเชื่อมั่นจนกว่ามีพระศาสนา บิดแ่หล่นหลีกไปอย่างใด ๆ ก็ได้ความใจเมื่อมามีการที่ราษฎรขาดความเชื่อมั่นในพระราโชบายทั้งเกิดเป็นนายราษฎรขึ้นไ้้นอกจากพระมหากษัตริย์ดั่งนี้แล้ว เห็นด้วยเกล้าว่า ถ้ารัฐบาลขึ้นใช้วิธีดำเนินราชการตามแบบเก่า ๆ เลย ๆ ไปแล้ว อันตรายจะเกิดมีต่อพระราชอาณาจักรเป็นมั่นหมาย ด้วยจะเกิดความยุ่งเหยิงภายใน เป็นช่องให้ศัตรูภายนอกสามารถเข้ามาประทุษร้ายย่ำยี จึงเห็นด้วยเกล้าว่า เป็นการจำเป็นอย่างยิ่งที่จะผ่อนผันแก้ไข ถึงหัวข้อที่จะรับพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาต่อไปนี้

1) ต้องแสดงให้เห็นชั้ว่า พระมหากษัตริย์พระองค์เดียวทรงพระราชอำนาจในการปกครองบ้านเมือง ข้าราชการทั้งปวงแต่เสนาบดีลงไปเป็นผู้กระทำตามพระราโชบายเท่านั้น การที่จะเป็นไปนี้ต้องให้เสนาบดีเจ้ากระทรวงทุก ๆ ท่าน เป็นตะจะเพาะผู้ที่มีความเห็นตรงกับ

พระราชดำริในพหุทางดำเนินราชการตามพระราช... ไม่ใช่ทางคนทางทำไปตามเพลง ต้องมีพระราชกฤษฎีกา กำหนดอำนาจราชการว่า เป็นแต่ผู้ดำเนินพระราชโบายเป็นข้าคนในพระมหากษัตริย์ ไม่มีความชอบธรรม (ไรต์) ของตนเองอย่าง 1 อย่างใดเลย โกรธทำผิดต้องมีโทษให้ออกจากราชการทันที ไม่ให้มีการอะลุ่มอล่วยต่าง ๆ เช่นเรียกว่าให้พักราชการและอื่น ๆ แลมีให้ 1 ผู้ได้รับพระราชทานเงินเดือนแล้ว ๆ โดยมีได้ทำอะไร

2) ต้องวางลงเป็นหลักการราชการว่า พระมหากษัตริย์ทรงปกครองบ้านเมืองสำหรับความสุขของราษฎรเท่านั้น มิใช่ทรงพระราชดำริถึงสุข - ประโยชน์ส่วนพระองค์เลย เพราะฉะนั้นบรรดาข้าราชการทุกชั้นแต่สูงจนต่ำ ต้องมีความคิดตั้งน้อมอย่างเดียวกันหมด แล้วแต่ปฏิบัติราชการให้ตรงตามหลักนี้ คือจะทำสิ่งใด ต้องทำเพื่อประโยชน์ความสุขความสวัสดีของราษฎรทั้งสิ้น ไม่ใช่ความสุขของตนเองเป็นที่ตั้งเลย การที่จะตัดความสุขแลความสวัสดีของราษฎรได้นั้น เพราะแต่เมื่อความสุขของบุคคล 1 ชักกับความสุขของบ้านเมือง หรือชักกับประโยชน์บ้านเมืองเมื่อเป็นเช่นนี้ ต้องตัดความสุขส่วนบุคคลให้แก่ประโยชน์ของบ้านเมืองเพราะบ้านเมืองเป็นใหญ่กว่าบุคคล

ความข้อนี้สำคัญอย่างยิ่ง แลข้าราชการโดยมากมิได้ประพฤติตามที่ควร นึกถึงความสวัสดีของตนเองเป็นที่ตั้ง ยกตัวอย่างได้เช่นการจดทะเบียนที่ดิน รัฐบาลจัดขึ้นเพื่อความสวัสดีของราษฎรแท้ ๆ แต่ข้าราชการได้ปฏิบัติการมาแล้วให้เป็นความสวัสดีของตนเอง ราษฎรได้รับความเดือดร้อนอย่างยิ่ง ซึ่งเสนาบดีกระทรวงกระษัตริการเดิวนั้นก็ไม่ทรงปฏิเสธ แลกล่าวสั่งทรงหาทางแก้อยู่ การอื่น ๆ อย่างนี้ยังมีอีกมาก

3) ท่องหาทางที่จะแสดงความคิดของรัฐบาลให้ราษฎรทราบอยู่เสมอว่า เหตุใดรัฐบาลจึงดำเนินการอย่างนั้นอย่างนี้ ไม่ใช่ปกปิดอย่างที่เป็นมาแต่ก่อน แลอย่าหลงคิดไปว่าถ้าไปแสดงออกเช่นนั้นจะเป็นการกวนให้คนคิดมากขึ้นเท่านั้นเอง ที่จริงไม่มีการที่จะกวนนั้นได้เลย หรือมีคนกวนอยู่พอแล้ว คนคิดมากอย่างยิ่ง แต่คิดในทางที่ผิด ๆ เสียโดยมาก เพราะฉะนั้นแสดงเสียให้รู้ความจริงเป็นดีกว่าอย่างอื่นหมดอย่างจงใจให้ร้ายให้เคา การที่จะแสดงนี้ก็จงใจให้ทางหนังสือพิมพ์รายวัน เช่นที่ประเทศอื่น ๆ โดยมาก ต้องมีหนังสือพิมพ์ของรัฐบาล ก็การที่จะจัดหนังสือพิมพ์ขึ้นใหม่นั้นเป็นการเบี่ยงเบนทางราชทรัพย์ เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าควรรวบรวมเอาหนังสือพิมพ์ฉบับใดฉบับ 1 เช่นหนังสือพิมพ์ไทย มาไว้ในมือของรัฐบาลและมีกำหนดให้เจ้าหน้าที่

ทุกกระทรวงทบวงการต้องแก่งำชี้แจงไปลงในหนังสือพิมพ์นั้นเสมอ คือเมื่อจะออกพระราชกำหนด กฎหมาย, กฎหมาย, หรือข้อบังคับ, หรือสั่งการดำเนิน, แผนทางราชการอย่างใดให้มีคำชี้แจง เหตุผลที่จกตั้งนั้นลงหนังสือพิมพ์เสียเสมอไป ให้คนทั่วไปรู้เหตุผลจริง ๆ จะเป็นประโยชน์แก่ ราชการเป็นอันมาก

คนเวลานี้เชื่อหนังสือพิมพ์อย่างแปลกละลาถ เห็นเป็นอะไรลงพิมพ์แล้วต้องเป็นของจริง ไม่มีใครเถียงโต้หั่งสิ้น เมื่อการเป็นเช่นนี้ควรแล้วที่รัฐบาลจะใช้อำนาจทางนี้ช่วยคน

การที่จะทำคั่งว่านี้ คุ้นเคย ๆ ก็เป็นการง่ายแก่ข้าพระพุทธเจ้ายังวิตกอยู่ที่เจ้านาที่จะ เห็นด้วย และปฏิบัติให้เป็นประโยชน์จริง ๆ ทุกกระทรวงหรือไม่ ถ้าปฏิบัติให้เหมือนกันทั่วไป แล้วเป็นประโยชน์ได้จริง จึงจะนับว่าเป็นการสำเร็จได้

4) ควรจะมีพระราชบัญญัติเรื่องหนังสือพิมพ์ (Press Law) ตามที่มีกันอยู่แทบทุก ประเทศ แต่ให้เป็นไปในทางที่อ่อนที่สุด ไม่ใช่กำราบแซง เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า พระยากอญานโมศรีคงจะร่างได้

ความที่ข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลมาคั่งนี้โดยความจงรักภักดีต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท และหวังประโยชน์ต่อราชการ จะฉีกพลังเหลือเกินประการใด พระราชมานาไม่พบนเกล้าฯ ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้า
จักรพงษ์

ที่มา กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 6 ก.1/12 ความเห็นเจ้า
ฟ้ากรมหลวงพิษณุโลก เรื่องจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ลงวันที่ 8 มิถุนายน ร.ศ. 131

ภาคผนวก ก.

กระทรวงมรุชาธร

วันที่ 1 มิถุนายน พุทธศักราช 2475

ทูลพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต

ลายพระหัตถ์ที่ 54/1841 ลงวันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ. 2475 ว่า ทรงสังเกตความเห็นของท่านมุสโสลินี ที่แสดงนโยบายและอุปสรรคแห่งการศึกษาของประเทศอิตาลีในหนังสือ "The Year Book of Education, 1932" ทรงเห็นว่ามีความคล้ายคลึงกับโครงการศึกษาที่ประทานมาแล้ว จึงประทานสำเนาตามนั้น ได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว

มีพระราชกระแสว่า ฝ่ายอิตาลีเสนอให้เด็กของเขานิยมการปกครองอย่างวิธีของ Fascism ได้ แต่เราจะสอนให้คนไทยนิยมการปกครองอย่าง Absolute Monarchy ได้หรือไม่ ทรงสงสัยมาก เพราะถ้าทำเดี๋ยวนี้ ข้างเกินไปเสียแล้ว และจะกลับฟื้นความนิยมนับถือในพระองค์สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินอย่างที่เคยเป็นมาแต่ก่อนไม่ได้อีก เพราะคนที่เป็นบิดาของเด็ก ๆ ที่กำลังเรียนอยู่เดี๋ยวนี้ เกษินและชอบการนิทาพระเจ้าแผ่นดินจนติดตัวเสียแล้ว

อนึ่งทรงพระราชดำริเห็นว่า เมืองเราใช้วิธีปกครองอย่าง Dictatorship แต่ไม่ใช่วิธีการอย่างอื่น ๆ ของ Dictator กลับใช้ลักษณะการของ democracy หลายอย่างจึงเป็นการครึ่ง ๆ กลาง ๆ และยังไม่ตกลงใจกันจริง ๆ ว่าจะเอาอย่างไรด้วย ถ้าจะไม่ใช้แบบ democracy เราก็ก้าวฝืนจะตีเตียนว่า uncivilized ส่วนอิตาลีไม่ต้องกลัวใครจะด่าก็ช่าง ดังนั้นเมืองเราจะต้องตกอยู่ between two stools เพราะลังเลใจ ที่จริงถ้าเอาแบบ Fascist ที่เดี๋ยวและมี Fascist Party ที่บางทีจะดี และจะเป็น way out ที่ดีที่สุด แต่จะทำได้อย่างไร ถ้าทำไม่ได้ก็ควรเตรียมการที่จะเปลี่ยนเป็น Constitutional Monarchy โดยเร็วที่สุดที่จะเป็นได้ และต้องให้การศึกษาไปในทางนั้นละกระมัง

(ลงนาม) เจ้าพระยามหิธร

ที่มา กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 บ.1.5/70 พระราช
นิยมเรื่องคิดจะเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน ลงวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2475

ภาคผนวก ง.

จังหวัดพระนคร

วันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2468

ขอเคาะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบข่าวเล่าลือกันทั่วไปว่า ในรัชกาลของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เมื่อแรกขึ้นครองแผ่นดินนี้ จะทรงตั้งกฎหมายคอนสติทิวชัน เป็นปฐมราชกิจอันสำคัญยิ่ง เพื่อให้ราชการแผ่นดินดำเนินไปในแบบแผนดียิ่งขึ้น แลให้นานาประเทศทั้งหลายไว้นับถือยิ่งขึ้น ให้นานาประเทศรู้ถือว่า ประเทศสยามก็มีไฉนงอนใจ มีหูกากว้างพอที่จะแลดูโลก ได้พยายามก้าวเข้าไปในทางเจริญโดยเต็มกำลัง อย่างประเทศเอกราชทั้งหลายในโลกมิได้มั่งงายอยู่ในสิ่งที่พื้นสมัยแล้ว

ปฐมราชกิจนี้เป็นกิจสำคัญจำเป็นต้องมีตามแบบของพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อน ๆ ซึ่งเมื่อแรกขึ้นครองก็ได้กระทำมาแล้ว เช่น พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปิยมหาราชรัชกาลที่ 5 แรกขึ้นครองแผ่นดินได้ทรงตั้งกฎหมายเลิกทาส เป็นปฐมราชกิจ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศรัชกาลที่ 6 ก็ได้ทรงตั้งกองลูกเสืออันนานาประเทศนิยมกันทั่วโลก บกจรรยาของชาติให้สูงขึ้น เป็นปฐมราชกิจสำคัญ เหตุฉะนั้นมาในรัชกาลของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจึงสมควรยิ่งนักที่จะทรงตั้งกฎหมายคอนสติทิวชันเป็นปฐมราชกิจ เพราะจะหากิจการอย่างอื่นดียิ่งกว่าหรือเท่ากับกฎหมายชนิดนี้ก็ไม่มี แลเป็นอันสำคัญที่อวดนานาประเทศได้เต็มที่ แลเป็นความปรารถนาของทวยนาครทั่วไปที่เล่าลือกันแซงแซวในบัดนี้ตามที่ลือกัน เนื่องจากกฎหมายคอนสติทิวชันจะมีที่ประชุม 2 สภา คือสภาชั้นสูงแลชั้นต่ำ สภาชั้นสูงมีเจ้านายแลขุนนางเป็นสมาชิก สภาชั้นต่ำคือสภาประชากรราษฎร แต่นับว่าในชั้นแรกเริ่มนี้ จะมีแต่สภาชั้นสูงสภาเดียวก่อน สภาชั้นต่ำ จะคงไว้จนกว่าจะถึงเวลาอันควร การเลือกผู้เป็นอรรคมหาเสนาบดี สมาชิกของสภาชั้นสูงเป็นผู้เลือกโดยวิธีใดก็ตามแบบของกฎหมายคอนสติทิวชัน ผู้เป็นสมาชิกของสภาชั้นสูงนั้น จะมีแต่เจ้านายชั้นสูงที่มีความสามารถเป็นที่นิยมนับถือของคนทั่วไป กับขุนนางผู้ใหญ่ที่มีความสามารถแลเป็นที่นิยมนับถือของคนทั่วไปไม่เกยเสียหายในราชการมาแต่ก่อนด้วย

แต่สำหรับบรรคมหาเสนาบดีคนแรกนั้น นับว่าพระเจ้าแผ่นดินเลือกแต่งตั้งให้ที่เดียวไม่
ต้องโหวต ซึ่งเหมาะแก่สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์ มีกำหนดอยู่ในตำแหน่ง 7 ปีหรือ
10 ปีแล้วแต่กฎหมาย

อนึ่งกฎหมายคอนสติติชันนี้จะไม่ตัดทอนอำนาจพระเจ้าแผ่นดินแต่อย่างหนึ่งอย่างใดเลย
กิจการทุกอย่างคงดำเนินเป็นกระแสพระบรมราชโองการนั่นเอง แปลกแต่มีหลักฐานมั่นคง
ยิ่งขึ้น และมีพลาคน้อยเข้า เพราะทำด้วยความเห็นชอบของคนส่วนมากซึ่งมีความสามารถทั้งนั้น
และทั้งต้องผ่านสภาอภิรัฐมนตรีอีกชั้น ๑ ในที่สุดจึงเป็นพระบรมราชโองการใช้ได้ทีเดียว

ถวายเกลาควยกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า นายภักดี ขอบชะ

ข้าพระพุทธเจ้า นายไทย ขอบชะ

ที่มา กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ 7 บ.2.1/7 เรื่องนาย
ภักดี นายไทย เห็นควรตั้งกฎหมายคอนสติติชัน ลงวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2468

ภาคผนวก จ.

ถามว่า ความฉันทะก็ดี, ความละเมอก็ดี, ต่อเมื่อหลับไหลลงสู่ภวังค์แล้วจึงฝันละเมอ มีหรือ, นี่ท่านว่ามีโซนอนหลับเช่นนั้น, พึงดูประหลาดมาก, ผิดจากความเข้าใจและเสียงที่เขาพูดแต่ถือกันอยู่เป็นพื้นมาก ถ้ากระนั้นเชียวอธิบายจะได้รับประทานฟังเอาเป็นคติบ้าง,

อธิบายว่า, แม้เราท่านทั้งหลายที่ลืมตาอยู่มิได้ล้มตัวลงนอน หรือมิได้หลับกรนก็จริง, แต่เขาได้ฝันเห็นไปต่าง ๆ คือเขาได้นอนมานะ คือมนโณวิญญาณไปไกล ๆ จนถึงนรกสวรรค์ แล้วได้นอนไปถึงความมีความจน และความทุกข์ความสุข แล้วนอนไปในสรรพกิจต่าง ๆ ว่าเป็นเช่นนั้นเช่นนั้น, แลยังร้องขอว่าให้สิ่งนั้นเป็นอย่างนั้น สิ่งนี้เป็นอย่างนี้, แลตั้งใจไว้ว่าจะทำสิ่งนั้นให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้เหมือนใจคิดกลัวอีกต่อไป,

แต่กิจการนั้น ๆ ได้สำเร็จเป็นไปตามฝันบ้าง, แลมิได้เป็นไปตามใจคิดใจฝันบ้าง, ดังเราจะเล่าให้ท่านฟังตามที่เราได้เพ้อไปมากมายยืดยาว แต่เมื่อเราอายุได้ 30 ปี, ถ้าจะคำนวณเข้าดูตั้งแต่เวลานั้นมาจนวันนี้, ได้ 33 ปีเข้าปีนี้แล้ว, บัดนี้อายุเราได้ 63 ปีเข้าปีนี้แล้ว, เวลานั้นเราอยู่ที่เมืองใหม่ใกล้วัดโยธานิมิต เรียกว่าเมืองจันทร์, ในเวลาที่มีโซนอนหลับ นั่งลืมตาอยู่ได้ฝันเห็นไปว่า, ถ้าทำไฉนจะทำ คือคิดจะจัดบ้านเมืองแลเปลี่ยนแปลงแก้ไขขนบธรรมเนียมในประเทศสยามเสียใหม่, ให้ดีให้พ้นแก่มัจจุรณของบุคคลที่เห็นว่าจะดีได้แลทำได้,

ที่ 1 คิดว่าจะหาผลอย่างใดอย่างหนึ่งใช้แทนเงินอากรพนันได้แล้วเมื่อใด, จะรีบเลิกถอนการพนันเสียให้ขาดเมื่อนั้น,

ที่ 2 จะให้มีกฎหมายมีภรรยาคนเดียวประสงคฺจะตัดใส่หุ้บในการไม่มีประโยชน์แก่ราชการให้น้อยลง,

ที่ 3 จะเลิกการขายมนุษย์เป็นทาส, เพื่อจะพยุ้งชาติของตนให้เลื่อนพ้นจากความทุกข์ของชาติอื่น ๆ,

ที่ 4 จะห้ามชาดมิให้ไทยแท้สู้ดินกินดิน, โดยเห็นว่าดินให้โทษหลายทาง ร้ายแรงถึงแก่ศักดิ์ชีวิตตนเองได้,

ที่ 5 คิดจะตั้งโรงเรียนสอนหนังสือแลภาษาต่าง ๆ แลฝึกหัดวิชาแพทย์ แลโหรแลชาต และการช่างทุกสิ่งทุกอย่าง, แม้เราอยู่ในประเทศของเราไม่มี ก็หาจะจ้างมาแต่ประเทศอื่นให้มา

สั่งสอนเด็กหัดคนของเราให้รู้จนเข้าใจจริง,

ที่ 6 จะตั้งศาลสถิตยุติธรรม, แลเลือกหาคนที่มีสันดานสุจริตซื่อตรงรู้กฎหมายให้เป็นผู้พิพากษาตุลาการ, สำหรับตัดสินคดีของราษฎร,

ที่ 7 จะฝึกหัดพลทหารแลนายทหารให้ชำนาญในการยุทธหัตถีทั้งทัพบกแลทัพเรือ, ให้เหมือนทหารอย่างยุโรป,

ที่ 8 จะจัดหาสะสมเครื่องศาสตราวุธที่วิเศษต่าง ๆ ไว้ให้พร้อมเสมอ คงจะมีศึกสงครามอยู่แล้ว,

ที่ 9 จะทำถนนคนเดิน รถม้าเดิน รถกลไฟ รถไถเดิน ในพระนคร นอกพระนคร ตลอดหัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักรสยามมณฑล สำหรับใช้ให้พ้นราชการที่จะมีมา แลการส่งสินค้า,

ที่ 10 จะขุดคลองผ่านเข้าไปในที่ดอนให้เป็นทางน้ำเดินซึ่งน้ำได้, จะทำป้อมในหัวเมืองที่สำคัญ, จนสามารถจะรับรองป้องกันข้าศึกได้,

ที่ 11 จะจัดหาพาหนะ มีรถแลล้อเกวียน เรือกลไฟสำหรับบรรทุกเสบียงอาหารเครื่องยุทธอาวุธรบ แลพลทวยหารไว้พร้อมพร้อมกัน เพื่อเมื่อชู่ระอันจำเป็น,

ที่ 12 จะใช้โทรเลขโทรศัพท์แลตัวไปรษณีย์ ให้เป็นที่เชื่อใจวางใจได้ว่าจะใช้ได้ทันชู่ระแลความประสงค์จริง ๆ ของราชการ แลการของราษฎรพ้อค่านายหน้าทั้งหลาย,

ที่ 13 จะตั้งแบงค์หรือคลังไว้เงินทั่วทุกมณฑล, สำหรับรับแลจ่ายเงินในทางราชการหรือการของราษฎร มีธรรมเนียมรับฝากแลส่งคนแลใหญ่,

ที่ 14 จะจัดทหารในพื้นเมืองพื้นมณฑลให้ประจำรักษาดัดเปลี่ยนกันอยู่ทุกหัวเมือง แลมณฑลนั้น ๆ แลทุกป้อม,

ที่ 15 จะจัดคนกราภิบาล คือพลตระเวนให้เรียบร้อย จนเป็นที่วางใจได้ ของราชการแลราษฎร, ในที่จะได้ฟังแลอาศัยการรักษาของพลตระเวน,

ที่ 16 จะตั้งกรมสำหรับสอบสวนวิทยาความดีแลความรู้ ความประพฤติของข้าราชการแลราษฎร แลการค้าขายหรือการเพาะปลูก ทำผลประโยชน์แก่ประเทศ,

ที่ 17 จะจัดเรือรบอย่างใหญ่ 1 ลำ ให้บรรจุพลทหารไม่ต่ำกว่า 300 คน, ในเรือลำนี้, จะมีโรงเรียนสำหรับเรือในวิชาสำคัญทุกอย่าง, และมีทั้งเครื่องพิมพ์แลเครื่องถ่ายเงารูปด้วย, จะเลือกบุตรข้าราชการแลราษฎรที่รู้วิชาเลขแลหนังสือไทยอังกฤษแล้ว, อายุตั้งแต่ 15 ปี

ขึ้นไป, ลงในเรือรบใหญ่ลำนั้น, ให้เที่ยวไปจอดไปทุกประเทศบ้านเมืองที่จะพึงไปได้, มีกำหนดจอดอยู่ไม่ต่ำกว่าเดือน 1 ไม่เกินกว่า 3 เดือน, กำหนดให้มีเวลากลับไม่ต่ำกว่า 3 ปี ไม่เกินกว่า 5 ปี, เมื่อกลับมาแล้ว, นักเรียนในเรือรบนั้น, จะให้ขึ้นจากเรือ, ควรจะใช้ได้เพียงใด จะใช้ให้ทำการในหน้าที่แห่งราชการ ทางเรือรบเรือค้าขายต่อไปแล้วแต่คุณวุฒิ, จะเปลี่ยนเด็กนักเรียนสำหรับใหม่ลงไปอีก โดยเรือลำนั้นจะเป็นอันตรายก็จะทำขึ้นใหม่อีก,

ที่ 18 จะตั้งโรงหล่อทำอาวุธต่าง ๆ แลเครื่องแก้วเครื่องดิน เช่น ถ้วยชาม, แลทำกระดาดภาชนะต่าง ๆ สำหรับใช้ในประเศบ้านเมืองของตน,

ที่ 19 จะตั้งกรมตรวจสอบไตสวนธาตุต่าง ๆ อันมีในประเทศสยาม, มีเหล็กแลทองแดง ทองคำ เงิน ตะกั่ว แลเพชรพลอยสีต่าง ๆ อันมีในพื้นที่ดิน,

ที่ 20 จะจัดทำสามะโนครวอย่างละเอียด, ให้รู้แนในพลเมืองเกิดตายแลเข้าออก ประจำแลหมู่ชาให้ชัดเจน, จนรู้ได้ว่าวัน 1 เกิดเท่าใด ตายเท่าใด, เข้าเท่าใด ออกเท่าใด, หญิงเท่าใด ชายเท่าใด, คนเขาเท่าใด คนเราเท่าใด,

ที่ 21 จะตั้งที่โรงทานแลโรงพยาบาลรักษาคนไข้เจ็บ, แลรักษาลูกกำพร้าอันไม่มีบิดามารดาเลี้ยง,

ที่ 22 จะตั้งโรงสรรพการ สำหรับให้คนที่ไม่มีการงานจะทำหรือทำอะไรไม่เป็นให้มารับจ้างทำการงานพอได้อาหารแลเบี้ยเลี้ยงประทังชีวิตไปกว่าจะทำการงานได้ เช่น เขาผู้รับจ้างทั้งหลาย, ซึ่งจะคิดค่าจ้างให้,

ที่ 23 จะมีกฎหมายเสียชื่อ และโคี่ชื่อดีตามวิชาความรู้แลความประพฤติชั่วหนักเบา,

ที่ 24 จะจัดการศาสนา ให้เป็นยุติว่า อย่างนั้นเป็นถูกต้องตามธรรมตามวินัย, จะเก็บหนังสือแลคำลอลวง ซึ่งผิดธรรมวินัย บรรจุเจดีย์เสียให้หมก, คงไว้แต่ที่ถูกต้อง,

ที่ 25 จะจัดตั้งให้ป่าเตนมักรมสิทธิ์แก่ผู้ตนคิดในทางราชการ แลการค้าขายห้ามผลประโยชน์ในประเทศชาติศาสนา,

ที่ 26 จะให้มีโบสถ์สำหรับแต่งงานวิวาห์ทั่วทุกหัวเมือง, ให้มีพนักงานประจำรักษาอยู่เสมอเป็นเกณฑ์,

ที่ 27 จะเลือกหาครูที่เป็นบัณฑิตให้สอนราษฎรในบ้านเมืองมณฑล, แต่มิให้ใช้อำนาจบังคับคดี, เป็นแต่สั่งสอนให้รู้จักความชั่วความดี ผิดแลถูก จริงแลเท็จเท่านั้น,

ที่ 28 จะตั้งปาลิเมนต์ อนุญาตให้มีหัวหน้าราษฎรมาพูดธุระชี้แจงของตนแก่รัฐบาลได้, ในข้อที่มีคุณแลมีโทษทางความเจริญแลไม่เจริญนั้น ๆ ได้ ตามเวลาที่กำหนดอนุญาตไว้,

ในความฝันที่เราฝันมานี้, ในขั้นต้นจะโหวตเลือกผู้มีสติปัญญาเป็นชั้นแรกคราวแรกที่เริ่มจัด, ให้ประจำการในกระทรวงทุกอย่างไปก่อนกว่าจะได้ดำเนินให้เป็นปกติเรียบร้อยได้,

ที่ 29 จะตั้งโรงเรียนฝึกสอนนารีให้รอบรู้สรรพวิทยาทุกสิ่งทุกอย่างให้เหมือนกับบุรุษเรียนรู, แลให้รอบรู้ในการปฏิบัติบ้านเรือนแลสามีแลเลี้ยงบุตรของตน,

ที่ 30 จะฝึกหัดราษฎร ตั้งโรงถักทอเย็บปักร้อยกรอง, แต่การที่ฝึกหัดไม่เรียกค่าฝึกสอน เก็บแต่ฝีมือในสิ่งที่เขาทำไว้จำหน่ายเป็นผลของโรงเรียนเท่านั้น เพื่อบำรุงการต่อไป,

ที่ 31 จะทำเนื้อสัตว์ต่าง ๆ มีมีจนา เช่น ปลาหู เป็นต้น, ให้สุกสำเร็จ ใส่กระป๋องไว้กินได้ช้านาน แลเป็นอาหารสำหรับกองทัพเมื่อคราวศึกของจะหุงต้มไม่ได้ ไม่ทันธุระในเวลา มีศึกจำเป็น,

ที่ 32 จะให้มีกฎหมายเนรเทศผู้ผิดชั่วที่ไม่ควรฆ่าฟัน หรือจองจำไว้ในกรงหรือไม่เช็ดหลาบ,

ที่ 33 ราษฎรผู้ชายทุกคนที่ไม่เข้าโรงเรียน, จะให้ฝึกหัดรู้วิชาทหารไมต่ำกว่า 3 ปี ไม่เกินกว่า 5 ปีทุกคน,

ที่ 34 จะให้มีกฎหมายสำหรับบำรุงทหารบกแลเรือ, คือ ถ้าแม่หญิงคนใดเป็นภรรยาทหาร, ถ้ามีครรภ์ตั้งแต่ 3 เดือนขึ้นไปแล้ว, จะให้เบี้ยเลี้ยงครรภ์เดือนละ 1 บาท ถ้าคลอดแล้วเป็นหญิงให้ 6 สลึง เป็นชายให้ 2 บาท กว่าเด็กจะได้ 10 ขวบ, อายุถึง 10 ขวบแล้ว จะให้เข้าฝึกหัดเป็นทหารในโรงเรียนทหาร ถ้าเป็นหญิงก็ให้ฝึกหัดวิชาฝ่ายทหารมีการเย็บปักร้อยกรอง เป็นต้น, ถ้าอายุกว่า 10 ขวบจะได้เบี้ยเลี้ยงส่วนตัวตามวิชาต่างหาก, เมื่ออายุได้ 15 ปีแล้วไม่รับราชการก็ไม่ได้เงินเดือน, รับราชการก็ได้เงินเดือนตามวุฒิแห่งตน, ในบุตรหมู่ทหารจะไปได้สามีเป็นพลเรือน บุตรก็ต้องเป็นหมู่ทหารแม้ว่าหญิงมิใช่หมู่ทหาร แต่ได้สามีเป็นทหาร บุตรก็ต้องตามบิดาเป็นทหาร ถ้ามีคดีต่อทหาร ศาลทหารควรชำระ ถ้าทหารเป็นจำเลย ศาลทหารควรพิจารณา, ถ้าพลเรือนเป็นจำเลยทหารต้องไปว่าที่ศาลสถิตยุติธรรม,

เมื่อเราฝันไปเป็นกองอย่างนี้แล้ว ก็มาฝันถึงเงินที่จะจ่ายใช้ในราชการว่า จะได้ที่ไหนมาใช้, เพราะฉะนั้นเราจึงฝันต่อไปอีกว่า, จะไปกู้เงินชาวอเมริกันมาจัดการก่อสร้างในขั้นต้น แล้วฝันต่อไปว่า เงินมากมายนั้นจะได้คดลกเบี้ยที่ไหนให้เขาทุก ๆ ปีเล่า, เราจึงฝันต่อไปอีกว่า

จะเอาเงินภาษีที่บุกในแหลมมาลาอยู่ใช้แทนดอกเบี้ยยเป็นพอ, เงินที่จะจัดการบำรุงต่อไปนั้น, จะเอาเงินผลประโยชน์ในอากรภาษีต่าง ๆ ใช้, แล้วฉันต่อไปว่า, เมื่อได้จัดการสามะโนครวัฏ ทะเบียนพลเมืองแน่นอนแล้ว, ก็รู้จำนวนเงินตามที่เรากำไว้โน้นนานุมิ, เราเห็นว่าทั้งพลเมือง มีวิชาความรู้มากขึ้นด้วยกันแล้ว, ก็จักคิดค้าขายแลเสาะแสวงหา แลทำผลให้เกิดขึ้นตาม ความเจริญเหมือนกัน เงินอากรก็จะพลอยขึ้นด้วยตามจำนวนคนที่หาทรัพย์ เช่น คนทำนามาก ค่านาจักมากขึ้น ค่าภาษีก็มากขึ้น, ย่อมมากขึ้นตามกันฉะนั้น

ในฉนั้นว่า เราฉันเห็นว่า การแผ่นดินมีการใหญ่อยู่ 2 ประการ คือศักรุภายนอก ประการหนึ่ง ศักรุภายในประการหนึ่ง, ศักรุ 2 ประการนี้ เป็นเครื่องรบกวนแลชักขวางมิให้ บ้านเมืองเจริญได้ แลได้กระทำให้ผลของแผ่นดินเสื่อมเสียไปด้วย,

แต่ศักรุภายนอกใคร ๆ ก็เห็นได้ถนัดชัดเจนด้วยกันหมด แต่ศักรุภายในซ่อนเร้นยากที่ ผู้จะรู้จะเห็น, แม้จะเห็นบ้างก็ไม่มีโอกาสจะจัดจะพูดได้, เพราะมันแอบคิอยู่กับความเชื่อของ รัฐบาล, ความจริงมันร้ายแรงกว่าศักรุภายนอกหลายเท่าตัว, มันได้ทำให้เสียอำนาจบ้านเมือง แลศักดิ์ผลประโยชน์แผ่นดินแลของราษฎรด้วย, ผลที่จะเกิดขึ้นมันไม่ให้เกิด ผลที่เกิดอยู่แล้วมัน หักล้างทำลายเสีย

เราฉันต่อไปว่า ศักรุภายนอกต้องสู้ด้วยปัญญาแลอาวุธแลพลทวยหาร, ศักรุภายในต้อง สู้ด้วยสติปัญญาแลความยุติธรรม ชื่อตรง โอบอ้อมอารี, หากคนสี่ใช้ในกรมแลกระทรวง, เราได้ ฉันไว้มากในการจะหาคนสี่ใช้, ซึ่งจะได้ปราบศักรุภายใน, แลต่อสู้แก่ศักรุภายนอก แต่จิตใจที่มี เหตุคิดชัก, จนอายุเราล่วงมาเสียถึงเพียงนี้แล้ว, เราจึงตกใจตื่นขึ้น จึงได้จดหมายข้อความ ที่เราฉันไว้, เพื่อให้มหาชนเกิดภายหลังได้ทราบในความฉนั้นของเรา,

พินา เขียนวรรณ "ว่าด้วยความฉนั้นละเมอแต่มีไซ่อนหลับ" ตลวิภาคพจนกิจ 5:

179-181 ธันวาคม - มกราคม ร.ศ. 123 ไมโครฟิล์ม

ความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยและการปรับตัวของรัฐ
ระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2475

บทคัดย่อ
ของ
ไพจิตร ไหลงาม.

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาค้นคว้าตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
กุมภาพันธ์ 2524

จุดมุ่งหมายของการทำปฏิญาณนี้เรื่องนี้ เพื่อต้องการวิเคราะห์ถึงความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตยและการปรับตัวของรัฐ ระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2475 โดยมุ่งศึกษาเรื่องภูมิหลังของแนวความคิดการเมืองไทย มูลเหตุที่กระตุ้นให้เกิดความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตย ลักษณะความเคลื่อนไหวของความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตย การปรับตัวของรัฐต่อความคิดประชาธิปไตย และผลสะท้อนอันเกิดจากความคิดประชาธิปไตย (และการปรับตัวของรัฐ)

ผลจากการศึกษาวิเคราะห์ทำให้ทราบว่าแนวความคิดราชาธิปไตยเป็นที่ยอมรับของสังคมไทยมาโดยตลอด นับตั้งแต่ก่อตั้งอาณาจักรสุโขทัยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และหลังจากการเปิดความสัมพันธ์ทางการทูตกับนานาประเทศแล้ว ความคิดทางการเมืองดังกล่าวได้เปลี่ยนรูปไป โดยปัญญาชนกลุ่มหนึ่งมีความเชื่อมั่นว่าการปกครองแบบประชาธิปไตยจะนำชาติไปสู่ความเจริญก้าวหน้า จึงเรียกร้องให้รัฐแก้ไขแบบแผนการปกครองเสียใหม่ ในลักษณะที่เป็นทั้งการกราบบังคมทูลโดยตรง และด้วยวิธีเสนอผ่านทางหน้าหนังสือพิมพ์ กระแสความคิดใหม่นี้ได้ดำเนินเรื่อยมาจนกระทั่งเกิดการปฏิวัติใน พ.ศ. 2475 ซึ่งตลอดเวลาที่ผ่านมารัฐมิได้เพิกเฉยต่อความคิดทางการเมืองแบบประชาธิปไตย หากได้พยายามปรับตัวเองเปลี่ยนแปลงวิธีการตะวันตกด้วยการสร้างสถาบันการเมือง การฝึกทดลองการปกครองตนเองในท้องถิ่น และในที่สุดก็เตรียมพระราชทานรัฐธรรมนูญ แต่รัฐต้องประสบกับปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ที่กระทบกระเทือนต่อความมั่นคงภายในประเทศหลายประการ อาทิ การคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก ความไม่สงบเรียบร้อยภายในประเทศอันเนื่องมาจากปัญหาชาวจีน ประชาชนยังขาดความรู้และประสบการณ์ในวิถีทางประชาธิปไตย เป็นต้น จึงเป็นผลให้เกิดความล่าช้าในการตัดสินใจ ทั้ง ๆ ที่รัฐก็มีนโยบายที่จะนำประเทศไปสู่การปกครองแบบประชาธิปไตยอย่างแน่นอน

DEMOCRATIC THOUGHTS IN THAILAND AND THE STATE ADJUSTMENTS
DURING B.E. 2398-2475

AN ABSTRACT
BY
PAICHIT LAINGAM

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Education degree
at Srinakharinwirot University

February 1981

The purpose of this thesis is to analyze the democratic thoughts in Thailand and the state adjustments during B.E. 2398 - 2475. The study concentrates on the background and the stimulating factors of the Absolute Monarchy, the democratic movements, the state adjustments and the impacts of democratic thoughts during this period.

The analysis shows that Absolute Monarchy in Thailand had been unanimously accepted and upheld through out the beginning of the Sukhothai Period until the early Ratanakosin Period. Not until the establishment of the diplomatic relations with Western countries that the pattern of such political thoughts took change. This change stemmed from a Thai intellectual group who believed that democracy was the only way of up - grading Thailand to the status of civilized country. Direct petitions to the king and writing articles in the press were both used as the means of trying to change the form of government. This democratic movement continued until the Revolution of B.E. 2475. During that time the state, not only agreed with the movement, but also tried to westernized itself in various ways, for example, setting - up political institutions, initiating local self - government, and finally the king was even prepared to grant constitution. But many problems and obstacles facing the country at that time, such as the threat of the Western Powers, the internal upheavals caused by the Chinese problems and the ignorance and inexperience of the people with democratic idea etc. delayed the constitution thus occurred the Revolution of B.E. 2475